

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN TEVERRUK İŞLEMLERİ

MUSTAFA ÇAKIR

**YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE**

SUNULAN TEZ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

AĞUSTOS 2018

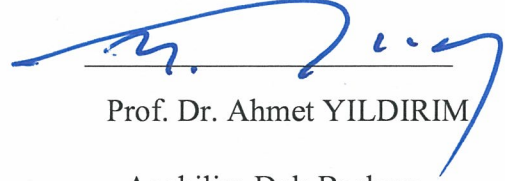
ONAY SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Enstitü Müdür Vekili

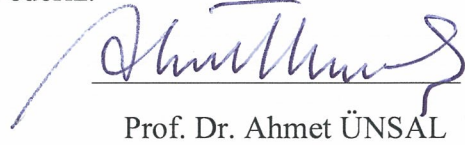
Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL

Danışman

Jüri Üyeleri

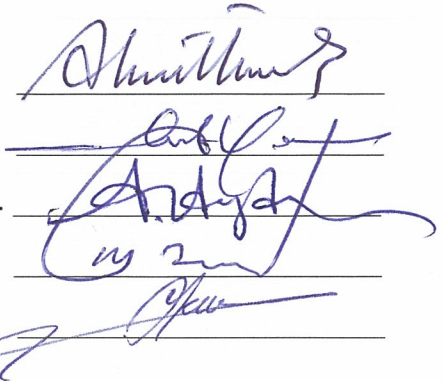
Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL (YBU/İslami İlimler Fak.)

Prof. Dr. Ahmet YAMAN (NEÜ/İlahiyat Fak.)

Dr. Öğr. Üyesi Aytaç AYDIN (YBU/İslami İlimler Fak.)

Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN (YBU/İslami İlimler Fak.)

Prof. Dr. Kaşif Hamdi OKUR (HİTÜ/İlahiyat Fak.)

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Mustafa ÇAKIR

İmza : _____

ÖZET

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN TEVERRUK İŞLEMLERİ

Çakır, Mustafa

Doktora: Temel İslam Bilimleri Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL

Ağustos 2018, xvii+220 sayfa

Tarihten günümüze toplumsal ihtiyaçlara paralel olarak ortaya çıkmış çeşitli finansman yöntemleri mevcuttur. İslamiyet’le birlikte yeniden şekillenen iktisadi hayat, tevarüs edilen finansal sistemin kurallarının da tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. İslam’da iktisadi faaliyetlerin ilahi ölçüler içerisinde yürütülmesinin dini bir gereklilik oluşu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hesap düşüncesi, finansman arayışında olan müslüman bireyleri daima meşru bir zemin bulmaya sevk etmiştir. Bu araştırmada konu edinilen teverruk ve buna bağlı finansman yöntemleri de esasen böyle bir çabanın sonucudur.

Teverruk işlemlerini İslam hukuku perspektifinden ele alan bu çalışmada, geçmişten günümüze alternatif bir finansman modeli olması düşüncesiyle başvurulmakta olan bir uygulamanın meşru temelleri açısından sorgulanması amaçlanmaktadır. Üç bölümden oluşan bu çalışmada; konunun kavramsal analizi ve klasik bireysel teverruk uygulamaları, günümüz katılım bankacılığı sektöründe başvurulmakta olan organize şekilleri, teverruk temelli bazı modern finansman yöntemleri ve buna bağlı olarak sürdürülmekte olan alternatif model arayışları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teverruk, İne, Murabaha, Emtia, Finansman, Likidite.

ABSTRACT

TAWARRUQ TRANSACTIONS IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Çakır, Mustafa

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL

August 2018, xvii+220 pages

There are various financing methods which have emerged in parallel with social needs throughout the history. The economic life that reshaped with Islam has necessitated reexamination of the financial system's rules being inherited. Being a religious necessity of conducting economic activities within the divine criteria in Islam and the idea of accountability emerged corresponding to this requirement have always motivated Muslims who are in quest of financing to find a legitimate ground. Tawarruq and the financing methods related to this concept which are the main focus of this research are essentially the result of such an effort.

In this study, which deals with tawarruq transactions from the Islamic Law perspective, it is aimed at questioning the implementation which has been appealed with the thought that it has been an alternative financing model from the past to the present in terms of legitimate foundations. In this study which consists of three parts, conceptual analysis of Tawarruq and its classical individual implementations, organized forms that are being applied in today's participation banking sector, some modern financing methods based on Tawarruq and the ongoing searches for the alternative models are discussed.

Keywords: Tawarruq, Bay'al-Inah, Murabaha, Commodity, Financing, Liquidity.

ÖNSÖZ

Allah’a hamd, elçisi Hz. Muhammed (s.a.s.)’e salât ve selam olsun.

İktisadi faaliyetlerde bulunmak, yaratılış gereği sahip olduğu özel donanım ve kabiliyetleri doğrultusunda insanoğluna mahsus olup onu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerin başında gelir. Hayatın sürdürülebilmesi için vazgeçilmez olan temel ihtiyaçların temini, bireysel emek ve üretim faaliyetlerinin yanı sıra başkaları tarafından üretilen mal ve hizmetlerin satın alınmasını gerekli kılmıştır. Gerek zaruri ihtiyaçlar, gerekse sosyal ve iktisadi hayatın değişen ve gelişen şartlarına bağlı olarak çeşitlenen ihtiyaçların karşılanması, farklı finansman bulma yöntemlerinin geliştirilmesini beraberinde getirmiştir.

İslam, getirmiş olduğu hükümlerle insanları ahlaken olgunlaştırıp hem dünyada hem de ahirette mutlu olmalarını hedefleyen bir dindir. Bu bakımdan, toplum hayatının sağlıklı bir seyir takip edebilmesi için vahiyle kontrol altına alınan alanlardan biri de hiç şüphesiz iktisadi ilişkiler olmuştur. Bilindiği gibi İslamiyetin içerisinde doğduğu çevre her alanda olduğu gibi iktisadi açıdan da daha önceki kültür ve medeniyetlerle olan tabii etkileşimi sebebiyle kendi içerisinde belli ekonomik realitelere sahipti. İslamiyetle tevarüs edilen söz konusu gelenek ve kurumlar bu dinin kendi değerleri üzerinden yeniden şekillendirilerek daha adil bir sistemin ortaya çıkması sağlanmıştır. Öte yandan İslam hukukçuları mevcut iktisadi düzenin genel ilkeleri yanında erken dönemlerden bu yana ihtiyaçların ortaya çıkardığı, prensipte İslam hukukuna bütünüyle uygun olmamakla birlikte toplum tarafından genel kabul görmüş çeşitli uygulamalarla her zaman karşılaşabilmişlerdir. Hukukun toplum içerisindeki varlığını sürdürebilmesi için işlevsel ve ihtiyaçları giderebilen dinamik bir yapıya sahip olma zorunluluğu, bu gibi gelişmeler karşısında meşru temele dayalı çeşitli çözümler üretmeyi gerekli kılmıştır. Umumi ihtiyaçlar ve toplumun o günün şartlarında içerisinde bulunduğu ekonomik konjoktüre bağlı olarak geliştirilen bazı finansman yöntemleri de, sürdürülebilirlik açısından olmasa da toplumu daha tehlikeli sonuçlardan kurtaran meşru çareler olarak görülmüştür.

Geçmişte genellikle nakit finansman ihtiyacına dayalı olarak başvuru olan tevrruk, alışveriş esasına dayalı uygulama şekliyle faize karşı alternatif çabalardan birisi olarak görölmüşür. Bu yöntem günümüzde mevcut iktisadi sistem karşısında İslami bir alternatif olarak kendisine yer bulup rekabet gücünü yakalamaya çalışan İslami finans kurumlarının gerek likidite yönetimi gerekse müşterilerinin finansman sıkıntısını çözebilmek amacıyla başvurdukları en önemli finansal araçlardan biri haline gelmiştir. Katılım bankacılığı sektöründeki payı giderek artan tevrruk ve buna dayalı uygulamaların İslam iktisadının temel kaynakları ve gayesi açısından sorgulanması, bu tür muamelelerin fikhî karakterinin belirlenmesi ve İslami finans uygulamalarının günümüzde geldiği noktanın tespiti bu çalışmanın temel hedefidir.

Çalışmamızın her aşamasında desteklerini bizden esirgemeyen başta tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL Hocama ve tez izleme komitesindeki diğer hocalarıma desteklerinden ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa ÇAKIR

Ankara - 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi

GİRİŞ

I. Konunun Önemi	1
II. Konunun Sunulması	3
III. Kaynakların Değerlendirilmesi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVERRUK KAVRAMI VE KLASİK BİREYSEL TEVERRUK

1.1. KAVRAMSAL ANALİZ.....	7
1.1.1. Teverrukun Sözlük Anlamı.....	7
1.1.2. Teverrukun Terim Anlamı ve Kavramsallaşma Süreci	8
1.1.3. Mana İtibariyle Teverruk Yerine Kullanılan Kelimeler.....	10
1.1.3.1. Zerneka (الزرنقة)	10
1.1.3.2. Va‘de (الوعدة)	11
1.1.3.3. Diyne (الدينه)	11
1.1.3.4. Kesr (الكسر).....	12

1.2. KLASİK BİREYSEL TEVERRUK UYGULAMALARI VE DİĞER	
 FİNANSMAN ARAÇLARI İLE İLİŞKİSİ.....	12
1.2.1. Klasik Bireysel Teverruk Uygulamaları	12
1.2.2. Diğer Finansman Araçları İle İlişkisi	14
 1.2.2.1. Teverruk - Bey‘ul-İne İlişkisi	14
 1.2.2.1.1. Bey‘ul-İne Uygulamaları ve Fukahânın Yaklaşımları.....	17
 1.2.2.1.1.1. Hanefîler	17
 1.2.2.1.1.2. Mâlikîler.....	21
 1.2.2.1.1.3. Şâfîler	23
 1.2.2.1.1.4. Hanbelîler	25
 1.2.2.1.1.5. Zâhirîler	26
 1.2.2.1.1.6. Şia	26
 1.2.2.1.2. Ortak Yönler	27
 1.2.2.1.3. Farklı Yönler.....	28
1.2.2.2. Teverruk - Faiz İlişkisi.....	29
1.2.2.3. Teverruk - Çağdaş Murabaha İlişkisi	31
1.3.2.1. Teverruk - Menkul Kıymetleştirme İlişkisi	32
1.3. KLASİK BİREYSEL TEVERRUK UYGULAMALARININ FIKHÎ AÇIDAN	
 DEĞERLENDİRİLMESİ	33
1.3.1. Teverrukun Caiz Olmasının Delilleri	40
 1.3.1.1. Mutlak Olarak Helal Kılınan Alışveriş Kapsamında Olması	40
 1.3.1.2. Hadislerde ve Erken Dönem Rivayetlerinde Teverrukun Caiz	
 Olduğunu Gösteren Delillerin Bulunması	42
 1.3.1.3. Kıyas Metodunun İşletilmesi.....	44
 1.3.1.4. Akitlerde Aslolan Mübahlıktır İlkesi	46
 1.3.1.5. İhtiyaç Sebebiyle Caiz Olan Muameleler Kapsamında	
 Değerlendirilmesi	47

1.3.1.6.	Maslahat Gereği Cevazının Mümkün Oluşu	49
1.3.1.7.	Kolaylaştırma İlkesi	50
1.3.2.	Caiz Olmamasının Delilleri	51
1.3.2.1.	Hadislerde Yasaklanan İne Akdi Kapsamında Oluşu	51
1.3.2.2.	Faiz Hilesi Oluşu.....	53
1.3.2.3.	İslam Hukukunun Genel Bazı İlkeleriyle Çelişmesi	54
1.3.2.4.	Hukukun Hikmet ve Gayeleri İle Çelişmesi	56
1.3.2.5.	Teverrukun Hadislerde Yasaklanan “Zorda Kalanın Satışı” Olduğu İddiası	57
1.3.2.6.	İbn Abbas’ın Teverruk’un Caiz Olmadığını Açıkça Belirttiği İddiası	58
1.3.2.7.	Ebu Yusuf’a Nispet Edilen Görüşün Eleştirisi	59
1.3.2.8.	Teverrukun Yasak Olması Sedd-i Zerâi‘ İlkesinin Gereğidir	60
1.3.2.9.	Teverrukun Helal Kılınan Alışveriş Kapsamında Olduğu Görüşünün Eleştirisi	60
1.3.2.10.	Teverrukun Caiz olduğunu Gösteren Hadisler Olduğu Görüşünün Eleştirisi.....	62
1.3.2.11.	Muamelelerde Aslolan Helalliktir İlkesinin Eleştirisi	63
1.3.2.12.	İhtiyaç Sebebiyle Teverruka Başvurulabileceği Görüşünün Eleştirisi	63
1.3.3.	Değerlendirme	64

İKİNCİ BÖLÜM

ORGANİZE TEVERRUK İŞLEMLERİ

2.1.	GİRİŞ	72
2.2.	ORGANİZE NORMAL TEVERRUK.....	72
2.2.1.	Organize Normal Teverruk İşleminin Tanımı ve Genel Bilgiler	72
2.2.2.	İşlemin Amacı.....	75
2.2.3.	İşlemin Avantajları ve Karakteristik Özellikleri	75
2.2.4.	Alım – Satıma Konu Emtiaların Mahiyeti.....	77

2.2.5.	Uygulama Şekilleri ve Bazı Örnek Uygulamalar	79
2.2.5.1.	Banka ve Müşteriler Arasında Gerçekleşen Uygulamalar	79
2.2.5.1.1.	Bahreyn Shamil Bank Uygulaması	82
2.2.5.1.2.	Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş. Uygulaması.....	83
2.2.5.2.	Bankalararası Uygulamalar	85
2.2.6.	Bireysel Teverruk İle Ortak ve Farklı Yönleri.....	86
2.2.7.	Diğer Finansman Araçları İle İlişkisi	88
2.2.7.1.	Bey'ul-İne ile İlişkisi	88
2.2.7.2.	Çağdaş Murabaha İle İlişkisi	88
2.2.8.	Uygulamaların Fıkhi Açıdan Tartışılan Yönleri.....	89
2.2.8.1.	Hüküm Olarak Klasik Bireysel Teverruk ile İlişkisi	89
2.2.8.2.	Vaadin Bağlayıcılığı	90
2.2.8.3.	Akdin Konusunun Tayini	95
2.2.8.4.	Şer'î Kabz Kuralı ve Sanal Ticaret Problemi.....	97
2.2.8.4.1.	Uygulama Açısından Kabzın İmkânı	97
2.2.8.4.2.	Kabz Öncesi Satışın Hükümü.....	100
2.2.8.4.3.	Kabzın Keyfiyeti	104
2.2.8.4.4.	Kabz Açısından Emtianın Kıymetli Evrak Üzerinden Satışı	106
2.2.8.5.	Vekâlet Uygulaması.....	108
2.2.8.5.1.	Kabzı Gerçekleşmemiş Malın Satışında Vekâlet Problemi	108
2.2.8.5.2.	Vekâletin Müşterinin Lehine Olması Açısından Değerlendirilmesi	110
2.2.8.5.3.	Zorunlu Vekâlet ve Şartlı Satış Yasağı.....	112
2.2.8.5.4.	Vekâletin Akdin Sıhhatine Engel Olacak Düzeyde Bilinmezlik İçermesi.....	114
2.2.8.6.	İne Akdinin Özelliklerini Yansıtması	115
2.2.8.7.	Müşterinin Zararı ve Faiz Olgusu	118
2.2.8.8.	Muamelelerin Nasslara ve Şâri'in Maksudına Uygunluğu	120

2.2.8.9.	İslami Bankacılık Hedeflerine Aykırı Olması	122
2.2.9.	Fukaha ve Çağdaş Fıkıh Kuruluşlarının Organize Teverruk Uygulamalarına Yaklaşımı.....	124
2.2.9.1.	Bireysel Yaklaşımlar	124
2.2.9.2.	Kurumsal Yaklaşımlar	128
2.2.10.	Değerlendirme	133
2.3.	ORGANİZE TERS TEVERRUK.....	136
2.3.1.	Uygulamanın Tanımı ve Mahiyeti	136
2.3.2.	İşlem Aşamaları	137
2.3.3.	Benzer Uygulamalarla İlişkisi	138
2.3.3.1.	Organize Normal Teverruk ile İlişkisi	138
2.3.4.	Uygulamanın Fikhî Açıdan Tartışılan Yönleri.....	139
2.3.4.1.	Vekâlet Yoluyla Akdin Her İki Tarafının Temsil Edilmesi	139
2.3.4.2.	“İndirim Yap Peşin Tahsil Et” Kuralı	141
2.3.4.3.	Vadeli Mevduat Hesaplarına Alternatif Olabilirliği.....	143
2.3.5.	Değerlendirme	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVERRUKA DAYALI MODERN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ VE FARKLI ALTERNATİF MODELLER

3.1.	TEVERRUKA DAYALI MODERN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ.....	148
3.1.1.	Kredi ve Borç İşlemleri ile İlgili Uygulamalar	148
3.1.1.1.	Kredi Borçlarının Yapılandırılması	148
3.1.1.1.1.	Fikhî Değerlendirme	149
3.1.1.2.	Kredi Kartı Borçlarının Yapılandırılması.....	152
3.1.1.2.1.	Fikhî Değerlendirme	154
3.1.2.	Yatırım Vekâleti Uygulamaları.....	156
3.1.2.1.	Yatırım Vekâleti Teverruk İlişkisi.....	157

3.1.2.2.	Fıkhî Değerlendirme	159
3.1.2.2.1.	Yatırım Vekilinin Tazmin Sorumluluğu	159
3.1.2.2.2.	Vekilin Akdin Her İki Tarafını Temsil Etmesi	161
3.1.2.2.3.	Akde Konu Emtianın Borsalardaki Durumu	162
3.1.3.	Murabaha Sendikasyonu	163
3.1.3.1.	Fıkhî Değerlendirme	164
3.1.4.	Teverruka Dayalı Kira Sertifikası (Sukuk) İhracı	165
3.1.4.1.	Fıkhî Değerlendirme	168
3.1.5.	Bedelli Askerlik Finansmanında Teverruk Yöntemi	173
3.1.5.1.	Fıkhî Değerlendirme	174
3.2.	TEVERRUKTA FARKLI ALTERNATİF MODELLER	175
3.2.1.	Yerli Emtia Sözleşmelerine Dayalı Uygulamalar	175
3.2.2.	Otomotiv Sektörü Ürünleri	179
3.2.3.	Hisse Senedi Alım Satımına Dayalı İşlemler	181
3.2.4.	Fıkhî Değerlendirme	183
3.3.	ORGANİZE TEVERRUKA ALTERNATİF YENİ BİR MODEL ÖNERİSİ:	
	SELEM	187
3.3.1.	İslami Finans'ta Selem ve Teverruka Alternatif Modelin İşleyişi	188
3.3.2.	Fıkhî Değerlendirme	191
SONUÇ		194
KAYNAKÇA		197
ÖZGEÇMİŞ		220

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Türkiye Finans Katılım Bankası Bedelli Askerlik Finansmanı Maliyet Oranları

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1** : Teverruka Dayalı Kira Sertifikası (Sukuk) İhracı
- Şekil 2** : Türkiye Finans Katılım Bankası Uygulamasında Teverruk Sisteminin İşleyişi
- Şekil 3** : Selem Modelinin İşleyişi

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI	: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ar.	: Arapça
BİST	: Borsa İstanbul
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Ing.	: İngilizce
ISRA	: International Shari'ah Research Academy for Islamic Finance
KDV	: Katma değer vergisi
KTO	: Konya Ticaret Odası
krş.	: Karşılaştı
md.	: Madde
MMFİ	: Mecelletü Mecma'il-Fıkhi'l-İslâmî
MMFİR	: Mecelletü'l-Mecma'il-Fıkhiyyi'l-İslâmî Râbıtâtü'l-Âlemi'l-İslâmî
ö.	: Ölüm tarihi
p.	: Page
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
SPK	: Sermaye Piyasası Kurumu

SÜSBE	: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik eden
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
Tl.	: Türk lirası
ts.	: Tarihsiz
TSPAKB	: Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
ys.	: Baskı yeri yok

GİRİŞ

I. Konunun Önemi

İktisadi faaliyetlere olan ihtiyaç insanoğlunun varlık âlemine dâhil olmasıyla başlamış ve hayatın devamı için tabî bir gereksinim olma özelliği geçmişten günümüze artarak devam etmiştir. Fitrî ve zaruri ihtiyaçların yanı sıra değişen ve gelişen sosyal şartlara uygun olarak tasarruf, yatırım ve servet biriktirme arzusu insan tabiatının ayrılmaz bir parçası olagelmıştır. İlâhi zaviyeden bakıldığında da Allah'ın kulları için yaratmış olduğu ziynet ve helal rızkın arayışı içerisinde olmak insanoğluna tanınan en temel haklardan biri olmakla birlikte, bu hakkın ekonomik refaha katkı sağlayacak üretim ve yatırım faaliyetleri doğrultusunda kullanılması esastır. Nitekim İslam, ana hedefleri ve bir bütün olan değerler sistemiyle diğer ekonomik sistemlerden farklı olarak iktisadi faaliyetlerde madde ve mana arasındaki dengenin gözetilmesini ister. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de, kâinatta kendisi için hazırlanan nimet ve imkânlardan istifade etmeye çağrılan insanoğlu, ahiret düşüncesi ve hesap verebilirlik duygusu içerisinde hareket etmeye davet edilir.¹ Aynı şekilde çalışıp kazanmayı teşvik eden ayetlerde göze çarpan "Allah'ın çokça anılması" vurgusu² da bu tür faaliyetlerin icrasında taşınması gereken ahlaki sorumluluğu en üst düzeyde hatırlatır.

İslam'ın ekonomi modeli, emek ve sermayenin dâhil olduğu mal ve hizmet üretimine dayanır. Emek ve sermaye karşılığı olmadığı gibi herhangi bir risk de üstlenmeksizin kazanç elde etmeye dayalı iktisadi faaliyetlerin adaletsiz bir gelir dağılımına dolayısıyla da istikrarsız bir ekonomi modelinin yaygınlaşmasına sebep olacağı açıktır. Öte yandan İslam'ın iktisat anlayışı sırf sonuç odaklı, mutlak manada maddi kazanç sağlama ve kârı olabildiğince maksimize etme gayesi güden kapitalist düşünceden farklıdır. Bu sebeple iktisadi hayatta insana biçilen rol, ekonomik menfaatlerin herhangi bir ahlaki değer tanımaksızın elde edilmesine odaklanan iktisadi adam (homo-economicus)

¹ Mülk, 67/15.

² Cuma, 62/10.

olmanın aksine eşitlik, kardeşlik, diğergâmlık ve adalet gibi sosyal ve ahlaki değerlerden oluşan bir dünya görüşüne sahip müslüman birey (homo-İslamicus) olmasıdır. Bu bakımdan ticari ve finansal faaliyetlerde birey ve toplumun ihtiyaçlarını görmezden gelen ya da istismar eden acımasız rekabete dayalı finansal faaliyetler de temelde hoş karşılanmaz. Dolayısıyla kazanma arzusunun insani ve İslami değerlerle tam bir denge içerisinde seyretmesi meşruiyet açısından temel ölçüdür.

İslam'da ferdin servet kazanma hakkı olmakla birlikte bu hiçbir zaman yegâne gaye görülmez ve denetime tabi kılınır. Bunun bir gereği olarak İslam'da, geleneksel yaygın finansman aracı olma özelliği tarihin erken dönemlerinden beri varolagelen faizin her türlü yasaklandığı gibi, gerek fitrî gereksinimler gerekse sosyal hayatın değişen ve gelişen şartları ekseninde faizli finansman anlayışına alternatif oluşturacak çeşitli yöntemler ortaya konmuştur. İslamî esaslar dahilinde tarihsel süreç içerisinde sürekli bir gelişim gösteren faizsiz finansman araçlarının özellikle son yıllardaki gelişmeler ışığında global finans piyasalarında alternatif bir alan olarak ön plana çıkmakta olduğunu gözlemek mümkündür. Bu bağlamda öne çıkan İslamî finansman yöntemlerinin genel olarak, faizli işlemlerden uzak kalma ve İslam'ın iktisadi hayata ilişkin ilkeleri doğrultusunda şekillenmekte olduğu söylenebilir.

Geleneksel faizsiz finansman yöntemlerinin modernize edilerek yeni finansal ürünlerin geliştirilmekte olduğu günümüzde şekil şartlarının yanında İslam'ın iktisadi politikadaki temel gayelerinin (makâsıdü's-şerî'a) gözetilmesi zaruri öneme sahiptir. Bireysel ve kurumsal finansman ihtiyaçlarının özel finans kurumları tarafından faize alternatif yöntemlerle temin edilmeye çalışıldığı asrımızda yaygınlaşmaya başlamış olan teverruk uygulamaları da esasen geçmişte bireysel olarak başvurulmuş bir çözüm arayışının kurumsallaşmasından ibarettir. Bankaların likidite yönetimi çerçevesinde rezerv açığını finanse etmek ya da müşterilerinin finansman sorununu çözüme kavuşturma amacıyla uygulamaya koydukları teverruk yöntemi, her geçen gün sahip olduğu yükseliş trendi ile faizsiz finans kuruluşlarının vazgeçilmez finansman aracı haline geldiği açıkça görülmektedir. İslami olma çabası içerisinde olan her faaliyet gibi çalışmaya esas teşkil eden bu konunun da İslam hukuku açısından sorgulanması ve uygulanabilirliğinin fikhî ilkeler çerçevesinde değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

II. Konunun Sunulması

Çalışma, giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, konunun kavramsal tahlili, tarihi süreçteki bireysel teverruk uygulamaları, benzer uygulamalarla ilişkisi ve fikhî açıdan meşru bir finansman yöntemi olabilme imkânına dair İslam hukukçularının görüş ve değerlendirmeleri delilleri ile birlikte sorgulanarak incelenmiştir.

İkinci bölümde, günümüzde yaygın bir finansman ve likidite yönetim aracı olmasının yanında gelir getiren bir yatırım ürünü olma özelliğine de sahip olan ve faizsizlik esasına göre çalışan bankalar tarafından organize edilen uygulamalar üzerinde durulmuştur. Organize normal ve organize ters teverruk şeklinde iki ana başlık altında incelenen bu bölümde, uygulamanın her iki şekli de fikhî açıdan tartışılan yönleri itibariyle müstakil olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde, teverruk esasına dayalı uygulanmakta olan modern bazı finansman ürünlerinin tespit ve değerlendirilmesinin yanında, yaygın uygulamalar haricinde geliştirilmiş daha farklı ve alternatif modeller de incelenerek konu ile ilgili sağlıklı bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın dipnot kısımlarında kaynaklara yapılan atıflarda, kullanılan kitap, makale ve tebliğlerin ilk defa zikredilmesi esnasında yazar ve eserinin tam adı, basım yeri ve tarihi belirtilmiş, aynı eserlere daha sonra yapılan atıflarda ise yazarın meşhur olan ad, lakap ya da künyesi ile yetinilmiştir. Aynı yazarın birden fazla eserinin kullanılmış olması halinde ise karışıklığa meydan vermemek için yazar adı ile birlikte eserin ilk kelimelerine de yer verilmiştir. Eserlere ait cilt numaraları Romen rakamı ile gösterilmiş, tek ciltlik eserlerde sayfa numarasını göstermek amacıyla “s” harfi kullanılmıştır. Aynı dipnotta kullanılan klasik kaynakların sıralamasında kronolojik usul benimsenmiştir.

III. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızın konusu, tarihi kökleri itibariyle İslam hukuk tarihinin erken dönem çalışmalarına uzanması sebebiyle, imkânlar ölçüsünde konu ile ilgili ilk sayılabilecek çalışmalara ulaşmaya özen gösterilmiştir. Konunun günümüz uygulamalarına bakan kısmı

açısından ise, ülkemizin yanı sıra dünya ölçeğinde bu çerçevede yer bulan uygulamalar ve işleyiş şekillerinin tespitinde gerekli bilgi, belge ve dökümanın yanı sıra bu alanda yapılan modern ilmi çalışmalardan da azami ölçüde istifade edilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan konuların İslam hukuku açısından değerlendirilmesinde klasik dönem fıkıh ekolleri özellikle dikkate alınmış, her mezhebin görüşünün yine kendisine ait muteber kaynaklar üzerinden temellendirilmesine özel bir önem atfedilmiştir. Ayrıca İslami finans kuruluşlarına dair fıkhi standartları belirleyen AAOIFI ile İslam İşbirliği Teşkilatı ve Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı İslam Fıkıh Akademisi gibi uluslararası toplantılarda alınan ortak kararlar da bu değerlendirmelerde göz önünde bulundurulmuştur.

Tevrük ile ilgili monografik tarzda ülkemizde yapılan çalışmalar, bazı toplantılarda sunulan ve oldukça özet denilebilecek çalışmalardan öteye geçmemiştir. Bu bağlamda, 2012 yılında Konya'da düzenlenen *Fıkhi Açısından Finans ve Altın İşlemleri* konulu toplantıda Servet Bayındır tarafından sunulan “*Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Tevruk ve Ges'in Fıkhi Tahlili*,” konulu tebliği ile 2015 yılında Konya'da düzenlenen II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi'nde Said Bûhrâva tarafından sunulan, “*Dirâse Tahlîliyye Nakdiyye li't-Tevruki'l-Masrifî fi't-Tatbîki'l-Muâsır*”, adlı Arapça tebliğden bahsedilebilir. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde (Ek-2) İsmail Cebeci tarafından bir buçuk sayfalık “Tevruk” maddesi kaleme alınmıştır.

Özellikle asrımızın başı itibarıyla İslam ülkelerinde, kurumsal anlamda uygulama sahası bulan ve birçok yönüyle tartışmalara konu olan tevrük işlemlerinin ele alındığı özel toplantılar gerçekleştirilmiş, bu toplantılarda tebliğ ve müzakere düzeyinde çok sayıda çalışma ortaya konmuştur. 2002 yılında Şârika'da (Birleşik Arap Emirlikleri) düzenlenen “*Mu'temeru'l-Müessesâti'l-Masrifîyye fi'l-İstismâr ve't-Tenmiye*” adlı toplantı, 2002-2003 yılları arasında Albaraka tarafından Bahreyn ve Mekke'de düzenlenen XXII – XXIII ve XXIV. dönem toplantıları, Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı İslam Fıkıh Akademisi'nin 2003 ve 2007 yılında gerçekleştirilen XVII. ve XIX. dönem toplantıları, 2007 yılında Ezher Üniversitesi bünyesinde düzenlenen “*Nedvetü't-Tevruk ve't-Tevrîk*” adlı toplantı, 2009 yılında İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı Fıkıh Akademisi tarafından gerçekleştirilen XIX. dönem toplantısı ve 2012 yılında Ürdün Aclûn Üniversitesinde tevrük konusuna özel olarak tertip edilen “*Mu'temeru't-Tevruki'l-Masrifî ve'l-Hiyeli'r-Ribevîyye*” adlı toplantı bunların başlıcaları arasında sayılabilir. Söz konusu bu toplantılarda sunulan tebliğ

ve müzakerelerin yanında çeşitli ilmi dergilerde yayınlanan makale düzeyindeki müstakil çalışmalar tezimize önemli ölçüde kaynaklık etmiştir.

Konu ile ilgili yukarıda sayılan ve önemli bir kısmının konu ile ilgili ilk derli toplu müstakil eser olma hüviyeti taşıyan çalışmalar, bu alanda daha sonra yayınlanan kitapların da ilk kaynakları olma özelliğine sahiptir. İbrahim Abdüllatif İbrahim el-Ubeydî'nin "*Hakikatü Bey'i't-Tevrûkî'l-Fıkhî ve't-Tevrûkî'l-Masrîfî*" adlı çalışması, klasik ve organize tevrûk uygulamasını konu edinen muhtasar bir kitap çalışması bulunmaktadır. Ali Muhyiddîn el-Karadâğî'nin "*et-Tevrûkî'l-Masrîfî*" adlı çalışması, yukarıda da anılan bazı toplantılarda sunulan tebliğler ve onlara dair müzakereler ile günümüz fıkıh kuruluşlarının kararları ve alternatif bazı yöntem önerilerinden oluşmaktadır. Ahmed Fehd er-Reşîdî'nin, "*Ameliyyâtü't-Tevrûk ve Tatbîkâtuhu'l-İktisâdiyye fî'l-Mesârifî'l-İslâmiyye*" ve son olarak Riyâd b. Râşid tarafından yapılan, "*et-Tevrûkî'l-Masrîfî*" adlı kitap çalışmaları, gerek klasik bireysel tevrûk gerekse günümüzde uygulanmakta olan organize uygulamalar ve bunların fikhî açıdan değerlendirilmesini konu edinen derli toplu çalışmalardır. Söz konusu bu eserlerin çalışmamızın şekillenmesinde önemli katkıları olmuştur. Bununla birlikte, anılan bu çalışmalarda istifade edilen kaynakların sınırlılığı, konunun kısmî bazı uygulamalar üzerinden ele alınması, benzer uygulamaların birbirinden yeterince ayırt edilememiş olması, günümüzde tevrûka dayalı olarak uygulanan finansman ürünleri ve alternatif yöntemlerin oldukça az ve yüzeysel kalması, fikhî değerlendirmelerin meselelerle irtibatının zayıf oluşu gibi bazı gerekçeler, konunun daha kapsamlı ve spesifik başlıklar altında değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Araştırdığımız kadarıyla konu ile ilgili daha önce Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde Abdurrahman b. Hâmid b. Ali el-Hâmid tarafından "*Tatbîkâtü't-Tevrûkî'l-Masrîfî fî'l-Mesârifî's-Suûdiyye ve Âsâruhu'l-İktisâdiyye*" adlı doktora düzeyinde bir tez çalışması yapılmıştır. Çalışmanın bütününe erişebilme imkânımız olmamıştır. Ancak giriş bölümünde tezin içeriğine dair yer verilen bilgilerden hareketle çalışmanın, tevrûkun fikhî boyutu ve Suudi Arabistan'daki bankalar özelindeki uygulamaları konu edinmekte olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın 2007 yılında tamamlanmış olması ve konusu itibarıyla lokal uygulamalarla sınırlı tutulması, ilerleyen süreçte yapılan çalışmaların yanı sıra diğer ülkelerde geliştirilen daha farklı ve yeni uygulamaların bu çalışmada tespit edilememiş olduğunu göstermektedir.

Bütün bu zikredilen çalışmaları göz önünde bulunduran çalışmamız, geçmişten günümüze müslüman toplumların finansman ihtiyacını giderme amacıyla meşru bir yöntem olarak kendisine sığındıkları ve günümüzde de kurumsal yapılar vasıtasıyla benzer amaçlarla başvuru alan teverruk uygulamalarının İslam hukuku prensipleri üzerinden değerlendirilmesini konu edinmektedir. Bu bağlamda çalışmada, klasik dönem fukahasının teverruk işlemlerine yaklaşımları ve bu kapsamda söz konusu olan tartışmaların delilleri ile birlikte incelenmesi, günümüz uygulamalarında söz konusu olan yöntemler, alternatif yöntem arayışları ve bu uygulamalar esas alınarak geliştirilen güncel diğer bazı finansman yöntemlerinin daha geniş ve net bir perspektifle sorgulanması hedeflenmektedir. Çalışmanın mükemmellik gibi bir iddiası bulunmadığı gibi, ele alınan meselelerle direkt irtibatı olmayan bilgi ve detaylarla konunun hacminin genişletilmesi gibi bir çaba içerisine de girilmemiştir. Bu bakımdan söz konusu çalışmanın, daha önce konu ile ilgili aktarılan bilgi ve tecrübelerden de faydalanılarak imkânlar ölçüsünde güncelleştirilmesi ve daha somut başlıklar üzerinden değerlendirilerek finansal hayata yönelik teşebbüslerin fikhî açıdan problem içermeyen yöntemlerle gerçekleştirilebilmesine katkı sağlama amacı taşıdığı söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVERRUK KAVRAMI VE KLASİK BİREYSEL TEVERRUK

1.1. KAVRAMSAL ANALİZ

1.1.1. Teverrukun Sözlük Anlamı

Teverruk kelimesi sözlükte “v-r-k” (و-ر-ك) kökünden türetilmiş olup “hayır, para, mal, (basılmış) gümüş para, ağacın yaprağı, yufka deri, kitap ya da mushafın sayfası, dünyanın ziynet ve güzelliği, bir kavmin iyilik ve güzellikleri, gençliğin tazelik ve dinçliği, can taşıyan her varlık, yaradan damlayan kan” gibi çeşitli anlamlarda kullanılabilmektedir.³

Kur’ân-ı Kerîm’de “ağacın yaprağı” anlamında üç yerde,⁴ “gümüş para” anlamında da bir yerde⁵ kullanılan bu kelime kökünün, hadislerde de benzer kullanım örneklerini görmek mümkündür.⁶

³ Halil b. Ahmed, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, Thk.: Mehdi el-Mahzûmî – İbrahim es-Samerrâî, ts., ys., V, 209-210; Râzî, Muhammed b. Ebu Bekir, *Muhtâru's-Sihâh*, el-Mektebetü'l-Asriyye Beyrut 2010, s. 667; Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Îkâmûs*, Thk.: Abdülkerim el-İrbâvî, Matbaatü'l-Hükûme, Kuveyt 1990, XXVI, 458-463; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kamûsu'l-Muhît Tercümesi)*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, V, 4182-4183.

⁴ A'râf, 7/22; Tâha, 20/121; En'âm, 6/59.

⁵ Kehf, 18/19.

⁶ Hadislerdeki bazı örnekler için bkz. Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Daru İbni'l-Cevzî, Kahire 2010, s. 685 (Kitâbu'l-Merdâ, 2; Zekât, 38); Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru İbni'l-Cevzî, Kahire 2009, s. 509 (Kitâbu'l-Libâs, 54); Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 255 (Kitâbu'z-Zekât, 5); Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 179 (Kitâbu'z-Zekât, 3); İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 607 (Kitâbu'l-Edeb, 53);

Teverruk kelimesinin “bir şeyi peyderpey elde etme” anlamı veren “tefa‘ ul” kalıbında kullanılması ile para veya malın gayret ve çaba gerektiren belli aşamalar neticesinde elde edilmesi vurgulanmaktadır. Bu kelimenin, genellikle “gümüş para” için kullanılan “varik” (ورق) kelimesinden türetildiği söylenebilirse de, para ve onun dışındaki malları da kapsamına alması bakımından, kök olarak esas alınacak kelimeyi herhangi bir hareke ile kayıtlama çabası içerisine girmemek daha isabetli görünmektedir. Nitekim sözlüklerde bu kelimenin “الْوَرَقُ”, “الْوَرَقُ”, “الْوَرَقُ”, “الْوَرَقُ” şeklinde farklı vecihlerde kullanımının olduğu bilinmektedir.⁷ Öte yandan, ağaçtaki yaprağın çokluğuna benzetmede bulunularak, maldaki çokluğun da bu kelime ile ifade edildiği görülmektedir. Nitekim şiirde, “و اغفر خطاياي و ثمر ورقى / Hataharımı bağışla ve malımı çoğalt!”⁸ şeklindeki kullanımı ile “ثمر الله تعالى ورقه / Allah onun malını çoğaltsın!” şeklindeki bazı kullanımları buna örnek olarak vermek mümkündür.⁹ Benzer şekilde yapraksız ağaç ile fakir arasında kurulan bazı kıyas örnekleri de “ورق” kelimesi ile “mal/para” arasındaki yakın ilişkiyi yansıtmaktadır.¹⁰

1.1.2. Teverruk’un Terim Anlamı ve Kavramsallaşma Süreci

Fıkhi bir kavram olarak teverruk; nakit elde edebilmek amacıyla, bir malı vadeli olarak satın alıp teslim aldıktan sonra, onu satıcısı dışında üçüncü bir şahsa peşin olarak daha ucuza satma işlemi olarak tanımlanır.¹¹ Bir başka ifadeyle, nakit ihtiyacı olan bir kimseye borç verme yerine, belli bir malın normal piyasa fiyatının üzerinde bir bedelle vadeli olarak satılmasının akabinde, müşterinin nakit bulma ve ihtiyaçlarını finanse etme

Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, IV, 226.

⁷ Zebîdî, XXVI, 458; Âsım Efendi, V, 4182.

⁸ Accâc, Ebü’ş-Şa’sâ’ Abdullâh b. Ru’be, *Dîvânü’l-Accâc*, Thk.: Abdülhafız es-Satî, Mektebetü Atlas, Dimaşk 1971, I, 178.

⁹ Râgıb el-İsfehânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Thk.: Muhammed Seyyid Kîlânî, ts., ys., s. 520; Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *Esâsü’l-Belâğa*, Thk.: Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 329.

¹⁰ İbn Fâris, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts, VI, 101.

¹¹ Nezîh Hammâd, *Mu’cemu’l-Mustalahâtî’l-Mâliyye ve’l-İktisâdiyye fî Luğati’l-Fukaha*, Dâru’l-Kalem, Dimaşk 2008, s. 153; Hey’et, *el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye*, Vizâratü’l-Evkâf ve Şuûni’l-İslamiyye, Kuveyt 1989, XIV, 147.

amacı doğrultusunda vadeli olarak aldığı bu malı piyasada satarak nakde dönüştürmesi işlemi olarak da tanımlanabilir.¹²

Kaynaklarda, teverrukun fikhın erken dönemlerinde bilinen ve kullanılan bir ıstılâh olduğuna dair bazı bilgiler aktarmış olmakla birlikte,¹³ araştırdığımız kadarıyla kavram olarak teverruk ile ilgili ilk fikhî tanımlamalar orta dönem Hanbelî fukahasına aittir.

Kavrama dair en erken ve en derli toplu açıklamayı kendisinde gördüğümüz İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) tanımlamasına göre teverruk; paraya olan ihtiyacı sebebiyle bir kimsenin vadeli olarak satın almış olduğu bir eşyayı pazarda aldığı fiyattan daha düşük peşin para karşılığında satmasıdır.¹⁴ İbn Teymiyye'nin, teverruka dair bu tanımını; “satın alınan malın satıcısı dışında bir başkasına satması ve hiçbir şekilde ilk satıcısına dönmemesi” şeklinde kayıtlamış olması, bu işlem ile îne'nin farklı iki muamele olduğunu ortaya koyar niteliktedir.¹⁵

Aynı asırda Şemseddin İbn Müflih (ö. 763/1362) tarafından yapılan tanıma göre teverruk; nakde ihtiyacı olan bir kimsenin söz gelimi piyasa değeri yüz lira olan herhangi bir malı iki yüz liraya satın alması şeklindeki işlemdir.¹⁶ Burada malın piyasa fiyatının

¹² Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mu'cemu Luğati'l-Fukaha*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1996, s. 131; Hüseyin Kâmil Fehmî, “et-Teverruku'l-Masrifî ve't-Teverruku'l-Munazzam”, *MMFİ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 201.

¹³ Bazı kaynaklarda Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) ve İyas b. Muaviye'nin (ö. 122/740 [?]) teverruk işlemlerine dair açıklamalarına yer verilmiş olmakla birlikte, erken dönem kaynaklarında söz konusu isimlere ait kullanımların sadece îne muameleleri ile sınırlı olduğu görülmektedir (Krş. İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Dâru't-Tâc, Beyrut 1989, IV, 283 - İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, VI, 50; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, el-Medînetü'l-Münevvere 2004, XXIX, 303; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Tehzîbu Sünen-i Ebî Dâvud (Azîmâbâdî'nin “Avnü'l-Ma'bûd” adlı şerhi ile birlikte)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, IX, 249; Servet Bayındır, “Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Teverruk ve Ges'in Fıkhi Tahlili”, *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri (Tebliğ ve Müzakereler - Tartışmalı İlmi Toplantı, 27-28 Nisan 2012)*, Konya, 2012, s. 156 -157).

¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XXIX, 303, 431, 442.

¹⁵ İbn Teymiyye, *Beyânü'd-Delîl alâ Butlânî't-Tahlîl*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988, s. 79.

¹⁶ İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Kitâbü'l-Fürû' (Merdâvî'nin “Tashîhu'l-Fürû'” ve Ebû Bekir İbn Kundûs'ün Haşiyesi ile birlikte)*, Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2003, VI, 316.

üzerinden bir fiyatla satın alınmasındaki temel gaye ise, nihayetinde o malı daha ucuza peşin satarak nakde çevirmektir.

Daha sonraki fukaha tarafından yapılan teverruk tanımlarının da yukarıdaki tanımlara uygun ve mana itibariyle esaslı bir farklılık arz etmediğini söylemek mümkündür.¹⁷ Bu sebeple burada diğer tanımlamalara ayrıca yer verme gereği duymamaktayız. Şu kadar var ki, söz konusu bu tanımların işaret etmekte olduğu ortak noktanın, bir kimsenin içinde bulunduğu parasal sıkıntının borçlanma (karz-ı hasen) yoluyla giderilemediği durumlarda, bu ihtiyacın alışveriş muamelesine dayalı meşru bir yolla giderilmesi arayışını yansıttığı söylenebilir.

1.1.3. Mana İtibariyle Teverruk Yerine Kullanılan Kelimeler

1.1.3.1. Zerneka (الزرنقة)

Aslen Farsça olup parasızlığı ifade eden “zernah” (زَرْنَه) kelimesinden Arapçaya geçtiği söylenen “zerneka” (الزَّرْنَقَة) kelimesi; “borç, fazlalık, gizlenmek, kuyudan su çekme işinde çalışma gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸ Ayrıca fikhî bir muamele olarak, vadeli fiyatla satın alınan malın satıcı dışında üçüncü bir şahsa peşin olarak satılması işlemi şeklinde açıklanmıştır. Nitekim bu anlamda Hz. Aişe’nin (ö. 58/678) Muaviye’den (ö. 60/680) aldığı on bin dirhemlik maaşı (atıyye) ile zerneka yaptığı nakledilir.¹⁹

Bazı tanımlamalarda ise, satın alınan malın üçüncü bir şahsa ya da aynı satıcıya peşin olarak daha ucuza satılması (îne) arasında herhangi bir fark gözetilmemiştir. Nitekim Hz. Ali’den (ö. 40/661) nakledilen “لَا أَدْعُ الْحَجَّ وَلَوْ تَزَرَّنَفْتُ” sözü, “Azığımı îne akdi yolu ile temin etmek zorunda kalsam da Haccı terk etmem” şeklinde açıklanmıştır.²⁰ Fakat bu ifadenin, “kuyudan ücretle su çekme işinde çalışma pahasına da olsa...” şeklinde

¹⁷ Bu konuda bazı örnekler için bkz. Mer’î b. Yusuf, Zeynüddîn Mer’î b. Yusuf el-Kermî, *Gâyetü’l-Müntehâ fî Cem’i’l-İknâ’ ve’l-Müntehâ, Müessesetü Garâs*, Kuveyt, 2007, I, 515,516; Ruheybânî, Mustafa b. Sa’d b. Abduh, *Metâlibu Üli’n-Nühâ fî Şerhi Gâyeti’l-Müntehâ*, el-Mektebetü’l-İslâmî, Dımaşk 1994, III, 61.

¹⁸ Zebîdî, XXV, 404.

¹⁹ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *ez-Zâhir fî Garîbi Elfâzi’l-İmâmi’s-Şâfiî*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 1998, s. 313.

²⁰ Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Fâik fî Garîbi’l-Hadis*, Thk.: Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhim, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts., II, 108; İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., X, 141.

kelimenin içerdiği diğer anlamlar üzerinden de değerlendirilebileceği şeklinde farklı yorumlara açık olduğu da belirtilmiştir.²¹

1.1.3.2. Va‘de (الوعدة)

Sözlükte “va‘d” (الْوَعْدُ) kökünden gelen bu kelime, “ileride bir kimseye karşı iyilik ya da kötülük türünden yapılacak bir şeye dair söz vermek” anlamında kullanılır.²² Özellikle Suudi Arabistan’ın bazı bölgelerinde teverruk işlemlerini ifade etmek üzere “Va‘de” (الْوَعْدَةُ) kelimesi kullanılmaktadır.²³ Teverruk muamelesi için bu ismin kullanılmasının sebebi ise, borçlu olan kimselerin borcunu kapatmak için alacaklısına, vadeli olarak mal alıp piyasada peşin satmak suretiyle elde edeceği peşin parayla borcunu ödeyeceğine dair söz vermiş olması ile izah edilmektedir.²⁴

1.1.3.3. Diyne (الدين)

Sözlükte “vadeli para borcu” anlamına gelen “deyn” (الدَّيْن) kelimesinin isim olarak bir başka kullanımı da “diyne” (الْدَيْنَةُ) şeklindedir.²⁵ Teverruk muamelesi ile mal satın alan kimse, her ne kadar elindeki malı üçüncü kişiye satmakla peşin para elde etse de, ilk satıcıya karşı olan vadeli borcu devam etmektedir. Aradaki benzerlik sebebiyle Suudi Arabistan’ın bazı bölgelerinde teverruk uygulamasını ifade etmek üzere böyle bir kullanımdan da söz edilmektedir.²⁶

²¹ Mutarrizî, Ebü'l-Feth Nâsır b. Abdisseyid b. Alî, *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, Beyrut, ts., I, 208.

²² Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Küllîyyât-Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Furûku'l-Luğaviyye*, Thk.: Adnan Derviş - Muhammed Mısırî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, I, 939.

²³ Suudi Arabistan eski müftüsü Muhammed b. İbrâhim Âlû's-Şeyh'in (ö. 1389/1969) fetvalarında geçen bu ifade için bkz. Muhammed b. İbrâhim b. Abdillatîf Âlû's-Şeyh, *Fetâvâ ve Resâil*, Thk.: Muhammed b. Abdirrahman b. Kâsım, Matbaatü'l-Hükûme, Mekketü'l-Mükerreme 1399/1979, VII, 62.

²⁴ Muhammed Osman Şübeyr, “et-Teverruku'l-Fıkhî ve Tatbîkâtuhu'l-Masrifîyyeti'l-Muâsıra fî'l-Fıkhî'l-İslâmî”, *MMFİ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 558.

²⁵ İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmail, *el-Muhassas*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1996, III, 441.

²⁶ Muhammed b. İbrâhim, VII, 63; Şübeyr, XIX/III, 558.

1.1.3.4. Kesr (الكسر)

“Sert bir cismin uygulanan kuvvetle parçalara bölünmesi” anlamına gelen “kesr” (الكسر) kelimesinin,²⁷ Sudan’ın bazı bölgelerinde teverruk muamelesini ifade etmek üzere kullanılmakta olduğu belirtilmektedir. İnsanların vadeli olarak aldıkları buğday, şeker, sabun vb. temel ihtiyaç maddelerini daha düşük fiyattan peşin paraya çevirme işlemi için özel olarak bu ifadenin kullanılması ile yapılan bu tür bir işlem sonucu uğranılan zararın ifade edilmek istendiği anlaşılmaktadır.²⁸ Nitekim bu işlemde, elde edilen nakit para karşılığında vadeli olarak daha fazlası borçlanılmış olmaktadır.

1.2. KLASİK BİREYSEL TEVERRUK UYGULAMALARI VE DİĞER FİNANSMAN ARAÇLARI İLE İLİŞKİSİ

Klasik dönem eserlerinde fikhî bir kavram olarak teverruk kelimesi kullanıldığında bireysel teverruk kastedilir. Nitekim teverruk ile ilgili yukarıda yapılan tanımlamalar çağdaş literatürde “fikhî teverruk” ya da “ferdî / bireysel teverruk” şeklinde adlandırılmıştır. Günümüzde ayrıca, klasik dönemde olmayan ve daha çok organize piyasalar üzerinden uygulama alanı bulan teverruk işlemlerinden ve teverruk temelli daha farklı finansman ürünlerinden söz etmek mümkündür. Bu başlık altında teverrukun, aynı zamanda günümüz modern uygulamalarına da temel teşkil eden klasik bireysel formu ele alınacaktır.

1.2.1. Klasik Bireysel Teverruk Uygulamaları

Bireysel teverruk modern literatürde de klasik tarifine uygun olarak; nakit temin edebilmek amacıyla murabaha ya da muayyen bir kârla vadeli olarak satın alınan malın üçüncü bir şahsa peşin olarak daha ucuza satılması işlemi olarak tanımlanır.²⁹ İsminden de anlaşılacağı üzere bireysel teverruk, bireyler arasında gerçekleşen bir işlem olup taraflar arasında öncesinde açık ya da gizli bir anlaşma söz konusu değildir. Akdin tarafları; satıcı,

²⁷ Tânevî (Tehânevî), Muhammed Ali, *Mevsûatü Keşşâfî Istilahâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Thk.: Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnan, Lübnan 1996, II, 1363.

²⁸ Şübeyr, XIX/III, 558.

²⁹ AAOIFI, *el-Meâyîru's-Şer'îyye*, Dâru'l-Meymân, Riyad 2015, s. 767; Hey'et, “Karâr bi-Şe'ni Hükmi Bey'i't-Teverruk”, *MMFİR*, ys. 1999, c. XII, s. 161.

birinci müşteri ve ikinci müşteriden oluşmaktadır. Mutlak alım – satım akdinden farklı olarak müşterinin, bu akitle ihtiyaç duyduğu malı almak, kullanmak ya da ticaret yapmak gibi bir amacı olmayıp esas amaç o anda ihtiyaç duyulan sıcak paranın elde edilmesidir.³⁰

Nakit ihtiyacı sebebiyle başvurulmuş bir yöntem olması hasebiyle bireysel teverruk, ihtiyacın şekli ve tarafların durumuna göre farklılık arz edebilmektedir. Geçmişten günümüze uygulama sahası bulan ve teverruk kapsamında değerlendirilmesi mümkün görülen başlıca uygulama formları şu şekildedir:³¹

1. Nakde ihtiyaç duyup borç alacak birini bulamayan bir kimse, niyetini kimseye belli etmeksizin çare olarak piyasadan taksitler halinde vadeli olarak almış olduğu malı farklı bir şahıs ya da tüccara peşin olarak satmak suretiyle elindeki malı tekrar aynı piyasada paraya çevirebilmektedir.
2. Paraya ihtiyacı olan bir kimse, tanıdığı bir esnafa giderek ondan borç ister. Esnaf, onun ihtiyaç duyduğu sıcak paraya sahip olmamakla birlikte, yardımcı olma gayesiyle sahip olduğu mallardan birini peşin fiyatına vadeli olarak ona satar. Böylece ihtiyaç sahibinin piyasada o malı zarar etmeden nakde dönüştürmesi sağlanmış olur.³²
3. Bir önceki örnekle benzer şekilde, borç için kendisine başvurulmuş esnaf, maddi hiçbir getirisi olmaksızın teberru mahiyetinde ödünç vermeyi kabul etmek istemediğinden, söz gelimi piyasa fiyatı 1000 tl olan bir malı ona vadeli 1200 tl üzerinden satmayı teklif eder. Müşteri de bunu (ihtiyacı sebebiyle) kabul ederek 1200 tl'ye aldığı malı bir başkasına 1000 tl üzerinden satarak ihtiyaç duyduğu peşin paraya ulaşır.³³

³⁰ Servet Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 198.

³¹ Riyad b. Râşid, *et-Teverruku'l-Masrifî*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 2013, s. 89-92; İbrahim Abdüllatif İbrahim el-Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruki'l-Fıkhi ve't-Teverruki'l-Masrifî*, Dâiretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, Dubai 2008, s. 71-72.

³² Sıddık Muhammed el-Emin ed-Darîr, "Hükmu't-Teverruk, Kemâ Tücrîhi'l-Mesârif fi'l-Vakti'l-Hâdir", *MMFİR*, ys. 2006, sy. XXI, s. 80.

³³ Bu mesele her ne kadar zahiren teverruk tanımı ile bağdaşmakta ise de, özellikle Hanefiler açısından cevazı tartışmalıdır (Bkz. İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, V, 273).

4. Nakde ihtiyaç duyan müşteri, peşin fiyatı 800 tl olan bir malı 500 tl peşin, 500 tl de vadeli olmak üzere satıcıdan 1000 tl fiyatla satın alır. 800 tl karşılığında piyasada peşin olarak nakde çevirdiği bu malın bedeli ile 500 tl olan borcunu kapatır. Vadeli olarak ödeyeceği 500 tl karşılığında elinde kalan 300 tl ile de ihtiyacını giderir.³⁴

Burada zikredilen uygulama biçimleri, yukarıda verilen teverruk tanımı ile uygun düşen klasik bireysel uygulamalara dair bazı örnekler olup, günümüzde aynı yöntem üzerinden uygulanan daha farklı modellerden de bahsedilebilir. Gündelik ihtiyaçlar, yatırım sermayesi bulabilme ya da vadesi dolmuş borçların ödenebilmesi vb. birçok sebeple insanlar her dönemde bu tür muameleleri uygulayagelmışlerdir. Günümüzde de, piyasadan borç para bulamayan ya da gelir durumunu belgelendiremediği için kredi çekemeyen kimselerin ihtiyaç duyduğu miktara göre bilgisayar, cep telefonu, otomobil, altın vs. alıp ikinci el piyasalarında nakde çevirmekte olduğu yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur.

1.2.2. Diğer Finansman Araçları İle İlişkisi

Teverruk her ne kadar müstakil bir fikhî kavram olarak tanımlansa da, özellikle klasik literatürde îne akdi ile özdeş bir uygulama olarak değerlendirildiği görülebilmektedir. Aradaki ortak bazı özelliklerden hareketle diğer bazı muamele türleri için de bu tür benzerliklerden söz etmek mümkündür. Bu bakımdan teverrukun ne olup ne olmadığının sorgulanarak asıl hüviyetinin tespit edilmesi zorunluluk arz etmektedir. Bu başlık altında, îne akdi başta olmak üzere teverrukun benzer diğer finansman araçları ile ilişkisi incelenecektir.

1.2.2.1. Teverruk - Bey‘ul-İne İlişkisi

Akitler içerisinde amaç ve uygulama şekli bakımından teverruk ile en yakın duran satış yönteminin bey‘ul-ine olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim klasik dönem fukahası tarafından bey‘ul-ine ile ilgili yapılan bazı tanımlamaların her iki uygulamayı da içine alacak şekilde olması, ilk etapta isim düzeyinde de olsa aralarında herhangi bir fark gözetilmediği düşüncesini akla getirmektedir. Bu bakımdan isim ve uygulama şekli

³⁴ İbn Şâs, Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullah b. Necm, *İkdü'l-Cevâhiri's-Semîne fî Mezhebi Âlimi'l-Medîne*, Thk.: Hamid b. Muhammed Lahmer, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, II, 689.

açısından îne akdi ile çok yakın duran teverruk hakkında sağlıklı bir değerlendirmenin yapılabilmesi, her şeyden önce îne ile olan ilişkisinin tespit edilmesiyle mümkün olacaktır.

İslam hukukçuları tarafından genel kabul gören ortak şekliyle bey‘ul-îne; “bir kimsenin arzu ettiği mala/paraya ulaşabilme amacıyla vadeli olarak normal piyasa fiyatının üzerinde bir bedel karşılığında satın aldığı malı daha düşük bir fiyatla geri satması ya da peşin olarak sattığı malı daha fazlasıyla vadeli olarak geri satın alması işlemi” olarak tanımlanabilir.³⁵

Îne akdinin zikredilen bu şekil üzere uygulanmasının temel felsefesi, kendisinden borç istenen kişinin, bu işten kendisine maddi herhangi bir artışı olmadan borç vermeyi istememesi ve ihtiyacı olan kişinin bu durumunu fırsata çevirerek kârına olacak şekilde değerlendirmek istemesi ile açıklanabilir.³⁶ İslam’da ödünç verme işlemi, tamamen gönüllülük esasına dayalı bir fedakârlık örneği olup, böyle bir işlem karşılığında herhangi bir menfaat beklentisi içerisine girilmesi hoş karşılanmaz. Îne uygulaması ise, sağlanan finansman desteği karşılığında elde edilmek istenen maddi kazancın alışveriş yöntemi üzerinden meşrulaştırılmasını amaçlar. Böylelikle nakit ihtiyacının karşılanması aynı zamanda getiri sağlayan bir finansman aracına dönüşmüş olur.

Bey‘ul-îne, Hz. Peygamber’den nakledilen ve yine Hz. Aişe’ye nispet edilen yasaklayıcı bazı rivayetler sebebiyle İslam hukukçularının çoğunluğu tarafından sakıncalı bir uygulama olarak görülmüştür.

Rivayete göre Hz. Peygamber; “Îne yoluyla alışveriş yaptığınız, sığırların kuyruğuna yapıştığınız ve ziraatla uğraşmaya razı olup cihadı terk ettiğiniz zaman Allah

³⁵ Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb, *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, III, 134; Serahsî, Muhammed b. Ahmed b Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1993, XI, 211; XIV, 36; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfî fî Fıkhi’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Thk.: Muhammed Hasen Muhammed İsmâil eş-Şâfiî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 16-17; Hatîb eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *Muğni’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Minhâc*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, II, 396.

³⁶ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, V, 273.

size öyle bir zillet musallat eder ki dininize dönünceye kadar onu üzerinizden kaldırmaz.” buyurmuşlardır.³⁷

Hız. Âişe’den nakledilen rivayete göre ise; bir kadın Hız. Âişe’ye gelerek, bedeli atâ³⁸ vaktinde ödenmek üzere cariyesini Zeyd b. Erkam’a (ö. 68/688) vadeli olarak 800 dirheme satıp sonra da aynı cariyeyi Zeyd’den 600 dirheme peşin olarak satın aldığını ve bu durumda ondan 800 dirhem alacağı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hız. Âişe, (kınayıcı bir üslûpla) yapılan alışverişin çirkinliğine dikkat çekerek, tövbe edip bu işten vazgeçmediği takdirde Allah’ın Zeyd’in Hız. Peygamber’le yaptığı cihadı iptal ettiğini ona bildirmesini söylemiştir.³⁹

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2001, VIII, 440; Ebu Dâvud, s. 553 (Büyü’, 54); Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, Dâru İbn Teymiyye, Kahire, ts., XII, 432-433; Beyhakî, V, 516. Bu rivayet isnadı açısından bazı eleştirilere konu olmuşsa da, ravileri güvenilir kabul edilen daha farklı tarikleri sebebiyle sahih görülmüştür. Rivayetin farklı tariklerini inceleyen Elbânî de, hadisin bütün tariklerinin sahih olduğunu kaydetmektedir (Bkz. Zeylaî, Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu’r-Râye li-Ehâdîsi’l-Hidâye (“Buğyetü’l-Elmaî” adlı haşiye ile birlikte)*, Müessesetü’r-Reyyân, Beyrut 1997, IV, 16-17; İbn Teymiyye, Mecdüddîn Ebu’l-Berekât Abdüsselâm b. Teymiyye, *el-Müntekâ Min Ahbâri’l-Mustafâ*, el-Mektebetü’t-Ticâriyye el-Kübrâ, Kahire 1932, II, 348; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü’l-Ehâdîsi’s-Sahîha*, Mektebetü’l-Maarif, Riyad 1995, I, 42).

³⁸ Atâ; Hız. Ömer (ö. 23/644) tarafından kurulan divan teşkilâtında fey gelirlerinden müslümanlara yılda bir defa dağıtılan para ile Emevî ve Abbâsîler zamanında askerlere verilen maaşları ifade etmektedir (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Atâ”, *DİA.*, İstanbul 1991, IV, 33-34).

³⁹ Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitâbu’l-Âsâr*, Thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 186; Abdurrezzâk es-San’anî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1403/1983, VIII, 184-185; Dârekutnî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünen*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2004, III, 477; Beyhakî, V, 540. İbn Hazm, Hız. Âişe’den bu rivayeti nakledenin Âliye Binti Eyfa’ olduğunu ve onun da meçhul bir kimse olduğunu söyleyerek rivayetin sahih olmadığını ortaya koymak istemektedir. İbn Kayyım el-Cevziyye ise, aksine tabiinden olan söz konusu bu kadın ravinin tanınan (marûf) bir kimse olduğunu ve kendisi hakkında olumsuz herhangi bir değerlendirmenin bilinmediğini belirterek rivayetin kendisiyle amel edilen sahih bir rivayet olduğunu savunmaktadır. İbn Hibbân’ın “*es-Sikât*” adlı eserinde bu ravinin hal tercümesini zikretmiş olması da, onu güvenilir olarak gördüğünün bir başka kanıtı olarak ifade edilebilir (İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *es-Sikât*, Dâru’l-Meârifî’l-Usmâniyye, Haydarâbâd 1973, V, 289; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ bi’l-Âsâr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002, VII, 550; İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, *İ’lâmu’l-Muvakkûn an-Rabbi’l-Âlemîn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1996, III, 132).

Yukarıdaki delillerden hareketle İslam hukukçuları îne satışının sınırlarını tespit etmeye çalışarak bu çerçevede nispeten farklı uygulama ve buna bağlı hükümlerden bahsedebilmişlerdir. Fıkıh ekollerinin bu konudaki tasvir ve yaklaşımlarına değinmek konunun daha net anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

1.2.2.1.1. Bey‘ul-İne Uygulamaları ve Fukahânın Yaklaşımları

1.2.2.1.1.1. Hanefiler

Vadeli olarak satın alınan bir malın daha düşük bir fiyatla aynı kişiye geri satılması ya da peşin olarak satılan bir malın vadeli olarak daha fazla bir bedel karşılığında aynı kişiden geri satın alınması şeklindeki îne uygulamasına Hanefilerin bakışı genel olarak olumsuzdur.

Daha önce konu ile ilgili yer verilen rivayetler ekseninde Hanefiler, Hz. Aişe'nin sırf kendi içtihiyıyla böyle bir uygulama hakkında tehdit mahiyetinde bir söz sarf etmiş olamayacağından hareketle, bu hükmü ancak Hz. Peygamber'den işitmesine bağlı olarak vermiş olduğu ihtimali üzerinde dururlar. Bu tespit ise böyle bir akdin caiz olmamasını gerektirir. Öte yandan Hanefiler bu akitte faiz şüphesi bulunduğunu söylerler. Şöyle ki, ikinci akitteki fiyat aslında ilk akitteki fiyatın bedelidir. Dolayısıyla, muâvazalı bir akit olan bu işlemde birinci fiyatın ikinci fiyattan fazla olan kısmının herhangi bir karşılığı olmamaktadır. Faiz konusunda şüphe hakikat hükmünde değerlendirildiğinden,⁴⁰ böyle bir işlem de faiz kapsamında değerlendirilmiştir. Mezhebin konu ile ilgili hâkim felsefesi bu şekilde olmakla birlikte, doktrin içerisinde akdin mahiyetine dair ileri sürülen farklı yaklaşım ve uygulama örnekleri de söz konusu olmuştur.

İmam Muhammed'den (ö. 189/805) bu tür bir alışveriş hakkında, “Bu alışveriş benim kalbimde dağlar büyüklüğünde bir çirkinliğe sahiptir. Zira bu, faizcilerin icat ettiği bir şeydir” dediği nakledilmektedir.⁴¹ Ebû Yusuf'tan (ö. 182/798) nakledilen daha farklı bir görüşe göre ise, îne caizdir ve îne yapan ecre hak kazanır. Nitekim sahabeden birçok kimse

⁴⁰ Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ud, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986, V, 199; Şeyhîzâde (Dâmad Efendi), Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed b. Süleyman, *Mecmau'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., ys., II, 85.

⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, ts., VII, 213; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, V, 273.

bu muameleyi yapmış ve faiz kapsamında değerlendirmemiştir.⁴² Mezhep içerisindeki yaygın kanaat ise karz-ı hasen gibi teşvik edilen faziletli bir davranıştan vazgeçip cimrilik gibi yerilen bir davranışın tercih edilmesi gerekçesiyle böyle bir akdin (tahrimen) mekruh olduğudur.⁴³

Bey‘ul-îne’nin hükmü konusundaki görüş farklılıklarının, bu akdin tanım ve mahiyetindeki anlayış farklılıklarından ileri geldiği söylenebilir. Nitekim Hanefiler içerisinde tek düze bir tanım üzerinde ittifak olmadığı göz önünde bulundurulduğunda hüküm konusundaki farklılıkların sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Mezhepteki yaygın kabule göre “satılıp müşteriye teslim edilen malın parası henüz alınmadan, daha düşük bir fiyatla tekrar geri satın alınması” şeklinde yapılan tanım,⁴⁴ müşterinin satın aldığı malın bedelini ödedikten sonra satıcının aynı malı daha yüksek fiyata geri satın almasında sakınca olmayacağı şeklinde açıklanmıştır. Veya tam tersine, peşin ya da vadeli olarak satın alınan malın, henüz parası ödenmeden daha düşük fiyata tekrar ilk sahibine satılması da aynı şekilde yasak îne kapsamında mütalaa edilmişken, bedellerin ödenmesi sonrasında gerçekleşen geri satın alma işlemi bu kapsamda değerlendirilmemiştir.⁴⁵ Çünkü bu durumda söz konusu iki akitteki fiyatların karşılıklı olarak birbirine bedel olma durumu söz konusu olmamaktadır.⁴⁶ İmam Muhammed’in bu mesele hakkında vermiş olduğu bir örnekte, ilk akitteki bedel ödenmedikçe satıcının malını daha düşük bir bedelle geri satın alamayacağı şeklindeki değerlendirmesinin mezhepteki bu kanaate öncülük ettiği söylenebilir.⁴⁷

İne kapsamında ele alınan bir diğer uygulama, araya üçüncü kişi sokularak yapılan muameledir. Bu uygulama şekline göre; kendisinden borç istenen şahıs, sahip olduğu bir

⁴² İbnü’l-Hümâm, VII, 212; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, V, 273, 326; *el-Fetâvâ’l-Hindiyye (el-Fetâva’l-Âlemgiriyye)*, el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1310/1892, II, 208.

⁴³ Merğînânî, Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti’l-Mübtedî*, (Thk.: Talâl Yûsuf), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., III, 94; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, V, 326.

⁴⁴ Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl*, Thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî, İdâretü’l-Kur’ân ve’l-Ulûmi’l-İslâmî, Karaçi, ts., V, 204; Kâsânî, V, 198; Ali el-Kârî, Ebû’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed, *Fethu Bâbi’l-Înâye fî Şerhi Kitâbi’n-Nikâye*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2009, II, 475; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, V, 74.

⁴⁵ Merğînânî, III, 47.

⁴⁶ Kâsânî, V, 199.

⁴⁷ Şeybânî, V, 204.

malı borç isteyene 12 liraya (vadeli olarak) satıp teslim eder. Malı alan müşteri de bunu daha öncesinde anlaşmalı olarak aralarına dâhil ettikleri üçüncü şahsa 10 liraya satar. Bu üçüncü şahıs da elindeki bu malı ilk sahibine 10 liraya satıp parasını alır ve borç paraya ihtiyaç duyan ilk müşteriye teslim eder.⁴⁸ Bu uygulama da Hanefîler tarafından faiz hilesi olarak nitelendirilmiştir.⁴⁹ Hanefî fıkhnın önde gelen simalarından olan Kâdîhân'a (ö. 592/1196) göre İmam Muhammedin îne olarak kendisinden bahsettiği (zemmettiği) yöntem (hile) budur.⁵⁰

Vadeli olarak satın alınan malın ilk sahibine dönmek üzere üçüncü bir şahsa satılması işlemi de Hanefîlerce îne kapsamında değerlendirilmiş olmakla birlikte, özellikle sonraki dönem fukahası tarafından bunun yasak kapsamında olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim îne akdinin keraheti konusunda ihtilaf olduğunu belirten İbnü'l-Hümâm, satılan malın dolaylı yollarla da olsa ilk sahibine döndüğü îne uygulamalarını mekruh kabul etmiş, müşterinin vadeli olarak satın aldığı malı üçüncü bir şahsa peşin olarak satması şeklinde gerçekleşen işlemlerde ise herhangi bir kerahet görmemiştir.⁵¹ İbnü'l-Hümâm, bu ayrım üzerinden yapmış olduğu değerlendirmede, vadeli olarak satın alınan bir malın üçüncü bir şahsa satılmasının yasaklanan bey'ul-îne kapsamında kabul edilmesinin, diğer mübah alışverişleri de bu hüküm üzerinden değerlendirmek gibi bir açmazı beraberinde getireceğini özellikle ifade etme ihtiyacı duymuştur. Bununla birlikte burada, borca ihtiyacı olan kimseye borç vermek gibi teşvik edilen (mendup) bir davranıştan kaçınma

⁴⁸ İbn Mâze, Burhânüddîn Ebu'l-Meâlî Mahmud b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-Fıkhî'n-Nu'mânî*, Thk.: Abdülkerim Sâmî el-Cündî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, VII, 139; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, V, 273.

⁴⁹ İbn Mâze, VII, 139; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, V, 273.

⁵⁰ Kâdîhân, Fahrüddîn Hasen b. Mansûr, *Fetâvâ Kâdîhân*, ("el-Fetâvâ'l-Hindiyye" ile birlikte), Bulâk, Mısır 1310/1892, II, 279.

⁵¹ İbnü'l-Hümâm bu ayrıma gitmekle, kendisinden önce îne kapsamında değerlendirilen bir uygulamanın aslında yasak kapsamında olmadığına da açıklık getirmiş olmaktadır. Nitekim Serahsi (ö. 483/1090 [?]) tarafından dile getirilen ve Necmüddîn en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) de daha sahih bulduğu îne tanımı; bir kimsenin piyasa fiyatı 8 dirhem olan bir malı 10 dirheme vadeli alıp 8 dirheme bir başkasına peşin satması ve ihtiyacı olan peşin paraya ulaşması şeklindedir (Serahsî, *Mebsût*, XIV, 36; Nesefî, Necmüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed, *Tilbetü't-Talebe*, Matbaatü'l-Âmire, Bağdat 1311/1893, s. 112).

amacı söz konusu ise, böyle bir işleme başvurmanın da, daha faziletli olan bir eylemin terki (hilâf-ı evlâ) kapsamında değerlendirileceği ayrıca belirtilmiştir.⁵²

İbnü'l-Hümmâ'nın konu ile ilgili yukarıda zikredilen değerlendirmelerini nakleden İbn Âbidîn (ö. 1252/1836); Bedreddîn el-Aynî (ö. 855/1451), Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563), Ebussuûd (ö. 982/1574), Siracüddîn İbn Nüceym (ö. 1005/1596) ve Şürunbülâfî'nin (ö. 1069/1659) de aynı kanaatte olduğunu nakletmektedir.⁵³

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle, Hanefî mezhebi içerisinde fasid alışverişler kapsamında değerlendirilen îne satışı uygulaması ile ilgili sınırları kesin olarak belirlenmiş ortak bir tanım ve yaklaşımdan söz etmek zor görünmektedir. Zira görüldüğü üzere akdın yasaklanan îne akdi kapsamında değerlendirilmesinde farklı kıstaslar söz konusu olabilmektedir. İkinci alım satım işleminin ilk satışın bedelinin ödenmesinin öncesi ve sonrasında olması, ikinci alım satım işleminin ilk müşteri dışında farklı bir kişi ile gerçekleştirilmesi ve bu muamelede taraflar arasında malın ilk sahibine dönmesine dair bir ön anlaşmanın bulunup bulunmaması gibi hususlar bunlar arasında sayılabilir. Ancak yasaklanan îne kapsamında mütalaa edilen işlemlerde, geri satın alma eyleminin müşteriden ya da aynı makamda kabul edilen varislerinden olmasının özellikle şart koşulması, üçüncü şahıslar tarafından gerçekleştirilecek satın alma işlemlerine karşı biraz daha esnek bir bakışa sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde malın ilk sahibinin satmış olduğu şeyi ilk müşteriden değil de ikinci müşteriden satın alması da cevaz kapsamında değerlendirilmiştir. Söz gelimi, müşteri satın aldığı malı bir başkasına satsa, hibe ya da vasiyyet etse ve malın ilk satıcısı aynı malı bu kimselerden alacak olsa bu muamele caiz görülür. Bunun gerekçesi ise “Bir şeyde sebebi temellükün tebeddülü o şeyin tebeddülü makamına kâimdir”⁵⁴ kuralı gereği, mülkiyet sebebinin değişmesinin malın aynındaki değişme gibi kabul edilmesidir. Müşterinin paraya olan ihtiyacı bilinerek ve sırf bu durumu fırsata çevirmek için kendisine piyasa fiyatı üzerinden mal satma teklifinde bulunmanın ise, esas itibarıyla îne ile aynı amaca hizmet etmesi yönüyle mezhepte sıcak karşılanmadığı söylenebilir.

⁵² İbnü'l-Hümmâ, VII, 213. Kendisinden borç istenen kimsenin, buna imkânı olmasına rağmen sırf bu durumdan menfaat elde edebilme amacıyla böyle bir yönteme başvurması, kendisinden menfaat sağlanan ödünç kapsamında değerlendirilmiştir (Bkz. Serahsî, *Mebûsât*, XIV, 36).

⁵³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, V, 326.

⁵⁴ Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik (Hâşiyetü's-Şilbî ile birlikte)*, Kahire 1313/1895, IV, 55; Mecelle, md. 98.

1.2.2.1.1.2. Mâlikîler

Mâlikîler, ilk akitte müşteri olan kimsenin bir sonraki akitte satıcı yerine geçmesi ya da tam tersi istikamette gerçekleşen muameleleri töhmet barındıran vadeli satışlar içerisinde değerlendirirler.⁵⁵ Bu sebeple îne satışı, meşru vasıtalarla meşru olmayan amaca ulaşma gayesi taşıyan bir işlem türü olarak görüldüğünden, sedd-i zerâi‘ kapsamında caiz görülmemiştir. Bir başka deyişle, Mâlikîler bu işlemi, aynı cinsten paraların birbiriyle fazladan değişiminin göstermelik bir mal alışverişi ile kamufle edilmesinden ibaret faiz hilesi olarak değerlendirirler.⁵⁶

Mâlikîlerde îne satışı ile ilgili öne çıkan birbirinden farklı uygulama şekilleri ve buna bağlı hükümler şu şekilde özetlenebilir:

- a) Bir kimsenin vadeli olarak sattığı malı aynı kişiden daha ucuza peşin olarak geri satın alması veya satın aldığı malı tekrar aynı kişiye daha yüksek fiyata satması,⁵⁷ karşılığında menfaat sağlanan borç kapsamında değerlendirildiğinden caiz görülmemiştir.⁵⁸
- b) Müşterinin satıcıdan, elinde olmayan bir malı satın alıp aralarında anlaştıkları karla kendisine satmasını istemesi caiz görülmeyen îne satışı kapsamında değerlendirilir.⁵⁹ Benzer şekilde bir kimsenin diğerine; “şu malı satın al, bende senden alayım” deyip herhangi bir kâr oranı üzerinde anlaşıp birbirine vaatle bulunmamış olmaları halinde gerçekleşen işlem ise bir önceki muameleye göre daha hafif karşılanarak sadece mekruh görülür.⁶⁰
- c) Kendisinden borç istenen kişi, ödünç ihtiyacı olan şahsın huzurunda bir başkasından aldığı malı vadeli olarak piyasa fiyatının üzerinde bir bedelle bu kimseye satar. Müşteri de vadeli olarak aldığı bu malı daha düşük fiyata peşin

⁵⁵ Desûkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arefe, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale'ş-Şerhi'l-Kebîr (Ebû'l-Berekât Ahmed ed-Derdîr'in “eş-Şerhu'l-Kebîr” adlı eseri ile birlikte)*, Dâru'l-Fikr, ts., III, 77.

⁵⁶ İbn Cüzeyy, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, ts., ys., I, 171; Muhammed İliş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Minahi'l-Celîl alâ Muhtasari'l-Allâme Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, V, 102.

⁵⁷ Sahnûn, III, 134; İliş, V, 102.

⁵⁸ İbn Cüzeyy, s. 179.

⁵⁹ Bağdâdî, Şehâbuddîn Abdurrahman b. Muhammed, *İrşâdü's-Sâlik ilâ Eşrefi'l-Mesâlik fî Fıkhi'l-İmâm Mâlik*, Matbaatü Mustafa, Mısır, ts., I, 79; İliş, V, 102.

⁶⁰ İliş, V, 102-103.

olarak ilk satıcısına satarak finansman elde eder. Bazı âlimler araya üçüncü kişinin girdiği bu satış şeklini bir öncekine göre daha az sakıncalı bulurlar.⁶¹

d) Bir kimsenin, bir kısmını peşin, bir kısmını da vadeli ödemek üzere aldığı malı satarak bir kısmıyla borcunu peşin ödemesi, diğer kısmını da ihtiyacı için kullanması şeklinde gerçekleşen muamele, mezhepteki bazı âlimler tarafından caiz görülmüş, bazıları da îne satışı işlemlerini meslek edinmiş kimseler için (ehl-i îne) mekruh görmüşlerdir.⁶²

e) Müşteri satıcıya gidip bir mal talep eder. Satıcı ise o malın elinde bulunmadığını söyler ve arada herhangi bir sözleşme ya da vaad olmaksızın ayrılırlar. Daha sonra satıcı, elinde olmayan o malı temin eder ve aynı müşteriyle tekrar karşılaştığında, talep ettiği malı temin ettiğini ve dilerse peşin ya da vadeli olarak kendisine satabileceğini söyler. Bu işlem mezhepte caiz îne kapsamında değerlendirilmiştir. Benzer şekilde bir kimsenin ön bir anlaşma olmaksızın ihtiyaç duyduğu bir malı satın alıp daha sonra fikri değiştiği için satması ya da tam tersine satmış olduğu bir malı sonradan pişman olup daha fazla bir bedel ödeyerek de olsa satın alması caiz îne kapsamında değerlendirilir.⁶³

Mâlikîler'in îne muameleleri kapsamında değerlendirmeye aldığı örnekler incelendiğinde, "îne satışı" adı altında incelenen bütün uygulamaların caiz olmadığı şeklinde mutlak bir yargıya sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim satılan bir malın ileride duyulan pişmanlık sebebiyle daha fazla bir bedelle de olsa satın alınmak istenmesi ya da tam tersi istikamette yapılacak yeni bir sözleşmenin cevaz kapsamında değerlendirilmesi bunun en açık örneğidir. Özellikle de nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla herhangi bir ön anlaşmaya bağlı olmaksızın satın aldığı malı satıcısı dışında üçüncü bir şahsa satarak ihtiyacını karşılamak isteyen kimsenin bu muamalelesinin genel olarak cevaz kapsamında değerlendirildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Vadeli satış işlemleri (büyû'ul-âcâl) başlığı altında îne akdine dair çeşitli örneklerle yer veren İbn Cüzeyy'in (ö. 741/1340) "satın alınan herhangi bir malın satıcısı dışında bir başkasına satımının mutlak olarak caiz olduğu" şeklindeki kanaati de bu yargıyı destekler

⁶¹ İliş, V, 102.

⁶² İliş, V, 103-104.

⁶³ İliş, V, 102-103.

niteliktedir.⁶⁴

1.2.2.1.1.3. Şâfiîler

Şâfiîler'in îne akdi ile ilgili geliştirmiş oldukları tanım, Hz. Aişe'den gelen rivayette sözü edilen uygulamaya uygun olarak; "bir kimsenin vadeli ve normal piyasa fiyatının üzerinde satın teslim ettiği bir malı aynı kişiden daha düşük bir fiyatla tekrar geri satın alması"⁶⁵ şeklinde olup bunun dışında farklı bir tanım geliştirmemişlerdir.

Hz. Aişe'ye isnad edilen bu rivayeti delil olmaya elverişli görmeyen İmam Şâfiî, rivayet sahih kabul edilse bile burada ayıplanan durumun, kendisinin de cevaz vermediği, bedelin teslim tarihindeki belirsizlik olduğunu, değilse vadeli olarak satılan şeyin peşin olarak geri satın alınması olmadığını ifade eder. Hz. Peygamber'in ashabının ihtilafa düştüğü bir konuda, kendisince kıyasa uygun olanın tercih sebebi olduğunu belirten Şâfiî, bu akdin normalde sıhhat şartlarını taşıdığını ve kendisini fâsid kılacak bir durumun bulunmadığını belirtir. Bu sebeple de Zeyd b. Erkam'ın görüşünü kıyasa uygun bulur. Ayrıca Zeyd b. Erkam'ın helal gördüğü dışında bir alışveriş biçimine tevessül etmeyeceği düşüncesinden de hareketle, bir başkası tarafından haram kabul edilen bir muamelenin onun tarafından helal görüldüğü için yapılması durumunda Allah'ın onun amelini boşa çıkardığının ileri sürülemeyeceğini söyler.⁶⁶

Şâfiî'nin bu konudaki görüşünün, hukuken gerekli görülen şart ve nitelikleri zahiren haiz bir akdin, niyet sorgulamasına dayalı töhmet ya da alışverişte bulunan tarafların örf ve âdeti gerekçesiyle iptal edilemeyeceği şeklindeki genel anlayışına dayandığı söylenebilir. Ancak akdi yapan taraflar, niyetlerini açığa vurdukları takdirde akdi fasid kılacak bir mahiyete sahipse, böyle bir akdin mekruh olduğu da yine Şâfiî'nin kanaatidir.⁶⁷ Buradan hareketle, Şâfiî tarafından, vadeli olarak satılan malın daha düşük bir bedelle tekrar geri alınmasının baştan şart koşulduğu bir akdin en azından mekruh kabul edildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, ikinci alışverişin birinci alışverişte şart koşulmaması şartıyla birbirinden bağımsız olarak uygulanan îne'nin Şâfiî tarafından cevaz

⁶⁴ İbn Cüzeyy, s. 179.

⁶⁵ Şirbînî, II, 396.

⁶⁶ Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990, III, 79; Beyhakî, V, 540.

⁶⁷ Şâfiî, III, 75.

verilen satış şekli olduğu söylenebilir.

Mezhep içerisinde genel olarak bey‘ul-îne’nin caiz bir muamele olup yasak kapsamında olmadığına dair açık ifadeler söz konusudur. Burada, gerçekleşen ilk satışın bedelinin teslim alınıp alınmaması arasında herhangi bir fark gözetilmediği gibi, bu türden bir alışverişin âdet haline gelip gelmemesi de önemli görülmemiştir. Ancak mezhep içerisinde Ebu İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) ve Rüknu’l-İslâm el-Cüveynî (ö. 438 / 1047) gibi, âdet haline geldiği takdirde ikinci akit birinci akdin içerisinde şart koşulmuş olacağı gerekçesiyle akdin bütünüyle batıl olacağına fetva veren bazı âlimlerin olduğunu da burada belirtmeliyiz.⁶⁸ Benzer şekilde İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) da îne’yi mekruh bir muamele olarak görmüştür.⁶⁹ Öte yandan Nevevî (ö. 676/1277), mezhepte meşhur olan görüşün îne satışının cevazı yönünde olduğunu belirtmekle birlikte, yasak satışları sıralarken îne satışını da bunlar arasında zikrederek “وَيُكْرَهُ بَيْعُ الْعَيْنَةِ” ifadesi ile bunun mekruh olduğunu belirtmesi dikkat çeken bir başka husustur.⁷⁰ Daha sonraki dönemlerde Şehâbeddin er-Remlî (ö. 957/1550) ve İbn Hacer el-Heytemî’nin (ö. 974/1567) de aynı şekilde bu satış şeklini mekruh satışlar içerisinde zikretmekte olduğu görülmektedir.⁷¹

Tâceddîn es-Sübkî’nin (ö. 771/1370) mesele ile ilgili değerlendirmeleri incelendiğinde yukarıda arz edilen görüşlerde göze çarpan bazı şüphelerin sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Mezhepte îne akdi ile ilgili farklı görüşler olduğuna işaret eden Sübkî, mezhep fukahasının bu konuda cevaz görüşünü dillendirmiş olmakla birlikte bu cevazın kerahatle mi yoksa kerahatsiz mi olduğu hususunu açıklamamış olduklarına dikkat çekmesi manidardır. Bütün bunlar, mezhepte konu ile ilgili yeknesak bir kanaatten söz etmenin

⁶⁸ Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *Ravdatü’t-Tâlibîn ve Umdetü’l-Müftîn*, Thk.: Züheyr Şâviş, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1991, III, 418; Zekerîyyâ el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed, *Esne’l-metâlib Şerhu Ravzi’t-Tâlib*, (Şehâbüddin er-Remlî’nin Hâşiyesiyle birlikte), Dâru’l-Küttâbi’l-İslâmî, Kahire, ts., II, 41.

⁶⁹ İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdîrahmân, *Fetâvâ ve Mesâilü İbni’s-Salâh* (“Edebü’l-Müftî ve’l-Müstefî” adlı eseri ile birlikte), Thk.: Abdülmü’tî Emîn Kal’acî, Beyrut 1986, s. 297.

⁷⁰ “*Ravdatü’t-Tâlibîn*” adlı eserin Muhakkiki, Nevevî’nin “لَيْسَ مِنَ الْمَنْهَاجِي بَيْعُ الْعَيْنَةِ” ifadesi ile ilgili, asıl nüshada bu ibarenin üzerinde ince bir yazı ile “الأولى حذف ليس” yazmakta olduğunu belirtmektedir (Geniş bilgi için bkz. Nevevî, *Ravdatü’t-Tâlibîn*, III, 418- 421 (Muhakkik’in dipnottaki değerlendirmesi)).

⁷¹ Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebi’l-Abbâs Ahmed b. Hamza, *Nihâyetü’l-Muhtâc ilâ Şerhi’l-Minhâc*, Dâru’l-Küttâbi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III, 477; İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Tuhfetü’l-Muhtâc fi Şerhi’l-Minhâc*, Mektebetü’t-Ticâriyye, Mısır, 1983, IV, 323.

zorluğunun yanı sıra, cevaz görüşünün de mahiyet açısından tartışmaya açık yönlerinin olduğunu göstermektedir.⁷² Bu bakımdan, îne akdine dair mutlak ve mezhebin bütününe şâmil bir cevaz görüşünden bahsetmenin iddialı olacağını söylemek kanaatimizce mümkündür.

1.2.2.1.1.4. Hanbelîler

Hanbelîler, bir kimsenin vadeli ve normal piyasa fiyatının üzerinde satın teslim ettiği bir malı aynı kişiden daha düşük bir fiyatla tekrar geri satın alması ya da tam tersine, peşin olarak sattığı malı daha fazla bir bedelle vadeli olarak geri satın alması şeklinde tanımladıkları îne muamelesini bir faiz hilesi olarak görürler. Gerek konu ile ilgili yasaklayıcı rivayetler, gerekse seddi zerâi' ilkesince caiz görülmeyen bu tür uygulamalarla ilgili mezhebin sahih görülen görüşü haramlık yönündedir.⁷³

Peşin olarak satılan bir mal, farklı bir para birimiyle ya da farklı bir mal karşılığında, satış fiyatının misli ya da daha altında bir bedelle geri alındığı takdirde ise bu işlem caiz görülmüştür. Peşin veya vadeli olarak satılan mal hangi surette olursa olsun, kişinin vekili dışında oğlu ya da babası da olsa üçüncü şahıs tarafından geri satın alındığı takdirde de bu işlem îne kapsamında değerlendirilmemiştir.⁷⁴

Hanbelîler, bir satıcının peşin satışı terk ederek sadece vadeli satışı âdet haline getirmiş olmasını da îne kapsamında değerlendirirler. Normal şartlarda vadeli satış mezhepte caiz olmakla birlikte, satıcının alışverişte sırf vadeli satış yöntemini tercih etmesi, vade karşılığında para kazanma maksadı taşıyan bir tercih ve dolayısıyla da faize kapı aralayan bir yöntem olacağı düşüncesiyle mekruh kabul edilmiştir.⁷⁵

⁷² Tâcüddîn es-Sübkî, Takiyyüddîn Ali b. Abdilkâfi, *Tekmiletü'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb (Nevevî'nin, "el-Mecmû'" adlı eseri ile birlikte)*, Dâru'l-Fıkr, ts., X (I), 162.

⁷³ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 16-17; Merdâvî, Alâuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf*, Thk. Muhammed Hamid el-Fıkî, ys., 1956, IV, 335.

⁷⁴ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Mektebetü Kâhire, ys., 1968, IV, 132-134.

⁷⁵ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 132-133.

1.2.2.1.1.5. Zâhirîler

Zahirîlere göre, akitte şart koşulmaması koşuluyla, belli fiyattan peşin ya da vadeli olarak satılan bir malı, aynı kişiden ister peşin ister vadeli daha düşük ya da daha yüksek fiyattan geri satın almakta herhangi bir sakınca yoktur. Fakat önceden koşulacak bir şartla gerçekleşen böyle bir akit Zahirîlere göre de haram ve ebedi olarak fesholunmuş hükmündedir.⁷⁶

İbn Hazm (ö. 456/1064) bu konuda, alışverişin mutlak olarak helal olduğunu belirten ayetle⁷⁷ haram kılınan şeylerin tek tek açıklandığını bildiren ayeti⁷⁸ delil göstererek böyle bir alışverişin yasak olduğuna dair ne Kur'an'da ne de Sünnet'te herhangi bir delil olmadığını savunmaktadır. İne'nin hükmü ile ilgili Hz. Aişe yoluyla gelen rivayetin delil olmaya elverişli olmadığını belirten İbn Hazm, daha da ileri giderek rivayetin yalan ve uydurma olduğu kanaatindedir.⁷⁹ Taraflar arasında şartlı olarak meydana gelen böyle bir akdin geçerli ve caiz kabul edilmemesi ise, bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen, Allah'ın kitabında olmayan her şartın batıl olduğunu bildiren rivayete dayandırılmaktadır.⁸⁰

1.2.2.1.1.6. Şia

İmamiyye Şia'sına göre ine akdi, baştan şart koşulmaksızın tarafların karşılıklı rızasına bağlı olarak uygulandığı takdirde caiz bir muameledir.

Kaynaklarda, bir kimsenin vadesi gelen borcunu ödeyemeyecek durumda olması halinde ine akdi yoluyla borçlu olduğu kimseden satın aldığı malı tekrar ona satmasında sakınca görülmemektedir. Böylece borçluya borcunu ödeyinceye kadar alacaklı tarafından böyle bir muamele yoluyla mühlet tanınmış olmaktadır.⁸¹ Ancak mezhepteki bazı

⁷⁶ İbn Hazm, VII, 548.

⁷⁷ Bakara, 2/275.

⁷⁸ En'am, 6/119.

⁷⁹ İbn Hazm'ın görüş ve değerlendirmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbn Hazm, VII, 549 vd.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, XXXXII, 516; İbn Mâce, s. 406 (İtk, 3); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 11.

⁸¹ Küleynî, Muhammed b. Yakub, *Furû'u'l-Kâfi*, Menşûrâtü'l-Fecr, Beyrut 2007, V, 120-121; Hillî, Necmüddîn Ca'fer b. Hasen el-Hillî, *el-Muhtasaru'n-Nâfi' fi Fıkhî'l-İmâmiyye*, Dâru'l-Edvâ, Beyrut 1985, s. 146- 147.

rivayetlere göre, borçluya karşı ikinci sefer îne akdi uygulayarak borcun artırılması yoluna gitmek mekruh görülmüştür. Borçlu şayet borcunu ödeyemeyecek durumda ise, alacaklının ona satacağı malın bizzat kendisi tarafından üçüncü şahsa satılması ve borcunu ödemesine imkân tanınması tavsiye edilmektedir.⁸²

1.2.2.1.2. Ortak Yönler

Îne'nin tanımı ve uygulama şekillerinden hareketle, teverruk ile çok yakın hatta kimi uygulamaları itibariyle aynı denebilecek özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim îne ile ilgili yapılan bazı tanımların teverruk tanımları ile aynı olması, bazı âlimler tarafından her iki uygulamanın da îne kapsamında değerlendirildiğini göstermektedir. Daha önce de işaret edildiği üzere erken dönem Hanefî literatüründe buna dair örnekler mevcuttur. Teverruk, Hanbelîlere ait eserlerde aradaki farkı bariz olarak belirten özel bir fikhî ıstılah olarak kullanılsa da yine kendisine özel müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır. Bu durumla ilgili, her iki kavram arasındaki uygulama benzerliğinin farklı bir başlık açmaya gerek bırakmadığı şeklinde makul bir gerekçeden söz edilebilir.

Günümüzde teverruk üzerinde çalışma yapan bazı araştırmacılar, sözlük anlamı itibariyle îne'nin, peşin para/mal anlamına gelen “ayn” kökünden türemiş olduğundan hareketle, iki kişi arasında gerçekleşen îne işlemi ile üç kişi arasında gerçekleşen teverrukun amaç birliği sebebiyle aynı isim altında değerlendirilmesi gerektiği kanaatine sahiptirler.⁸³ Bu tespit ve değerlendirmeler de göz önünde bulundurularak, teverruk ve îne uygulamaları arasındaki benzer yönleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a) Îne uygulamasında olduğu gibi teverrukta da esas amaç alışveriş ya da ihtiyaç duyulan bir malın elde edilmesi değil, sıcak paraya kavuşmaktır.
- b) İlk satışın vadeli, ikinci satışın ise peşin olması yönüyle her iki akit aynı özelliklere sahiptir.
- c) Îne'de olduğu gibi teverrukta da satıcı, malını piyasa fiyatının üzerinde bedelle satmakta, müşteri de aynı şekilde piyasa fiyatının üzerinde bir bedelle satın

⁸² Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen, *el-İstibâr Fîma'htülife Mine'l-Ahbâr*, Thk. Muhammed Cevâd el-Fakîh, Dâru'l-Edvâ, Beyrut 1992, III, 119.

⁸³ Sâmi b. İbrahim es-Süveylim, “et-Teverruk ve't-Teverruku'l-Munazzam – Dirâse Ta'siliyye”, *MMFİR*, ys. 2005, c. XX, s. 220-221.

almaktadır.

- d) Her iki uygulama da nakit sıkıntısı çeken ve faizsiz borç bulamayan kimselerin başvurduğu muamelelerdir.⁸⁴

1.2.2.1.3. Farklı Yönler

Teverruk ve îne, her ne kadar benzer birçok özelliği sebebiyle aynı isim altında değerlendirilmiş olsa da, aralarında farklı iki akit olarak değerlendirilmesini mümkün kılan öze ilişkin ciddi farklılıklardan bahsetmek mümkündür. Bunların başlıcaları şu şekilde ifade edilebilir:

- a) Bey‘ul-îne ve teverruk muameleleri, akdin tabiatı ve uygulama şekli bakımından farklılık göstermektedir. Bey‘ul-îne, akit olarak iki kişi arasında gerçekleşmekte, satılan mal da daha düşük fiyatla tekrar ilk satıcısına dönmektedir. Teverrukta ise, ikinci müşteri ilk satıcı olmayıp, mal müşteri tarafından ilk akitle ilgisi olmayan üçüncü bir kişiye satılmaktadır. Dolayısıyla teverrukun, bey‘ul-îne’nin aksine farklı taraflar arasından gerçekleşen iki bağımsız akitten oluştuğunu söylemek mümkündür.
- b) Teverrukta malı ilk olarak satan taraf genellikle müşterinin malı almasındaki maksadı bilemez. Onun bu akitte bildiği tek şey, malını belirlediği vadeli fiyatla müşterisine satmaktır. Bey‘ul-îne’de ise akdin tarafları karşılıklı olarak birbirlerinin niyetinden genellikle haberdardır. Satıcı ile müşteri arasında zımnen ya da açıkça bir anlaşma olur ve ilk akitte satıcı konumunda olan taraf peşi sıra kurulan ikinci akitte müşteri olarak yer alır.⁸⁵
- c) Îne uygulamalarında malın ilk satıcısı bu işlemde kârlı olarak çıkmakta iken, teverruk akdine aynı şekilde ilk müşteri olarak katılan taraf zararlı olarak ayrılmaktadır.
- d) İslam hukukçularının bey‘ul-îne ile ilgili genel kanaatlerinin olumsuz ve katı olmasına karşın teverruk uygulamalarına karşı daha esnek bir bakış sergilemiş

⁸⁴ Riyâd b. Râşid, *et-Teverruku’l-Masrifî*, Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Katar 2013, s. 86; Heysem Abdülhamit Hazne, “et-Teverruku’l-Masrifî ve Tatbîkâtühû fî’l-Mesârifî’l-İslâmiyye”, *Meârif, Câmiatü’l-Büveyre* 2012, Yıl: VII, sy. XII, s. 69.

⁸⁵ Riyâd b. Râşid, s. 87.

olmaları, aradaki farkı gösteren bir başka husustur.

1.2.2.2. Teverruk - Faiz İlişkisi

İslam'ın öngördüğü iktisadi sistem faizsizlik ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu bakımdan, emeğe dayalı olmayan ya da herhangi bir risk unsuru içermeyen ana sermaye ve kâr garantili kazanç faaliyetleri faiz kapsamında değerlendirilir. Ekonomik refahın insanlar arasında adil bir şekilde paylaşımı ve toplumsal kardeşliğin tesisi ideali ile taban tabana zıt olan faiz, Kur'an-ı Kerim'de borç verenin borçluya zulmü olarak nitelendirilmiş, bu tür faaliyetlerde bulunanlar şiddetle yerilmiştir.⁸⁶ Bu hususta İmam Malik'ten nakledilen; "Allah'ın kitabını araştırdım, faizden daha şerli bir şey görmedim. Zira Allah faiz konusunda (ondan vazgeçmeyenlere) savaş ilan etmiştir"⁸⁷ sözü de İslam'ın faiz uygulamalarına bakışının en veciz ifadesi olarak değerlendirilebilir.

İslam öncesi din ve düşünce sistemlerince de eleştirilmiş olan faiz olgusu, hakkındaki bu olumsuz kanaatlere rağmen bütün zamanlarda vazgeçilemeyen bir finansman aracı olma özelliğini devam ettirmiştir. Tarih boyunca İslam toplumları içerisinde de varlığı gözlenebilen bu durumun birçok sebebinden bahsedilebilir. Ancak bunlardan sadece biri olarak, alternatif İslami finansman araçlarının geliştirilerek kurumsal düzeyde uygulanması gibi ideal çabaların, faizli muamelelere meşru kılıflar üreten uygulamaların gölgesinde kalmış olması gibi bir gerçekten de söz edilebilir.

Tarihten günümüze faiz yasağı karşısındaki finansman arayışı çabalarından birini temsil eden klasik bireysel teverruk uygulamalarının amaç ve uygulama bakımından faiz ile ilişkisine dair bazı yaklaşımlardan söz edilmektedir. Özellikle Ömer b. Abdülaziz'e nispet edilen, "Teverruk faizin ilmiğidir" sözü gibi teverruku faiz ile doğrudan ilişkilendiren bazı rivayetler, bu tür iddiaların en önemli argümanlarından birini oluşturmaktadır.⁸⁸

Her iki muamele arasındaki ilişkiden bahseden İbnü'l-Kayyim'a (ö. 751/1350) göre, borçlunun zimmetinin herhangi bir karşılık olmaksızın alacaklıya karşı

⁸⁶ Bakara, 2/275-279; Âl-i İmrân, 3/130-132; Nisâ, 160-161; Rûm, 30/39.

⁸⁷ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kurân*, Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006, III, 364.

⁸⁸ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ*, VI, 50; İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu 'l-Muvakkûn*, III, 135.

borçlandırılmasından ibaret olan faizdeki amaç, bir malı borçla satın alıp zararına satma işleminde de bulunmaktadır. Hatta böyle bir işlem faiz muamelesine göre daha fazlaca bir zahmeti gerektirmektedir. Dolayısıyla böyle bir konuda az bir zararı kabul etmeyip haram kılan şeriata, daha fazla zarar verme özelliğine sahip bir uygulamayı mübah kılmasının düşünülemeyeceği öne sürülmektedir.⁸⁹

Buna göre, aynı amaca hizmet eden iki muameleden zor olanının caiz olması ondan daha kolay olanın cevazını gerektirdiği gibi, az bir meşakkati gerektiren muamelenin haram olmasının da daha çok meşakkat gerektiren muamelenin evleviyetle haramlığını gerektireceği şeklinde kıyasa dayalı faiz –teverruk ilişkisi geliştiren yaklaşımları görmek mümkün olmaktadır.⁹⁰ Buradan hareketle, likidite sıkışıklığını aşmak için teverruka başvurulmasının, alışveriş görüntüsü altında yapılan bir işlem olduğu dile getirilerek, gerçekte vadeli borçlanma karşılığında peşin paraya ulaşmayı amaçlayan bu işlemin vade faizi ile örtüştüğü iddiasında olan bu yaklaşıma göre, böyle bir işlemin cevazını savunmak vade (nesîe) faizine de cevaz vermeyi gerektirecektir.⁹¹

Her ne kadar yukarıdaki gibi teverruk ile faiz arasındaki benzer bazı yönlerden hareketle her iki muamelenin özdeş olduğu iddiasında olan bazı yaklaşımlardan söz edilebilirse de, söz konusu uygulamaları birbirinden ayıran önemli farkların varlığından söz etmek mümkündür. Nitekim faiz olgusu dikkatle incelendiğinde, bir tarafın sürekli az verip karşılığında daha fazlasını aldığı, diğer tarafın ise sürekli olarak aldığından daha fazlasını ödemek zorunda kaldığı görülür. Teverruk muamelesinde ise, verilen paranın aynı şahıstan daha fazlasıyla geri istenmesi söz konusu değildir. Satıcı sadece malını satıp parasını almakta, aynı şekilde müşteri de malı bir başkasına satıp parasını almaktadır. Dolayısıyla burada alan-veren dengesi değiştiğinden, bu tür bir muamelenin mutlak faize göre alışveriş akdine daha yakın durduğunu kabul etmek gerekir.

Öte yandan teverrukun, faizin aksine sadece iki kişi arasında gerçekleşen bir muamele olmayışı da faiz ile arasındaki önemli bir diğer farktır. Nakit paraya ulaşmayı amaçlayan her muamelenin sırf bu amaç sebebiyle faiz kapsamında değerlendirilmesi ise, ileride daha detaylı olarak inceleneceği üzere, farklı bir kısım problemlere de kapı aralayabilecektir.

⁸⁹ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu 'l-Muvakkîn*, V, 86-87.

⁹⁰ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 225.

⁹¹ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 233.

1.2.2.3. Teverruk - Çağdaş Murabaha İlişkisi

Murabaha, bir kimsenin satın aldığı malı, alış fiyatı üzerine belli oranda kâr ekleyerek satmasıdır.⁹² Satış fiyatının, satıcının maliyet konusundaki beyanına göre belirlenmesi sebebiyle güvene dayalı satış işlemleri (büyü'u'l-emâne) kapsamında ele alınan murabahada, kâr oranı maktu bir fazlalık olabileceği gibi malın kıymeti üzerinden yüzdelik olarak da belirlenebilmektedir.

Normal / klasik murabahada sözleşme öncesinde taraflar arasında alım satıma dair herhangi bir ön anlaşma bulunmaz. Günümüzde İslami finans kuruluşları tarafından organize edilen murabaha sözleşmeleri ise, belirli bir malı satın almak isteyen müşterilerle finans kuruluşları arasında işlem öncesi vaade dayalı olarak gerçekleşmektedir. Vaade dayalı gerçekleşen bu sözleşme daha çok “çağdaş / finansal murabaha” şeklinde isimlendirilmektedir.⁹³

Çağdaş murabaha uygulamalarında müşteri, satın almak istediği malı görüp fiyatını öğrendikten sonra, herhangi bir katılım bankasına başvurarak bu malın vadeli olarak kendisine satılmasını talep eder. Müşterinin talebini değerlendirip işlemi onaylayan banka, satın alınması istenen malı satıcısından peşin olarak satın alıp belli bir kâr oranı ve vade ile müşteriye satar. Uygulamanın pratik işleyişinde, bankanın akde konu malı bizzat satın almak yerine genellikle müşterisine vekâlet verip müşterisinin de bu vekâlete istinaden malı satıcıdan banka adına aldığından söz edilmektedir.⁹⁴ Müşteri bu işlemten doğan borcunu belirlenen ödeme programı çerçevesinde taksitler halinde bankaya öder.

Uygulamada çağdaş murabaha ile belli ölçüde özdeşleşen teverrukun bu işlem türü ile ilişkisini şu şekilde izah etmek mümkündür:

⁹² Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Thk. Adil Enver Hıdır, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 189.

⁹³ AAOIFI, s. 224.

⁹⁴ Uygulamanın detayları hakkında daha geniş bilgi için bkz. İshak Emin Aktepe, *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, TKBB Yayınları, İstanbul 2010, s. 84-88; Hacı Mehmet Günay, “İslam Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murabaha Uygulamaları”, *Fıkhî Açından Finans ve Altın İşlemleri – Tartışmalı İlmi Toplantı (Konya, 27-28 Nisan 2012)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012, s. 210.

- a) Çağdaş murabahada ihtiyaç duyulan belli bir mal, imkânların el vermeyişi ya da yeterli olmaması sebebiyle üçüncü şahıs / kuruluşlar devreye sokularak satın alınmaktadır. Dolayısıyla buradaki muamelede esas amaç, ihtiyaç duyulan malın satın alınmasıdır. Teverrukta ise aslî amaç mal olmayıp, mal üzerinden finansman sağlama ya da ihtiyaç duyulan likiditenin gerçekleştirilmesidir.
- b) Çağdaş murabaha uygulaması, teverruk muamelesi içerisinde yer alan işlemlerin sadece ilk etapta uygulanan kısmını temsil etmektedir. Bu bakımdan teverrukun çağdaş murabaha işlemini de içinde barındıran bir yapıya sahip olması hasebiyle her iki muamele arasında tam girişimlilik (umum husus mutlak) ilişkisi olduğu söylenebilir.
- c) Çağdaş murabaha işlemine başvurmada temel amaç kâr elde etmek iken, teverrukta bu muameleye başvuran kimse gerçekte zarar etmektedir.
- d) Her iki uygulamayı mukayese eden bir başka yaklaşıma göre, çağdaş murabahada amaç meşru iken teverrukta durum böyle değildir. Daha açık bir ifadeyle, çağdaş murabaha işlemini, “tazmin sorumluluğu üstlenilmeyen malın satımı”, “mâlik olunmayan şeyin satışı”, “borcun borç karşılığında satılması” gibi bazı mahzurlar içermesi sebebiyle eleştirenler, söz konusu bu muameledeki esas amacın meşru olması sebebiyle zikredilen sakıncaların ortadan kaldırılması halinde akdin meşru olabileceğini belirtirler. Aynı görüşün sahipleri, teverrukun baştan meşru bir amaca dayanmaması sebebiyle, hangi şekilde icra edilirse edilsin meşruiyet kazanmayacağı kanaatindedirler.⁹⁵

1.3.2.1. Teverruk - Menkul Kıymetleştirme İlişkisi

Menkul kıymetleştirme (İng. Securitization, Ar. التصكيك / التوريق) genel olarak; gelecekte nakit girişi doğuracak alacakların ikincil piyasalarda işlem görme özelliğine sahip evraka dönüştürülmesi işlemi olarak tanımlanır.⁹⁶ Ancak geline süreçte uygulamanın sadece bununla sınırlı kalmayışi ve çeşitli ortaklık türlerini kapsayan yönü de göz önünde bulundurulduğunda menkul kıymetleştirmenin; mevcut bir mal, alacak ya da proje halindeki varlığın kıymetli evraka dönüştürülerek yatırımcılara arz edilmesi işlemi

⁹⁵ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 247.

⁹⁶ Hammâd, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s. 153.

olarak tanımlanması mümkündür.⁹⁷ Genel olarak alacak, varlık/mal ya da menfaatin satımı esasına dayalı olarak gerçekleşen menkul kıymetleştirme işlemleri ile bizatihi likit özelliğine sahip olmayan varlıklara ikincil piyasalarda tedavül özelliği kazandırılmaktadır.

Arapçada menkul kıymetleştirme işlemlerini ifade etmek üzere kullanılan “et-tevrîk” (التوريق) kelimesi, “teverruk” (التورق) kelimesi ile aynı kökten türeyip likidite imkânı sağlama bakımından ortak özelliklere sahip olsa da, finansman yöntemi olarak birbirinden farklıdır. Şöyle ki; teverruk, nakit paraya ulaşma amacıyla müşterinin vadeli olarak satın aldığı malı piyasada peşin fiyatla satmasından ibarettir. Menkul kıymetleştirme ise, varlıkların (aktiflerin) kıymetli bir evrak tarafından temsil edilen menkul kıymet haline getirilmesini ifade eder.⁹⁸ Teverruk işlemlerinin klasik bireysel formunda, akde konu herhangi bir malın kıymetli evraka dönüştürülmesi söz konusu olmadığından burada gerçekte bir menkul kıymetleştirmeden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple her iki uygulama arasında dilbilimsel⁹⁹ ve amaçsal benzerlik dışında herhangi bir ayniyetten bahsetmek mümkün değildir. Ancak ileride de ele alınacağı üzere, modern teverruk uygulamalarında akde konu malların bir kısmının, kendilerini temsil eden evraklar üzerinden akde konu olması sebebiyle teverrukun bu şekli ile belli ölçüde bir benzerlikten söz etmek mümkün olabilecektir.

1.3. KLASİK BİREYSEL TEVERRUK UYGULAMALARININ FİKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Konunun kavramsal tahlili esnasında da işaret edildiği üzere erken dönem çalışmalarında teverruk, îne akdi kapsamında ele alınan bir muamele türü olarak değerlendirilip müstakil bir isimle anılmamaktadır. Şu kadar var ki teverruk, her ne kadar VIII. asır Hanbelî âlimleri tarafından ilk olarak dile getirilen özel bir isimlendirmeye

⁹⁷ Servet Bayındır, “Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2007, sy. XVI, s. 251; Henâ Muhammed Hilâl el-Hunaytî, “et-Teverruk Hakikatühû Envâuhû – el-Fıkhiyyu’l-Ma’rûf ve’l-Masrifîyyu’l-Munazzam”, *MMFİ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 693.

⁹⁸ Şübeyr, XIX/III, 566.

⁹⁹ “Teverruk” ve “tevrîk” kelimeleri arasında, yazılış ve okunuş benzerliği bakımından cinas ilişkisinden bahsetmek mümkündür (Muhammed Abdülhalim Ömer “et-Teverruk ve’t-Tevrîk – el-Mefâhîmu’l-Esâsiyye”, *Nedvetü’t-Teverruk ve’t-Tevrîk Beyne’s-Şerîati’l-İslâmiyye ve’t-Tatbiki’l-Mâliyyi’l-Muâsir*, Câmîatü’l-Ezher, Medînetü Nasr 2007, s. 1).

tanımlanmış ve kitaplarda yerini almış olsa da, özellikle İbn Teymiyye'nin bu konudaki ifadeleri, bu muamelenin esasında daha önce de bu isimle bilinmekte olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁰

Teverrukun kavramsallaşma süreci ile ilgili tartışmalar bir yana, erken dönem hadis kaynaklarındaki bazı rivayetlerin, bu tür uygulamaların teorideki yansımaları hakkında önemli bazı ipuçları vermekte olduğu söylenebilir. Nitekim Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*'inde yer verilen bazı rivayetlerde, Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) ve Said b. el-Müseyyib'in (ö. 94/713) satılan malın ilk sahibine dönmemesi ya da ikinci alışverişte müşteri ile satıcının yer değiştirmesi şeklinde olmayan muameleleri yasaklanan îne muamelesinden farklı değerlendirerek caiz gördüğü nakledilmektedir.¹⁰¹ Ayrıca, mana itibarıyla teverruk yerine kullanılan “zerneka” (الزركة) kelimesinin tahlili esnasında da işaret edildiği üzere dilbilimsel bazı kaynaklarda yer verilen, Hz. Aişe'nin bu tür uygulamalarda bulunduğu dair bilgiler, onun bu tür bir muameleyi onayladığı şeklinde de değerlendirilebilir.¹⁰²

Kaynaklarda, açıkça “teverruk” isimlendirmesi kullanılarak böyle bir muameleye cevaz verdiği belirtilen isim, tabîinden İyâs b. Muaviye'dir. Fakat daha erken dönem eserlerinde İyâs b. Muaviye'nin ancak îne'yi caiz gördüğüne yer verilmektedir.¹⁰³ Muhtemelen onun îne'ye cevaz vermiş olması dolaylı olarak teverruka da cevaz vermiş olacağı şeklinde anlaşılmıştır ki, kanaatimizce bunda bir sakınca yoktur. Zira fikhî açıdan îne akdine cevaz verip bireysel teverruk için aksi bir hüküm düşünmek fıkıh mantığı ile uyuşmayacaktır.

Teverruk işleminin fikhî açıdan caiz bir muamele olmadığına dair erken dönem âlimlerine nispet edilen bazı olumsuz görüşlerden de bahsedilmektedir. Bu konuda Ömer

¹⁰⁰ Teverruka dair kavramsal tanımlamaların ilk örneklerini eserlerinde tespit etmiş olduğumuz İbn Teymiyye'nin, yaptığı tanım sonrasında “bunu teverruk olarak isimlendirirler” şeklindeki açıklaması, bu isimlendirmenin kendisinden önce de yapılmış olduğu şeklinde anlaşılmaya müsaittir (İbn Teymiyye, *Beyânü'd-Delîl*, s. 79).

¹⁰¹ Abdurrezzâk, VIII, 187, 294.

¹⁰² Bkz. Elinizdeki eser, s. 10.

¹⁰³ İbn Ebî Şeybe, IV, 282.

b. Abdülaziz'in, "التَّوَرُّقُ أَخِيَّةُ الرَّبَا" / Teverruk faizin ilmiğidir" dediği belirtilmekle birlikte,¹⁰⁴ yer verilen görüşün bu şekliyle kaynağı tespit edilememiştir. Araştırdığımız kadarıyla erken dönem kaynaklarında Ömer b. Abdülaziz'e nispet edilen rivayet, teverruk isimlendirmesi açıkça kullanılmaksızın, "إِنَّهُ مَنْ قَبَّلَكَ عَنْ الْعَيْنَةِ فَإِنَّهَا أُخْتُ الرَّبَا" / Etrafinda bulunanları îne'den sakındır, zira îne faizin kardeşidir" şeklindedir.¹⁰⁵ Benzer şekilde bu muamelenin Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) tarafından da mekruh görüldüğü belirtilmekle birlikte¹⁰⁶ erken döneme ait kaynaklarda Muhammed b. Sîrîn'in de böyle bir görüşüne rastlanılamamıştır.

Gerek bu bilgiler gerekse daha önce îne konusunda yer verilen doktriner yaklaşımlardan hareketle, teverruk uygulamasının îne ile aynı başlık altında değerlendirilmesi ya da aynı isimle anılmasının hüküm bakımından da eşit olmalarını gerektirmeyeceği söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen îne ile ilgili rivayette değilse de Hz. Aişe'den nakledilen uygulama örneğinden açıkça anlaşılabileceği üzere teverruk tanımının burada geçen uygulama ile birebir örtüşmediği ortadadır. İlerleyen süreçte fukaha tarafından ortaya konan kanaatlerin de bu yargıyı destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Hanefîlerin değerlendirmeleri ele alındığında, İbnü'l-Hümâm'a kadar gelen süreçte Hanefîlerin teverruku îne akdi kapsamında değerlendirdikleri, İbnü'l-Hümâm'ın ise, araya üçüncü kişinin dâhil olduğu ve satılan malın ilk sahibine dönmediği muamelenin her ne kadar hilâf-ı evlâ hükmünde de olsa (yasaklanan) îne kapsamında değerlendirilmemesi gerektiğini savunduğu görülmektedir. Kendisinden sonra gelen mezhep fukahasının da bu konudaki görüşlerinin şekillenmesinde etkili olduğu anlaşılan İbnü'l-Hümâm'ın bu değerlendirmesiyle mezhep içerisinde ilk olarak teverruk – îne ayrımını yaptığı söylenebilir. Öte yandan îne uygulaması ile ilgili hadiste geçen yasağın ve bu konuda İmam Muhammed'e nispet edilen kerahet hükmünün, satılan malın tekrar aynı satıcıya döndüğü uygulama şekline hamledilmesi gerektiği, Ebu Yusuf'un cevaz görüşünün ise, malın hiçbir şekilde ilk satıcısına dönmediği uygulamaya hamledilmesi gerektiği, sonraki

¹⁰⁴ İbn Teymiyye, *el-Fetâva 'l-Kübrâ*, VI, 50; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XXIX, 303; İbnü'l-Kayyim, *Tehzîbu Sünen-i Ebî Dâvud*, IX, 249;

¹⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, IV, 283.

¹⁰⁶ İbn Teymiyye, *Beyânü'd-Delîl*, s. 79-80; Süveylîm, "et-Teverruk", XX, s. 227.

dönem bazı Hanefî fukahası tarafından da ifade edilmiştir.¹⁰⁷ Konu ekseninde Hanefî literatürü üzerinde yapmış olduğu inceleme neticesinde, Hanbelî fukahası tarafından teverruk diye isimlendirilen uygulamayı Hanefî fukahasından hiç kimse mekruh görmemiş olduğunu özellikle vurgulayan Muhammed Takî Osmanî'nin kanaati de bu yöndedir.¹⁰⁸ Dolayısıyla, nakit sıkıntısı yaşayan bir kimsenin bu durumu fırsat bilerek kendisine normal piyasa fiyatının üzerinde bir bedelle satış yapılması dışında normal piyasa ölçülerine göre gerçekleşen teverruk muamelesinin mezhepte caiz görülmekte olduğu söylenebilir.

Mâlikîlerin îne akdine dair ortaya koymuş olduğu değerlendirmeler dikkatle incelendiğinde, onların esasen karşı çıktığı hususun teverruk olmadığı anlaşılmaktadır. Mezhebe ait kaynaklarda yasaklanan muamelenin, ilk satış sonrasındaki ikinci akdin de tekrar ilk satıcı ile olması ya da ilk akitte müşteri ve satıcı konumunda olan tarafların ikinci akitte birbirinin yerine geçmesi şeklinde olduğunun belirtilmesi de bu yargıyı desteklemektedir.¹⁰⁹ Buradan hareketle, sahip olunmayan bir malın murabahaya dayalı satılacağına ya da satılan malın daha sonra müşteriden geri alınacağına dair ön bir anlaşma olmayan teverruk uygulamalarının cevaz kapsamında değerlendirilmiş olduğu söylenebilir.

İmam Şâfiî'nin, formel olarak sıhhat şartlarını taşıyan bir akdi töhmet ya da gizli saiklere bağlı olarak iptal etmeyen içtihat anlayışı, îne akdini sahih bir akit olarak görmesini gerektirmiş ve bu husus mezhep içerisinde - bazı istisnalar hariç - genel olarak kabul görmüştür.¹¹⁰ Bu sebeple Şâfiîler, îne konusunda tafsilata girerek daha farklı şekillerden bahsetme ve hükmünü tartışma yoluna girmemişlerdir. Dolayısıyla zahiren akdin sıhhatine engel bir durum söz konusu olmadığı sürece Şâfiîlere göre de teverruk uygulamasının caiz olmamasını gerektirecek bir durumdan bahsetmek mümkün olmayacaktır.

¹⁰⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, V, 326.

¹⁰⁸ Muhammed Takî el-Osmânî, *Buhûs, Fî Kadâyâ Fıkhiyye Muâsıra*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2013, II, 26-27; Takî el-Osmânî, "Ahkâmu't-Teverruk ve Tatbîkâtuhu'l-Mesrifiyye", *MMFİ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 529.

¹⁰⁹ Desûkî, III, 77, Muhammed b. Ali b. Hüseyin, *Tehzîbu'l-Furûk ve'l-Kavâidü's-Seniyye fî'l-Esrâri'l-Fıkhiyye (Karâfi'nin "el-Furûk" adlı eseriyile birlikte)*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts., III, 277; Ayrıca bkz. Ali Muhyiddîn el-Karadâğî, *et-Teverruku'l-Masrifî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011, s. 27.

¹¹⁰ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, III, 418.

Gelenek içerisinde îne akdine yaklaşımları ile Şâfiîlere yakın duran Zâhirî ve Şia ekolü, hakkında yasaklayıcı özel bir delil olmaması gerekçesine binaen, akitte baştan şart koşulmaması kaydıyla îne akdine cevaz vermiş olmaları teverruku da evleviyetle onayladıklarını göstermektedir.¹¹¹

Hanbelîler, klasik bireysel teverrukun isim ve şeklini açıkça belirleyen ilk ekol olma özelliğine sahip olduğundan, bu konuda en net hüküm veren de yine onlardır. Nakde olan ihtiyacı sebebiyle bir kimsenin vadeli olarak almış olduğu eşyayı pazarda daha düşük fiyata peşin olarak satması işlemini “mes’eletü’t-teverruk” olarak adlandırmış olmaları, bu uygulamayı îne akdi dışında farklı bir mahiyette değerlendirmiş olduklarını göstermektedir. Nitekim mezhepte esas olan görüşe göre bu tür bir işlemde herhangi bir sakınca yoktur.¹¹²

Hanbelî gelenek içerisinde yetişmiş olan İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel’den rivayet edilen bir görüşe göre teverrukun mekruh olduğunu naklederek kendisi de bu görüş ekseninde tercihte bulunur.¹¹³ Satılan malın direkt ya da dolaylı anlaşma yoluyla satıcıya döndüğü şeklin haramlığında şüphe olmadığını belirtir.¹¹⁴ Öğrencisi İbnü’l-Kayyim, kendisinin de bulunduğu ortamda hocası İbn Teymiyye’ye defaatle sorulmasına rağmen teverruka cevaz vermediğini belirtir.¹¹⁵

Teverrukun înenin kardeşi olduğunu belirten İbnü’l-Kayyim da hocası gibi, malın ikinci bir akit yoluyla ilk satıcısına dönmesi ile başka birine dönmesi arasında herhangi bir fark görmez. Bilakis malın ilk satıcısına dönmesinin müşteri açısından, uğrayacağı zarar ve karşılaşacağı zorluğu azaltması bakımından daha avantajlı olduğunu savunur. Teverruku faizcilerin başvurduğu yöntemlerden biri olarak gören İbnü’l-Kayyim’ın, anlaşmalı olarak üçüncü kişinin araya sokulmadığı teverruk muamelelerinin kerahet bakımından daha hafif

¹¹¹ İbn Hazm, VII, 548; Küleynî, V, 120-121; Hillî, s. 146- 147.

¹¹² Merdâvî, IV, 337; Behûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *er-Ravdu’l-Mürbi’ Şerhu Zâdi’l-Müstakni’* (Muhammed b. Salih el-Üseymin’in haşiyesi ile birlikte), Dâru’l-Müeyyed, Riyad, ts., I, 318, Ruheybânî, *Metâlibu Üli’n-Nühâ*, III, 61.

¹¹³ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, XXIX, 302.

¹¹⁴ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ’l-Kübrâ*, VI, 50.

¹¹⁵ İbnü’l-Kayyim, *İ’lâmu’l-Muvakkîn*, III, 135.

olduğunu ifade etmesi, akitlerde hedeflenen amacın hükümler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹¹⁶

Vehhâbîliğin kurucusu olarak bilinen Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1206/1792) da klasik bireysel teverruka cevaz vermeyenler içerisinde zikredilmektedir.¹¹⁷

Geçmişten günümüze teverruk uygulaması hakkında yapılan değerlendirmeler, bu uygulamanın âlimlerin cumhuru tarafından meşru kabul edildiğini göstermektedir. Ezherî'nin (ö. 370/980) "zerneka" ismiyle, Feyyûmî'nin (ö.770/1368-69) de îne kavramı kapsamında yapmış olduğu tanımlamada, vadeli satın alınan malın satıcısı dışında üçüncü bir kimseye satılması şeklindeki muamelenin bütün fukaha tarafından caiz görüldüğünü belirtmiş olmaları da klasik döneme ait bu genel kanaati özetlemektedir.¹¹⁸

Günümüzde teverrukun bireysel uygulamalardan çok kurumsal bir finansman aracı haline gelmiş olması, birçok çağdaş araştırmacı tarafından yeniden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda teverrukun hükmüne dair ortaya çıkan sonucun klasik dönemdeki genel temayülden çok farklı olmadığını ifade etmek mümkündür.

Suudi Arabistan eski müftüsü Muhammed b. İbrâhim Âlü's-Şeyh, Mustafa ez-Zerkâ (ö. 1420/1999), Ali Muhyiddin el-Karadâğî, İbrahim Ahmed Osman, Muhammed b. Ali el-Esyûbî, İbrahim Abdüllatif el-Ubeydî, Muhammed el-Emin ed-Darîr (ö. 1436/2015), Hasan Ali eş-Şâzelî, Hüseyin Kâmil Fehmî, Ahmed Fehd er-Reşîdî, Nezîh Kemâl Hammâd, Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî (ö. 1436/2015) ve Abdülfettah Mahmud İdris

¹¹⁶ Bazı araştırmacılar İbnü'l-Kayyım'ın teverrukun açıkça haram olduğu görüşünde olduğunu belirtmektedirler. Kanaatimizce İbnü'l-Kayyım, anlaşmalı olarak üçüncü kişinin araya sokulduğu ve anlaşmalı hile olarak tertip edilen işlemle, bağımsız olarak üçüncü şahsın dâhil olduğu teverrukun hükmünü aynı mertebeye görmemektedir. (Krş. İbnü'l-Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, III, 157; İbnü'l-Kayyım, *Tehzîbu Sünen-i Ebî Dâvud*, IX, 249-250; Karadâğî, s. 29).

¹¹⁷ Hey'et, *Mecelletü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye*, (er-Riâsetü'l-Âmme li-İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ), 1403/1983, VII, 50.
(<http://www.alifta.net/Fatawa/FatawaDetails.aspx?language=ar&View=Page&PageID=1022&PageNo=1&BookID=2>, Erişim; 20.12.2016, saat: 23.43).

¹¹⁸ Ezherî, s. 313; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-Münîr fî Garîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I-II, 440.

klasik bireysel teverruk uygulamalarını caiz görenler içerisinde zikredilebilir.¹¹⁹ Ayrıca, başında Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz'ın (ö. 1420/1999)¹²⁰ bulunduğu el-Lecnetü'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ tarafından verilen fetva¹²¹ ve Rabîtatü'l-Âlemi'l-İslâmî'nin 31.10.1998 tarihinde düzenlenen XV. dönem toplantısında alınan karar da bu doğrultudadır.¹²² Abdullah b. Muhammed es-Saîdî¹²³ ve Riyâd b. Râşid¹²⁴ teverrukun mekruh olduğu kanaatinde iken, Sami es-Süveylim bu uygulamayı hiçbir şekilde caiz görmemektedir.¹²⁵ Refik Yunus el-Mısırî ise bu konudaki cevazı, satıcının müşterinin paraya olan ihtiyacı sebebiyle bu muameleyi tercih ettiğini bilmemesi ile kayıtlamaktadır.¹²⁶

¹¹⁹ Muhammed b. İbrâhim, VII, 61; Mustafa ez-Zerkâ, *Fetâvâ Mustafa ez-Zerkâ*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 2010, s. 496; Karadâğî, s. 40-41; İbrahim Ahmed Osman, “et-Teverruk - Hakikatühû ve Envâ'uh” (el-Fıkhiyyu'l-Ma'rûf ve'l-Masrifîyyu'l-Munazzam), *MMFÎ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 45; Eşyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem el-Eşyûbî el-Vellevî, *Şerhu Süneni'n-Nesâî*, Dâru Âli Burûm, Mekketü'l-Mükerrreme 2003, XXXIV, 347; Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 73; Darîr, XXI, 80; Hasan Ali eş-Şâzelî, “et-Teverruk - Hakikatühû ve Hükmühû ve'l-Farku Beynehû ve Beyne'l-İne ve't-Tevrîk”, *MMFÎ*, ys. 2013, XIX/III, 155; Fehmî, XIX/III, 213; Ahmed Fehd er-Reşîdî, *Ameliyyâtü't-Teverruk ve Tatbikâtühu'l-İktisâdiyye fî'l-Mesârifî'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nefâis, Amman 2005, s. 85; Nezîh Kemâl Hammâd, “et-Teverruk Hükmühû ve Tatbikâtühu'l-Muâsıra”, *MMFÎ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 655; Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî, “et-Teverruk - Hakikatühû Envâuhû” (el-Fıkhiyyu'l-Ma'rûf ve'l-Masrifîyyu'l-Munazzam), *MMFÎ*, ys. 2013, c. XXIX/III, s. 802-803; Abdülfettah Mahmud İdris, “el-Mevkıfu'l-Fikhî Mine't-Teverruk”, *Nedvetü't-Teverruk ve't-Tevrîk Beyne's-Şerîati'l-İslâmiyye ve't-Tatbiki'l-Mâliyyi'l-Muâsır*, Câmîatü'l-Ezher, Medînetü Nasr 2007, s. 90.

¹²⁰ Bin Bâz'ın kendi özel fetvalarında da borç ödeme, evlilik vs. gündelik ihtiyaçlar için nakit sıkıntısı çeken kimselerin teverruka başvurmalarına cevaz verdiği görülmektedir (Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Bâz, *Mecmû'u Fetâvâ, Riâsetü İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, Riyad 2001, XIX, 99).

¹²¹ 24. 07. 1977 tarihinde (7 Şaban 1397) verilen 1638 no'lu bu fetva için bkz. *Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, 1403/1982, VII, 132. (<http://www.alifta.net/Fatawa/FatawaDetails.aspx?language=ar&View=Page&PageID=1059&PageNo=1&BookID=2>, Erişim: 05.03.2017, saat: 17:30).

¹²² Hey'et, “Karâr bi-şe'ni hükmi bey'i't-teverruk”, *MMFÎR*, ys. 1999, c. XII, s. 161-162.

¹²³ Abdullah b. Muhammed es-Saîdî, “et-Teverruk kemâ Tücrîhi'l-Mesârifü'l-İslâmiyye”, *MMFÎR*, ys. 2004, c. XVIII, s. 197.

¹²⁴ Mutlak olarak teverruk'un mekruh olduğu yönünde tercih belirten Riyâd b. Râşid, ihtiyaç hali ve karz-ı hasen ya da selem gibi alternatif meşru bir imkân bulunamaması durumunda, ihtiyacın istismar edilmemesi kaydıyla teverrukun caiz olabileceğini belirtir (Riyâd b. Râşid, s. 113-114).

¹²⁵ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 219-220.

¹²⁶ Refik Yunus el-Mısırî, *el-Câmi' Fî Usûli'r-Ribâ*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1991, s. 174.

Günümüz fetva kuruluşlarından Ürdündeki Meclisü'l-İftâ'nın 25.07.2010 tarihli bir soruya vermiş olduğu cevapta böyle bir işleme başvurma şartları şu şekildedir;

- a) Böyle bir işleme başvurmadan başka bir çarenin olmaması ki, bu durum zaruret¹²⁷ ölçüleri içerisinde değerlendirilerek işlemin sınırları da sadece o miktarla sınırlı kabul edilir.
- b) Teverruka başvuran müşterinin mal veya eşyayı satın almadaki amacı peşin paraya ulaşmak olmayıp kar ve ticaret olmalıdır. Ancak daha sonra niyeti değişir ve nakit parayı amaçlarsa bu takdirde bu işlem helaldir.¹²⁸

Klasik teverruk uygulamaları konusunda cevaz görüşünü benimseyen günümüz İslam hukuku araştırmacıları ve çağdaş fetva heyetleri, malın doğrudan ya da dolaylı hiçbir şekilde ilk satıcısına dönmemesi şartıyla bu işleme cevaz vermiş olduklarını burada belirtmek gerekir. Dolayısıyla, anlaşmalı olarak araya üçüncü kişilerin sokulduğu ve akde konu malın ilk sahibine ulaştığı îne görünümlü uygulamalar ise bu cevaz kapsamında değildir.

Teverruk uygulamasının mahiyeti ve hükmü konusundaki yaklaşımları tespit ettikten sonra, konunun hangi fikhî gerekçelere dayalı olarak temellendirilmiş olduğu hususu önem arz etmektedir. Bu sebeple konuyla ilgili buraya kadar zikredilen yaklaşımların delillerini başlıklar halinde ele almayı uygun görmekteyiz.

1.3.1. Teverrukun Caiz Olmasının Delilleri

1.3.1.1. Mutlak Olarak Helal Kılınan Alışveriş Kapsamında Olması

Teverruk'un caiz olması gerektiğini savunan âlimler bu görüş için en başta, Kur'an-ı Kerim'de alışverişin mutlak olarak helal kılındığını beyan eden ve haram olan hususları da açık seçik ortaya koyan ayetleri delil getirirler. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı"¹²⁹ buyurulmuştur. Ayetteki alışveriş (البيع) kelimesi "elif-lam" takısı ile kullanılmış olup umum ifade etmekte, dolayısıyla haram olduğuna dair açıkça delil bulunmayan alışveriş muamelelerinin genel olarak mübah kılındığı öne

¹²⁷ Bu zaruretin, zarûrât-ı dîniyye olarak bilinen beş hususla mı sınırlı olduğu yoksa bazılarınca hem zarureti hem de haceti içine alan genel bir ihtiyaç mı olduğu tartışmaya açıktır.

¹²⁸ <http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=866#.WYyyBNLyhdh> Erişim; 10.08.2017, saat: 22.40.

¹²⁹ Bakara, 2/275.

sürülmektedir. Ayette her ne kadar genel bir hüküm ortaya konmuş olsa da, bu hükmün dışında tutulup özel delillerle yasaklanan birçok alışveriş türünün olduğu gerçektir. Ancak bu tür istisnaların olmasının, söz konusu umumi hükmün özellikle ihtilaflı olan alışverişler hakkında geçerli kılınmasına engel teşkil etmeyeceği, ayetin yorumu bağlamında dile getirilen hususlardandır.¹³⁰

Öte yandan teverruk muamelesi ayetler bağlamında ele alındığında, hakkında açıkça bir yasaklama olmayan alışverişler kategorisinde olduğu ifade edilmektedir.¹³¹ Nitekim bir başka ayette, “...Oysa Allah, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır...”¹³² buyurulmakla yasaklanan muamelelerin açıklığa kavuşturulmuş olduğuna vurgu vardır.¹³³ Bu sebeple, yasaklandığına dair özel bir delil tespit edilemedikçe teverrukun genel olarak alışveriş ile ilgili verilmiş olan helallik hükmünün kapsamında değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir.¹³⁴

Bir başka açıdan, Kur'an-ı Kerim'de faiz yasağından bahseden ayetlerin peşi sıra gelen ve borç ilişkilerinin düzenlendiği ayetlerde¹³⁵ gerek karz-ı hasen, gerekse diğer meşru akitler üzerinden gerçekleştirilen borçlanmalar helâl kılınmış, bu hususta borcun türü konusunda herhangi bir ayrıma gidilmemiştir.¹³⁶ Bu bakımdan teverrukun da mevcut ihtiyaçların giderilmesi için başvuru olan vadeli bir borçlanma türü olarak bu kapsamda değerlendirilebileceği belirtilmektedir.¹³⁷

¹³⁰ Cessâs, Ebûbekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Thk.: Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1992, II, 189.

¹³¹ Riyâd b. Râşid, s. 86.

¹³² En'âm, 6/119.

¹³³ Şafiî, III, 79; İbn Hazm, VII, 548.

¹³⁴ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 58-59; Şâzelî, XIX/III, 145.

¹³⁵ Bakara, 2/282-283.

¹³⁶ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Thk.: Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Mavvaz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, 359.

¹³⁷ Reşîdî, s. 56; Hunaytî, XIX/III, 712; Halid b. Ali el-Müşaykih, “et-Teverruku'l-Masrifî an-Tarîki'l-Maâdin”, *Mecelletü Camiati Ümmi'l-Kurâ li-Ulûmi's-Serîa ve'l-Lügati'l-Arabiyye ve Âdâbihâ*, Cumâdi'l-Ûlâ, 1425/2004, c. XVIII, sy. XXX, s. 139.

1.3.1.2. Hadislerde ve Erken Dönem Rivayetlerinde Teverrukun Caiz Olduğunu Gösteren Delillerin Bulunması

Akdin hukuken varlık kazanması, aranan şartları taşımasına bağlıdır. Buna göre, taraflardan biri ya da her ikisinin iyi niyetli olması, akdin şartlarında meydana gelen eksikliği gideremeyeceği gibi, niyette gizli kalmış bazı düşünceler de akdin sıhhatine etki etmez. Amaçlanan sonuç aynı olsa da izlenen yolun hukuken belirlenmiş bazı kuralları ihlal etmesi sebebiyle geçerli kabul edilmeyen bir sözleşme, hukuken geçerli kabul edilen yollarla meşru hale dönüştürülebilir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber'den rivayet edilen bazı uygulamalar bu hususa ışık tutmaktadır.

Ebu Said el-Hudrî ve Ebu Hureyre yoluyla gelen bir rivayete göre, Rasûlullah bir sahâbiyi (Benî Adiyy el-Ensari'nin kardeşi) Hayber'e görevli olarak göndermiş, bu zât Hayber'den Cenîb (denilen en iyi çeşit) hurma ile gelmişti. Bunun üzerine Rasûlullah: "Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?" diye sordu. O zât; "Vallahi hepsi böyle değildir ey Allah'ın elçisi! Biz bu iyi hurmadan bir sâ'ı (âdî hurmanın) iki sâ'ı ile yine iki sâ' iyi hurmayı üç sâ' adi hurma ile alıp değiştiriyoruz" dedi. Rasûlullah ise; "Böyle yapma! Cem' denilen adi hurmayı para ile sat, sonra da parasıyla Cenîb türünden hurma satın al" buyurdu.¹³⁸ Bir başka rivayete göre ise Hz. Peygamber; "Öyle yapmayın, misli misline alın! Ya da bunu satın, karşılığı ile ötekinden alın! Tartı da böyledir!" buyurmuşlardır.¹³⁹

Yukarıdaki rivayette görüldüğü üzere, Hz. Peygamber faizsiz alternatif alışveriş yollarını ümmetine öğretmiştir. Burada aynı şekilde faizden uzak kalabilmek için peş peşe iki akdin yapılabileceğine dair de bir cevaz göze çarpmaktadır. Dolayısıyla böyle bir işlemin caiz oluşunun teverrukun da caiz olmasını gerektireceği öne sürülür. Nitekim teverruk da iki ayrı akitten oluşup herbiri kendi içerisinde sahîh alışveriş şartlarını taşımaktadır.¹⁴⁰ Öyleyse burada kişinin niyetinin ihtiyaç duyduğu paraya ulaşmak olması bir butlan sebebi olmamalıdır. Çünkü meşru sınırlar içerisinde kalındığı sürece para kazanmayı istemek ilkesel olarak yasaklanmış değildir.¹⁴¹ Bütün bunlardan hareketle, bu

¹³⁸ Buhârî, s. 255 (Büyû', 89); Müslim, s. 379 (Müsâkât, 95).

¹³⁹ Müslim, s. 379 (Müsâkât, 94).

¹⁴⁰ Riyâd b. Râşid, s. 87.

¹⁴¹ Karadâğî, s. 34; Abdullah b. Süleyman el-Menî', "Hükmü't-Teverruk Kemâ Tücrîhi'l-Mesârifü'l-İslâmiyye", *MMFİR (A'mâl ve Buhûs)*, ys. 2003, c. XVII/II, s. 343.

tür bir işleme karşı çıkan kimsenin buna dair açıkça bir delili olması gerektiği ifade edilmektedir.¹⁴²

Tevrükun cevazına dair merfu düzeyde olmasa da erken dönem uygulamalarına dair daha başka rivayetlerden de söz edilmektedir. Söz konusu bu rivayetlerin başlıcaları şöyledir:

- Abdullah b. Ömer’e, peşin olarak binek eyeri satıp, henüz parasını almadan sattığı eyeri daha düşük fiyattan geri satın almak isteyen bir kimsenin muamelesi sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “(Satın aldığı o malı) bir başkasına satacak olsa, satın aldığı fiyatın altında satabilir.” Râvi ayrıca, İbn Ömer’in bunda sakınca görmediğini de nakletmektedir.¹⁴³

Rivayetten anlaşıldığına göre, satın alınmış olan bir malın, üçüncü bir şahsa daha düşük fiyattan satılması işleminde İbn Ömer tarafından bir sakınca görülmemiştir.¹⁴⁴

- Hasan el-Basrî’ye (ö. 110/728) yöneltilen bir soruda, ipek tüccarı olan bir kimse, kendisinden kadın ya da bedevilerin mal satın aldığından ve kendisine; “Bu malı bizim için sat, zira sen piyasayı daha iyi bilirsin” teklifinde bulunduklarından söz eder. Hasan el-Basrî’nin bu soruya, “Onu ne sat, ne de kendin satın al, sadece onlara pazarın yolunu göster!” şeklinde cevap vermiş olduğu nakledilir.¹⁴⁵ Rivayetin başka bir tarikiinde ise Hasan el-Basrî’nin, “Ona malı sattığında, (o malı satması için) ona kimseyi gösterme ve onunla hiçbir şekilde ilgilenme. Sadece malını ona ver ve bırak gitsin!” dediği kaydedilir.¹⁴⁶

Abdurrezzâk tarafından yer verilen bu rivayetin îne satışına dair açılan başlık altında zikredilmesi, tüccara gelen müşterilerin peşin satmak üzere vadeli satın aldığı bir uygulamayı anlatmakta olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Hasan el-Basrî tarafından, müşterilerin satın aldıkları malı pazarda satmak üzere yönlendirilmesine cevaz vermesinin, esasında tevrük formunda gerçekleşen bir

¹⁴² Saîdî, “et-Tevrük”, XVIII, 192.

¹⁴³ Abdurrezzâk, VIII, 187.

¹⁴⁴ Reşîdî, s. 92.

¹⁴⁵ Abdurrezzâk, VIII, 294.

¹⁴⁶ Abdurrezzâk, VIII, 294.

muameleye cevaz vermiş olduğu şeklinde anlaşılmaya müsait olduğu ileri sürülür.¹⁴⁷

- Said b. el-Müseyyib'e, sorulan bir soruda, Abdülmelik b. Ebî Âsım'ın kız kardeşi, îne yoluyla kendisi için bir mal almasını ondan ister. Bunun üzerine Abdülmelik b. Ebî Âsım, yanında bir miktar erzak / buğday olduğunu söyleyerek kendisine ait bu malı ona altın karşılığında satıp teslim eder. Kardeşi malı teslim alınca, bu sefer o malı kendisinden satın alacak bir müşteri bulmasını kendisinden ister. Onun adına malını satabileceğini söyleyerek satış işlemini gerçekleştiren Abdülmelik b. Ebî Âsım, bu muameleden dolayı içine şüphe düştüğünü belirterek Said b. el-Müseyyib'e durumu arz eder. Said b. el-Müseyyib ona, "O malın sahibinin (yani onu satanın) sen olmamasına dikkat et!" der. Abdülmelik b. Ebî Âsım ise, "Onun sahibi (satıcısı) benim" deyince, Said b. el-Müseyyib'ten; "Bu faizin ta kendisidir, ana sermayeni geri al, almış olduğun fazlalığı da ona (kardeşine) geri ver!" cevabını alır.¹⁴⁸

Bu rivayette de, malını vadeli olarak bir başkasına satan kişi, sattığı malı üçüncü bir şahsa satma vazifesini üstlendiğinden dolayı Said b. el-Müseyyib tarafından uyarılmıştır. Said b. el-Müseyyib'in ona, "o malın sahibinin (yani onu satanın) sen olmamasına dikkat et!" demesinden anlaşıldığına göre, vadeli olarak malını sattıktan sonra malı alan kişinin kendi müşterisini bulması durumunda herhangi bir sakınca olmayacaktır. Bu da teverrukun caiz olduğunu gösterir. Burada zikredilen rivayetleri teverrukun cevazına delil gösterenler, îne akdini yasaklayan rivayetlerin de mefhum yönüyle teverrukun caiz olması gerektiğine işaret ettiği kaaatindedirler.¹⁴⁹

1.3.1.3. Kıyas Metodunun İşletilmesi

İnsanların değişen zaman ve şartlarda karşılaştıkları ve Kur'an-ı Kerim ya da Hz. Peygamberin sünnetinde hakkında açıkça bir hüküm bulunmayan yeni meselelerin hükmünü elde etmelerini sağlayacak en önemli hukuki metotlardan biri de kıyastır. Buna

¹⁴⁷ Reşîdî, s. 90-91.

¹⁴⁸ Abdurrezzâk, VIII, 294. Aynı mesele İbn Ebî Şeybe'nin rivayetinde Abdülmelik b. Ebî Âsım'ın kardeşi olan Dâvud b. Ebî Âsım'a nispet edilmektedir (İbn Ebî Şeybe, IV, 557).

¹⁴⁹ Reşîdî, s. 91-92.

göre, hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü belirlemenin yolu, ortak özelliğe sahip benzer hükümler üzerinden hareket ederek bu konudaki hükmün inşasına çalışılmasıdır. Usulcüler tarafından bu metodun meşruiyeti konusunda Kitap ve Sünnet çerçevesinde temellendirilmeler söz konusu olduğu gibi, sahabe tarafından da hükmü bilinmeyen meselelerde bu yöntemin benimsenmiş olduğu bilinmektedir.

Bunlardan sadece biri olarak, Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eşarî'ye (ö. 42/662-63) yargı usulü ile ilgili yazmış olduğu bir mektupta ona, birbirine benzer konuları iyi öğrenmesini ve bunlar arasında kıyas metodunu işletmesini, buradan elde edeceği netice ile de Allah'ın muradına ve hakka uygun olana tabi olmasını öğütlediği nakledilir.¹⁵⁰ Rivayeti usul açısından değerlendiren Neseî, bu sözde "hükmü bilinmeyen olayların hükmü bilinen benzerleri ile birlikte değerlendirilmesi" düşüncesinin hâkim olduğunu beyan etmektedir.¹⁵¹

Teverruk muamelesine kıyas metodu üzerinden hüküm kazandırmak isteyenler, onun geçmişten günümüze ittifakla meşru kabul edilen alışverişlerin bir benzeri olduğunu ileri sürerler. Buna göre, teverruk türü alışverişler tüccarlar tarafından hep uygulanagelmıştır. Tüccarlar geçmişten günümüze bazan peşin alıp peşin satmış, bazan vadeli satmıştır. Bazan aldığı daha fazlası karşılığında kârla sattığı, bazan ise vadesi gelen borcunu ödemek, yeni mal almak, kendisi veya bakımını üstlendiği kimselerin ihtiyaçlarını temin edebilmek için zararına sattığı da hep olagelmıştır. Bütün bunlar meşru muamelelerdir ve ihtiyacın gerektirdiği bu gibi muamelelerde herhangi bir faiz hilesi söz konusu değildir.¹⁵²

Öte yandan teverrukta satılan malın ilk satıcısına dönmesi gibi satıcının sattığı malla hiçbir bağının kalmaması sebebiyle bu muamelenin faiz hilesi olan îne akdine kıyas edilmesi kıyas maal-fârik olarak değerlendirilmektedir. Zira satılan mal teverrukta hiçbir şekilde müşteriye dönmemekte, aksine müşteri tarafından yeni bir akitle başka bir müşteriye satılmaktadır.¹⁵³

¹⁵⁰ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. b. Ömer, *Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-Mü'minîn Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb*, Thk.: İmâm b. Ali b. İmâm, Dâru'l-Felâh, ys., 2009, II, 436.

¹⁵¹ Neseî, s. 130.

¹⁵² Hammâd, "et-Teverruk" XIX/III, 638.

¹⁵³ Hammâd, "et-Teverruk" XIX/III, 638.

1.3.1.4. Akitlerde Aslolan Mübahlıktır İlkesi

İslam hukukunda bütün muamelelerin helal olması asıl kural olarak kabul edilir. Bu sebeple, ancak haram olduğuna dair hakkında açıkça delil bulunan muamelelerin yasak olduğuna hükmedilebilir. Buradan hareketle, teverruk işleminin yasak olduğuna dair herhangi bir yasaklayıcı delilin bulunmaması, bu işlemin mübah olmasını savunanlar için yeter sebep olarak görülebilmektedir.¹⁵⁴ Ayrıca İslam hukukçularının çoğunluğuna göre, “aksine bir delil olmadığı sürece akitlerde mübahlığın asıl olduğu” genel kabulünden¹⁵⁵ hareketle, bu bölümde teverrukun da caiz olması için başkaca bir delile ihtiyaç duymamaktadırlar. Buna göre, cevaz hükmü asıl kural olarak sabittir. Dolayısıyla burada delil istenecekse, umumi cevaz hükmünü yasakla sınırlandırmak isteyen kimseden istenmelidir.¹⁵⁶

Teverrukta esas amacın ihtiyaç duyulan paraya ulaşılması olup alışverişe konu olan maldan faydalanma gibi bir amacın güdülmeyişinin bu muameleyi fasit kılan bir unsur olmayacağını savunanlar da bu görüşlerini yine akitlerdeki mübahlık ilkesi ile temellendirmişlerdir.¹⁵⁷ Buna göre, bir kimse sahih bir akit yoluyla yapmış olduğu alışveriş neticesinde mülk edinmiş olduğu malın kendisinden değil de parasından meşru yollarla faydalanmayı istemesini engelleyen herhangi bir delil söz konusu değildir. Bu bakımdan malın kullanılmak üzere satın alınması ile tekrar geri satmak üzere satın alınması arasında müşterinin faydasını temin etmek bakımından fark yoktur. Dolayısıyla her iki yoldan birinin tercih edilmesine engel bir durum söz konusu değildir.¹⁵⁸

İslam’da haram kılınan şeylerin, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber tarafından açıkça bildirilmiş olması ve bunlar içerisinde teverrukun yer almayışı da bu muamelenin aslen mübah olduğunun bir başka kanıtı olarak ileri sürülür. Daha önce de işaret edildiği üzere, Kur’an-ı Kerim’de “Oysa Allah haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır...”¹⁵⁹ buyurulmuştur. Benzer şekilde Hz. Peygamber’e yağ, peynir ve yaban eşeği (ya da hayvan

¹⁵⁴ Esyûbî, XXXIV, 347.

¹⁵⁵ Şâtıbî, İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât*, Dâru İbn Affân, Suud 1997, I, 440; İbnü'l-Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, III, 107.

¹⁵⁶ Abdullah el-Menî‘, “Hükmü’t-Teverruk”, XVII/II, 343.

¹⁵⁷ Karadâğî, s. 34.

¹⁵⁸ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 198.

¹⁵⁹ En’âm, 6/119.

derilerinden yapılan elbiseleri giymenin) hükmü sorulunca şöyle buyurmuşlardır: “Helal Allah’ın kitabında helal kıldığı şeylerdir. Haram da aynı şekilde Allah’ın kitabında haram kıldığı şeylerdir. Hükmünü belirtmediği şeyler ise affettiği (mübah kıldığı) şeylerdir.”¹⁶⁰

Yukarıdaki delillerden yola çıkarak, Kur’an ve Sünnet tarafından konulan hükümler bütüncül olarak incelendiğinde, mükelleflerin yükünün hafifletilmesi amacıyla haram dairesinin sınırlı tutulduğunu söylemek mümkündür. Vahyin devam etmekte olduğu teşrî‘ asrında çokça soru sormanın hoş karşılanmaması da aslında bunu göstermektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de müminler, çokça soru sormanın tekliflerin çoğalmasına ve insanların sıkıntıya girmesine sebep olacağı hususunda uyarıldığı gibi,¹⁶¹ Hz. Peygamber de aynı minvalde, kendisinin emir ve yasakları ile yetinerek kendisine değinilmeyen konularda çokça soru sorulmamasını özellikle tembihlediği görülmektedir.¹⁶² Bütün bunlardan hareketle bazı İslam hukukçuları, dinin hükümler konusunda gözettiği bu temel yaklaşımın aksine tavır sergileyerek haram dairesini çoğaltma arayışında olunmaması gerektiğini söylemektedirler.¹⁶³

1.3.1.5. İhtiyaç Sebebiyle Caiz Olan Muameleler Kapsamında Değerlendirilmesi

İhtiyaçların karşılanması bakımından insanların paraya olan gereksinimi her zaman mevcuttur. Vadesi gelen ve ödenmesi zorunlu olan borçların kapatılması, kaza, hastalık, doğal afet vb. önceden tahmin edilemeyen ve yüksek meblağda nakit para ihtiyacı gerektiren durumlar da buna eklendiğinde bu ihtiyacın seviyesi daha da artabilmektedir. Karz-ı hasen üzerinden finansman temini ise istenen oranda ya da bazan hiç mümkün olamamaktadır. İslam hukukunda ise ilke olarak karşılaşılan zorlukların giderilmesi (ref’ul-harac) temel hedeflerdendir. Bu bakımdan insanların bu gibi ihtiyaç durumları karşısında

¹⁶⁰ İbn Mâce, s. 547 (Et’ime, 60); Tirmizî, s. 434 (Libâs, 6). Hadisin bazı rivayetlerinde Hz. Peygamber’in ilave olarak; “Allah’tan afiyet dileyin, zira Allah hiçbir şeyi unutacak değildir” diyerek “Senin rabbin unutkan değildir” ayetini okuduğu nakledilmektedir (Bezzâr, Ebubekir Ahmed b. Amr, *el-Bahru’z-Zehhâr – el-Ma’rûf bi-Müsneidi’l-Bezzâr*, Thk.: Mahfûzurrahman Zeynullah, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, el-Medînetü’l-Münevvere 1988, X, 26; Dârekutnî, III, 59).

¹⁶¹ Mâide, 5/101-102.

¹⁶² Buhârî, s. 856 (İ’tisâm, 2); Müslim, s. 308 (Hac, 412); Tirmizî, s. 630 (İlim, 17); Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, es-Sünenü’l-Kübrâ, Thk. Hasen Abdülmün’im Şelebî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2001, s. 432 (Menâsik, 1); İbn Mâce, s. 15 (Mukaddime, 1).

¹⁶³ Osman, XIX/III, 48; Reşîdî, s. 88.

faize bulaşmak yerine teverruk gibi alternatif arayışlar içerisinde olması makul çözümler kapsamında değerlendirilmiştir.

Teverrukun meşruiyetine dair öne çıkan yaklaşımlardan bir diğeri de, bu muamelenin selem ya da ariyye satışı (bey‘ul-arâyâ) gibi ihtiyaç sebebiyle caiz görülmüş muamelelere kıyas edilebileceği noktasında yoğunlaşmaktadır. Nitekim selem akdi aslı itibariyle madumun satışı olup hukuken gerekli görülen şartları tam olarak taşımamaktadır. Ariyye satışı da benzer şekilde bazı hadislerde yasaklanan yaş hurma ile kuru hurmanın mübadelesidir. Fakat ihtiyaç sebebiyle bu işlemlere cevaz verilmiştir.¹⁶⁴

İhtiyacın sınırını daha geniş ölçüler içerisinde değerlendiren bir başka yaklaşıma göre ise, “Hâcet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur”¹⁶⁵ kuralı da teverrukun caiz olmasının bir başka delili olarak takdim edilebilir. Buna göre, zahiren şariat tarafından sakıncalı görülen bazı durumlar ihtiyaç / zaruret kapsamında tecviz edilebilir. Normal şartlarda bir muamelenin ihtiyaç sebebiyle caiz olması ise şu yollarla olabilmektedir:

- a) Bu işlemi yasaklayan açık bir nass bulunmamaktadır.
- b) Halk arasında teamül haline gelmiştir.
- c) Hakkında herhangi bir nass ya da teamül bulunmadığı gibi o şeyin yasak olduğunu belirten özel bir delil de yoktur ancak kendisine benzer bir hükme dâhil edilmesi mümkündür.
- d) Hakkında nas ve teamülün bulunmayışının yanı sıra kendisine benzer bir hükme dâhil edilmesi de mümkün değildir. Bununla birlikte bir kısım maslahatlar içermektedir.

Teverruk uygulaması yukarıdaki ölçüler çerçevesinde ele alındığında, paraya ihtiyaç duyan ya da likidite sıkıntısı çekip faizsiz borç bulamayan kişi ya da kuruluşların bu işleme başvurmalarının ihtiyacın bir gereği ve aynı zamanda maslahat içeren bir uygulama olduğu ifade edilmektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Karadâğî, s. 34.

¹⁶⁵ Mecelle, md. 32.

¹⁶⁶ Osman, XIX/III, 23-24; Hunaytî, XIX/III, 713.

1.3.1.6. Maslahat Gereği Cevazının Mümkün Oluşu

Teverruk normal hayat içerisinde gereksinim duyulan ve birçok insanın faydasına olan bir muamele olarak görülmektedir. Nitekim borcu olup da ödeme sıkıntısı çeken ya da evlilik, eğitim, sağlık vb. ihtiyaçları sebebiyle yeterli parası olmayan kimseler bu yolla ihtiyaçlarını giderebilmektedirler. Dolayısıyla böyle bir muamelenin muteber maslahat kapsamında değilse de en azından mürsel maslahat yönüyle meşru görülmesinin mümkün olabileceği ifade edilmektedir.¹⁶⁷ Zira paraya ihtiyacı olan ve kendisine borç verecek herhangi birini bulamayan bir kimsenin önünde iki seçenek vardır. Ya gidip faizli bankadan borç alacaktır ya da teverruka başvuracaktır. Bu durumda teverrukun haram olduğu iddia edildiği takdirde ihtiyaç halindeki böyle bir kimse faizli borç almaya yönlendirilmiş olacaktır. Bir başka açıdan, girişimci konumundaki kimsenin de bu tür bir işlemle mal alıp satmakta olduğu ve bu yönüyle de teverrukun piyasalarda hareketlilik meydana getirerek iktisadi hayata canlılık kazandırdığı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bütün bunlar, teverrukun faizli borç alma ya da îne akdi ile aynı tutulmasını imkânsız kılan deliller olarak takdim edilmektedir.¹⁶⁸

Muamelelerin yasaklanmasında esas alınan illet açısından konuya bakıldığında, İslam tarafından bir muamelenin haram kılınması; ya faiz, ihtikâr ve aldatma gibi zulüm sebebiyledir ya da kumar ve gararda olduğu gibi insanlar arasında çekişme ve düşmanlığa zemin hazırlama potansiyeline sahip olmasından dolayıdır. Dolayısıyla örnek olarak verilen bu gibi hükümlerde haramlığın illeti açık ve anlaşıldır. Hüküm ise varlık ya da yokluk bakımından illete tabidir. Buradan hareketle, açıkça bir yasak gerekçesi içermeyen muamelelerde aslolan maslahatın gözetilmesi olduğundan, teverrukun cevazında bu ilkenin işletilmesi mümkün görülmektedir. Nitekim İslam âlimlerinin, hükümlerdeki illet ve gayeyi gözeterek söz gelimi ıstıсна akdi gibi zahiren kıyasa aykırı bir uygulamayı meşru görmeleri ya da narh¹⁶⁹ gibi hadisle sabit olan bir meselenin cevazına

¹⁶⁷ Karadâğî, s. 36.

¹⁶⁸ Bu görüşü paylaşan Ali Muhyiddin el-Karadâğî, teverruku meşru bir çıkış ve kolaylık yöntemi olarak değerlendirmekle birlikte, istismarın önlenmesi ve her iki tarafın da maslahatının korunması için bu muamelenin sırf alışveriş egosunun tatmini için değil de ihtiyaç ve zaruri hallerle sınırlı tutulması ve mümkün mertebe karz-ı hasen müessesesinin yaygınlaştırılması taraftarıdır (Karadâğî, s. 40-41).

¹⁶⁹ İslâm'da serbest rekabet esasları çerçevesinde oluşan piyasa fiyatları âdil sayılmış, alışverişlerde kâr oranlarını sınırlandırma yoluna gidilmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Medine'de gıda maddelerinde

hükmetmeleri gibi örnekler de maslahat anlayışına dayalı örnekler arasında zikredilmektedir.¹⁷⁰

1.3.1.7. Kolaylaştırma İlkesi

İslam hukukunu bütün zamanlarda uygulanabilir ve evrensel kılan en önemli unsurlardan biri de “kolaylaştırma” ilkesinin etkin olarak kullanılabilmesidir. Kur’an-ı Kerim’de, dinde insanlara kaldıramayacağı sorumlulukların yüklenmemiş olduğu ve tekliflerde daima “kolaylık” esasının gözetilmiş olduğu özellikle vurgulanır.¹⁷¹ Hz. Peygamber’in hadisleri de bu açıdan incelendiğinde, dinin kolaylıktan ibaret olduğunu belirten,¹⁷² zorlaştırmaktan sakındırıp kolaylaştırmayı teşvik eden birçok ifadesinden söz etmek mümkündür.¹⁷³ Özellikle Hz. Aişe tarafından, Hz. Peygamber’in iki şey arasında muhayyer bırakıldığında günah olmamak kaydıyla kolay olandan yana tercihte bulunduğu belirtilmesi,¹⁷⁴ uygulamada da tercihinin bu yönde olduğunu göstermektedir. Nassların ortaya koyduğu bu temel felsefe, İslam hukukçuları tarafından “Meşakkat teysîri celbeder”¹⁷⁵, “Bir iş dîk oldukça müttesi’ olur”¹⁷⁶ gibi temel küllî kurallarla kayıt altına alınmış ve hukuki düzenlemelerde göz önünde bulundurulmuştur.

Tevrük satışını açıkça yasaklayan bir delil olmamakla birlikte, burada hukukun da amaçladığı şekilde insanların ihtiyaç ve maslahatını gözeterek hüküm bakımından kolay olanın tercih edilmesinde bir sakınca olmaması gerektiği öne sürülür. Nitekim bu noktada, alışveriş gibi, bir ihtiyaç veya zarurete binâen mübah kılınmış olan bir şey, bu hükme ters

meydana gelen fiyat artışına sınır getirme yönündeki taleplere sıcak bakmamış, serbest rekabete dayalı oluşan fiyatlara müdahaleden kaçınmıştır (Ebû Dâvûd, s. 551 (Büyû‘, 49); Tirmizî, s. 339 (Büyû‘, 73). Ancak mal ve hizmet fiyatlarındaki normal dışı bazı artışlar karşısında kamu yararı ve zararın önlenmesi amacıyla İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren narh uygulamasının meşru görüldüğü bilinmektedir (Geniş bilgi için bkz. Cengiz Kallek, “Narh”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 387-389).

¹⁷⁰ Osman, XIX/III, 46.

¹⁷¹ Ayetler için bkz. Bakara, 2/185, 286; Nisâ, 4/28; A’raf, 7/157; Hacc, 22/78.

¹⁷² Buhârî, s. 15 (İmân, 29); Müslim, s. 420 (Cihâd, 4).

¹⁷³ Buhârî, s. 20 (İlim, 11); Müslim, s. 421 (Cihâd, 6-7); Ebû Davud, s. 75 (Tahâre, 135); Tirmizî, s. 51 (Tahâre, 112); Nesaî, s. 17, 60 (Tahâre, 45, Miyâh, 2).

¹⁷⁴ Buhârî, s. 730 (Edep, 80); Müslim, s. 556 (Fedâil, 77-78).

¹⁷⁵ Mecelle, md. 17.

¹⁷⁶ Mecelle, md. 18.

düşen ya da ters düşmesi umulan arızî bir durum karşısında mübahlıktan çıkar mı? sorusu gündeme gelmektedir. Şâtıbî'ye (ö. 790/1388) göre, arızî olan durumlara itibar edilecek olursa o takdirde bu durum, mübahlık hükmünün baştan ortadan kaldırılması gibi bir sonucu beraberinde getirir. Bu ise doğru bir yaklaşım değildir. Bu türlü gerekçelerle mübahın terkedilmesi şayet insanlar için zorluk meydana getirecekse arızî durumlara itibar edilmemesi gerekir. Söz gelimi çarşı - pazarda bir kısım çirkinliklerin yaygınlaşması, ihtiyaçlarını gidermek için oralarda gitmek durumunda kalan kimselerin tasarrufta bulunmasına engel teşkil etmemelidir. Kaldı ki aslında mahzurlu olması gereken bazı hükümler sırf zorluğun ortadan kaldırılması için mübah kılınmıştır.¹⁷⁷

1.3.2. Caiz Olmamasının Delilleri

Klasik bireysel teverruk uygulamaları, yukarıda zikredilen deliller bağlamında caiz görülmele birlikte, gerek özel bazı deliller gerekse yukarıda zikredilen cevaz gerekçelerini kısmen eleştiren karşı görüşler de ileri sürülmüştür. Konunun sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından bu görüşlerin de ele alınması uygun olacaktır.

1.3.2.1. Hadislerde Yasaklanan İne Akdi Kapsamında Oluşu

Teverrukun caiz bir muamele türü olmadığını savunanların ileri sürdükleri en önemli delillerden biri de, daha önce yer verilen rivayetler kapsamında ine muamelesi yapanlara yöneltilen tehditin,¹⁷⁸ bu işlem için de söz konusu olduğu iddiasıdır. Buna göre, peşin paraya ulaşabilmek için zimmete daha fazla borç yükleyecek her muamele netice itibariyle sakındırma içeren bu rivayetlerin mefhumuna dâhildir. Dolayısıyla bu tür işlemlerin iki kişi arasında olması ile üç kişi arasında olması arasında herhangi bir fark olmadığından, teverruk ve ine bu hususta aynı hükme tabidir. Nitekim ine akdinde olduğu gibi teverrukta da alışveriş görüntüsü altında peşin paraya ulaşmak amaçlanmaktadır ki, bütün bu işlemler kınanmış işlemler kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁷⁹ Ayrıca fukahanın

¹⁷⁷ Şâtıbî, I, 287-288; Osman, XIX/III, 46-47.

¹⁷⁸ Ebu Dâvud, s. 553 (Büyü', 54); Beyhakî, V, 516; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 432-433.

¹⁷⁹ Süveylim, "et-Teverruk", XX, 220.

cumhuru da teverruku hadiste yasaklanan îne kapsamında değerlendirdiğine göre teverrukun da bu doğrultuda haram olması gerekir.¹⁸⁰

“Îne” kelimesinin sözlük anlamı da teverrukun îne muamelesi ile ilişkilendirilmesinin başka sebebi olarak ileri sürülür. Buna göre, sözlükte “îne”, peşin mal / para anlamına gelen “ayn” kökünden türetilmiştir ki, bu muameledeki esas hedef alışveriş görüntüsü altında peşin paraya ulaşmaktır. Teverruk da hedeflenen amaç bakımından bu işleminden farksız değildir.¹⁸¹ Öte yandan îne’nin terim olarak teverruku da içine alacak şekildeki tanımı da fukahanın selef âlimlerinden rivayet yoluyla tevarüs edegeldiği sözlük anlamı ile uyumlu olan tanımdır. Teverrukun caiz olup olmadığı yönündeki hükümler ise kişisel görüş ve içtihatlardan ibarettir. Dolayısıyla, bir âlimin rivayeti ile görüşü arasında ihtilaf olduğu bu gibi durumlarda, rivayete itibar edilip görüşe itibar edilmeyeceği fıkhıta yerleşik bir kural olarak ileri sürülmektedir.¹⁸²

Teverruk - îne ayniyetinden söz eden bu görüşe göre, “fukaha teverruku îne kapsamında değerlendirmiş olsa da onun da îne gibi haram olduğuna hükmetmemiş, bilakis cevazına hükmetmişlerdir” şeklindeki yaklaşım gerçeği yansıtmamaktadır. Zira erken dönem fakihleri, teverrukun mekruh olduğunu açıkça beyan etmişlerdir ki, erken dönem âlimlerinin “mekruh” şeklindeki hükmüyle genellikle haramın kastedildiği malumdur.¹⁸³ Ulemanın bu konudaki kavramsal tercihi ise aslında mutlak olarak haram hükmünü verme konusundaki ihtiyatlı tavırlarından (vera‘) dolaydır. Nitekim hocası İbn Teymiyye gibi “mekruh” ifadesinin haramlık hükmünü ifade etmek için kullanıldığını ilke olarak benimseyen İbn Kayyım el-Cevziyye, müteahhirin âlimlerinin bu hususta kendi imamlarını anlama hususunda yanıldıklarına dikkat çekmektedir. Selef âlimlerinin hüküm olarak “haram” ifadesini açıkça kullanmayıp “mekruh” ifadesini tercih etmelerinin onların vera’ anlayışından kaynaklandığını belirten İbnü’l-Kayyım, sonraki dönem âlimlerinin bu hususu göz ardı edip mekruh kavramının içini boşaltarak “tenzihen mekruh” ya da “terki evlâ” düzeyine indirmekle hem İslam’a hem de kendi imamlarına karşı hata ettiklerini söylemektedir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Osman, XIX/III, 34; Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 222.

¹⁸¹ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 221.

¹⁸² Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 223.

¹⁸³ İbn Teymiyye, *Beyânü’l-Delîl*, s. 422.

¹⁸⁴ İbnü’l-Kayyım, *İ’lâmu’l-Muvakkîn*, I, 32.

1.3.2.2. Faiz Hilesi Oluşu

Teverrukta müşterinin gerçek amacı sıradan alışverişlerde olduğu gibi o maldan faydalanmak değildir. Dolayısıyla bu işlem, mal sahibi müşteriye herhangi bir menfaat sağlamadığı gibi, reel ekonomik bir aktivitesinin de olmayışı sebebiyle faize sebep olan hileli işlemler içerisinde değerlendirilebilmiştir.¹⁸⁵

Bu kanaatte olanlara göre, böyle bir işlemdeki esas saik, satılan eşyanın fiyatının yükseltilmesi teklifiyle ihtiyaç duyulan ödünç paranın elde edilmesidir ki, bu bir nevi teklif edilen fazlalık karşılığında borç para alabilmek için başvuru hile-i şer'iyedir.¹⁸⁶ Ancak doktrin içerisinde hile, yasak ve caiz olmak üzere iki ana eksen etrafında incelendiğinden teverrukun hangi tür hile kapsamında değerlendirilmesi gerektiği tartışma konusu olmuştur.¹⁸⁷

Teverruku faize götüren bir yol olarak değerlendirip faizcilerin başvurduğu yöntemlerden biri olduğunu savunanlar, îne akdinde olduğu gibi bu işlemin de caiz olmaması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁸⁸ Buna göre teverruk açıkça bir hiledir ve Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre de teverruk haramdır.¹⁸⁹ Ayrıca Hanbelî mezhebine göre her türlü hilenin yasak olması asıldır.¹⁹⁰ Her ne kadar teverrukun caiz hile ya da yasak hile içerisinde değerlendirilmesi gerektiği hususunda ihtilaf var ise de, asla uygun olan (yani haramlık ifade eden) rivayetin tercih edilmesi evlâdır. Dolayısıyla bu konuda tearuz halindeki delillerin arasını cem' etmek söz konusu olacaksa, teverrukun caiz olduğu yönündeki rivayetin zaruret haline has kılınması suretiyle söz konusu ihtilafın bertaraf

¹⁸⁵ Ercan Eser, "İslam Hukuku Açısından Hilenin Meşruiyeti (İslami Finans Kurumlar Örneği)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2015, sy. XXV, s. 243.

¹⁸⁶ Muhammad Tahir Mansoori, Use of Hiyal in Islamic Finance and its Shari'ah Legitimacy, *Journal of Islamic Business and Management*, İslamabad, 2011, Vol. 1, No. 1, p. 79. "Şekil bakımından hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muamele" anlamında kullanılan 'hile-i şer'iyeye' kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Saffet Köse, "Hiyel", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 170-178; Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şer'iyeye*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

¹⁸⁷ Süveylim, "et-Teverruk", XX, 223.

¹⁸⁸ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, III, 157; İbnü'l-Kayyim, *Tehzîbu Sünen-i Ebî Dâvud*, IX, 249-250.

¹⁸⁹ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*, V, 392.

¹⁹⁰ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 66; Şemsüddîn İbn Kudâme, Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, (Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin el-Muğnî'si ile birlikte), Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, ts., IV, 227.

edilebileceği öne sürülmektedir.¹⁹¹

Yukarıdaki görüş ve gerekçe sahipleri ortaya koymuş oldukları bu kanaatle birlikte aslında İslam'ın insanların finansman ihtiyacını görmezden gelmemiş olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmaktadırlar. Söz gelimi selem gibi akitlerin bu amaca bağlı olarak meşru kılınmış olduğunu kabul etmektedirler. Ancak faizin geçici olarak böyle bir ihtiyacı karşılarsa da, borçlunun zimmetinde meydana getirdiği karşılıksız borç yükü sebebiyle zulme dayalı, iktisadi canlılığı körelten ve servetin tek elde toplanmasına sebep olan bir sistem olduğunu dile getirmektedirler. İslam'da finansman ihtiyacı duyan kimseler için meşru kılınan karz/ödünç işlemi ise, faizin aksine finansman sıkıntısını çözmek ve iktisadi canlılığı sağlamak için meşru kılınan bir alternatif olarak önerilmektedir.¹⁹²

Teverruku meşru bir alternatif olarak görmeyenlere göre, bu muamelenin caiz oluşunu savunmak meseleyi sadece şeklen inceleyip değerlendirmenin doğal bir sonucudur. Hâlbuki faizin hangi sebeple haram kılındığını dikkatle inceleyenler, teverrukun da aynı amacı içermekte olduğunu görebilecek ve teverrukun da faiz gibi haram olması gerektiğine hükmedebileceklerdir. Özellikle vade faizi (ribe'n-nesîe) bu açıdan incelendiğinde, zimmete karşılıksız borç yüklemekte olduğu görülmektedir. Teverrukta da durum bundan farksız değil hatta bizzat amaçlanan şeydir. Öte yandan akitlerde muteber olan lafız ve ifadelerden ziyade maksat ve manalardır.¹⁹³ Dolayısıyla akitlerde maksat ve mana göz ardı edilip şekilsel özellikler esas alındığı takdirde değil teverruk, şeklen faizden farklı olan inenin de caiz olması gerekir.

1.3.2.3. İslam Hukukunun Genel Bazı İlkeleriyle Çelişmesi

Teverrukun caiz olmaması gerektiğine dair öne sürülen gerekçelerden biri de, bu muamelenin İslam hukukunun; malın korunması ya da fayda ve zarar dengesini gözetten genel bazı ilkeleri ile çelişmekte olduğu iddiasıdır.

Dinin korunmasını hedeflediği ilkelerden biri de malın korunmasıdır. Öyle ki bu ilke diğer bütün şeriatlerde de korunması hedeflenen ilkeler arasındadır.¹⁹⁴ İslam'da malın

¹⁹¹ Süveylim, "et-Teverruk", XX, 223.

¹⁹² Süveylim, "et-Teverruk", XX, 233.

¹⁹³ Mecelle, md. 3; Süveylim, "et-Teverruk", XX, 226.

¹⁹⁴ Şâtibî, I, 20.

israfı, gereksiz yere saçıp savurulması yasaklanmış hatta bu amaca yönelik olarak sefihin tasarruflarının engellenmesi gerekli görülmüştür. Bu sebeple hukukçuların çoğunluğu, yaşının küçük ya da büyük olmasına bakılmaksızın, malını gereksiz yollarda harcayıp zayi edenlerin hacr altına alınması gerektiği kanaatini benimsemişlerdir.¹⁹⁵

Tevevruk, borçlunun üstlenmiş olduğu borcun daha fazla artması ve satın alınan malın daha ucuza satılması sebebiyle malın zayi edilmesi gibi zararlara sebep olabilmektedir.¹⁹⁶ Malı gereksiz yere israf etmenin yollarından biri de, kişinin yüksek fiyatla aldığı bir malı herhangi bir maslahat olmaksızın daha düşük fiyata satmasıdır. Nitekim bu tür alışverişlerin bazı âlimler tarafından mekruh görüldüğü bilinmektedir.¹⁹⁷ Dini ve dünyevi herhangi bir maslahata dayalı olmaksızın ya da müşteri tarafından gönüllü bir bağış şeklinde olmaksızın alışverişlerde bile bile zarara yönelmek malı açıkça zayi etmekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla böyle bir talep ve kastın malın korunması ilkesi ile açıkça çelişmekte olduğu ortadadır.¹⁹⁸

Tevevrukun ters düştüğü iddia edilen diğer ilkeler ise, “Bir şeyin nef’i damânı mukâbelesindedir”¹⁹⁹ ve “Nimet külfete, külfet de nimete göredir”²⁰⁰ şeklinde formüle edilen küllî kurallardır. Bu maddelere göre, bir şeyden fayda sağlayabilmek için o şeyin tazmin sorumluluğunu üstlenmek gerektiği gibi, faydalanmak üzere teslim alınan şeyle tazmin edilen şey arasında miktar birliğinin olması gerekir. Tevevruk talebinde bulunan kimse ise, elde ettiği finansmanın daha fazlasını tazminle sorumlu tutulmaktadır. Bu durum ise, genel kurallarda söz konusu edilen menfaat-tazmin ya da nimet-külfet dengesine aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir.²⁰¹

Günümüz araştırmacılarından Sami es-Süveylî’ye göre, hukukun gayelerine ve ticari hayata ilişkin kurallara ters düşmekte olan bu muamele her ne kadar hukuken geçerli ve maksadı açıkça ortaya koyan deliller olmadığı sürece hâkim tarafından iptal

¹⁹⁵ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 343-344.

¹⁹⁶ Karadâğî, s. 37.

¹⁹⁷ Desûkî, III, 88.

¹⁹⁸ Süveylî, “et-Tevevruk”, XX, 230-231.

¹⁹⁹ Mecelle, md. 85.

²⁰⁰ Mecelle, md. 88.

²⁰¹ Süveylî, “et-Tevevruk”, XX, 225.

edilebilecek özelliklere sahip olmasa da, şer‘î deliller bu muamelenin haram olmasını gerektirmektedir.²⁰²

1.3.2.4. Hukukun Hikmet ve Gayeleri İle Çelişmesi

İslâm hukukçuları, insanlar tarafından tam olarak bilinsin veya bilinmesin, Şâri‘in hüküm koymada mutlaka belli bir amaç gözetmiş olduğu, buna bağlı olarak da hükümlerin hikmet ve maslahat içerdiği hususunda görüş birliği içerisindeyler. Buna karşın hukuka karşı başvurulmuş hilelerin en bariz özelliklerinden biri ise, vaz‘ edilen hükümlerde gözetilen gaye ve maslahatlarla (hikmetü’t-teşrî‘) çelişmesidir. Teverruk muamelesine karşı menfi bakış sergileyenler bu durumun teverrukta açıkça kendisini göstermekte olduğu kanaatindeyler. Bu görüşte olanların başlıca gerekçeleri şöyledir:

- a) Teverrukta müşterinin zararına satmak üzere mal satın alması, daha baştan alışveriş akdinin muktezasına aykırı bir durumdur. Oysaki alışveriş müşterinin maslahatı için meşru kılınmıştır ki, bu maslahat da, ya aldığı malı kullanmasıyla ya da yapacağı ticaretle yani malını kârlı olarak satmasıyla gerçekleşir. Teverruk ise bunlardan hiçbirisi değildir. Buradan hareketle, alışveriş akdinin meşru kılınış maksadının teverruk talebinde bulunan müşterinin taşıdığı maksatla çelişmekte olduğu ortadadır. Bir akitle maksadının zıddının murad olunması ise caiz değildir.²⁰³
- b) Dinin finansman elde etmeyi alışverişlere bağlamış olmasındaki maksadı, karşılıklı mübadeleye dayalı bir finans sistemi kurmaktır. Gerek teverruk gerekse îne akdinin diğer uygulama şekilleri, bunun zıddına, karşılıklı mübadeleleri finansa tâbi hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu ise, “hikmetü’t-teşrî‘” ilkesinin yanı sıra iktisat mantığına da aykırıdır. Zira İslami finans’ın temel felsefesi, meşru muamele ve mübadelelerden oluşan reel iktisadi faaliyetler üzerine kuruludur. Bunun aksi bir model ise, iktisadi hayatı finansal faaliyetlere hizmet eder hale getirir ve insanoğlunun hayatında refahı hedefleyen asıl amacından saptırır.²⁰⁴

²⁰² Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 219-220.

²⁰³ İbn Teymiyye, *Beyânü’d-Delîl*, s. 170; Şâtibî, III, 27-28; Süveylim, “et- Teverruk”, XX, 231.

²⁰⁴ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 241.

- c) Teverruka cevaz verenler bu muameleyi şeklen inceleyip cevaz vermiş olsalar da, bu muameleye başvuran müşterilerin bakış açısı aynı yönde değildir. Müşteri için bu muamele, ulaşacağı peşin para karşılığında vadeli olarak daha yüksek miktarda borç altına girmekten ibarettir. Olayın aynı zamanda gerçek yüzünü temsil eden bu boyutu, müşteriye de ilgilendiren noktadır. Uygulamaların zahiren değerlendirilerek caiz olup olmadığının belirlenmesi şeklindeki yöntem, insanların zihninde, İslam'ın olayları yüzeysel açıdan değerlendirmekte olduğu izlenimi uyandırarak vaz' edilen hükümlerin hikmet ve gayelerini görmezden gelmelerine sebep olacaktır.²⁰⁵

1.3.2.5. Teverrukun Hadislerde Yasaklanan “Zorda Kalanın Satışı” Olduğu İddiası

Zorunlu bir ihtiyaç sebebiyle herhangi bir malı almak isteyen kimsenin bu durumunun satıcı tarafından istismar edilerek fahiş bir fiyatla kendisine mal satılması veya bunun aksine satmak durumunda kaldığı malının piyasa fiyatının çok altında bir fiyattan satın alınması halinde böyle bir alışverişin (bey'u'l-muzdar) hükmü çeşitli yorumları beraberinde getirmiştir. Öncelikle bu türlü alışverişlerin hükmünün tartışmalı olmasında belirleyici role sahip olan unsur, Hz. Ali'ye (ö. 40/661) nispet edilen şu rivayettir:

“İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki, onunla emrolunmadığı halde zengin, elindeki malını ısıracak (yani ona sıkı sıkıya sarılıp fakire vermeyecek). Hâlbuki Allah, ‘Aranızda lütufkâr davranmayı unutmayın’²⁰⁶ buyurmuştur. Zorda kalanlar mallarını satacaklar, oysa Rasûlüllah (s.a.s) zorda kalanın satışını, aldatma içeren satışı ve olgunlaşmadan önceki meyve satışını yasaklamıştır.”²⁰⁷

Teverrukun caiz olmaması gerektiğini savunanlar, bu muamelenin zorda kalan kimsenin satışından (bey'u'l-muzdar) ibaret olduğunu söylerler. Nitekim rivayette de geçtiği üzere Hz. Peygamber bu durumda olan kimse ile alışverişi yasaklamıştır. Yasaklanmış bir alışverişe tevessül etmek ise ne satıcı ne de müşteri için caizdir.²⁰⁸ Buradan hareketle, teverruk muamelesinde bulunan kimselerin de ancak ihtiyaç

²⁰⁵ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 226-227.

²⁰⁶ Bakara, 2/237.

²⁰⁷ Ebu Dâvud, s. 542 (Büyü‘, 25); Beyhakî, VI, 29; İbn Ebî Şeybe, IV, 327.

²⁰⁸ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 232.

(zorunluluk) sebebiyle bu muameleye başvurmakta oldukları savunulmakta, dolayısıyla da ihtiyaç halinin sömürülmesinin söz konusu olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁹ Ahmed b. Hanbel'in bu akdi mekruh sayması da aynı gerekçelere dayandırılmaktadır.²¹⁰

1.3.2.6. İbn Abbas'ın Teverruk'un Caiz Olmadığını Açıkça Belirttiği İddiası

İbn Abbas'tan, (ö. 68/687-88) onun teverruku caiz görmediğine dair sahih bir rivayet geldiği iddiası, teverrukun caiz olmadığına açıkça bir kanıtı olarak takdim edilmektedir. Söz konusu bu rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir:

“Bir malı peşin olarak fiyatlandırıp aynı şekilde peşin olarak satmada sakınca yoktur. Ancak peşin olarak fiyatlandırıp vadeli olarak satmada hayır olmaz. Bu, paranın para (semenin semen) ile mübadelesidir.”²¹¹

İbn Abbas'ın bu sözünden hareketle, satıcının müşteriye malın peşin fiyatını söyledikten sonra vadeli olarak daha pahalı bir fiyatla satması durumunda, müşterinin buradaki maksadının aldığı malı kullanmak ya da ondan faydalanmak değil bilakis sıcak paraya ulaşmak olduğu sonucunun ortaya çıkacağı söylenir. Böyle bir muamele ise, bir yönüyle peşin olarak verilen paranın karşılığının vadeli olarak daha fazlasıyla geri alınması şeklinde değerlendirilmektedir.

Bu delil üzerinden hareket edenlere göre, Hz. Peygamber tarafından, ilminin bol ve bereketli olması konusunda özel duaya mazhar olmuş ve aynı şekilde ilimdeki derinliği sebebiyle ümmetin övgüsünü kazanmış olan İbn Abbas'ın bu konuda hata üzere olması ve sahabeden hiç kimsenin ona itiraz etmemiş olması düşünülemez. Aynı şekilde İbn Abbas ve sahabenin haram gördüğü bir hususta daha sonra gelen bir kimsenin kalkıp aksi bir fetva vermeye kalkışması ve bunda da isabet etmiş olması uzak bir ihtimal hatta imkânsız bir durumdur.²¹² İbn Abbas'ın bu sözü hüccet olarak kabul edildiğinde ise teverrukun haram olduğu sonucuna ulaşılmış olur.²¹³

²⁰⁹ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 198.

²¹⁰ İbnü'l-Kayyım, *Tehzîbu Sünen-i Ebî Dâvud*, IX, 249-250.

²¹¹ Abdurrezzâk, VIII, 236.

²¹² İbnü'l-Kayyım, *İ'lâmu 'l-Muvakkîn*, IV, 111.

²¹³ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 229.

1.3.2.7. Ebu Yusuf'a Nispet Edilen Görüşün Eleştirisi

Hanefî doktrini içerisinde îne akdi hakkındaki hâkim olumsuz yaklaşımın aksine Ebu Yusuf'a nispet edilen daha farklı bir görüşe göre, bu işlemin caiz olduğu hatta îne yapanın ecre hak kazanacağı yönünde bir bilgiye daha önce yer verilmişti. Ebu Yusuf'un, bu görüşün gerekçesi olarak, sahabeden birçok kimsenin bu muameleyi yapmış ve faiz kapsamında değerlendirmemiş olduğundan söz ettiği nakledilmektedir.²¹⁴ Teverruku îne ile eşdeğer görerek eleştirenlere göre bu görüşün sahih olduğu kabul edilse bile şu açılardan eleştiriye açıktır:

- a) Böyle bir görüş sahabeden herhangi birine nispet edilemediği gibi hadis kaynakları ve erken dönem eserlerinde bu hususta sahabeden nakledilen sarih herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Diğer taraftan, sahabeden yapılan nakillerin, kendilerine ulaşan sahih bir senedi tespit edilemediği takdirde hüccet olmaya elverişli olamayacakları da açıktır.
- b) Ebu Yusuf'un bu sözünden, sahabenin bu muameleyi açıkça yapmakta oldukları ve onlardan hiç kimsenin bunu yadırgamadığı anlaşılmaktadır ki, bu açıkça bir hatadır. Zira İbn Abbas bunun haram olduğunu açıkça bildirmiştir. Bunun yanı sıra İbn Teymiyye'nin Muhammed b. Sîrîn'den naklettiğine göre, peşin olarak yapılan pazarlık sonrasında satıcının malı vadeli olarak satması sahabe tarafından mekruh görülmüştür. Tabiînin büyüklerinden olan İbn Sîrîn'in mutlak olarak "mekruh görmüşlerdir" şeklindeki nakli ile sahabe kastedilir.²¹⁵ Sahabeden İbn Abbas, İbn Ömer ve selef âlimlerinden ezberlenegelen ve farsça deyişte "on iki karşılığında on" anlamına gelen (بيع ده بدوازده) satışın mekruh görülmesi de aynı anlamı destekleyen bir başka delildir.²¹⁶ Öte yandan sahabeden bazılarının teverruka cevaz verdiği kabul edilecek olsa bile, bu durumda sahabenin ihtilaf ettiği bir meselede onlardan nassa ve kıyasa uygun olanının görüşünün alınması daha evlâ olacaktır.²¹⁷

²¹⁴ İbnü'l-Hümâm, VII, 212; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, V, 273, 326; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, II, 208.

²¹⁵ İbn Teymiyye, *Beyânü'd-Delîl*, s. 203.

²¹⁶ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*, VI, 50; İbn Teymiyye, *Beyânü'd-Delîl*, s. 80.

²¹⁷ Süveylîm, "et-Teverruk", XX, 229-230.

1.3.2.8. Teverrukun Yasak Olması Sedd-i Zerâi‘ İlkesinin Gereğidir

Teverruku caiz görmeyenlere göre, bu işlemin haram oluşu en iyi ihtimalle tartışmalı olsa bile, hakkında mevcut şer‘î deliller sebebiyle sedd-i zerâi‘ ilkesince haram olmalıdır. Zira şer‘î hükümler dikkatle incelendiğinde, yasaklanmış olan muamelelerin birçoğunun bu kural gereği yasaklanmış olduğu anlaşılır. Bir başka deyişle, şeklen faiz olmasa da, faiz manası içermesi ya da faize götüren yollardan biri olması sebebiyle yasak kapsamına dâhil olur. Söz gelimi, borç (para) verme şartıyla satış,²¹⁸ altın, gümüş, hurma vb. ribevi malların kendi cinsi ile fazla olacak şekilde mübadelesi²¹⁹ gibi muameleler bu maksatla yasaklanmıştır.

Sedd-i zerâi‘ ilkesince teverrukun yasak bir muamele olduğunu savunan bu görüşe göre, İslam’da yasaklanmış vesileler genel olarak iki türdür: Birincisi, çoğunlukla harama sebep olan vesilelerdir ki, bu tecrübe ve müşahade yoluyla bilinir. İkincisi ise, çoğu kez harama sebep olmasa da muamelenin kendisinde var olan fitrî özellikler onu gerektirir. Bir başka ifade ile o muamele potansiyel olarak böyle bir özelliği içerisinde barındırır. Altın ve gümüş gibi ribevi malların kendi cinsi ile mübadelesinde birinin diğerinden fazla olmasının yasaklanması bu türdendir. Faiz endişesine binaen yasaklanmış ve faizin bizzat gerçekleşmiş olması şartı aranmamıştır. Din tarafından yasaklanan ticari muamelelerin çoğu da bilkuvve bu özelliğe sahip olması sebebiyle yasaklanmıştır. İslam’ın sedd-i zerâi‘ bağlamında hükümlerdeki yöntemi anlaşıldığı zaman, kendi içerisinde haramlığı tartışmalı olan teverrukun bu ilke sebebiyle haram olmasının gerekliliği daha iyi anlaşılır.²²⁰

1.3.2.9. Teverrukun Helal Kılınan Alışveriş Kapsamında Olduğu Görüşünün

Eleştirisi

Kur’an-ı Kerim’de alışverişin mutlak olarak helal kılındığını beyan eden “Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı”²²¹ ayetinin teverrukun meşruiyetine zemin teşkil ettiği iddiası, karşıt görüşü savunanlar tarafından şu gerekçelerle eleştirilmektedir:

²¹⁸ Ebu Dâvud, s. 558 (Büyû‘, 68); Tirmizî, s. 321 (Büyû‘, 19); Nesâî, s. 742 (Büyû‘, 60).

²¹⁹ Müslim, s. 376 (Müsâkât, 75); Mâlik, s. 334-335 (Büyû‘, 28-33).

²²⁰ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 236-237.

²²¹ Bakara, 2/275.

- a) Bu ayetten hareketle teverrukun caiz olduğunu savunanlar, bu muamelenin her biri helal ve müstakil iki akitten oluşmasından hareketle caiz olacağını savunmaktadırlar. Oysaki bu hatadır. Çünkü tek başına olan muameleler için verilmeyen hükümlerin, işlemlerin birleşmesi durumunda verilebilmesi mümkündür. Örnek vermek gerekirse, müstakil olarak alışveriş meşrudur. Aynı şekilde borç verme (karz) de meşrudur. Ancak borç verme işleminin alışveriş akdi ile bir araya gelmesinin yasak oluşu hadisile sabittir. Aynı şekilde, tek başına kendileri ile evlenilmesi helal olan iki kız kardeşin tek nikâh altında toplanmasının yasak oluşu da bu konudaki bir başka örnektir. Bütün bunlar, birleşik muamelelerin hüküm bakımından tek başına olan muamelelerden farklı olduğunu gösterir.²²² Buradan hareketle, teverruk da bir taraftan vadeli olarak alınan malın başka bir tarafa daha ucuza peşin olarak satılması şeklinde iki akdin birleştirilmesinden ibaret bir işlem türüdür. Buradaki akitlerin tek başına meşru olması tek çatı altında birleştirildiğinde de meşru olmasını gerektirmez. Kaldı ki ayetteki alışveriş (bey‘) lafzı mutlak olarak herhangi bir şart ve ilave bir akit olmaksızın zikredilmiştir. Dolayısıyla teverrukun cevazı hükmünün ayet bağlamında değerlendirilmesi doğru değildir.²²³
- b) Faiz hilesine başvuran herkes bu ayeti kendisi için delil olarak kullanmaktadır. Çünkü faiz hilelerine bakıldığı zaman, onların da zahiren alışveriş görüntüsüne sahip olduğunu görmek mümkün dür. Ancak gerçekte durum böyle değildir. Bu ayetten yola çıkıp akitlerin zahirine bakılarak bu türlü hileli işlemlere cevaz verilecekse o takdirde bütün hileli işlemlere cevaz vermek gerekecektir. Değilse diğerlerine de cevaz vermemek gerekir.²²⁴
- c) Teverruk talebinde bulunan müşteri ile ticaret yapmakta olan esnafın, para kazanmayı hedeflemeleri bakımından aynı maksada sahip olmalarından hareketle, teverruk müşterisinin de tıpkı kâr amaçlı alışveriş yapan tacir gibi değerlendirilmesi gerektiği şeklindeki düşünce bir şeyin zıddına kıyas edilmesinden ibarettir. Çünkü esnafın amacı, ticaretinde kâr elde etmek olduğu halde teverruk müşterisinin amacı

²²² Şâtıbî, III, 468; İbn Teymiyye, *el-Kavâidu'n-Nûraniyyetü'l-Fıkhiyye*, Thk.: Ahmed b. Muhammed el-Halîl, Dâru İbnî'l-Cevziyye, Suud 1422/2001, I, 211; Muhammed Sıddîkî, *Mevsûatü'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000, III, 171.

²²³ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 238-239.

²²⁴ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 239.

gerçekte zarara katlanmaktır. Ayrıca teverrukta müşterinin amacı sadece hazır nakit para olup, ticaret yapan herhangi bir esnaf gibi kâr değildir. Öyle ki, bu kimse vadeli olarak satın aldığı malın daha yüksek bir fiyattan fakat vadeli olarak satılması teklifine sıcak bakmayacaktır. Hâlbuki esnaf, elinde bulundurduğu malı kâr söz konusu olacaksa, peşin ya da vadeli olarak satmaya razı olur. Bir alışverişte sadece zararı hedeflemek ise malın zayı edilmesinden ibaret olması ve yine malın korunması ilkesine aykırı olması sebebiyle hem naslar tarafından hem de âlimlerin icmasıyla haram kılınmıştır.²²⁵

1.3.2.10. Teverrukun Caiz olduğunu Gösteren Hadisler Olduğu Görüşünün Eleştirisi

Hiz. Peygamber'in Hayber'e görevli olarak gönderdiği Sevâd b. Ğaziyye'nin²²⁶ iyi hurma ile âdi hurmayı biri diğerine göre fazla olacak şekilde değıştirdiğini söylemesi üzerine Hiz. Peygamber'in, ya misli misline almaları ya da birini satarak bedeliyle ötekinden almalarını öğütleyen hadisinin teverrukun cevazına delil getirilmesine dair bazı itirazlar dile getirilmiştir.

Teverruku caiz görmeyenlere göre bu hadis, îne akdine cevaz verenler tarafından delil olarak kullanıldığı gibi, îne'ye karşı olup da teverruka cevaz verenler tarafından da aynı şekilde kullanılmaktadır. Bu sebeple, söz konusu hadiste aslında her iki tarafa da cevap vardır. Nitekim teverrukun da dâhil olduğu bütün îne satışı çeşitleri netice itibariyle fazlalık karşılığı borç verme amacı taşıdığından faiz kapsamındadır. Faizin yasaklanma gerekçesi ise bu muamelelerde mevcuttur.²²⁷

Söz konusu bu hadiste asıl itibariyle yasaklanan şeyin fazlalık faizi olduğunu dile getiren bu görüş sahipleri, hadisin ribevi malların peşin olarak mübadelesini gerekli

²²⁵ Süveylim, "et-Teverruk", XX, 246-247.

²²⁶ Sami es-Süveylim bu sahabînin Bilal el-Mâzenî olduğunu belirtmektedir. Ancak kaynaklarda söz konusu sahabinin Sevâd b. Ğaziyye olduğuna yer verilmektedir (Krş. Süveylim, "et-Teverruk", XX, 242; İbnü'l-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l- Ğâbe fî Marifeti's-Sahabe*, Thk.: Ali Muhammed Muavvaz – Adil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 590).

²²⁷ Maen Saûd Ebû Bekr, "et-Teverruku'l-Fıkhi Kemâ Tücrîhi'l-Mesârifu'l-İslâmiyye", *Mecelletü's-Şerîa ve'l-Kânûn*, Külliyyetü'l-Kânûn – Camiatü'l-İmâratü'l-Arabiyye el-Müttehide, Ocak 2014, Yıl: XXVIII, sy. LVII, s. 294.

kıldığını iddia etmektedirler. Dolayısıyla teverrukun cevazına delil getirilen söz konusu hadis, zimmette sabit olan borç karşılığında yapılan alışverişleri kapsamayacaktır. Öte yandan teverruk, hadiste belirtilenin zıddına, önce satın almayı sonrasında da satmayı içeren bir akit olduğundan, bu rivayetten hareketle birbirine zıt olan iki şeyi birbirine kıyas etmenin doğru olmayacağı da eleştiriye açık bir başka husus olarak öne sürülmektedir.²²⁸

1.3.2.11. Muamelelerde Aslolan Helalliktir İlkesinin Eleştirisi

Muamelelerde aslolanın helallik olduğu hususunun ciddi delillerle sabit yerleşik bir kural olmasından hareketle, teverruk gibi bir muamelenin haram kılındığına dair kesin bir delil olmadığı sürece bu işlemin helal sayılması gerektiği iddiası, bu konuda aksi görüşte olanlar için sağlıklı bir dayanak olmaktan uzak görülmektedir.

Bu görüşte olanlara göre, muamelelerde aslolan helallik olmakla birlikte, hilelerde de aslolan haramlıktır. Bu husus, Kitap, Sünnet ve sahabeden nakledilegelen birçok delille sabittir. Ayrıca, hilelerde aslolanın haramlık oluşu, muamelelerde aslolanın helallik olduğu kuralına göre daha hususidir. Kural olarak âmm ile hâs tearuz halinde olduğu zaman, her iki delile de işlerlik kazandırmak açısından hâs öncelenir. Kaldı ki, bu husustaki âmm özelliğine sahip nasslar, daha hususi birçok delille tahsis edilmiş olması bakımından da delaleten zayıflamıştır.²²⁹ Buna göre, teverrukun paraya ulaşma amacı güden bir hile olduğu hususunda şüphe olmamakla birlikte, tartışma konusu olan husus, onun caiz ya da yasak hile kapsamında olup olmadığıdır. Hilelerde aslolan haramlık olunca, o zaman teverruk gibi bir hilenin de helal olduğuna dair açık bir delil ortaya konulmadıkça bu muamelenin de haram olması gerekir.²³⁰

1.3.2.12. İhtiyaç Sebebiyle Teverruka Başvurulabileceği Görüşünün Eleştirisi

İnsanların belli durumlara bağlı olarak hazır paraya olan ihtiyaçları sebebiyle, meşru yollarla nakit sıkışıklığı sorununun çözülemediği durumlarda teverruka başvurulabileceklerini savunan görüş de yeterli görülmeyen bir diğer gerekçedir.

²²⁸ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 242-244.

²²⁹ Maen Saûd, s. 292.

²³⁰ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 247-248.

İslam’da zorluğun giderilmesi ilkesi, teverruk konusunda olumsuz düşünenlerce de asıl olmakla birlikte, ihtiyacın tek başına haramı mübah kılmak için yeter sebep olmadığı vurgulanmaktadır. Zira bu görüş sahiplerine göre faiz, zorluk ve sıkıntının ta kendisidir. Oysaki zorluğun olabildiğince giderilmesi (ref’ul-harac) ilkesinin işletilmesi öncelikle faize giden kapıların kapatılmasını gerektirir.

Öte yandan, İslam’da harama düşmeksizin finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik meşru birçok yöntemden söz etmek mümkünken dünyalığa karşı aşırı tamah, statik düşünce ve taklit anlayışı helal dairenin sınırlandırılıp haram dairenin genişletilmesi sonucunu doğurmuştur. İnsanların sadaka ve karz-ı hasen’e karşı cimrileşmesinin önemli bir sebebi de bu türlü hilelere cevaz verilmesidir. Nitekim para ihtiyacı olan kimse günümüzde kendisine hileli yollarla finansman sağlama dışında helale dayalı ödünç verecek kimse bulamamaktadır. Bu açıkça iyiliğin engellenmesi ve ihtiyaç halindeki kimselerin sömürülmesidir.²³¹

1.3.3. Değerlendirme

Klasik bireysel teverruk işlemleri üzerinde yapılan değerlendirmeler incelendiğinde, nasslar çerçevesinde oluşturulan aslî ibaha, kolaylaştırma, ihtiyaç ve maslahat gibi temel ilkelerin yanı sıra Hz. Peygamber ile bazı sahabe ve tabiîn fukahasının da içerisinde bulunduğu erken dönem âlimleri tarafından meşru görülen bazı uygulamaların, çoğunluk tarafından benimsenen cevaz görüşünün dayanaklarını oluşturduğu görülmektedir. Uygulamanın zahiren görüldüğü kadar masum olmadığını savunan karşı görüş sahipleri ise, bu tür işlemlerin yasaklanan îne ile aynı amacı hedefleyen faiz hilelerinden ibaret olduğunu, dolayısıyla da gerek nasslar gerekse hukukun temel birçok ilkesi ile çelişmekte olduğunu savunmaktadırlar. Belli başlı rivayetlerle de desteklenen bu görüşlerin özellikle bir kısmının ilmî açıdan tahlile muhtaç yönleri olduğu söylenebilir.

Uygulama açısından birbirine oldukça yakın duran îne ve teverruk muamelelerinin erken döneme ait bazı çalışmalarda aynı tanım ya da aynı başlık altında ele alınması haklı olarak îne kapsamında değerlendirilmiş olduğu düşüncesini beraberinde getirmiştir. Ancak özelde teverruk muamelesini faizle eşdeğer gösteren iddialara ait bazı delillerin sıhhat

²³¹ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 248.

probleminin yanında, konu ile ilgili erken döneme ait müspet bazı kanaatler, ayrıca sonraki dönem hukukçularının her iki muamele arasında net bir ayrımı öngören değerlendirmeleri, teverruk ile îne'nin tamamen aynı kategoride değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır.

Îne'nin terim olarak teverruku kapsayacak tarzdaki tanımının selef âlimlerinden rivayet yoluyla tevarüs edegeldiği iddiasından hareketle, bir konuda rivayet ile görüş arasında teâruz olması durumunda rivayete itibar edilip görüşe itibar edilmeyeceğinin fıkıhta genel geçer yerleşik bir kural olarak takdim edilmesi kanaatimizce isabetli değildir. Nitekim Hanefilerin, özellikle haberi vahid düzeyindeki rivayetlerin kabulünde, ravînin o rivayete aykırı davranması ya da fetva vermesini delil değeri açısından göz önünde bulundurdıkları bilinmektedir.²³² Kaldı ki, teverruk uygulamasının îne kapsamında olduğuna dair açıkça merfu bir rivayetin olmaması, her iki uygulamayı aynı kapsamda değerlendirdiği belirtilen fukahânın bu yaklaşımlarının da bir içtihat mahsulü olduğunu göstermektedir.

İbn Abbas'tan nakledilen, bir malı peşin olarak fiyatlandırıp vadeli olarak satmasını para mübadelesi olarak değerlendirdiğine dair rivayetin bir benzeri İbn Mesud'dan da nakledilmiştir. Bir alışverişte iki alışveriş muamelesini faiz olarak değerlendiren bu rivayette, bunun; “peşin alırsan şu kadara, vadeli alırsan şu kadara” demek suretiyle gerçekleşeceği belirtilmektedir.²³³ Özellikle İbn Abbas'a nispet edilen rivayet üzerinden teverrukun caiz olmayacağına dair ortaya atılan bu iddianın amacına ne ölçüde uygun düştüğü sorgulanmaya muhtaçtır.

Abdurrezzâk tarafından nakledilen rivayette, İbn Abbas'a nispet edilen rivayetin râvisi olan Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), bu meseleyi İbn Şübrûme'ye (ö. 144/761) anlattığında, onun bunda bir sakınca görmediğini nakletmektedir. Yine aynı rivayetin râvisi Amr b. Dînar, İbn Abbas'ın bu sözünden kastın; “bir kimsenin malı peşin olarak fiyatlandırıp kendisine vadeli olarak satması” şeklinde olduğunu belirtmektedir.²³⁴ İbn Ebî

²³² Serahsî, *Usûlü'l-Fıkıh*, Thk.: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2005, s. 295; İbn Kutluboğa, Zeynüddîn Kâsım, *Hulâsâtü'l-Efkâr Şerhu Muhtasari'l-Menâr*, Thk.: Hâfız Senâullah ez-Zâhidî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 141.

²³³ İbn Ebî Şeybe, IV, 307.

²³⁴ Abdurrezzâk, VIII, 236.

Şeybe tarafından yer verilen ve sahih olarak nitelendirilen²³⁵ rivayette ise İbn Abbas'tan; şayet bir mal için, “peşin şu kadara, vadeli de şu kadara” denilecek olsa bunda bir sakınca olmayacağı nakledilmiştir. Hatta öğrencisi Tâvus (ö. 106/725) da bu görüşü benimsemiştir. Atâ (ö. 114/732) ise, alışveriş esnasında bedellerden biri üzerinde anlaşıldığı takdirde malı alıp götürmekte bir sakınca olmadığını belirtmektedir.²³⁶ Bu konuda İbn Mesud (ö. 32/652-53) ekolünden beslenen Nehâî'nin (ö. 96/714) de Atâ ile aynı görüşü paylaşması manidardır.²³⁷

Bir satışta iki satış yasağı hakkında Hz. Peygamberden nakledilen rivayete yer veren Tirmizî'nin açıklamasının, bu konudaki şaibeli durumu daha net bir şekilde çözmekte olduğu söylenebilir:

*“Bazı ilim adamları, bir satışta iki satış muamelesini şöyle açıklıyorlar: Satıcı müşteriye, bu elbiseyi sana peşin on liraya, vadeli yirmi liraya satarım der ve bu iki tekliften biri üzerinde anlaşmaksızın müşteri ve satıcı birbirinden ayrılırlar. Eğer iki satıştan biri üzerinde anlaşmaya varırlarsa bu alışverişte bir sakınca yoktur”.*²³⁸

Buradan hareketle, İbn Abbâs ve kendisinden aynı görüş nakledilen İbn Mes'ud'un ifadesini bu bilgiler ışığında yorumlamanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Müstakil olarak sahih olan akitlerin, bir araya gelerek mürekkep bir akit oldukları zaman da sahih olması bu akitler arasındaki ilişkiye bağlıdır. Söz gelimi alışveriş ve karz, herbiri müstakil olarak sahih ve meşru iken, alışveriş şartıyla karz (سلف و بيع) gibi bir sözleşme Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Teverruk işlemi de bir muamele içerisinde iki akit gibi gözüke de, bu akitlerden her biri müstakil ve diğerinin olması şartıyla kayıtlı değildir. Dolayısıyla bu işlemin içerisinde bir başka akdin şart koşulduğu muamelelere kıyas edilmesi isabetli bir yaklaşım olarak görülemez.

Zorda kalan kimsenin alışverişini yasaklayan rivayetten hareketle teverrukun da bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği anlayışı, hem rivayet tekniği hem de “zorda kalanın satışı” ifadesinin kapsam alanı açısından bazı eleştirilere konu olabilmektedir.

²³⁵ Zekerıyya b. Gulâm Kadir el-Bâkistânî, *Mâ Sahha Min Âsâri's-Sahâbe fî'l-Fıkh*, Dâru'l-Harrâz, 2000, II, 924.

²³⁶ İbn Ebî Şeybe, IV, 307.

²³⁷ İbn Ebî Şeybe, IV, 308.

²³⁸ Tirmizî, s. 320 (Büyû', 18).

Kütüb-i Sitte içerisinde Ebu Davud tarafından yer verilen, zorda kalan kimsenin satışının yasak olduğuna dair rivayetin bazı tenkitlere tabi tutulduğu görülmektedir.²³⁹ Mürsel olması gerekçesiyle rivayeti amel edilmeye değer bulmayan İbn Hazm'a göre, zorda kalan kimse ile alışverişin yasaklanmış olduğu kabul edilecek olsa o takdirde kendisi ve ailesinin ihtiyacı sebebiyle bir şey satın alan kimsenin alışverişi de geçersiz olacaktır ki bu doğru değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in, ailesinin ihtiyacı için almış olduğu bir miktar arpanın parası karşılığında zırhını rehin olarak vermiş olduğu sabittir. Buradan hareketle İbn Hazm'a göre, zalim bir kimsenin zorlaması (ikrah) dışında kişinin sırf kendi ihtiyarıyla yapacağı böyle bir alışveriş sahih ve bağlayıcı olmalıdır.²⁴⁰

Söz konusu rivayet üzerinde yapılan diğer yorumlar incelendiğinde, böyle bir alışverişe sevk eden sebepler göz önünde bulundurularak farklı sonuçların ortaya çıkabileceği söylenmiştir.

Bunlardan birincisi, kişinin kendisine yönelen ikrah (zorlama) karşısında malını satmak zorunda kalmasıdır ki, bu durumda yapılan alışveriş fasit kabul edilmiştir. Diğer ise, borç yükü ya da daha farklı bir sıkıntı sebebiyle bir kimsenin sahip olduğu malı satmak zorunda kalmasıdır. Böyle bir durumda yapılan satış ise âlimler tarafından genel olarak kerahetle de olsa sahih görülmüştür.²⁴¹ Bu satış türü Hanefilerden Haskefi (ö. 1088/1677) tarafından fasit satış kapsamında değerlendirilse de, İbn Âbidîn'e göre emsal ücret ya da gabn-i yesir ile sahih kabul edilebilir niteliktedir.²⁴² Bu görüş bazı muasır araştırmacılar tarafından da paylaşılmıştır.²⁴³

İbn Teymiyye ve bazı Hanbelîler gibi teverrukun zorda kalan kimsenin satışı olması gerekçesiyle caiz olmayacağını savunanlar, mezhepte sahih olan görüşe göre bu satışın

²³⁹ Hattâbî hadisin isnadında meçhul bir ravinin bulunduğunu belirtirken, İbn Hazm'a göre bu rivayet "Mürsel" olup dinde delil olmaya elverişli değildir (Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, Halep 1932, III, 87; İbn Hazm, VII, 511). Elbânî, rivayetin ciddi ölçüde zayıf olduğunu delilleriyle izah etmektedir (Bkz. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Dâîfe ve'l-Mevdû'a*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1996, V, 94-95).

²⁴⁰ İbn Hazm, VII, 510-512.

²⁴¹ Hattâbî, III, 87; Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd (İbn Kayyım el-Cevziyye'nin Haşiyesi ile birlikte)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, IX, 168-169; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, ts., IX, 161-162.

²⁴² İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, V, 59.

²⁴³ Şâzelî, XIX/III, s. 137.

sahih bir alışveriş olduğu kabulüyle eleştirilmişlerdir.²⁴⁴ Ancak mezhepte bu alışverişin sahii olduğu görüşü doğru olmakla birlikte, kerahatten uzak olmadığı hatta Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre haram olduğuna dair bir rivayetin de mevcut olduğu bilinmektedir.²⁴⁵

Zorda kalan kimsenin satışının yasaklanmasını konu eden rivayetin sahii olduğu kabul edilse bile, teverruk talebinde bulunan kimsenin müşteri konumunda olup satıcı olmaması sebebiyle teverruk için söz konusu olmayacağı da bu hususta yöneltlen bir başka itirazdır. Her ne kadar bu görüşe karşı, teverruka başvuran kimsenin ancak ihtiyaç sebebiyle böyle bir muameleye girişmiş olacağından hareketle bunun da aynı şekilde zorda kalan kimsenin satışı hükmüne dâhil olacağı yönünde bir itiraz ileri sürülmüşse de, her alışverişe ihtiyaç duyan kimsenin muzdar (zorda kalmış) sınıfına dâhil edilemeyeceği haklı olarak dile getirilmektedir.²⁴⁶

Günlük hayat içerisinde söz konusu olabilen bireysel teverruk muameleleri incelendiğinde, bu muameleye başvuran kimse bu muameleyi genellikle bir başkasının zorlamasına bağılı olarak değil, ihtiyacına dayalı olarak kendi isteğı ile yapmakta olduğu söylenebilir. Bunun her zaman zarurete bağılı olarak yapılmakta olduğunu söylemek de vakıa ile çok örtüşmemektedir. Bazı araştırmacıların da belirttiğı üzere, bu işlem eldeki imkânları daha iyisi ile değiştirmek için yani İslam hukuku açısından tahsiniyyat türünden sayılan maslahatları temin etmek amacıyla da gerçekleştirilebilmektedir.²⁴⁷

Hiz. Peygamber, açık olan helaller ve haramlar dışında şüpheli bazı durumlarla karşı karşıya kalınacağını haber vermiş, bu hususta şüpheli şeylerden sakınmanın dinin ve ırzın muhafazası için önemli olduğuna dikkat çekmiştir.²⁴⁸ Kimi âlimler tarafından teverruk da en azından bu şüpheli kazanç yolları içerisinde değerlendirilmiş olsa da,²⁴⁹ burada hüküm bakımından tearuz halinde olan nassların karşı karşıya gelmesi gibi bir durum

²⁴⁴ Saîdî, "et-Teverruk", XVIII, 198; Abdülfettah Mahmud İdris, s. 95.

²⁴⁵ Merdâvî, IV, 265.

²⁴⁶ Osman, XIX/III, 42.

²⁴⁷ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i t-Teverruk*, s. 68.

²⁴⁸ Müslim, s. 380 (Müsâkât, 107); Ebu Dâvud, s. 535 (Büyû', 3); Tirmizî, s. 315 (Büyû', 1); İbn Mâce, s. 642 (Fiten, 14); Nesâî, s. 722 (Büyû', 2).

²⁴⁹ İbn Receb, Zeynüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Şihabuddin, *Câmiu'l-Ülüm ve'l-Hikem*, Thk. Mahir Yasin el-Fahl, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2008, s. 173.

olmadığından, ibaha-i asliye ilkesinin işletilmesi mümkündür. Nitekim bir muamelenin hükmünün şüpheli oluşu, ona ait delillerin helallik ve haramlık hususunda birbiri ile eşit seviyede olup aralarında tercih imkânının zor olduğu durumlarda söz konusu olur. Ancak müçtehidin nazarında böyle bir muamelenin helale yakın olduğu yönünde bir kanaat hâsıl olduğunda, burada verâ hususunda daha rahat hareket etmesi mümkündür.²⁵⁰ İslam hukuk metodolojisi içerisinde hükmü belli olmayan bir meselenin düşünülmemeyeceği göz önünde bulundurulduğunda, hadiste sözü edilen şüpheli şeyler ifadesini umumi değil, bazı kimselere özgü nisbî bir durum olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.²⁵¹

İslam'da insanlar için kötülük ve mefsedet yollarının kapatılması (sedd-i zerâi') vacip olduğu gibi, hayır ve maslahat yollarının açılması (feth-i zerâi') da aynı şekilde vaciptir.²⁵² Hukukun temel prensiplerinden olan "kolaylaştırma ilkesi" özellikle insanların oluşan ihtiyaçlar karşısında yasakları ihlal etmek zorunda kalmadan meşru çıkış yollarını kullanmasını gerektirir. Kaldı ki, arâyâ satışı, ıstısnâ', selem vb. uygulamalar gibi, genel kurallara aykırı olmakla birlikte ihtiyaç durumu ve zorluğun giderilmesi esasına dayalı bazı işlemlerin mübah kılındığı bilinmektedir.²⁵³

İslam'da alışverişlerle ilgili hükümler incelendiğinde, ihtiyaç duyulan bir mala ulaşmak amacıyla yapılan alışverişle meşru şartlar altında gerekli finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla yapılan alışverişlerde belirgin bir fark olmadığı söylenebilir. Nitekim ticaret erbabı için nakdî finansman ihtiyacının her zaman önemli bir gereksinim olduğu ortadadır. Buradan hareketle bir kimsenin, nakit ihtiyacını gidermek ya da mevcut nakit varlığını çoğaltmak amacıyla olması bir muamelenin yasaklanması için hukuken yeterli bir gerekçe olarak görülemez. Zira bu takdirde söz konusu bu amaçlara hizmet eden ve dinen meşru kazanç yolları olarak kabul edilen murabaha, mudarebe, selem ve ortaklık türleri gibi muamelelerin de yasak olması gerekir.²⁵⁴ Hâlbuki bir kimsenin parasal ihtiyacını gidermesi ya da meşru bir sebebe bağlı olarak daha dafzla finansman gereksinimi arayışı

²⁵⁰ İz b. Abdisselam, İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, II, 109-110.

²⁵¹ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, III, 56.

²⁵² Karâfî, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris, *el-Furûk*, (Hüseyn el-Mekkî'nin "Tehzibu'l-Furûk" adlı eseri ile birlikte), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts., II, 33; Ayrıca bkz. Ahmet Ünsal, *İslam Hukukunda Fayda İlkesi*, Nüans Yayınevi, İstanbul 2006, s. 102.

²⁵³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 288.

²⁵⁴ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Tevrük*, s. 64; Abdülfettah Mahmud İdris, s. 94.

içerisinde olması dinen engellenmiş değildir. Zeylaî'nin (ö. 743/1343) de deyimiyle mal, elde edilmek ve kullanılmak için yaratılmışsa, onu elde edebilmenin yolları da açık olmalıdır.²⁵⁵ Dolayısıyla aksine bir delil bulunmadıkça akitlerde aslolanın helal olması kuralı²⁵⁶ çerçevesinde, bu şekilde niyet okumaya dayalı bir hüküm tesis etmenin insanların alışveriş ve ticari hayatlarını sıkıntıya sokacağı göz önünde bulundurulmalıdır.²⁵⁷

Teverruk karşıtlığı ile bilinen İbn Teymiyye'nin îne-teverruk akdi ile ilgili değerlendirmelerinin ardından, bu ve benzeri muamelelerde belirleyici asıl unsurun kişinin niyeti olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. Buna göre bir kimse muamelelerinde helal olana ulaşmayı amaçladığı takdirde ilkesel olarak yaptığı işlemlerde sakınca yoktur. Ancak bunun aksine, harama hile yoluyla ulaşma amacı güdüldüğü takdirde ise baştan niyetin bozuk olması hükme de olumsuz etki edecektir.²⁵⁸ Bu ifadeden hareketle, teverrukta esas maksat haram olana ulaşmanın aksine haram olan karşısında meşru bir çıkış yolu bulmak ise o takdirde niyetle bağlantılı olarak yapılan muamelenin meşru olması gerektiği söylenebilir. Ayrıca İbn Teymiyye'nin, hükümler konusunda sahip olunan aşırı katı tutumun hileye zemin hazırlayan ana etkenlerden biri olduğunu öne sürmesi de düşündürücüdür.²⁵⁹ Zira dinen mübah kılınan yolların çeşitli mülahazalarla yasak kapsamına alınması çabası, bu yasakların farklı yollarla meşrulaştırılması gibi bir sonucu beraberinde getirmiştir. Öyleyse, yol meşru ve ulaştırdığı şeyler de meşru olduğu takdirde yapılan hilelerin ilke olarak meşru olduğunu benimseyen bu düşünce kolunun²⁶⁰ îne'den farklı olarak resmedilen teverruk uygulamasını yasak hileler kapsamında değerlendirmesi, genel kuralların pratikteki meselelere uygulanması bakımından tartışılmaya müsaittir.

Fazlalık faizi şüphesine karşı Hz. Peygamber'in Hayber hurmaları için görevlendirdiği memurun hukuken geçerli bir yolla bu amaca ulaşması ile aksi bir yola girmesi arasında açıkça bir farkın olduğu bizzat Hz. Peygamber tarafından beyan edilmiştir. Her iki işlemde de amaçlanan şey, iyi cins hurmayı alabilmek olsa da, tavsiye edilen muamelenin bilgisizlik, aldanma vb. şüpheleri bertaraf edecek formda

²⁵⁵ Fahrüddîn ez-Zeylaî, IV, 87; Karâfî, *el-Furûk*, III, 145; Karadâğî, s. 34

²⁵⁶ Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye ve Tatbîkâtüha fî'l-Mezâhibi'l-Erbe'a*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 2006, II, 813.

²⁵⁷ Osman, XIX/III, 44.

²⁵⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XXIX, 447.

²⁵⁹ İbn Teymiyye, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye*, s. 188.

²⁶⁰ İbnül'-Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, III, 261.

gerçekleşmesinden hareketle farklı değerlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, uygulamaların sadece formel açıdan incelenmesinin, sakıncalı birçok muamelenin belli kılıflarla meşru görüntüye kavuşturulması gibi bir yönü varsa da, formu tamamen göz ardı eden amaç odaklı yaklaşımlar için de aynı riskin söz konusu olabileceği kabul edilmelidir.

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle, klasik bireysel teverruk uygulamalarının aşağıdaki bazı esaslara riayet edilmesi koşuluyla caiz olacağı söylenebilir:

- a) Akade konu olan mal, satıcının mülkiyetinde olmalıdır.
- b) İne akdi ve alışveriş görüntüsü altında gerçekleşebilen borç işlemi töhmetinden uzak kalınması için, müşteri tarafından ikinci defa satışa arz edilen malın, ilk satıcı dışındaki bir müşteriye satılması gerekir.
- c) Muamele esnasında, anlaşmalı olarak üçüncü kişilerin araya sokulması ya da akde konu malın dolaylı yollarla da olsa ilk satıcısına dönmesi gibi faiz şüphesi doğurabilecek her türlü işlemde kaçınılması gerekir.
- d) Söz konusu muameleye likidite sıkıntısını çözmek için başvurulması ve bu sorunun karz, selem vb. yöntemlerle çözülmemesi gerekir.

Yukarıdaki şartların ilk üçünün, teverruk muamelesine cevaz veren klasik fukaha ya da çağdaş araştırmacılar tarafından da paylaşılmış olduğunu söylemek mümkündür. Bazı araştırmacılar, bu tür bir işlemin caiz olması için son maddede belirtilen, ihtiyaç halinin bulunması veya karz-ı hasen üzerinden finansman sağlanamaması gibi durumların şart olmadığı ve bu gerekçelerin de herhangi bir delili olmadığı kanaatinde dirler.²⁶¹

Kanaatimizce, müşterinin meşru alternatifler bulabildiği takdirde zararına olacak böyle bir işlemi tercih etmemesi daha uygun olur. Ancak ihtiyaç düzeyinde olmamakla birlikte, sahip olduğu eşyasını daha lüks bir başka modeliyle değiştirmek isteyen kimsenin, sıcak para bulabilme adına vadeli olarak satın aldığı bir malı peşin ve daha ucuza satması gibi bazı uygulamalar da her zaman imkân dâhilindedir. Tahsiniyat türünden başvuru olan bu gibi muamele örnekleri de göz önünde bulundurulduğunda, gerek malın korunması ve israfın önlenmesi ilkesi gerekse ihtiyaç olmadığı halde borçlanmayı hoş görmeyen nebevi beyanlar²⁶² doğrultusunda, ihtiyaç hali ve meşru diğer alternatiflerin öncelikli olarak göz önünde bulundurulmasının daha uygun olacağı kanaatini taşımaktayız.

²⁶¹ Osman, XIX/III, 52; Reşîdî, s. 94-95.

²⁶² Buhari, s. 280 (İstikraz, 10); Müslim, s. 133 (Mesâcid, 129); Ebû Dâvûd, s. 537 (Büyü', 9); Nesâî, s. 753 (Büyü', 98); İbn Mâce, s. 386 (Sadakât, 12).

İKİNCİ BÖLÜM

ORGANİZE TEVERRUK İŞLEMLERİ

2.1. GİRİŞ

Teverruk olgusu, müstakil bir işlem hüviyeti ile ya da îne akdinin bir türü olarak erken dönem fıkıh literatüründe yer almış ve tartışılmış, iktisadi ilişkilerin varlığını sürdürmesine paralel olarak tarih boyunca finansal bir muamele şeklinde hayatîyetini devam ettirmiştir. Kredi ve finansman ihtiyacının büyük ölçüde gelişmiş kurumsal yöntemlerle karşılanmaya başladığı modern dönem öncesine kadar biçimsel olarak ciddi bir farklılığın gözlenemediği klasik bireysel teverruk uygulamalarının, içerisinde bulunduğumuz asırda daha farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Buradan hareketle, geçmişte tartışılan söz konusu bu işlem türünün günümüzde tasarlanan yeni uygulama formları ve buna dayalı olarak geliştirilen finansman yöntemlerinin fıkhi açıdan sorgulanmasına ihtiyaç vardır.

Organize teverruk işlemleri adı altında açılan bu bölümde, klasik bireysel teverruk yönteminin faizsiz bir finansman aracı olarak modern bankacılık sektörüne entegrasyonu ve fikhî açıdan tartışılan yönleri ele alınacaktır. Baştan sona banka organizasyonu kapsamında gerçekleşen bu yeni uygulamalar sırasıyla, müşterilerin bireysel nakit taleplerini karşılamak amacıyla başvurulmuş normal şekli ve bankaların likidite yönetimine katkı sağlamak amacıyla uygulanan ters sözleşme formu üzerinden incelenerek değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

2.2. ORGANİZE NORMAL TEVERRUK

2.2.1. Organize Normal Teverruk İşleminin Tanımı ve Genel Bilgiler

Nakit talebinde bulunan müşterilerle onlara mal satacak ya da satın alacağı malı temin edecek tarafların anlaşmalı olarak gerçekleştireceği teverruk işleminin bankalar

aracılığıyla düzenlenen şekline organize normal teverruk denmektedir. Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı İslam Fıkıh Akademisi tarafından Mekke'de düzenlenen XVII. dönem toplantısında (13-17.12.2003) alınan karar bağlamında organize teverruk şu şekilde tarif edilebilir:

“Banka organizatörlüğünde, uluslararası emtia borsaları ya da diğer borsalardan satın alınan altın ve gümüş dışındaki bir malın (emtia) vadeli fiyatla müşteriye satılması sonrasında, aynı malın satıcı bankanın üstleneceği vekâletle borsadaki başka bir müşteriye peşin olarak satılması ve ilk müşterinin peşin para elde etmesine dayalı olarak gerçekleştirilen işlemdir.”²⁶³

Organize normal teverrukta, İslami banka ile nakde ihtiyaç duyan müşteri arasında, bankanın belirlenecek herhangi bir emtiayı vadeli olarak ve piyasa fiyatının üzerinde bir bedelle müşteriye satacağına dair sözleşme imzalanır. Sonrasında ya da aynı anda müşteri, ihtiyaç duyduğu peşin paraya ulaşabilmek için vadeli olarak satın aldığı malı piyasada satması için aynı bankaya vekâlet verir. Banka da bu sözleşmeye uygun olarak, söz konusu malı piyasada satarak nakde çevirir ve parayı müşterinin hesabına geçirir. Müşteri bu işlemle ihtiyaç duyduğu nakde ulaştığı gibi bankaya da vadeli olarak borçlanmış olur.²⁶⁴

“Organize teverruk” isimlendirmesini tercih ettiğimiz bu uygulama türü, genellikle banka ve müşterileri arasında gerçekleştiği için “banka teverruku” ya da “organize banka teverruku” gibi isimlerle de anılabilmektedir. Bunun yanı sıra Suudi Arabistan’daki National Commercial Bank (البنك الأهلي التجاري) “Teyşîr” isimlendirmesini kullanırken, Bank AlJazira (بنك الجزيرة) “Dînar”, Saudi American Bank (البنك السعودي الأمريكي) “Teverruku’l-Hayr”, Saudi British Bank (البنك السعودي البريطاني) “Mâl”, Arab National Bank (البنك العربي الوطني) da “et-Teverruku’l-Mübârek” şeklinde farklı isimlendirmeleri kullanabilmektedir.²⁶⁵

İhtiyaç sahibi birey ve kurumlara finansman sağlamanın yanında bankalar için cazip bir mevduat yöntemi olan bu ürünün isimlendirilmesinde tercih edilen ifadeler özellikle dikkat çekmektedir. “Emanet/أمانة”, “Nema/نماء”, “Teverruku’l-Hayr/تورق الخير”,

²⁶³ Hey’et, “Karâr bi-Şe’ni Mevdûi’t-Teverruk Kemâ Tücrîhi Ba’dü’l-Mesârif Fi’l-Vakti’l-Hâdir”, *MMFİR*, ys. 2004, c. XVII, s. 287-289. Benzer tanımlar için bkz. Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 252; Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 187; Şübeyr, XIX/III, 585.

²⁶⁴ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 252.

²⁶⁵ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 183; Bayındır, *İslami Finans*, s. 205.

“Bernâmec Nekâ / برنامج نكاء”, “Tevrûku’l-Mübârek / تورق المبارك” gibi isimlendirmeler, uygulamaya İslami açıdan da meşru bir finansal araç görüntüsü kazandırmaktadır.²⁶⁶

Henüz yeni denebilecek bir finansman ürünü olarak uygulama alanı bulan organize teverruk işlemlerini, murabaha esaslı satış işlemlerinin geliştirilmiş farklı ve ileri bir versiyonu olarak da değerlendirmek mümkündür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ürünün ilk uygulamaları 2000 yılının sonuna doğru National Commercial Bank (البنك الأهلي التجاري) ve Saudi British Bank (البنك السعودي البريطاني), 2002 yılının sonuna doğru ise Bank AlJazira (بنك الجزيرة) ve Saudi American Bank (البنك السعودي الأمريكي) tarafından uygulanmaya başlanmış,²⁶⁷ kısa zamanda diğer İslami bankalar tarafından da benimsenmiştir. Cazip bir finansal araç olarak kabul gören bu yöntemin, uygulamaya girmesinden kısa bir süre sonra İslami finans alanında nakit kredi temin yöntemi olarak % 80'lere varan bir işlem hacmine ulaştığı yönündeki tespitler, finansman yöntemleri içerisinde sahip olduğu popülerliğin boyutu hakkında önemli bir fikir sunmaktadır. Bununla birlikte Ürdün'deki Arab Bank (البنك العربي الإسلامي الدولي) ve İslam Bankası (البنك الإسلامي) ile Filistin Arab ve İslam Bankaları (البنك الإسلامي - العربي) gibi organize teverruk uygulamalarına dayalı hizmet sunmayı tercih etmeyen finans kuruluşlarının bulunduğunu da söylemek gerekir.²⁶⁸

²⁶⁶ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Tevrûk*, s. 80.

²⁶⁷ İbrahim Fâdıl ed-Debû, “et-Tevrûk Hakikatühû Envâuhû”, *MMFİ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 71; Ellida Fauziah –Ahmad - Mariyam Shihama – NurSulaim Ashikin bt Mohamad Tarmizi - Saidu Mudi Jibril - Samia Ibrahim Djama - Aishath Muneza, “Tawarruq as a Product for Financing within the Islamic Banking System: A Case Study of Malaysian Islamic Banking System”, *International Journal of Management and Applied Research*, 2017, Vol. 4, No. 1, p. 36.

²⁶⁸ Şübeyr, XIX/III, 587; Ahmed Muhammed Lütfi Ahmed, “el-Hükmu’ş-Şer’î li’t-Tevrûki’l-Masrifî” (*Ürdün Aclûn Üniversitesinde 24-25 Nisan 2012 tarihleri arasında düzenlenen “Mu’temeru’t-Tevrûki’l-Masrifî ve’l-Hiyeli’r-Ribeviyye” adlı toplantıda sunulan yayımlanmamış bildiri metni*), s. 9 <http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2012/05/anpu8.pdf> Erişim: 02.08.2017, saat: 14.18; Lüeyy Azmi el-Gazâvî, “Ahkâmu’t-Tevrûki’l-Masrifîyi’l-Munazzam Fi’l-Fıkhi’l-İslâmî”, (*Ürdün Aclûn Üniversitesinde 24-25 Nisan 2012 tarihleri arasında düzenlenen “Mu’temeru’t-Tevrûki’l-Masrifî ve’l-Hiyeli’r-Ribeviyye” adlı toplantıda sunulan yayımlanmamış bildiri metni*), s. 15 <http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2012/05/anpu13.pdf> Erişim: 03.08.2017, saat: 12.08.

2.2.2. İşlemin Amacı

İslami finans kuruluşları tarafından uygulanan organize teverruk, genellikle şahıs ya da şirketlerin likidite sıkışıklığını aşabilmeleri için başvuru olan bir yöntemdir. Bu uygulama ile şahıs ya da kuruluşlara, vadesi gelen ödemelerini faize düşmeden gerçekleştirebilmeleri için genişlik sağlanarak, bireylerin hayatın doğal akışı içerisinde karşı karşıya kaldıkları nafaka, sağlık, eğitim - öğretim vb. ekstra masraflar gibi normal gelir düzeylerinin üzerindeki ihtiyaçlarının meşru yöntemlerle karşılanabilmesi amaçlanmaktadır. Bu yönüyle uygulamanın faizsiz nakit kredi sağlamaya yönelik alternatif modern bir teşebbüs örneği olarak tasarlandığı söylenebilir.

Sistemin ilk uygulayıcıları arasında yer alan Suudi National Commercial Bank'ın (البنك الأهلي التجاري) bu projesinin hayata geçirilmesi ile faizli kredilerin kısa zamanda % 30 sınırlarına çekildiği, buna karşı teverrukun işlem oranının ise % 70'i bulduğu ve gittikçe artan bir trende sahip olduğu belirtilmiştir.²⁶⁹ Bu bakımdan, finansman ihtiyacının İslami ölçüler çerçevesinde giderilmesini amaçlayan bu proje aynı zamanda faize alternatif bir finansman ürünü olarak da değerlendirilmektedir. Aynı şekilde faizli bankalara borcu olanların borcunu bu yöntemle kapatabilmesine imkân tanıyan bu ürünle, müşteri ya da girişimcilerin faizsiz finans kuruluşlarına yönelmesi hedeflenmektedir. Müşteriler için faizsiz nakit kredi sağlama gibi avantajlarından bahsedilen bu uygulama, İslâmi finans kuruluşlarının ellerinde bulundurdıkları likit fazlası fonlarını kısa vadede değerlendirmesine de olanak sağlamaktadır.²⁷⁰

2.2.3. İşlemin Avantajları ve Karakteristik Özellikleri

Son yıllarda finansal piyasalarda ciddi artış gösteren organize teverruk uygulamaları, hem banka hem de müşteriler tarafından talebi artıracak özelliklere sahiptir. Uygulamanın popülerliğini artıran en önemli özelliği, artı bir işlem maliyetinin olmayışı ve buna paralel olarak kâr oranında meydana gelen artıştır. Bankanın müşteriye vekâleten malı satması sebebiyle, müşterinin aldığı malla ilgili kabz, depolama, nakliye ve satış için pazar ya da müşteri arama külfetinin olmaması işlemin müşteri açısından avantajlı yönlerini oluşturmaktadır. Bankalar ise, sağlamış oldukları bu imkân karşılığında müşteri

²⁶⁹ Abdullah el-Menî', "Hükmü't-Teverruk", XVII/II, 358.

²⁷⁰ Şübeyr, XIX/III, 586.

potansiyelini, dolayısıyla da kâr marjını artırmış olmaktadırlar.²⁷¹

İşlemlerde alım satıma konu olan emtia müşteri için esas amaç olmayınca, kabz, depolama, nakliye vb. ilave külfet gerektiren muamelelerin müşterinin sorumluluğuna bırakılması haliyle kabul görmemektedir. Satıcı konumundaki bankalar için de aynı durumdan söz etmek mümkündür. Esasında bu özelliğin günümüzde geliştirilen finansman araçlarında da umumi bir keyfiyet halini aldığı söylenebilir.

Banka organizatörlüğünde gerçekleşen bu finansman yöntemi ile müşteri bankanın sahip olduğu tecrübeden yararlandırılmakta, aynı zamanda müşterinin kendi başına yapacağı alışverişte spot piyasalarda karşılaşılabileceği güçlük ve riskler minimize edilmektedir. Müşterilerin finansman ihtiyaçları dışında, İslami finans kuruluşlarının karşısında çekingen davrandıkları uluslararası birçok projenin finanse edilmesine de bu yolla imkân bulabileceği düşünülmektedir.²⁷²

Organize teverruk uygulamaları incelendiğinde, birçok akdin bir araya getirilmesinden oluşan bileşik (mürekkep) bir sözleşme özelliğine sahip olduğu görülmektedir. Bu açıdan işlemin sözleşme ve uygulama açısından öne çıkan karakteristik özellikleri şu şekilde izah edilebilir:

1. Banka, müşteri ile teverruk sözleşmesi yapmadan önce, kendisine talep ettiği malı/emtiayı satacak ve aynı şekilde satmak istediği malı da ondan satın alacak firmalar arasında iki ayrı anlaşma yapılmaktadır. Bunların birincisi, banka ve ona talep ettiği emtiayı satacak firmadır ki, banka bu firmanın müşterisi konumundadır. İkinci anlaşma ise, bankanın müşteri adına (vekâletle) satacağı malı alacak müşteri konumundaki bir başka firma arasında gerçekleşmektedir.²⁷³ Söz konusu firmalarla gerçekleşen alışverişlerde, ürünün özellik ve miktarının tayininden, alım satım safhasındaki icab ve kabule kadar bütün işlemler elektronik ortamda e-posta, faks vb. iletişim araçları ya da internet ağı üzerinden oluşturulan bir arayüz vasıtasıyla sağlanmaktadır.²⁷⁴

²⁷¹ Riyâd b. Râşid, s. 118.

²⁷² Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 199.

²⁷³ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 186.

²⁷⁴ Riyâd b. Râşid, s. 120-121; Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî, XXIX/III, 802-803.

2. Müşterinin teverruk talebiyle bankaya başvurmasının akabinde banka, sözleşme öncesinde müşteri ile ilgili; maddi durumu, ödeme gücü ve diğer bankalar nezdindeki itibarı gibi krediye uygunluğunun tespitine dair ön araştırma yapar.
3. Banka ile kendisine teverruk konusu malı satacak firma arasında alışveriş sözleşmesi yapılır.
4. Banka ile teverruk talebinde bulunan müşteri arasında, banka tarafından kendisine vadeli olarak satılacak malı alacağına dair anlaşma yapılır.
5. Banka ile müşteri arasında vekâlet sözleşmesi imzalanır. Banka bu vekâletle, müşterisine vadeli olarak sattığı malı daha önce anlaştığı firmalardan birine müşteri adına satar. Söz konusu vekâletin verilme safhası bankalar arasında değişkenlik gösterebilmekle birlikte, çoğunlukla banka ile müşteri arasındaki alışverişin gerçekleşmesinden önce olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁵
6. Müşterinin verdiği vekâlete dayalı olarak banka ile müşteri firma arasında alışveriş sözleşmesi yapılmaktadır. Bu alışverişte banka, müşterisinin malını peşin olarak satın aldığı parayı müşterisinin hesabına yatırmaktadır.²⁷⁶ İslami ölçülere uygun olması bakımından, bankanın akde konu malı nihai olarak satacağı müşteri firmanın, malın başta kendisinden alınan kuruluş olmamasına riayet edilmekte olduğu belirtilmektedir.²⁷⁷

Organize teverrukta müşterinin talebi doğrultusunda banka tarafından gerçekleştirilen mal/emtia alım satım işlemleri ağırlıklı olarak uluslararası metal borsalarında gerçekleşmektedir. Bazı bankalar bu işlemleri borsada direkt olarak kendisi gerçekleştirdiği gibi diğer bazıları da aracılarını (broker) görevlendirmektedir.²⁷⁸

2.2.4. Alım – Satıma Konu Emtiaların Mahiyeti

Organize teverruk uygulamalarında müşterinin talebi doğrultusunda banka tarafından gerçekleştirilen mal alım satım işlemleri genellikle uluslararası metal

²⁷⁵ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 186.

²⁷⁶ Riyâd b. Râşid, s. 120-121; Ubeydî, *Hakikatü Bey’i’t-Teverruk*, s. 87-89.

²⁷⁷ Darîr, XXI, 70.

²⁷⁸ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 186.

borsalarında işlem gören emtialar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu tercih, organize teverruk uygulamalarının gerçekleşebilmesi açısından zorunlu bir durum olmamakla birlikte, işlemlerdeki kolaylık, hızlilik, global ölçekte fiyat istikrarı ve likidite özelliği taşıyan ürünler oluşu gibi sebeplerin böyle bir temayülü gerektirdiği söylenebilir.²⁷⁹ Ancak gerekli hukuki ve operasyonel altyapının hazırlandığı milli borsalarda işlem gören yerli emtiaların yanı sıra, hisse senetleri ve otomotiv sektörü ürünlerini temsil eden mülkiyet belgeleri üzerinden de bu tür işlemlerin gerçekleştirilmesi mümkün olabilmektedir.²⁸⁰

Bilindiği gibi, temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik alışverişler başlangıçta yüz yüze ve fiziksel ortamlarda yapılmaktayken, arz ve talepte meydana gelen artış, farklılaşan ürün çeşitliliği, vadeli işlemlere dayalı muamelelere olan talepler ve teknolojik gelişmeler gibi gerekçelerle temel ihtiyaçları temsil eden emtiaların alışverişi daha organize bir biçimde borsalarda gerçekleştirilmeye başlanmıştır.²⁸¹ Menkul kıymetler dışında değerli maden ve ağır metal türlerinden tarım ürünlerine, elektrik ve doğalgaz gibi enerji ürünlerinden hayvansal ürünlere varıncaya kadar likidite özelliğine sahip birçok emtia türünün işlem gördüğü borsalarda ticarete konu olan malların alım satımı peşin (spot) ya da vadeli olarak gerçekleşebilmektedir.

Gerekli şartları taşıyan emtia depolarının (umumi mağazalar) borsalar tarafından kabul görmesi sonrasında, söz konusu depoların mevcut emtia üzerinde mülkiyet hakkını temsil eden makbuz senedi ve rehin hakkını temsil eden varant (Warehouse Warrant) çıkarması mümkün olabilmektedir. Emtia senetleri, kanunen ön görülen şekil şartlarını taşıması halinde,²⁸² ilgili oldukları mal üzerinde aynı bir hakkı temsil eden kıymetli evrak özelliğine de sahip olmaktadır. Böylelikle söz konusu senetler üzerinden bir malın

²⁷⁹ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 84.

²⁸⁰ Muhammed Abdülhalim Ömer, *et-Teverruk ve't-Tevrîk*, s. 6; Şevki Ahmed Dünya, “et-Teverruku'l-Masrifî – et-Tasvîru'l-İktisâdî ve'l-Hükmu's-Şer'î”, *Nedvetü't-Teverruk ve't-Tevrîk Beyne's-Şer'îati'l-İslâmiyye ve't-Tatbîki'l-Mâliyyi'l-Muâsir*, Câmîatü'l-Ezher, Medînetü Nasr 2007, s. 26.

²⁸¹ Olcay Işık, “Hukuki Açıdan Borsa ve Borsa Türleri”, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, c. I, sy. I, s. 254; Özcan Çikot, “Emtia Borsaları”, *TSPAKB Sermaye Piyasasında Gündem*, İstanbul 2010 (Şubat), sy. XC, s. 7.

²⁸² Emtia senetleri ve şekil şartları hakkında geniş bilgi için bkz. TTK, md. 834-835; Aytaç Aydın, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak Kambyo Senetleri Hisse Senedi ve Borsa*, Burç Yayınevi, Konya 2015, s. 144 vd.

mülkiyetinin devredilmesi ya da üzerinde rehin gibi aynî hakların kurulabilmesi mümkün olabilmektedir.²⁸³

İslamî finans kuruluşları, özellikle bakır, alüminyum, çinko, nikel, kurşun, kalay vb. demir dışı ana metaller üzerinden işlem yapmayı tercih etmekte ve bu işlemlerin çoğunluğu Londra Metal Borsası (London Metal Exchange) aracılığıyla yapılmaktadır.²⁸⁴ Ticari üyeler ya da aracı kurumlar vasıtasıyla gerçekleşen işlemlerde satın alınan ürünler bulunduğu depolarda sabit kalmakla birlikte müşteri, emtianın satıcısı tarafından düzenlenen ürünün yer, miktar, özellik ve aynı zamanda mülkiyet hakkını belirten depo sertifikasına sahip olmaktadır.²⁸⁵

2.2.5. Uygulama Şekilleri ve Bazı Örnek Uygulamalar

Organize normal teverruk uygulamaları, müşterilere nakit finansman temin edilmesi amacıyla banka ile müşteri arasında gerçekleşen ve bankaların kendi likidite ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bankalar arasında gerçekleşen iki uygulama türünden bahsedilebilir.

2.2.5.1. Banka ve Müşteriler Arasında Gerçekleşen Uygulamalar

Banka organizatörlüğünde gerçekleşen ve müşterilere nakit finansman sağlamaya yönelik modern teverruk uygulamalarının işleyiş seyrine dair sırasıyla takip edilen işlem adımları hakkında sunulacak genel bir tasvirle bu işlem belli ölçüde somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Banka organizatörlüğünde gerçekleşen bu işlemle ilgili uygulamalar aşağıdaki şekiller üzerinden işletilebilmektedir:

1. Uygulama:

Nakdi finansmana ihtiyaç duyan müşteri teverruk talebiyle bankaya müracaat eder. Talep üzerine banka, finansman talebini karşılamak için uygun olan belli bir mal / emtia satın alır. Söz konusu bu mal ya da emtia, bankanın müşteriden talebin gelmesi öncesinde

²⁸³ Fatih Bilgili – Ertan Demirkapı, *Kıymetli Evrak Hukuku*, Dora Yayınları, Bursa 2016, s. 215.

²⁸⁴ Muhammed Ali el-Karî, “Murâbahâtü’s-Silai’d-Düveliyye” (*Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi’nde düzenlenen XIV. İslami Finans Kuruluşları Kongresinde sunulan tebliğ*), s. 4-5. <http://www.elgari.com/?p=1533> (Erişim: 12.12. 2016, Saat: 16.30; Hazne, s. 73.

²⁸⁵ Ubeydî, *Hakikatü Bey’i’t-Teverruk*, s. 88.

satın aldığı, kendisine ait depolarda ve mülkiyetinde olan bir mal da olabilir.²⁸⁶ Dışarıdan emtia satın alma şeklinde gerçekleşen işlem, genellikle banka adına düzenlenen satın alma belgeleri üzerinden hükmi teslim-tesellüm yoluyla gerçekleşmektedir. Banka satın aldığı bu emtiayı müşteriye vadeli olarak satmaktadır. Bankanın satmak üzere mülkiyetinde bulunan emtia şayet müşteriden gelen talep üzerine satın alınmış ise, burada banka ile müşteri arasında gerçekleşen akit, emtianın maliyet fiyatının açıklandığı murabaha şeklinde gerçekleşmektedir. Akde konu emtia, bankanın müşteriden talebin gelmesi öncesinde satın aldığı ve mülkiyetinde olan bir mal ise, o takdirde aradaki alışveriş, bankanın müşteri ile anlaştığı fiyat üzerinden (müsaveme yoluyla) gerçekleşmektedir.²⁸⁷ Emtiayı satın alan müşteri baştaki amacını gerçekleştirebilmek üzere sahibi olduğu bu emtiayı bir başkasına satmak için bankayı vekil tayin eder. Banka sahip olduğu bu temsil yetkisi ile müşteri adına malı üçüncü bir müşteriye peşinen satar ve elde ettiği sıcak parayı müşterinin hesabına aktarır. Bu durumda müşteri arzu ettiği sıcak parayı elde ettiği gibi banka ile olan önceki alışveriş sebebiyle doğan borcunu taksitler halinde bankaya öder.²⁸⁸

2. Uygulama:

Banka, teverruk için ihtiyaç duyduğu ürünleri kendisinden satın alabileceği imalatçı ya da emtia tedarikçisi bir firma ile sözleşme yapar. Bu sözleşmeyle paralel biçimde satın aldığı ürünleri pazarlayacak toptan ya da perakende satış firmaları ile de aynı şekilde bir sözleşme yapar. Bu ön hazırlık safhasının ardından, teverruk talebiyle herhangi bir müşterinin bankaya müracaat etmesi halinde, banka söz konusu tedarikçi firmaya satın almak istediği ürünle ilgili talebini iletip ücretini peşin olarak öder. Böylece banka, satın aldığı bu ürünün sahibi olarak müşteri ile murabahaya dayalı satış akdi yapmak suretiyle müşteriye vadeli olarak kendisine borçlandırır. Müşteri, bankadan satın aldığı bu ürünü peşin ve daha düşük bir bedel karşılığında tekrar satmak üzere bankayı vekil tayin eder.

²⁸⁶ Hunaytî, XIX/III, 695; Hazne, s. 72-73.

²⁸⁷ Söz gelimi, Bahreyn merkezli Shamil Bank uygulamasında, teverruk için müşteriye satılacak emtia, müşterinin talebi öncesinde bankanın mülkiyetinde bulunmaktadır ve talep durumunda banka, mülkiyetinde olan emtiayı müşteriye satmaktadır. Kuwait Finance House (بيت التمويل الكويتي) uygulamasında ise teverruka konu emtia, müşteriden gelen talep sonrasında satın alınarak müşteriye satılmaktadır (Reşidî, s. 165).

²⁸⁸ Şâzelî, XIX/III, 158-159; Muhammed Ali el-Karî, “et-Teverruk Kemâ Tücrîhi’l-Mesârif” (Dirâse Fıkhiyye İktisâdiyye), *MMFİR* (A’mâl ve Buhûs), ys. 2003, c. XVII/II, s. 646; Mohammed Obaidullah, *Islamic Financial Services*, Jeddah 2005, s. 109-110.

Banka da müşterinin bu malını daha önce anlaştığı toptan ya da perakende satış firmasına satar.²⁸⁹

3. Uygulama

Teverruk uygulamasının daha farklı şöyle bir şeklinden de bahsedilebilmektedir:

Mevduat olarak belli bir birikime sahip olan müşteri, kendi adına peşin fiyatla mal / emtia satın almak üzere bankaya vekâlet verir. Banka, söz konusu satın alma işleminin ardından, tekrar müşterinin verdiği vekâletle aynı malı vadeli olarak bir başkasına murabaha yoluyla satar. Böylelikle müşteri, hesabında beklemekte olan parasını murabahaya dayalı böyle bir alışveriş üzerinden değerlendirmiş ve kazanç sağlamış olurken, banka da bu işlemde komisyon alarak kazanç sağlamış olmaktadır.²⁹⁰

Bu son uygulama her ne kadar bazı araştırmacı ve âlimler tarafından teverruk kapsamında değerlendirilmiş olsa da, kanaatimizce teverruk tanımına uygun bir uygulama olmaktan uzaktır. Zira teverruk, nakit ihtiyacının karşılanması amacıyla vadeli olarak satın alınan bir malın daha ucuza peşin olarak satılması suretiyle nakde dönüştürülmesi işlemidir. Yukarıda, peşin alıp vadeli murabaha yapma şeklinde tasvir edilen uygulama ise, tam tersi bir durumu resmetmektedir. Dolayısıyla bu uygulamanın, bir sonraki bölümde de değinileceği üzere murabahaya dayalı vekâlet yatırımı uygulamasından ibaret olduğunu söylemek kanaatimizce daha doğrudur.

Bankalar tarafından uygulanan teverruk işlemlerinin işleyişi genel olarak yukarıda bahsedilen şekiller çerçevesinde düzenlenmektedir. Günümüzde İslami bankacılık adı altında faaliyet gösteren hemen her banka tarafından benzer yöntemler takip edilmekte olduğundan burada her birine ait uygulamaya ayrıca yer verilmesi aynı uygulamaların tekrarı anlamına gelecektir. Bu sebeple burada sadece somut örnek olması bakımından yabancı ve yerli birer bankaya ait sözleşme ve uygulama esaslarından bahsetmeyi yeterli bulmaktayız.

²⁸⁹ Şâzelî, XIX/III, 160; Muhammed Abdülhalim Ömer, *et-Tevrrik ve 't-Tevrrik*, s. 7; Hazne, s. 74.

²⁹⁰ Şâzelî, XIX/III, 161; Muhammed Abdülhalim Ömer, *et-Tevrrik ve 't-Tevrrik*, s. 7.

2.2.5.1.1. Bahreyn Shamil Bank Uygulaması

Teverruk yolu ile finansman sağlama işlemlerine geçmeden önce müşteri, banka tarafından istenen diğer belgelerle birlikte finansman talebini içeren formla birlikte bankaya başvurur. Müşteri finansman talebi için gerekli belgelerin tamamlanmasının ardından hazırlanmış alışveriş sözleşmesini tek taraflı olarak imzalar. Sözleşmede yer alan maddelere göre müşteri, banka ile üzerinde anlaştığı vasıf ve miktar açısından tayin edilmiş emtiayı, üzerinde anlaşılan vade ve fiyat üzerinden satın alacağını kabul etmektedir. Müşteri bu işlemde meydana gelen borcunu belirlenen zaman aralıklarında taksitler halinde bankaya ödeyecektir. Bu kısımda ayrıca, banka ve müşteri arasında ileride çıkacak anlaşmazlıklar ya da bazı engeller karşısında hukuken takip edilecek yöntemleri içeren genel maddelere yer verilir. Sözleşmeye göre, taraflardan hiçbirisi üzerinde anlaşılan maddeleri tek başına değiştirme, maddelerden herhangi birini iptal etme ya da yeni bir madde ekleme hakkına sahip değildir. Teverruk işlemlerinin hazırlık safhasını oluşturan bu aşamada müşteri tarafından tek taraflı olarak imzalanan bu sözleşmenin, akdin icap kısmını oluşturduğu söylenebilir.

Alışveriş sözleşmesinin ardından aynı şekilde müşteri tarafından satın alınan emtianın banka aracılığıyla satılmasını içeren vekâlet sözleşmesi imzalanmaktadır. Bu sözleşme kapsamında bankanın, akde konu emtianın müşteri adına satılmasına ilişkin her türlü yetkiye sahip olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde banka, satmış olduğu emtianın bedelini kabzettiği gibi direkt olarak müşterinin hesabına yatıracaktır. Vekâlet sözleşmesinde özel olarak belirtilen bu maddelerin yanı sıra taraflar, genel vekâlet sözleşmesi hükümleri, sözleşmedeki bazı maddelerin ortak kararla düzeltilmesi ya da değiştirilmesi, anlaşmazlık halinde başvurulacak hukuki yollar vb. genel hükümleri de kabul ederek sözleşmeyi imzalar.

Sözleşmelerin imzalanmasının ardından banka, öncelikle talep edilen emtianın kendi mülkiyetinde var olup olmadığını teyid etmekte ve sonrasında üzerinde anlaşılan şartlara uygun olarak emtia alım-satım işlemlerini başlatmaktadır. Bankanın yapmış olduğu işlemlerin İslam'a uygunluğu açısından, emtia henüz satın alınmadan ya da satın alınan emtia henüz bankanın mülkiyetine geçmeden önce müşteriye satma aşamasına geçilmemesine özellikle hassasiyet gösterildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Shamil Bank uygulamasında, teverruk için müşteriye satılacak emtia, müşterinin talebi öncesinde

bankanın mülkiyetinde bulunması ve talep durumunda bankanın, mülkiyetinde olan emtiayı müşteriye satması, diğer bankaların uygulamalarından farklı olan yönü olarak da takdim edilmektedir.²⁹¹

Banka tarafından talep edilen emtianın satın alınmış ve mevcut olduğu teyid edildikten sonra müşteri ile iletişime geçilmekte, emtianın banka tarafından kendisine satılması işlemine dair onay talep edilmektedir. İşlemin bir sonraki aşamasına geçilmesi de bu karşılıklı iletişim ve onaydan sonra gerçekleştirilmektedir. Nihayet müşteri, satın aldığı malın banka tarafından bir başka müşteriye satılmasına (vekâlet yoluyla) onay verince, banka verilen talimat doğrultusunda satış işlemlerini gerçekleştirmekte, teslim aldığı parayı da müşterinin hesabına yatırmaktadır.²⁹²

2.2.5.1.2. Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş. Uygulaması

Türkiye Finans Katılım Bankasının teverruk yoluyla finansman sağlama uygulaması, Genel Kredi Sözleşmesinin 8. maddesi kapsamında “Kredinin Maden Alım Satımı Yoluyla Kullanılması” başlığı altında ele alınmaktadır. Uygulamanın detayları ise Tüketici Finansman Sözleşmesinin 14. maddesi kapsamında, “Finansmanın Maden Alım Satım Yoluyla (Tavarruk) Şeklinde Kullanılmasına İlişkin Hükümler” başlığı altında incelenmektedir.

Sözleşme kapsamında banka, müşteriye katılım bankacılığı prensip ve yöntemlerine uygun olarak finansman sağlamak amacıyla üzerinde anlaşılan emtiayı ilgili borsadan peşin bedelini ödeyerek satın alıp, üzerine mutabık kalınan kârla vadeli olarak müşteriye satacaktır. Müşteri vadeli olarak satın almış olduğu emtiayı, banka aracılığıyla ilgili emtia borsasında peşin bedelle paraya çevirecektir. Müşteri vadeli satım bedelini (Toplam Borç Tutarı) bu maddede belirtilen şartlarda ve sözleşme ekindeki Geri Ödeme Planı’nda gösterilen taksit ve vadelerde bankaya ödeyecektir.²⁹³ Banka tarafından, emtianın satın alınacağı bu yer, müşteri aksini belirtmediği sürece Londra Metal Borsası olarak belirlenmiştir.²⁹⁴

²⁹¹ Reşîdî, s. 165.

²⁹² Sözleşme maddelerine ait daha detaylı bilgi için bkz. Reşîdî, s. 140 vd.

²⁹³ Türkiye Finans Tüketici Finansmanı Sözleşmesi, md. 14/2.

²⁹⁴ Türkiye Finans Genel Kredi Sözleşmesi, md. 8/2.

Bu sözleşme aynı zamanda banka ile müşteri arasında akdedilmiş bir vekâlet sözleşmesi hükmü taşımaktadır. Buna göre müşteri, gerekli sözleşme, yazışma, alım satım bedellerini belirleme veya benzeri muameleleri kendi nam ve hesabına gerçekleştirme veya gerektiğinde başkalarını vekil tayin etmeye de yetkili olmak üzere bankayı vekil tayin etmektedir. Banka, bu sözleşmedeki düzenlemeye uygun olarak söz konusu alım satım işlemlerini müşteri adına bizzat ya da brokerlar aracılığıyla vekâleten gerçekleştirmeye yetkili kılınmaktadır.²⁹⁵

İşlemlerin uygulama safhası yukarıdaki esaslar doğrultusunda şu adımlardan oluşmaktadır:

- a) Banka, ilgili emtia (metal) borsasından peşin bedelle satın aldığı ürünü, işbu sözleşme hükümleri dâhilinde müşteriye vadeli olarak satacaktır.
- b) Banka, müşteriye vadeli olarak sattığı söz konusu emtiayı, ilgili metal borsasında müşterinin vekili sıfatıyla paraya çevirip, tutarını müşterinin hesabına aktaracaktır.
- c) Müşteri, emtianın peşin bedelinin üzerine mutabık kalınan kârın ilavesi suretiyle belirlenecek vadeli satış bedelini işbu sözleşme ekindeki Geri Ödeme Planı'nda gösterilen taksit ve vadelerde bankaya ödeyecektir.²⁹⁶

Müşterinin talebi ile bankanın emtia satın almasına ilişkin sertifikalar banka adına düzenlenmektedir. Sonrasında ise, müşteri ve banka arasındaki vadeli alım satım işlemleri devreye girerek ilgili emtianın mülkiyetinin teslimsiz olarak müşteriye geçtiği kabul edilmektedir.²⁹⁷ Bankanın alma, satma ve paraya çevirme işlemlerinde yararlanacağı aracılardan/brokerların seçiminin tamamen bankanın insiyatif ve tercihinde olduğu kabul edilmekte,²⁹⁸ ayrıca sözleşme şartlarının gereği gibi yerine getirilmesi için gerekli gördüğü her türlü önlemi almaya ve ilgili her türlü işlemi yapmaya da yetkili olduğu belirtilmektedir.²⁹⁹

²⁹⁵ Türkiye Finans Tüketici Finansmanı Sözleşmesi, md. 14/4.

²⁹⁶ Türkiye Finans Tüketici Finansmanı Sözleşmesi, md. 14/4.

²⁹⁷ Türkiye Finans Tüketici Finansmanı Sözleşmesi, md. 14/5.

²⁹⁸ Türkiye Finans Tüketici Finansmanı Sözleşmesi, md. 14/6.

²⁹⁹ Türkiye Finans Tüketici Finansmanı Sözleşmesi, md. 14/7. Aynı uygulamanın Türkiye'deki benzer diğer örnekleri için bkz. Kuveyttürk Genel Kredi Sözleşmesi, md. 10; Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş. Genel Kredi Sözleşmesi, md. 19; Vakıf Katılım Genel Kredi Sözleşmesi, md. 12.

2.2.5.2. Bankalararası Uygulamalar

Teveeruk, müşteri ya da özel şirketler için olduğu gibi faizsizlik esasına göre faaliyet gösteren finans kuruluşları için de önemli bir plasman ya da fon tedariki yöntemi olarak uygulanabilmektedir. Böylece, likidite fazlası fona sahip bankalar, likidite sıkışıklığı ya da daha fazla nakdi finansmana ihtiyaç duyan bankalara fon arzı yapabilmekte, aynı zamanda da atıl vaziyetteki sermaye, kâr garantisi olan bir yatırıma dönüştürülmüş olmaktadır. Bu yöntem, söz gelimi Türkiye gibi bir ülkenin faizsiz bankacılık alanında faaliyet gösteren bir çok yabancı banka ile muhabirlik ve plasman ilişkisi içerisinde girerek cazip oranlarda fon sağlamasına imkan tanıyabilmektedir.

Bankalar arasında gerçekleşen bu işlemin işleyişini bir örnek üzerinden şu şekilde anlatmak mümkündür:

- a. Bahreyn’de faizsiz bankacılık alanında faaliyet gösteren ve elinde 100.000 dolar fon fazlası olan A Bankası, aynı ya da farklı bir ülkede fon talebinde bulunan B Bankası’na satmak üzere borsa üzerinden broker vasıtasıyla emtia satın alır.
- b. Fon ihtiyacı olan B Bankası A Bankasından bu emtiayı murabaha usulüyle vadeli olarak satın alır.
- c. Daha sonra B Bankası satın almış olduğu bu emtiayı broker vasıtasıyla borsada spot fiyattan satarak nakde dönüştürür.³⁰⁰

Yukarıda bahsedilen işlem, fon fazlasına sahip A Bankasının fon ihtiyacı olan B Bankası hesabına mevduat depo etmesi şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Buna göre;

- a. A Bankası aktardığı bu mevduat ile B bankasını kendi nam ve hesabına emtia satın almak üzere vekil tayin eder.
- b. B Bankası, müvekkili olan A Bankası adına organize bir borsadan (Örneğin, Londra Metal Borsası) emtia satın alır.
- c. B Bankası, müvekkili olan A Bankası adına elinde tuttuğu emtianın kendisine belli bir vade ve kârla satılmasını talep eder.
- d. A Bankası emtiayı B Bankasına anlaşılan vade ve kârla satar.

³⁰⁰ Muhammad Ayub, *Understanding Islamic Finance*, John Wiley & Sons Ltd., West Sussex 2007, s. 351.

- e. B Bankası, bu aşamadan sonra mülkiyetine aldığı emtiayı kendi nezdinde tutabileceği gibi ikinci el piyasada satma hakkına da sahip olur.
- f. Böylece her iki banka arasında vadeli plasman ilişkisi kalmış olur.
- g. B Bankasının A Bankasına mevcut borcunu ödemesi sonrasında aradaki plasman ilişkisi sona erer.³⁰¹

2.2.6. Bireysel Teverruk İle Ortak ve Farklı Yönleri

Modern teverruk uygulamaları geçmişten beri bireysel uygulamalarda varolagelen klasik formun geliştirilerek organize şekle bürünmüş boyutunu temsil etmekte olduğundan her iki uygulamanın belli ölçüde ortak özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan organize teverruk uygulamalarının, bireysel müşteri finansmanı için söz konusu olan normal şeklinin klasik bireysel teverruk uygulamalarından amaç bakımından farkı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim her iki uygulamaya da ihtiyaç duyulan sıcak para sorununu meşru yollardan çözüme kavuşturma amacıyla başvurulduğu bilinmektedir. Aynı şekilde bu uygulamaların birbirinden bağımsız sahih iki müstakil akitten oluşması, her iki akitte de satıcı ve alıcının farklı kişiler olması bu işlemlerin ortak oldukları noktalardır.

Organize teverruk uygulamalarında klasik bireysel uygulamalara göre farklı olarak mütalaa edilebilecek hususlar ise başlıca şöyle izah edilebilir:

1. Bireysel teverrukta muameleye esas mal, müşteri ile düzenlenecek akdin öncesinde satıcının mülkiyetinde ve korumasındadır. Bankanın dâhil olduğu uygulamalarda, genellikle akit henüz söz konusu değilken sahip olunmayan mal, teverruk talebinde bulunan müşterinin isteği doğrultusunda satın alınmakta ve mülk edinilmektedir.³⁰²
2. Bireysel teverrukta ilk satıcının, sattığı malın tekrar satılması ile herhangi bir ilişkisi yoktur. Müşteri, malı üzerinde istediği şekilde tasarruf yapabilme serbestisine sahiptir. Organize teverrukta ise satıcı konumundaki banka, satmış olduğu malın tekrar satılmasını, bir başka ifade ile malı alacak ikinci müşterinin de bulunmasını üstlenmiş olmaktadır.

³⁰¹ Mehmet Dikkaya – Yunus Kutval, *Katılım Bankacılığı – Türkiye Örneği*, Savaş Yayınevi, Ankara 2014, s. 55-56; Suna Akten Çürük, *İslami Finansın Türkiye’deki Gelişimi Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri, SÜSBE*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 44.

³⁰² Osman, XIX/III, 56.

3. Organize teverrukta bankanın müşterisi olduğu ve kendisine müşteri olacak firmalarla ön bir anlaşma yapmış olması bu uygulamayı bireysel teverrukta ayırdığı gibi daha çok îne akdine yakınlaştırmaktadır. Zira bireysel teverrukta müşterinin amacı çoğu kez satıcı tarafından bilinmezken, organize uygulamalarda amacın açıkça elde edilmek istenen sıcak para olduğu taraflarca bilinmektedir.
4. Klasik bireysel teverrukta müşteri, satın almış olduğu malı kendisi satmaktayken, organize teverrukta banka, vekâlet yoluyla kendi müşterisine sattığı malı tekrar piyasada satmaktadır. Bankaya verilen vekâlet, uygulamanın ana omurgasını teşkil etmektedir.³⁰³ Zira müşteri, bankanın kendisine vadeli sattığı malı vekâlet yoluyla tekrar piyasada nakde dönüştürmeyeceğini bilecek olsa, bu işleme girmeyecektir. Özellikle de teverruk için temin edilen mal cinsi uluslararası metal borsalarında işlem yapmayı gerektiriyorsa, müşterinin sahip olduğu malın bizzat kendisi tarafından pazarlanması mümkün olmayacaktır.³⁰⁴
5. Klasik bireysel teverrukta müşterinin malı hakiki kabz yoluyla teslim alması mümkünken, organize teverruk işlemlerinde bu çoğunlukla mümkün olmamaktadır.³⁰⁵ Bazı bankalar tarafından teverruka konu olan malın / emtianın müşteri tarafından kabzına teoride imkân tanınmakla birlikte, bu durum hakikatte çoğu kez sözleşme safhasıyla sınırlı şekli bir kayıt olarak kalmaktadır.³⁰⁶
6. Bireysel teverrukta müşteri, nihai olarak satmış olduğu malın parasını direkt olarak malı satın alan müşterisinden tahsil etmekte iken, organize teverrukta satılan malın parası aynı malı kendisine daha önce vadeli olarak satmış banka kanalıyla tahsil edilmektedir.³⁰⁷

³⁰³ Maen Saûd, s. 313.

³⁰⁴ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 190; Şübeyr, XIX/III, 591.

³⁰⁵ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i t-Teverruk*, s. 84.

³⁰⁶ Debû, XIX/III, 70.

³⁰⁷ Hunaytî, XIX/III, 697.

2.2.7. Diğer Finansman Araçları İle İlişkisi

2.2.7.1. Bey‘ul-İne ile İlişkisi

Organize teverrukta banka şayet müşterisine satmış olduğu emtiayı daha düşük bir fiyat üzerinden geri alacak olsa ya da müşterisi ile bu şekilde bir anlaşma karşılığında sözleşme düzenleyecek olsa, o takdirde böyle bir muamelenin ine satışı kapsamında olacağından açıkça söz edilebilir. Teverruktaki organize uygulamaların, genel seyri itibariyle bankaların müşterilerine satmış oldukları emtiayı bir başkasına satma işlemine aracılık etmek üzere tasarlandığı bilinmektedir. Bu bakımdan teorik olarak her iki uygulama arasında doğrudan bir ilişki kurmak mümkün görünmemektedir. Ancak özellikle borsa üzerinden gerçekleşen işlemlerde emtiayı satışa arz eden broker ile geri satın alma işleminde alıcı pozisyonunda olan brokerların aynı kurumun tasarrufunda olan bir mal üzerinde işlem yapmakta olmaları, dolaylı yollarla da olsa satıcı ve alıcının aynı tüzel kişilik çatısı altında birleşmesi gibi bir sonucu beraberinde getirebilmektedir.

Öte yandan aradaki alışverişin sağlanan finansmanın fazlasıyla geri alınması amacı gözetilen şekli bir işlem olduğu kanaatinde olan bazı araştırmacıların, organize şekilde gerçekleşen banka teverruku uygulamalarını sırf bu yönüyle ine kapsamında değerlendirmekte oldukları görülmektedir.³⁰⁸

2.2.7.2. Çağdaş Murabaha İle İlişkisi

Daha önce de ifade edildiği üzere çağdaş murabaha uygulaması, teverruk muamelesi içerisinde yer alan işlemlerin ilk planda uygulanan kısmını temsil etmektedir. Bu yönüyle klasik bireysel teverrukta olduğu gibi banka organizasyonu kapsamında gerçekleşen uygulamalarda da işlemler belli bir noktaya kadar çağdaş murâbaha uygulaması üzerinden gerçekleşmektedir. Uygulamaların birbirinden ayrıldığı temel nokta ise, akdın konusu olan mal/emtia üzerinde ortaya çıkmaktadır.

³⁰⁸ İsa el-Hulûfî, “İlâcu’t-Teverruki’l-Masrifi Yekmunu fi’l-Mürâcaati ve Murâkabeti’l-İcrâati ve Mutâbakatihâ li’ş-Şeria”, eş-Şarku’l-Evsat, (08.01.2013) <http://archive.aawsat.com/details.asp?section=58&issueno=12460&article=712130&search=%C7%E1%CA%E6%D1%DE&state=true#.WAukatLhBdg> Erişim; 22.10.2016, saat: 21:45.

Şöyle ki, çağdaş murabahada müşteri satın almak istediği malı ve özelliklerini bizzat kendisi belirlemekte ve banka da kendisine iletilen bu talep doğrultusunda hareket etmektedir. Organize teverrukta ise, müşterinin temel hedefi ihtiyaç duyduğu nakdi bir an önce temin etmek ya da likidite problemini aşmak olduğundan, alışverişe konu olacak malın cins, tür ve miktarı gibi özelliklerin onun açısından önemi yoktur. Alışveriş işlemleri kendi adına asaleten ve müşteri adına da vekâleten olmak üzere banka tarafından gerçekleştirilmekte ve müşteri, hesabına geçecek olan nakit dışında fiziki olarak herhangi bir mal teslim almamaktadır. Dolayısıyla teverrukta amaç nakit paranın temini iken çağdaş murabahada bizzat malın kendisidir.

2.2.8. Uygulamaların Fıkhi Açıdan Tartışılan Yönleri

Klasik bireysel teverruk uygulamalarında söz konusu olan fikhî tartışmaların, aynı uygulamanın uzantısı olan modern versiyonları için artarak devam etmiş olduğu söylenebilir. İçinde bulunduğumuz asrın başından günümüze kadar olan zaman dilimi içerisinde birçok ulusal ve uluslararası ilmi toplantılarda ard arda gündeme gelmiş olan modern teverruk uygulamaları, fikhî açıdan belli yönleri itibariyle tartışmalara konu olmuştur. Bu başlık altında söz konusu bu tartışmalara dair öne çıkan hususlar spesifik alt başlıklar üzerinden incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.2.8.1. Hüküm Olarak Klasik Bireysel Teverruk ile İlişkisi

Bireysel ihtiyaçların finanse edilmesinde başvuru ve tarafların tamamen bağımsız olarak hareket ettiği teverrukun genel olarak caiz görülmüş olması, organize yöntemlerle uygulandığı takdirde de aynı hükme sahip olabilir mi? sorusunu akla getirmektedir. Faizsizlik esasına göre hareket eden modern bankalar tarafından uygulanmakta olan teverruk muameleleri üzerinde araştırma yapan ilim adamları, ileride de görüleceği üzere bu uygulamanın farklı olarak sahip olduğu bazı özellikleri sebebiyle genel olarak klasik bireysel teverruk uygulamasının hükmü üzerinden değerlendirilemeyeceği kanaatindedirler. Buna rağmen, günümüz bankacılığında uygulanmakta olan teverrukla klasik dönem fukahası tarafından cevaz verilen teverruk arasında herhangi bir fark olmadığını hatta bu uygulamaların farklı isimlerle anılmasına gerek kalmayacak nitelikte ayniyete sahip olduğu iddiasını taşıyanlar olduğu da

görülmektedir.³⁰⁹

Her iki uygulamanın hüküm olarak ayniyetinden söz eden görüşe göre, günümüz bankalarının organizatörlüğünde gerçekleşen uygulamalar sadece geçmişteki bireysel uygulamaların modern versiyonu olup, muameledeki taraflar ve işlem adımları da bu uygulamada aynı şekilde mevcuttur. Ne var ki organize uygulamalardaki işlemler daha kısa sürede gerçekleşebilmektedir. Buradan hareketle, geçmişte erzak ya da diğer menkul-gayrimenkuller üzerinden gerçekleşen işlemler caiz görülmüşken günümüzde akdin konusunun maden oluşu sebebiyle farklı bir hükme gidilmesinin, günümüzde bankalar tarafından uygulanan murabaha ve mudarebe gibi yöntemlerin de farklı değerlendirilmesini beraberinde getireceği iddia edilmektedir. Yine bu görüşte olanlara göre, günümüz teverruk uygulamalarına karşı çıkılması, İslamî finans sistemini ayakta tutmaya çalışan bankaların kapanmasına sebep olacağından, geçmişte var olan uygulamanın sadece modern araçlarla gerçekleştirilen günümüzdeki şeklinin farklı bir hükme tabi tutulması sağlıklı bir yaklaşım değildir.³¹⁰

Temel felsefe ve uygulama formları itibariyle birbirine oldukça yakın duran klasik ve modern uygulamaların hüküm bakımından ne ölçüde ortak olduğunun tespiti için, devam eden başlıklarda ele alınacak konuların belirleyici etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan, devam eden başlıkların ele alınması sonrasında bu meselenin daha sağlıklı bir çerçevede değerlendirilmesinin mümkün olacağı söylenebilir.

2.2.8.2. Vaadin Bağlayıcılığı

Fıkhî açıdan bir kimsenin yapılması hususunda herhangi bir zorunluluk bulunmayan mübah ve mendup muamelelerde gelecekte yapılması vaad edilen tasarrufların bağlayıcılığı meselesi İslam âlimleri tarafından farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Yapılan vaadin yerine getirilmesinin müminlerin ayrılmaz vasıflarından olması yönüyle, bu tür bir vaadin yerine getirilmesinin ahlaki bir ödev ve teşvik edilen müstehap bir davranış olduğunda herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Aksine böyle bir vaadin yerine getirilmemesinin, faziletin terki ve kerahet gerektiren bir iş olduğunda İslam

³⁰⁹ Abdullah el-Menî', "Hükmü't-Teverruk", XVII/II, 359.

³¹⁰ Reşîdî, s. 130.

âlimlerinin hemfikir olduğunu söylemek mümkündür.³¹¹ Bununla birlikte vaadi yerine getirmenin hukuken bağlayıcılığı konusu kendi içerisinde bazı farklı kanaatlere konu olmuştur. Bu konuda öne çıkan görüşler başlıca şöyledir:

1. Vaad mutlak olarak bağlayıcıdır. Ömer b. Abdülazîz, Hasan el-Basrî, Kadı İbnü'l-Eşva' (ö. 120/738), İbn Şübrüme (ö. 144/761), İshak b. Râhûye (ö. 238/853) ve Malikîlerden İbnü's-Şât (ö. 723/1323) bu görüştedir.³¹² Vaadin mutlak olarak ve herhangi bir şarta bağlı olmaksızın yerine getirilmesinin zorunlu olduğunu savunan bu görüşün temel dayanağı, vaadinde durmamayı kınayan ayet ve hadislerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylersiniz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük bir nefretle karşılanır" buyurulmuştur.³¹³ Hz. Peygamber ise, "Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, vaad ettiğinde sözünde durmaz, kendisine güvenildiğinde ise ihanet eder"³¹⁴ buyurmuşlardır.
2. Özür ve herhangi bir engel bulunmadıkça her hâlükârda vaadin yerine getirilmesi vaciptir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) bu görüşü tercih etmiştir.³¹⁵ Kasıtsız olarak ya da yerine getirilmesine engel bir durumun ortaya çıkması sebebiyle vaadin yerine getirilememesinde ise herhangi bir sakınca görülmemiştir. Nitekim bu görüşün sahibi olan İbnü'l-Arabî, "Sözünü yerine getirmeye niyet ederek söz verdiği halde elinde olmayan sebeplerle yerine getiremeyen kimse günahkâr olmaz."³¹⁶ hadisinin bu görüşü desteklediği kanaatindedir.³¹⁷

³¹¹ Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts., I, 284.

³¹² Nevevî, *el-Ezkâr (Muhammed b. Allân'ın "el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye" adlı eseri ile birlikte)*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., VI, 260; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., V, 290; İbn Hazm, VI, 278; İbnü's-Şât, Ebü'l-Kâsım Sirâcüddîn Kâsım b. Abdillâh, *İdrârü's-Şurûk alâ Envâ'i'l-Furûk*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, ts, IV, 24.

³¹³ Saf, 61/2-3.

³¹⁴ Buhârî, s. 14, 316 (İmân, 24, Şehâdât, 28); Müslim, s. 28 (İmân, 107, 108).

³¹⁵ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, IV, 243.

³¹⁶ Tirmizî, s. 620 (İman, 14). Tirmizî, bu hadisin isnadında meçhul raviler bulunduğunu, dolayısıyla isnadının "garib" olup sağlam olmadığını kaydetmiştir.

³¹⁷ İbnü'l-Arabî, *Ârizetü'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., X, 100-101.

3. Vaad ancak şarta bağlı olduğunda bağlayıcı olur. Mücerret vaad ise bağlayıcılık doğurmaz. Hanefiler bu görüştedir.³¹⁸ Mecelle’de de bu görüş, “va’dler suver-i ta’lîki iktisa ile lazım olur”³¹⁹ kuralı ile kayıt altına alınmıştır. Buna göre, bir kimse bir başkasına; “sen bu malı falanca kişiye sat, eğer bedelini vermezse ben veririm” dese, malı alan müşteri de bedeli ödemesi, vaatte bulunan kimsenin bu bedeli ödemesi gerekir. Ancak herhangi bir şarta bağlanmaksızın, bir kimse bir başkasına, kendisine ait borcu ödemesini söylese ve o kimse de söz konusu borcu ödemeyi vaad ettikten sonra ödemekten vazgeçecek olsa, mücerret vaad olması sebebiyle hukuken borcu ödemeye zorlanamaz.³²⁰ Mâlikîlerden Asbağ b. el-Ferec (ö. 225/840) de, bir sebebe bağlı vaadlerin, bu vaade bağlı olarak tasarrufta bulunulsun ya da bulunulmasın bağlayıcılık doğuracağı kanaatindedir. Hatta Ömer b. Abdilaziz’in bu şekilde hüküm verdiği rivayet edilmektedir.³²¹
4. Vaadin bir sebebe bağlı olması ve kendisine vaatte bulunulan kişinin söz konusu bu vaade bağlı olarak tasarrufta bulunup yükümlülük altına girmesi durumunda vaadin yerine getirilmesi kazâen vacip olur. Sözgelimi, satın almak istediği evi satın aldığı takdirde kendisine borç vereceği vaadinde bulunan kimseye güvenerek ev satın alan kimseye yapılan vaad bu niteliktedir. Mâlikî mezhebinin meşhur görüş bu yöndedir.³²² Mücerret vaad ise ahlâken bir sorumluluk meydana getirirse de kazâen herhangi bir sorumluluk gerektirmez.³²³

Organize teverruk işlemlerinde takip edilen bir uygulamaya göre banka, müşteri ile teverruk sözleşmesi yapmadan önce kendisine istediği emtiayı satacak ve aynı şekilde geri satmak istediği söz konusu emtiayı da ondan alacak firmalar arasında iki ayrı anlaşma yapılmaktadır. Öte yandan teverruk uygulamalarının yaygın işleyiş şekillerden de anlaşıldığı üzere, bankaların müşterileri ile yapmakta oldukları teverruk sözleşmelerinin ilk

³¹⁸ İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfete’n-Nu’mân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999, s. 247.

³¹⁹ Mecelle, md. 84.

³²⁰ Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde, *Düreru’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, Matbaa-i Tevsî-i Tıbâat, İstanbul, 1330/1912, I, 183-184.

³²¹ Karâfi, *el-Furûk*, IV, 24-25.

³²² Sahnûn, III, 270; Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *Tahrîrü’l-Kelâm fi Mesâili’l-İltizâm*, Thk. Abdüsselam Muhammed eş-Şerîf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1984, s. 155.

³²³ Karâfi, *el-Furûk*, IV, 25.

kısmı, banka tarafından satın alınacak malın belli bir kâr oranıyla müşterisine satılmasından oluşmaktadır. Sözleşme kapsamında banka, üzerinde anlaşılan bir malı müşterisine satmayı üstlendiği gibi, müşteri de bankanın kendisi için satın aldığı malı ondan anlaşılan kâr üzerinden satın alacağını vaad/taahhüt etmektedir. Bankanın, müşterisi tarafından yapılan satın alma vaadini sözleşme ile bağlayıcı hale getirmesi,³²⁴ modern murabaha işlemlerinde olduğu gibi organize teverruk sözleşmelerinin de tartışılan bir başka boyutunu teşkil etmektedir.

Bankalarla müşterileri arasında gerçekleşecek teverruk sözleşmesi öncesinde yapılan anlaşmaların mahiyeti ile ilgili öne sürülen bazı yaklaşımlara göre, bu ön anlaşmalar uluslararası borsalarda işlem yapmanın bir gereği olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, taraflar arasındaki bu ilişki, söz konusu olacak alışveriş akitlerinin konusu, şart ve hükümlerini belirlemeye yönelik ön görüşmelerden ibaret olup, herhangi bir akit özelliği taşımadığı gibi bağlayıcılığı da yoktur. Dolayısıyla, akdin muhtevasının meşru olması kaydıyla bu tür işlemlerin, zamana bağlı olarak akitlerin tabiatında meydana gelen değişiklikler kapsamında değerlendirilmesinde herhangi bir engel olmaması gerektiği ileri sürülmektedir.³²⁵ Bankanın yapacağı ön anlaşma ile herhangi bir firmanın kendisine satılacak malı alma hususunda bağlayıcı kılındığı kabul edilecek olsa bile Abdullah b. Muhammed es-Saîdî gibi bazı araştırmacılara göre bu durum çağdaş murabahadaki vaadin bağlayıcılığına kıyasla fasid olsa da akit yine teverruk akdi olur.³²⁶

Kanaatimizce, teverruk sözleşmesi öncesinde banka ile firmalar arasında gerçekleşen ön görüşmeler, müşterilerin sahibi olduğu emtiayı satmak istemeleri halinde onlara müşteri olabilecek kimseleri araştırma ve tespit etmekten ibaret olduğu takdirde söz konusu firmaların kendilerine sunulacak emtia satışını vaad düzeyinde kabul etmelerinde fikhî açıdan herhangi bir sakınca görünmemektedir. Ancak tarafların ileri bir tarihte günün

³²⁴ Hazne, s. 73; Süveylim, “et-Tekâfüu'l-İktisâdî Beyne'r-Ribâ ve't-Teverruk”, (*Albaraka'nın Mekke'de düzenlemiş olduğu XXIV. dönem toplantısında (Nedvetü'l-Bereke-1424/2003) sunulan yayımlanmamış tebliğ*), s. 18, http://www.islamtoday.net/media_bank/pdf/2008/11/29/7_20081129_1133.pdf, Erişim; 25.09.2017, saat: 20.35.

³²⁵ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 193.

³²⁶ Taraflar arasında gerçekleşen ön görüşmelerin herhangi bir bağlayıcılığı olmadığı kanaatinde olan Saîdî, bunun bağlayıcı kabul edilmesinin, henüz mülkiyetine sahip olunmayan bir malın satılması mahiyetinde fasit bir alışveriş işlemi olacağını belirtmektedir (Saîdî, *er-Ribâ fi'l-Muâmelâti'l-Masrifiyyeti'l-Muâsıra*, Dâru Tayba, Riyad, ts., II, 1101, 1127-1128).

piyasa fiyatı üzerinden bir mal ya da emtianın alışverişi üzerinde bağlayıcı olacak şekilde yapacakları sözleşmeler bedellerden her ikisinin vadeli olduğu alışveriş mahiyeti taşıyacaktır. Bu ise, bedellerden her ikisinin de vadeli olduğu sözleşmeleri yasaklayan hadisin³²⁷ hükmü ve bu konuda kabul görmüş hâkim anlayış gereği caiz görülmemiştir.³²⁸

Banka ile müşteri arasında yapılan sözleşme kapsamında, müşteri tarafından yapılan satın alma vaadinin sözleşme ile bağlayıcı hale getirilmesi ise, çağdaş murabaha işlemlerindeki vaadin bağlayıcılığı kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim burada bankanın müşteri ile aralarında gerçekleşen işlem murabahadan ibarettir. Müşterinin talebi üzerine banka tarafından mal satın alındığı için, vaadin yerine getirilmemesi durumunda bankanın zarara uğraması riski söz konusudur. Bu bakımdan bankanın vaade dayalı tasarrufta bulunup yükümlülük altına girmesi sebebiyle müşterinin bu vaadinin bağlayıcı kabul edilmesi mümkün görünmektedir. İslâm İşbirliği Teşkilâtı'na bağlı Fıkıh Akademisi'nin Kuveyt'te 10-15 Aralık 1988 tarihinde düzenlenen V. dönem toplantısında vaadin bağlayıcılığı konusundaki kararı da bu yöndedir. Söz konusu kararda vaadin bağlayıcılığı, günümüz faizsiz finans kuruluşlarında uygulanan murâbaha üzerinden ele alınmış; geçerli bir mazeret bulunmadığı sürece diyâneten bağlayıcı sayılan vaadin, bir sebebe bağlı olarak yapılan ve söz verilen tarafın da harcama yaparak sorumluluk altına girdiği durumlarda kazâen de bağlayıcı olacağı hükme bağlanmıştır.³²⁹

³²⁷ أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع الكالئ بالكالئ

³²⁸ Beyhakî, V, 474; Dârekutnî, IV, 40; Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdillâh el-Hâkîm Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk.: Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, II, 65. Bu konudaki hadis her ne kadar rivayet tekniği açısından zayıf olmakla eleştirilmiş olsa da, öteden beri genel kabul görmesinden hareketle manası üzerinde icma olduğu nakledilmektedir (Bkz. İbn Münzir, Ebûbekir Muhammed b. İbrahim, *el-İcmâ'*, Thk.: Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, Mektebetü'l-Furkan, Acman 1999, s. 132; İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsu'l-Habîr Fî Tahrîci Ehâdis'r-Râfiyyi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1989, III, 71; Zürcânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'z-Zürcânî, alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Thk: Tâha Abdurraûf Sa'd, Mektebetü's-Sekâfe, Kahire 2003, III, 462; Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1972, VI, 330; Sıddık Hasan Hân, *er-Ravdatü'n-Nediyye Şerhu'd-Düreri'l-Behiyye (Nâsiruddîn el-Elbânî'nin "et-Ta'likâtü'r-Radiyye" adlı eseri ile birlikte)*, Dâru İbn Affân, Riyâd 2003, II, 362).

³²⁹ Hey'et, "Karâr bi-Şe'ni'l-Vefâ bi'l-Va'd ve'l-Murâbaha li'l-Âmiri bi's-Şirâ", *MMFİ*, ys. 1988, c. V/II, s. 1599-1600.

2.2.8.3. Akdin Konusunun Tayini

İslam hukukunda prensip olarak akdin kuruluşu esnasında akdin konusunun (mahallü'l-akd) mevcut olması şart görülür. Bu sebeple akdin yapılacağı sırada sözleşme konusunun mevcut olmayışı butlan sebebi olarak değerlendirilir. Akit sonrasında ve teslim vaktinden önce meydana gelen imkânsızlık ise akdi batıl kılmasa da müşteriye akdi feshetme hakkı tanır.³³⁰

Bu başlık altında teverruk konusu malların mahiyetinin fikhî açıdan tartışılan yönü, daha çok akde konu olan malın akit esnasında hazır bulunmayışı ile ilgilidir. Teverruk sözleşmelerine konu olan emtialar, özel depo ya da umumi mağazalarda bulunduğundan, müşteri tarafından aynî olarak görülebilme imkânı olmamakta, sadece ürünlerin miktar, vasıf ve niteliklerini beyan eden sertifikalar üzerinden işlem yapılmaktadır. Bu durumun, akde konu emtialar üzerinden bazı tartışmaları da beraberinde getirdiği görülmektedir.

Fikhî açıdan, muayyen olan malların bizzat akit meclisinde olması şart koşulmayıp, vasıflarının zikredilmesi akdin sıhhati açısından yeterli görülür. Bizzat muayyen olmayan malların ise, cins, tür ve miktarının açıklığa kavuşturulması Hanefilere göre görme muhayyerliği hakkı saklı kalmak koşuluyla caizdir. Bu konuda Şâfiîlerdeki bir görüş de Hanefiler gibi olmakla birlikte, mezhebin meşhur görüşüne göre, taraflardan her ikisinin ya da birinin görmediği bir malın satılması caiz değildir. Mâlikîler ise, malın vasıfları zikredilmişse (el-bey'u ale'l-bernâme) ayrıca muhayyerlik hakkı tanımamış, vasıflar tayin edilmeden yapılan sözleşmelerde muhayyerlik hakkı tanımışlardır. Hanbelîlere göre, bu konuda salt görmekten ziyade malın bilinir olması önemlidir. Bu sebeple Hanbelîler, gerek vasıf yoluyla tayin gerekse değişikik arz etmeyen malların daha önceden görülmüş olmasını yeterli görürler.³³¹

Akit esnasında görülmeyen malın satılmasının caiz olmasının, akit sonrasında görülebilme kaydına bağlı olarak caiz olduğunu belirten Muhammed Abdülhalim Ömer,

³³⁰ Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1998, III, 13; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, II, 167.

³³¹ Muhammed Kadri Paşa, *el-Mürşidü'l-Hayrân İlâ Ma'rifeti Ahvâli'l-İnsân*, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak, 1891, s. 45-46; Behûtî, *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1993, II, 12; Sa'lebî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali, *et-Telkîn fi'l-Fikhi'l-Mâlikî*, Thk.: Ebû Üveys Muhammed Bû Habze el-Hasenî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, II, 142; Şirbînî, II, 357; Ayrıca bkz. Senhûrî, III, 62-64.

uluslararası emtia borsalarındaki işlemlerde bunun mümkün olmadığını dile getirmektedir.³³² Bu konudaki bir başka görüşe göre, organize teverrukta akde konu emtianın özellikleri evrak üzerinde belirlense de, malın muayyen olmayışı sebebiyle akdin hangi mal üzerinde yapıldığı belli değildir. Çünkü işleme konu evraklar muayyen bir emtiadan ziyade, hamilinin depolarda aynı cinsten mevcut binlerce tonluk emtiadan belli bir miktar teslim alabilme hakkını temsil etmektedir. Bu sebeple ne müşteri, ne banka, ne de satıcı için zikredilen mal üzerinde gerçekte bir mülkiyet söz konusu değildir. Bu uygulama da çoğu kez gerçekte sahip olunmayan, dolayısıyla da tazmin sorumluluğu üstlenilmemiş emtia üzerinden işlem yapma gibi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.³³³ Bu konudaki eleştirel yaklaşımlara cevap mahiyetinde bir görüşü benimsemiş olan Muhammed Ali el-Karî ise, hukukçuların cumhurunca benimsenen görüşlerden hareketle, vasıfların tayini üzerinden yapılan bu akdin sahih olacağını savunmaktadır.³³⁴

Kanaatimizce, teverruk işlemlerine konu olan emtia sözleşme anında mecliste hazır bulunmasa da, ürünün tür, vasıf ve miktarını açıkça temsil eden sertifikaların varlığı ve bu sertifikalar üzerinden hükmî kabza dayalı tasarruf imkânının oluşu evveleminde bu işlemlerin cevazı açısından yeterli görülebilir. Ancak akde konu emtia alım satımının sanal bir işlem den ibaret olup olmadığının tespiti açısından, fiziki olarak teslim alınmak istendiği takdirde de bunun önünde herhangi bir engelin bulunmaması gerekir. Bu itibarla, akde konu emtianın tayini ve vasıflarının tespitinin sıhhat kriteri olarak yeterli olduğunu söyleyebilmek için emtiaların keyfiyeti ve kabz açısından durumunun öncelikli olarak sorgulanması gerekmektedir.

³³² Muhammed Abdülhalim Ömer, “Murâbahâtü’s-Sila’i’ d-Düveliyye”, (*İslami Finans Kuruluşlarının 14.Dönem Toplantısında sunulan bildiri metni*) s. 17, <http://iefpedia.com/arab/%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%A8%D8%AD%D8%A7%D8%AA%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A%D8%A9-%E2%80%93%D8%A3-%D8%AF-%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84-15859>. Erişim, 20.04.2017, saat: 14.40.

³³³ Ahmed b. Abdülaziz el-Haddâd, “et-Teverruku’l-Munazzam Sûretuhû ve Hükmuuhû”, *MMFİ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 103; Takî el-Osmânî, *Buhûs*, II, 69.

³³⁴ Muhammed Ali el-Karî, “et-Teverruk”, XVII/II, 648.

2.2.8.4. Şer'î Kabz Kuralı ve Sanal Ticaret Problemi

Organize teverruk uygulamalarını klasik uygulamalardan farklı kılan en önemli hususlardan biri de gerçek ürün ve varlıklara dayalı alım satım problemi ile müşteri tarafından satın alınan ürün/emtianın hakikaten teslim alınabilmesi konusunda karşılaşılabilen bazı güçlüklerdir. İşlemlerde müşteriye, sahip olduğu ürün/emtia üzerinde aracılar vasıtasıyla da olsa tasarruf yetkisi tanınmış olmakla birlikte, söz konusu emtiaların borsada gerçekleşen işlem hacmine göre mevcudiyet oranı ve fiziki olarak teslim alınabilme imkânı, uygulamanın fikhî açıdan incelenmesi gereken önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

2.2.8.4.1. Uygulama Açısından Kabzın İmkânı

Teverruk uygulamasının yaygın olarak gerçekleştirildiği uluslararası piyasalarda emtia alım – satımının gerçekleştiği 48 civarında borsa ve 96 civarında işlem konusu farklı emtia türünden bahsetmek mümkündür. Londra Metal Borsası'nda (London Metal Exchange) olduğu gibi sadece maden ürünleri üzerinden işlem yapan borsaların yanı sıra Chicago Borsası (Chicago Stock Exchange) gibi her türlü emtia üzerinden işlem yapabilen borsalar da bulunmaktadır.³³⁵

Emtia borsalarında aracılar vasıtasıyla gerçekleştirilen işlemler, elektronik ortamda açılan hesaplar üzerinden kaydî olarak gerçekleşmekte, emtia üzerindeki mülkiyeti temsil eden belgelerin aslı ise müşteriler adına işlem yapan aracılardan öteye geçmemektedir. Zira teslim tesellüm belgesi yerine geçen depo sertifikalarının teslim alınabilmesi için öncelikle borsada işlem yapabilme hakkına sahip olmak gerekmektedir.³³⁶

Borsa içerisinde gerçekleşen işlemler, ağırlık olarak standart pozisyon büyüklüğünü gösteren ve daha küçük parçalara bölünemeyen³³⁷ lotlar üzerinden gerçekleşmektedir. Buna göre, emtia satın alan bir kimse asgari 1 lot üzerinden sözleşme yapmak durumundadır. İşlemlerdeki pozisyon büyüklüğünü ifade eden “lot” kavramının temsil

³³⁵ Muhammed Abdülhalim Ömer, *Murâbahâtü's-Sila'i'd-Düveliyye*, s. 8.

³³⁶ Şübeyr, XIX/III, 591-592; Ali Ahmed es-Sâlûs, “et-Teverruk Hakikatühü ve Envâuhû”, *MMFİ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 467; Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 84-85 (Müellifin dipnottaki değerlendirmesi); Hazne, s. 76.

³³⁷ Hazne, s. 76.

ettiği değer, ürünlere göre farklılık gösterebilmektedir. Söz gelimi kurşun, bakır, alüminyum ve çinko gibi ürünler için bir lot 25 tona tekabül ederken, nikel kontratları 6 ton, kalay kontratları 5 ton, kütük çelik ise 65 tonluk lotlarda işlem görmektedir.³³⁸

Organize teverrukta satın alınan emtiaların teslimi mülkiyeti temsil eden depo sertifikaları üzerinden hükmî teslim esasına göre işletilmektedir. Genel olarak müşteriye sözleşmede belirtilen yer üzerinden emtiayı teslim alabilme hakkı tanındığı öne sürülmekle birlikte³³⁹ söz konusu emtia, örneğin Singapur'da ise teslim mekânı da normal olarak orası tayin edilmiş olmaktadır.³⁴⁰ Öte yandan, teverruktaki emtia alım satımı her ne kadar fiziki teslimata dayalı spot piyasa sözleşmeleri üzerinden gerçekleşse de, işlemlerin gerçekleştiği borsalarda türev nitelikli işlemlerin hâkim konumda olduğu bilinen bir husustur. Henüz üretilip piyasaya girmemiş ürünlerin satımının söz konusu olduğu vadeli işlem borsalarında işlem gören sözleşmeler vade içerisinde, nakdî mutabakat ya da ters işlemler üzerinden birçok alım satım işlemine konu olabilmektedir. İşlemlerde fiziksel teslim zorunluluğunun bulunmaması ve emtia ya da bedelin tesliminin takas odalarınca garanti edilmesi, talep durumunda satın alınan emtiayı yerinde aynen bulamama gibi sonuçları da beraberinde getirebilmektedir.³⁴¹ Bu durumda işleme konu olan emtia takas odası tarafından spot piyasadan alınıp müşteriye teslim edilmektedir. Ayrıca bu piyasalarda gerçekleşen işlemlerde fiziki teslim/tesellümün pratikteki oranının %1 veya en iyi ihtimalle % 3'ü

³³⁸ Çikot, s. 9- 10.

³³⁹ Müşaykîh, s. 139. Ahmed Ali es-Sâlûs ve Ubeydî, depo sertifikalarının ortalama 25 ton emtiayı temsil eden evraklardan oluşması, pozisyon miktarının standart ve bölünebilir olmayışı, borsada işlem yapma hakkına sahip olmadıkça depo sertifikalarını teslim alabilme hakkına sahip olunamayışı gibi sebepler dolayısıyla emtianın müşteri tarafından teslim alınmasının imkânsız olduğunu belirtmektedirler (Şübeyr, XIX/III, 591-592; Sâlûs, "el-Münâkaşa", *MMFİ*, ys. 2004, c. XV/III, s. 202; Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 84-85 (Müellifin dipnottaki değerlendirmesi). Konu ile ilgili bizzat yerinde yaptığı incelemelere dayalı müşahedelerini aktaran Ali Muhyiddin el-Karadâğî, Londra ve Chicago Borsası'nda teverrukta olduğu gibi sırf alım satıma dayalı gerçekleşen işlemlerde yasal olarak fizikî emtia tesliminin olmadığından bahsetmektedir. Fiziki teslim, borsada alım satım için değil de sırf aynî tasarruf için talep edilen emtialar için söz konusu olabilmekte ve bunun için de farklı olarak özel (tezgâh üstü/spot) sözleşme düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir (İlgili açıklama için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=HC4oAKIPNdQ> Erişim, 09. 05. 2017, saat: 16.48).

³⁴⁰ Muhammed Ali el-Karî, "et-Teverruk", XVII/II, 648.

³⁴¹ Sâlûs, *el-İktisâdî'l-İslâmî ve'l-Kadâya'l-Fıkhiyye el-Muâsıra*, Dâru's-sekâfe, Doha, 1998, I, 593.

geçmediği ifade edilmektedir.³⁴² Dolayısıyla alım satıma konu olan emtia senetlerinin gerçekte somut bir karşılığının bulunması noktasındaki tereddütler, bu piyasalarda işlem gören sözleşmelerin sıhhati açısından sakınca taşıyan öncelikli problemlerden biri olarak görülmektedir.³⁴³ Emtia borsalarındaki işlemlerin genellikle kaydi nitelikte olup teslim tesellüm amacına dayanmayan sözleşmelerden oluştuğu imajını ortaya koyan bu durumun ise, çoğu kez mevcut olmayan emtianın alınıp satılması ve bir emtianın birden çok sözleşmeye konu olması gibi daha başka problemler içerebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Organizatör bankanın satın alacağı emtia, teverruk talebinde bulunan müşterinin belirlediği miktar üzerinden gerçekleşeceği göz önünde bulundurulduğunda, üzerinde işlem yapılan oldukça yüksek hacimli lotların bölünebilirliği de merak konusu olan bir diğer husustur. Bazı araştırmacıların da belirttiği gibi emtia depolarında işleme konu olan ürünler, büyük hacimli ve bölünebilir olmayan lotlar üzerinde gerçekleşmektedir.³⁴⁴ Ancak borsaya girmeksizin sadece banka ve brokerlar arasında gerçekleşen spot ya da forward türü işlemlerde sözleşme büyüklükleri herhangi bir standardizasyon zorunluluğu olmaksızın düzenlenebilmektedir. Nitekim Londra üzerinden gerçekleştirilen teverruk işlemlerinde maliyetlerin de azaltılması amacıyla bu yöntem de tercih edilebilmektedir.³⁴⁵

Yukarıdaki tartışmalar bir kenara bırakılacak olursa, sözleşme konusu mal / emtiada kabzın sahih olarak gerçekleşebilmesi için emtianın hem cinsinden ayrılabilir olması ve başkalarının hakkından arındırılmış, müstakil bir varlık kazanması gerekir.³⁴⁶ Müşteri tarafından satın alınan emtianın hemcinsinden ayrılmaksızın tekrar satışa sunulması, müşteri tarafından henüz tazmin sorumluluğu üstlenilmemiş bir malın satılması

³⁴² Servet Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açidan İncelenmesi”, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*, TKBB Yayınları, İstanbul 2009, s. 162-164; Muhammed Abdülhalim Ömer, *Murâbahâtü’s-Sıla’i’ d-Düveliyye*, s. 9 – 10; Sâlûs, *el-İktisâdü’l-İslâmî*, I, 592.

³⁴³ Abdülhay el-Kâsım Abdülmümin Ömer – es-Sâdık Ebkar Âdem Bîşr – Ömer İdris Muhammedeyn Süleyman, “Bey’u’t-Teverruk Beyne’l-Hükmi’ş-Şer’î ve Mâ Tücrîhi’l-Mesârifü’l-Muâsıra”, *Mecelletü’ d-Dirâsâtü’l-Ulyâ, Câmiatü’n-Nîleyn*, 2016, c. V, sy. XV, 57.

³⁴⁴ Fehmî, XIX/III, 216; Sâlûs, “el-Münâkaşa”, s. 190-191, 202.

³⁴⁵ Kenan Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, TKBB Yayınları, İstanbul 2017, s. 29.

³⁴⁶ İbn Nüceym, V, 332-333.

mahiyeti taşıyacağından fikhî açıdan da sakıncalı bir durum oluşturabilecektir. Her ne kadar bu mesele, bir başka yönüyle şayi hisseli bir malın satılmasının cevazı açısından gerekçelendirilebilirse de, bu durumun emtianın teslim alınabilmesi meselesinin önünde engel teşkil edeceği ve işlemde amaçlanan sonucu gerçekleştirmeyeceği ortadadır.

Netice itibariyle, teverruka konu mal / emtianın müşteri tarafından kabzına imkân tanınmakta olduğu kabul edilecek olsa bile, müşteri açısından söz konusu emtianın kabzı ve piyasaya arzı müşteri açısından büyük maliyetleri beraberinde getireceğinden, teslim – tesellüm işleminin şekli bir kayıt olarak zikredilmekten öteye gitmediğini söylemek mümkündür.

2.2.8.4.2. Kabz Öncesi Satışın Hükümü

Bankaların uygulamalarına bakıldığında, akde konu olan emtia ve malların fiziki olarak kabzı söz konusu olmaksızın işlemlerin gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda kabz ve teslim olmaksızın gerçekleşen alışveriş işlemlerinin hükmü gündeme gelmektedir.

İslam hukukunda akde konu malın kabz olmaksızın satışına dair hükümlerin şekillenmesinde büyük oranda Hz. Peygamber'den konu ile ilgili nakledilen hadisler ile sahabenin bu konudaki uygulama ve değerlendirmelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Farklı birçok sahabi tarafından nakledildiğine göre Hz. Peygamber, “Her kim bir yiyecek (buğday) satın alırsa, onu teslim almadıkça satmasın!” buyurmuşlardır.³⁴⁷

İbni Abbâs bu rivayetle ilgili olarak, “Her şeyin bu şekilde olduğuna inanıyorum” diyerek hadisteki hükmün akde konu olan her şeyde geçerli olduğunu benimsediği anlaşılmaktadır.³⁴⁸ İbn Ömer ise, “Biz Rasûlüllah zamanında bir yiyecek/zahire satın aldığımızda, onu satmadan evvel aldığımız yerden başka bir yere götürmemizi emreden birini bize gönderirdi” dediği nakledilmekte,³⁴⁹ diğer bir rivayette de, “...aldığımız yerden nakletmeden onu satmayı bize yasakladı”³⁵⁰ şeklindeki ifadelerine yer verilmektedir. İbn

³⁴⁷ Müslim, s. 361-362 (Büyû‘, 29-41).

³⁴⁸ Müslim, s. 361 (Büyû‘, 29).

³⁴⁹ Müslim, s. 361 (Büyû‘, 33).

³⁵⁰ Müslim, s. 361 (Büyû‘, 34).

Ömer'in bu rivayetinden, kabz öncesi satış yasağının gıda maddelerine yönelik olduğu anlaşılmakta ise de, konu hakkındaki farklı rivayetlerde bu yasağın sadece gıda maddeleri ile sınırlı olmaksızın, “Bir şey satın aldığın zaman, onu kabzetmeksizin satma” şeklinde mutlak olarak ifade edildiği görülmektedir.³⁵¹ Ayrıca Zeyd b. Sabit'ten (ö. 45/665 [?]) gelen rivayette “السِّلْعُ / mal” ifadesi yer almaktadır.³⁵² Öte yandan Attâb b. Esîd (ö. 13/634) Hz. Peygamber tarafından Mekke'ye kadı ve vali olarak tayin edildiğinde kendisine verilen talimatlarda, kabzedilmeyen bir malın satışı ve tazmin sorumluluğu üstlenilmemiş (riskine katlanılmamış) mal üzerinden kâr elde edilmesinin mutlak olarak yasaklanması söz konusudur.³⁵³

Yukarıda yer verilen rivayetler bağlamında, Ebu Hanife, İmam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf, gayrimenkuller dışında kalan bütün menkul malların kabzedilmeksizin satılmasının caiz olmayacağı hususunda ortak görüşe sahip olduğu gibi Tahâvî (ö. 321/933) de bu kanaattedir.³⁵⁴

İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in kabzdan önce satış yasağını bütün mallara teşmil eden İbn Abbas'ın içtihadını benimseyerek, her ne olursa olsun satın alınan şeyin kabzedilmedikçe satışının yasak olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁵ İbn Hazm da bu konuda Şâfiî ile aynı kanaati paylaşmaktadır.³⁵⁶

İmam Mâlik, rivayetlerde özellikle yiyecek cinsinin zikredilmesi sebebiyle, gıda maddeleri dışında kalan malların kabzedilmeksizin satılabileceği görüşünü benimsemiştir.³⁵⁷

³⁵¹ Nesâî, s. 742 (Büyû', 61); Beyhakî, V, 511. Şuayb Arnavut bu rivayetin “sahih li-ğayrihi” hükmünde olduğunu belirtmektedir (Ahmed b. Hanbel, XXIV, 32).

³⁵² Ebu Dâvud, s. 556-557 (İcâre, 31).

³⁵³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1995, IX, 21; Beyhakî, V, 511. Bu rivayet, isnadındaki bazı ravilerin yalnız kalması yönüyle eleştirilmiş olmakla birlikte, İçerisinde Ebu Hanife'nin de olduğu farklı ravilerden oluşan başka bir tariki de bulunmaktadır (Bkz. Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Thk.: Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1994, s. 267).

³⁵⁴ Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1979, IV, 41.

³⁵⁵ Şâfiî, III, 70.

³⁵⁶ İbn Hazm, VII, 472.

³⁵⁷ Kâdî İyâz, İyâz b. Musa, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1998, V, 150.

Hanbelîlerin meşhur görüşüne göre, ölçü, tartı ve sayı yoluyla miktarı belirlenebilen mallar ancak kabz ile müşterinin tazmin sorumluluğuna girebildiğinden dolayı bu tür malların kabz öncesi satışı caiz değildir. Bu görüş aynı zamanda Hz. Osman, (ö. 35/656) Said b. el-Müseyyib, Hasan el-Basri ve Hammâd b. Ebî Süleyman'dan (ö. 120/738) da nakledilmektedir. Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir başka görüşe göre, kabz öncesi satış yasağı sadece yiyecek maddelerine özel olup bunun dışındakilerde böyle bir yasak söz konusu değildir. Mezhepteki bir diğer görüşe göre, yiyecek maddesi olsun veya olmasın yığın şeklinde tayin edilmiş malların alışverişe konu olması mümkündür.³⁵⁸ Bu görüş kapsamında, böyle bir alışverişin gerçekleşmesi halinde müşteri malı henüz kabzetmeden helak olacak olsa o takdirde tazmin sorumluluğunun kime ait olacağı da farklı bir konudur. Bu durumda mezhebin görüşü, şayet malın helak olması, bir yabancıнын müdahalesi ya da doğal afet vb. müşteriden kaynaklanmayan sebeplerden kaynaklanmış ise, tazmin sorumluluğu satıcıya aittir ve müşterinin parasını talep etme hakkı vardır. İshak b. Râhûye'nin Ahmed b. Hanbel'den direkt olarak naklettiğine göre ise, tazmin sorumluluğunun müşteriye ait olması ölçü ve tartıya girmeyen mallarda söz konusudur. Zira müşterinin bu tür mallarda teslim almadan satabilme gibi tasarruf hakkı mevcuttur. Ancak burada da satıcının malı istediği zaman müşteriye verebilecek durumda olması şarttır.³⁵⁹ Ölçü ve tartı ile alınıp satılan malların, miktarı belirlenerek satıcının diğer mallarından ayrılmaması durumunda satıcının hakkından tamamen bağımsız olmaması bu ayırımın temel gerekçesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu ayırma göre ölçü ve tartı ile alınıp satılan mallar satıcının diğer mallarından belirgin bir şekilde ayrılarak tayin edilmedikçe müşteri tarafından tazmin sorumluluğu tam olarak üstlenilmiş olmamaktadır.

İmamiyye Şia'sına göre, prensip olarak kabzedilmeyen malın satılmasında bir sakınca olmamakla birlikte, ölçü ve tartı ile alınıp satılan malların kabz öncesi satışı mekruh görülür. Eğer mal gıda maddelerinden ise, o takdirde bu satış harama yakın ya da haram düzeyinde sakıncalı görülür.³⁶⁰

³⁵⁸ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 82-83.

³⁵⁹ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 83; İshâk b. Râhûye, Ebû Yakûb İshâk b. Mansûr, *Mesailü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, 2002, VI, 3123-3124.

³⁶⁰ Hıllî, Necmüddîn Ca'fer b. Hasen el-Hıllî, *el-Muhtasarü'n-Nâfi' fî Fıkhi'l-İmâmiyye*, Dâru'l-Edvâ, Beyrut 1985, s. 148.

Osman el-Betti ve Atâ b. Ebî Rebâh'tan nakledilen görüş ise, yukarıda zikredilen bütün görüşlerin aksine, bütün malların kabzedilmeksizin satışa konu olabileceği yönündedir.³⁶¹

Konuya dair rivayetlerin değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan mezhepsel yaklaşımlar incelendiğinde, Osman el-Betti ve Atâ b. Ebî Rebâh'tan nakledilen görüş dışında, ölçü ve tartı hesabıyla alınıp satılan malların kabz öncesinde satışının âlimlerinin cumhuru tarafından caiz görülmediğini söylemek mümkündür. Taraftar bulamayan Osman el-Betti ve Atâ b. Ebî Rebâh'a ait görüş için herhangi bir delil ve gerekçe zikredilmediği gibi, bunun konu hakkında aktarılan rivayetlerle de çelişmekte olduğu söylenebilir.³⁶²

Mâlikîlerden nakledilen kabzdan önce satış yasağının sadece gıda maddeleri ile sınırlandırılması görüşü, bu maddelerin el değiştirmeden alınıp satılması suretiyle piyasada karaborsa ve fiyatlarda oluşturulmak istenen suni artışın önüne geçmek ya da faizli işlemlerin önünü kesmek şeklinde izah edilebilir.³⁶³ Dönemsel olarak düşünüldüğünde, erken dönem İslam toplumlarında ticari muamelelerin çoğunlukla tarım ürünlerinden oluşan gıda maddeleri üzerinden gerçekleşmekte olduğu söylenebilir. Bu durum da göz önüne alınarak, faizin illetinde olduğu gibi, yasağın sadece bu maddelere hasredilmesinin günümüz piyasaları açısından amacını gerçekleştirmekten uzak kalacağını söylemek mümkündür. Günümüzde ulusal ve uluslararası ölçekte artan ticaret hacminin büyük bir kısmını gıda dışındaki hammaddelerin oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, arz ve talebin serbest bir şekilde karşı karşıya gelmesine yönelik finansal manipülasyonların sadece belli maddelerle sınırlı olarak değerlendirilmesi sağlıklı görünmemektedir. Nitekim Tâvûs b. Keysân'ın (ö. 106/725) İbn Abbas'tan naklettiğine göre, gıda maddelerinin kabzedilmeden önce satımının yasaklanmasının gerekçesi, kabz işleminin ertelenerek paranın para karşılığında satılması işleminin önüne geçilmesi olarak açıklanmıştır.³⁶⁴

³⁶¹ İbn Hazm, VII, 476; Kâdî İyâz, V, 150.

³⁶² Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1993, V, 188.

³⁶³ Mustafa Kisbet, *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2015, s. 199.

³⁶⁴ Buhârî, s. 250 (Büyû', 54). Bu işlem şu şekilde gerçekleşmektedir: 100 dinara gıda maddesi satın alan müşteri, parasını satıcıya vermekte fakat malını teslim almamaktadır. Daha sonra müşteri, kabzetmediği malı bir başkasına 120 dinara satmaktadır. Netice itibarıyla bu kimse sanki kendi parasını daha fazlası karşılığında satmış olmaktadır (Şevkânî, V, 190).

Günümüz piyasalarında gerçekleşen işlemlerde bu gerekçenin gıda maddelerinin yanı sıra diğer emtialarda da söz konusu olabildiğinden rahatlıkla bahsedilebilir. Öte yandan hadislerde kabzı gerçekleşmemiş malın satımından elde edilecek kârın yasaklanmasında da böyle bir ayırım söz konusu edilmemiştir.³⁶⁵

Ahmed b. Hanbel'den nakledilen ve Mâlikîlerle benzerlik arz eden bir görüşe göre, menkul mallarda yiyecek maddesi olmayan malların kabz şartı aranmaksızın tayin edilmiş olması, alışverişe konu olması bakımından yeterli görülmüş olsa da burada satıcının malı istediği zaman müşteriye verebilecek durumda olmasının şart görüldüğü gözden uzak tutulmamalıdır.

2.2.8.4.3. Kabzın Keyfiyeti

Kabzın hukuken sağlıklı bir biçimde gerçekleşmiş olmasında akde konu malın menkul ya da gayrimenkul oluşu, menkullerin de hangi tür mallardan olduğu hususu hukukçuların kanaatlerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Hanefilerde genel olarak kabzdan kastedilen şey, teslim alma ve tasarrufta bulunabilmenin önünde herhangi bir engelin olmamasıdır. Bu ölçü doğrultusunda, gayrimenkullerde tahliye ve müşterinin tasarruf hakkını elde etmesi, hayvanlarda ise elle teslim ya da külfetsizce tesellüme imkân tanıma kabz sayılır. Gayrimenkul ve hayvanlar dışındaki mallarda (urûz) kabzın şekli; müşterinin eline vermek, yanına bırakmak veya meydana olup göstererek kabzına izin vermek gibi farklı şekillerde gerçekleşebilir.³⁶⁶ Söz gelimi bir kimse evindeki buğdayı satmış olsa, malı teslim almak üzere evin anahtarını müşteriye vermesi kabz sayılır.³⁶⁷ Aynı şekilde ağaç üzerindeki meyveyı götürü usulüyle satmış olan bir kimsenin, müşteri tarafından bu meyvanın devşirilmesine izin vermiş olması da teslim sayılır.³⁶⁸ Dolayısıyla özellikle menkul mallarda teslim alınabilirliğin mümkün olması esas olup, bunun örf kapsamında esnek şekiller üzerinden sağlanması mümkün görülür.

³⁶⁵ Tirmizî, s. 321 (Büyû', 19); Nesâî, ss. 744 (Büyû', 72); İbn Mâce, s. 350 (Ticârât, 20).

³⁶⁶ Mecelle, md. 266-267, 274.

³⁶⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, IV, 562.

³⁶⁸ Mecelle, md. 269.

Şâfîlere göre gayrimenkullerde tahliye kabz için yeterli ise de menkullerde malın nakledilmek suretiyle yerinin değiştirilmesi gerekli görülür. Ancak mezhepte Şafî'nin öğrencilerinden Harmele b. Yahyâ'dan (ö. 243/858) gelen bir nakle göre tahliyenin yeterli olacağına dair bir görüş de bulunmaktadır.³⁶⁹

Mâlikîlere göre gayrimenkullerde tahliye kabz için yeterlidir, menkullerde kabzın şeklinin tayininde örf hakem tayin edilir.³⁷⁰

Hanbelîlerde de gayrimenkuller için tahliye yeterli görülmekte, menkul malların kabzı için naklin gerekli olduğunu söyleyenler olduğu gibi, tahliyeyi yeterli görenler şeklinde iki görüş öne çıkmaktadır. Ancak bu görüşlerde özellikle örfün dikkate alındığı anlaşılmaktadır.³⁷¹

İbn Teymiyye tarafından daha geniş bir çerçevede değerlendirilen bu meselede, mutlak olarak alışverişlerde kabzın keyfiyetinde belirleyici olanın örf olduğu belirtilerek bunun şeklinde herhangi bir kayıtlama yoluna gidilmemiştir. Zira İbn Teymiyye'ye göre, dinde ve dilde ölçüsü verilmemiş bu tür muamelelerde insanların kabz olarak saydıkları uygulama şekilleri ile kabz gerçekleşmiş olur.³⁷² İslâm İşbirliği Teşkilâtı'na bağlı Fıkıh Akademisi'nin 14-20.03.1990 tarihli VI. dönem toplantısında almış olduğu karar da bu doğrultuda olup; kabzda aslolanın akde konu malın üzerinde tasarrufta herhangi bir engelin bulunmaması olduğundan hareketle bunun şartlarının örfe göre belirlenebileceği, dolayısıyla da hükmi kabzın yeterli sayılabileceği benimsenmiştir.³⁷³

Yukarıda kabz şekillerine dair özet olarak zikredilen görüşler bütün olarak değerlendirildiğinde, gayrimenkullerde tasarruf imkânlarını engelleyecek bütün durumların bertaraf edilmesi, menkullerde ise tasarruf hakkına sahip olmanın yanı sıra talep edildiğinde teslim alınıp naklinin sağlanmasına fırsat tanınmasının kabzın keyfiyetinde asgari müşterek olarak belirlenmiş olduğu söylenebilir. Kanaatimizce, hükmi

³⁶⁹ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, III, 517.

³⁷⁰ Mevâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tâc ve'l-İklîl li-Muhtasari Halîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, VI, 413.

³⁷¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mesâilü'l-Fıkhiyye*, Thk.: Abdülkerim b. Muhammed el-Lâhim, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1985, I, 327.

³⁷² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XIX, 16; XXX, 276.

³⁷³ Hey'et, "Karâr bi-Şe'ni'l-Kabz: Suveruhû ve Bihâssetin el-Müsteceddetü Minhâ ve Ahkâmuhâ", *MMFİ*, ys. 1990, c. VI/I, s. 771-772.

kabz her ne kadar teslim almaksızın tasarrufta bulunma imkânı sağlayan bir yöntem olarak görülse de, fiziki olarak teslim alınabilme imkânına sahip olmayan bir malın hükmî de olsa kabzının gerçekleşmiş olduğundan bahsetmek mümkün olmayacaktır.

2.2.8.4.4. Kabz Açısından Emtianın Kıymetli Evrak Üzerinden Satışı

İslam hukuk tarihinin henüz erken sayılabilecek dönemlerinde, varlık ya da hakları temsil eden kıymetli evrak niteliğinde finansal araçların söz konusu olduğunu ve bu tür evrakların alım satımının fikhî açıdan tartışıldığını görmek mümkündür.³⁷⁴ Bu konuda kaynaklarda, geçmişte bazı yöneticilerin halka, gıda maddelerini ya da sundukları bağış ve hediyeleri temsil eden özel belgeler (sak /sukûk) vermekte olduklarından ve bu belgelerin temsil ettiği malların sahipleri tarafından henüz teslim alınmaksızın piyasada bir başka müşteriye peşinen satıldığından söz edilir.³⁷⁵

Henüz sahabinin de hayatta olduğu dönemde ortaya çıktığı görülen bu uygulamaların hükmüne dair ilk örnekler içerisinde Ebû Hureyre'nin Mervan b. Hakem'in (ö. 65/685) bu uygulamasına yönelttiği eleştiri dikkat çekmektedir.

Rivayete göre Ebû Hureyre (ö. 58/678), Mervan b. Hakem'in senet satışına dair bu uygulamasının faizi helal kılma mahiyeti taşıdığını belirtmiş, bunun üzerine Mervan, halka hutbe îrâd ederek senet satışını yasaklamıştır.³⁷⁶

İmam Mâlik'in bu konuda daha detaylı ve sahabeden Zeyd b. Sabit'in yanı sıra ismini belirtmediği bir başka sahabî ile de ilişkili olarak anlattığı uygulama ise şu şekildedir:

“Câr deposunda³⁷⁷ bulunan yiyecek maddeleri ile ilgili istihkak sertifikaları Mervan b. Hakem zamanında çıkmıştır. İnsanlar bu belgeleri, yiyecek maddelerini teslim almaksızın satmaktaydılar. Bunun üzerine Zeyd b. Sabit ve sahabeden biri Mervan'ın

³⁷⁴ İslam Hukuk Tarihi içerisinde Kıymetli evrak niteliğindeki finansal araçlar için bkz. Aytaç Aydın, *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları*, Burç Yayınevi, Konya 2015, s. 429-431.

³⁷⁵ İbnü'l-Esîr, Ebû's-Saâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009, II, 43.

³⁷⁶ Müslim, s. 362 (Büyû', 40).

³⁷⁷ Rivayette geçen “taâmü'l-câr” ifadesiyle, sahil bölgesinde devlete ait erzak deposunda mevcut gıda maddelerinin yine devlet tarafından çıkartılan istihkak sertifikaları yolu ile halka da dağıtılmasını ifade etmektedir (Bkz. Zürkânî, *Şerhu 'z-Zürkânî*, III, 433).

huzuruna çıkıp; “Sen faizi helâl mı kılıyorsun Ey Mervan?” (diyerek onun bu uygulamasına karşı çıktılar). Mervan, “Böyle birşeyden Allah'a sığınırım, bu da nereden çıktı?” dediğinde söz konusu sahabîler “Şu belgeler...! İnsanlar bu belgeleri alıp, mallarını teslim almadan satıyorlar” dediler. Bunun üzerine Mervan, bu tür uygulamalarda bulunanları takip edecek zabıtalara tayin etti. Zabıtalara bu belgeleri satın alanlardan alıp sahiplerine iade ediyorlardı.”³⁷⁸

İstihkak belgelerini ya da günümüz tabiriyle emtia senetlerinin kabz öncesi satışını yasaklayan yukarıdaki rivayetler âlimler tarafından değişik değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Rivayetin zahirinden hareketle bir kısım âlimler devlet tarafından verilen bu istihkak belgelerinin satılmasına hiçbir şekilde cevaz vermezken, rivayeti yorumlayarak söz konusu bu belgelerin sahibi tarafından kabzedilmeden satılmasına cevaz veren âlimler de bulunmaktadır. Ancak cevaz görüşünü benimseyen âlimlere göre de, söz konusu bu belgeleri ilk sahibinden satın alan müşterinin, buna karşılık gelen erzakı kabzetmeksizin bir başkasına satması caiz görülmemiştir. Zira adına senet çıkartılan kimse, bu senedi veya karşılığını bedel mukabilinde (muâvaza) almamış, tıpkı miras yoluyla mülkiyetine geçen malda olduğu gibi elindeki senedin karşılığı olan mala sahip olduğu kesinleşmiştir. Dolayısıyla mal için teslim alınamama gibi bir risk söz konusu değildir. Bu sebeple söz konusu âlimlere göre, rivayette yasaklanan şey, ağırlıklı olarak senedi sahibinden satın alan müşterinin onun karşılığı olan malı tesellüm etmeden başkasına satması yani ikinci satış olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁹ İmam Mâlik'in naklettiği bir başka rivayette, daha önce yer verilen görüşten farklı olarak, Said b. el-Müseyyib'in devlet hazinesinin istihkak belgelerini satın alan bir tüccara, bu muamelede cevaz vermiş olduğundan bahsedilmesini de bu bağlamda değerlendirmek mümkün görünmektedir.³⁸⁰

Konu ile ilgili rivayetler ve bu rivayetlerin değerlendirilmesine dayalı olarak öne çıkan yukarıdaki görüşlerden hareketle, kıymetli evrakların satışına dair yasağın, satılan malın teslim alınabilme riskine karşı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu riskin söz konusu olmadığı ve senetler üzerinden satılan varlıkların öngörülen kabz kurallarına uygun

³⁷⁸ Mâlik, s. 338 (Büyû', 44).

³⁷⁹ Şafiî, III, 71; Bâcî, Ebu'l Velîd, Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, Dâru'l-Küttâbi'l-İslâmî, Kahire, ts., IV, 284; Kâdî İyâz, V, 152; Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, el-Matbaatü'l-Misriyye 1929, X, 171-172; Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *I'lâü's-Sünen*, Thk: Muhammed Takî el-Osmânî, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi, 1418/1997, XIV, 250-251.

³⁸⁰ Mâlik, s. 342 (Büyû', 53).

olarak teslim alınmasının mümkün olması halinde bu tür işlemlerde fikhî açıdan bir engel olmayacağı söylenebilir.

2.2.8.5. Vekâlet Uygulaması

Organize teverruk uygulamalarında müşteri ile banka arasında akdedilen vekâlet sözleşmesi, uygulamanın vazgeçilmez temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Nitekim bu işleme başvurunun temel gayesi olan, müşteriye ihtiyacı için talep ettiği hazır finansmanın temin edilebilmesi büyük ölçüde satın alınan emtianın banka aracılığıyla borsada nakde çevrilmesi ile mümkün olmaktadır. Teverruk uygulamasında vekâlet işlemlerine dayalı iki farklı uygulama şeklinin söz konusu olabildiğinden bahsedilmektedir. Buna göre;

- a) Müşteri satın almış olduğu emtianın satılması için bankaya vekâlet verme ya da vermeme konusunda özgür ve serbest olduğu uygulama ki, burada müşteri dilerse emtiayı sözleşmede anlaşılan şartlar uyarınca kararlaştırılan teslim mahallinden alabilmektedir. Müşteri bu şekilde satın aldığı emtiayı alıp saklamak, kullanmak ya da satmak üzere bir başkasını vekil tayin etmek istemesi halinde depolama nakliye vb. masrafları da üstlenmek durumundadır.
- b) İşlemlerin daha hızlı yürümesini sağlamak amacıyla müşteri, teverruk talebinde bulunduğu anda aynı zamanda vekâlet sözleşmesini de imzalayarak satın alma işlemlerinden hemen sonraki işleme de onay vermiş olmaktadır.³⁸¹

Banka ve müşteri arasında gerçekleşen vekâlet akdi uygulamasının fikhî açıdan değerlendirilmesinde, böyle bir sözleşmenin geçersiz ya da sahih vekâlet hükümlerine sahip olmadığını savunan ve aksi kanaatte olan iki yaklaşım söz konusudur. Vekâlet sözleşmesi üzerinden uygulamaya yöneltilen eleştiriler aşağıdaki başlıklar altında özel olarak ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.2.8.5.1. Kabzı Gerçekleşmemiş Malın Satışında Vekâlet Problemi

Önceki başlıkta da ele alındığı üzere, organize uygulamalarda alım satıma konu olan emtiada kabzın gerçekleşmemiş olduğunu savunanlar, kişinin kabzedip mülkiyetine geçirmemiş olduğu malda tasarruf etmek üzere bir başkasına vekâlet vermesinin mümkün

³⁸¹ Muhammed Ali el-Karî, “et-Teverruk”, XVII/II, 650.

olmayacağını dile getirmektedirler. Nitekim bu görüşte olanlara göre, müşteri satın almış olduğu malı henüz ele geçirip ona mâlik olmadan bankayı o malı satmak üzere vekil tayin etmektedir.³⁸²

Yukarıda yer verilen iddianın sahipleri bu görüşlerine delil olarak, sahip olunmayan malın satışını yasaklayan rivayetleri ileri sürmektedirler. Nitekim Hakîm b. Hizâm Hz. Peygamber'e; Ya Rasûlallah! Birisi bana geliyor ve yanımda olmayan bir şeyi ona satmamı istiyor. O şeyi ona satmak için çarşıdan alayım mı? diye sorunca, Hz. Peygamber; "Yanımda olmayan bir şeyi satma" buyurmuşlardır.³⁸³ İbn Mâce'deki rivayette ise, "O şeyi ona satmak için çarşıdan alayım mı?" yerine "onunla satış akdi yapabilir miyim?" ifadesi yer almaktadır.³⁸⁴ Hakîm b. Hizâm'dan gelen bir başka rivayete göre ise; "Rasûlullah (s.a.s.), yanımda olmayan bir malı satmayı bana yasakladı"³⁸⁵ dediği nakledilmektedir. Burada yanımda olmayan şeyin satılması genellikle izni olmaksızın bir başkasının malını satmak ya da henüz kabzedilmeyen malın satışa konu edilmesi ile açıklanmıştır.³⁸⁶ Buna göre bir kimsenin, mülkü olmayan bir malı satıp daha sonra onu piyasadan satın alarak alıcıya teslim etmesi kişinin yanımda olmayan bir şeyi satması anlamına gelmektedir.

Uluslararası borsalar üzerinden yürütülmekte olan emtia satın alma işlemleri, genellikle elektronik ortamda banka adına düzenlenen satın alma belgeleri üzerinden gerçekleşmekte olduğundan, burada fizikî teslimden söz etmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla söz konusu belgelere dayalı bir alım satım sözleşmesinde ancak hükmî teslimden söz edilebilir. Özellikle menkul mallarda hükmî teslimin geçerliliği ise, her ne kadar malın mutlaka nakledilmesini gerektirmese de işlem konusu malın herhangi bir engel bulunmaksızın teslim alınma imkânına sahip olmasını gerektirir.³⁸⁷ Vekâlet yoluyla satışa sunulan ürünün, daha önce banka tarafından teslim alınmış olması ya da kendisine ait depolarda mevcut bulunması halinde de aynı durum söz konusudur. Bu bakımdan, buradaki vekâletin sıhhatinde, söz konusu teslim-tesellüm imkânının belirleyici olduğu söylenebilir.

³⁸² Haddâd, "et-Tevrûku'l-Munazzam", XIX/III, 106; Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Tevrûk*, s. 91.

³⁸³ Ebu Dâvud, s. 558 (Büyû', 68).

³⁸⁴ İbn Mâce, s. 350 (Ticârât, 20).

³⁸⁵ Tirmizî, s. 321 (Büyû', 19).

³⁸⁶ Sindî, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdülhâdî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, Dâru'l-Cil, Beyrut, ts., II, 16.

³⁸⁷ AAOIFI, s. 498.

2.2.8.5.2. Vekâletin Müşterinin Lehine Olması Açısından Değerlendirilmesi

Teverruktaki vekâlet sözleşmesinin gerçekte müşterinin faydasını temin etmediği düşüncesi, bu uygulamaya yönelik bir diğer eleştiridir. Bu görüş sahipleri, vekâlet akdinde aslolanın, vekilin müvekkilinin maslahatına olacak muamelelerde bulunmasının esas olduğu fikrinden hareketle, vekilin aleyhine ya da zararına yapılacak her muamelenin akdin gereklerine aykırı olacağı kanaatindedirler. Buna göre, teverruk talebinde bulunan müşterinin vekili konumunda olan bankanın müşterisine vadeli olarak teverruk konusu malı satması, müvekkilinin menfaatine olmayıp kendi menfaati için yapılan bir işlemdir. Sonrasında müşteri adına vekâleten gerçekleşen peşin satış işleminde ise açıkça müşterinin zararına gerçekleştirilen bir uygulama söz konusudur. Bu durumda, vekil konumunda olan bankanın yapmış olduğu birinci işlemde müvekkilinin herhangi bir kazancı söz konusu olmadığı gibi ikinci işlem de müvekkilin zararı ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla bu tür bir teverruk işleminde müşteri için herhangi bir faydadan söz etmek mümkün değildir.³⁸⁸ Öte yandan, müşterinin sahibi olduğu iddia edilen malın piyasada satılarak paraya çevrilmesi işlemi ile faydanın temin edildiğinden söz edilebilirse de, likidite amaçlı başvuru olan bu işlem, müşteriye sağlanan peşin para karşılığında onun zimmetindeki borç miktarının artırılmasından başka bir şey değildir. Bu da açıkça faizdir. O halde burada sözü edilen fayda, hukuken geçersiz “mülğa maslahat” kapsamındadır.³⁸⁹

Müvekkilin maslahatına aykırı olacak şekilde gerçekleşen vekâlet işleminin, meşru kılınış gayesine aykırılık teşkil ettiği iddiasında olan bu görüş sahiplerine göre, bu tür bir vekâlet sözleşmesinin teverruk uygulamasına dâhil edilmesinin uygun olmayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bir akdin esas maksadına aykırı olarak koşulmuş şartların geçersiz kabul edilmesi gerektiğine dair genel kural da³⁹⁰ bu düşüncenin bir başka delili olarak takdim edilmektedir.³⁹¹

Teverruktaki vekâleti müşterinin faydası açısından değerlendiren Saîdî, yapmış olduğu araştırmalara dayalı olarak teverruk sözleşmesi esnasında müşterinin bankaya vekâlet verme gibi bir zorunluluğunun olmadığını ve bunun örneklerinin olduğunu

³⁸⁸ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i t-Teverruk*, s. 107.

³⁸⁹ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 261.

³⁹⁰ İbn Teymiyye, *el-Kavâidu'n-Nûrâniyye*, s. 280; Muhammed Sıddîkî, *Mevsûatü'l-Kavâid*, VIII, 417.

³⁹¹ Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 261-262.

belirtmekle birlikte, vekâlet uygulamasının zorunlu olması halinde de bunun akde herhangi bir zararının olmayacağı kanaatindedir. Ona göre bu tür bir sözleşme, bir kimsenin söz gelimi odun satın alırken kesilmesini şart koşması gibi birçok satışta söz konu olabilen, akdin muktezasına aykırı olmayan ve tarafların da lehine olan bir uygulamadır. Dolayısıyla, müşterinin kendi mülkiyetinde olan bir mal için vekâlet vermesi şayet kendi lehine olacaksa, bunun bir hile olarak düşünülmemesi gerektiği öne sürülmektedir.³⁹² Bu bağlamda, uygulamayı müşterinin zararı açısından değerlendiren Saîdî, muarızlarına; müvekkilin kendi zararına olacak böyle bir işlemi kabul etmesi ve mülkiyetinde olan bir malın satılması için bizzat vekil tayin etmesinde de fikhî açıdan bir engelin olmayacağı şeklinde cevap vermektedir. Bir başka deyişle, vekâlette dinen ve ahlaken doğru olan, vekilin müvekkilin lehine ve faydasına olanı yapma gayreti içerisinde olması ise de, vekilin mutlaka müvekkilin maslahatına olanı yapması şeklinde bir şartın olmadığı ifade edilmektedir.³⁹³

Kanaatimizce, vekâletin güvene dayalı olarak bir kimsenin yapmaya yetkili olduğu bir muameleyi gerçekleştirmek üzere hukuken temsil yetkisine sahip bir başkasını kendi yerine tayin etmesi ve vekilin de bu yetki gereği müvekkil tarafından belirlenen şartlar çerçevesinde hareket etmek zorunda olması bu akdin temel kuralıdır. Bu itibarla, vekilin müvekkil tarafından tayin edilen bir işlemi kasıt, kusur ya da şartlara muhalefeti olmaksızın yapması halinde emanetçi konumunda olması hasebiyle herhangi bir sorumluluğundan bahsetmek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla müvekkilin bu işten netice itibarıyla kârlı ya da zararlı çıkmış olmasının hukuken önem arz etmeyeceği söylenebilir. Nitekim klasik dönem fukahası tarafından da tartışılan bu meselede Ebu Hanîfe, kendisine bir malın satılması hususunda mutlak vekâlet verilen bir kimsenin, malı düşük veya yüksek fiyata satabileceğini benimsediği bilinmektedir. Ebu Hanife'nin bu konudaki gerekçesi; paraya olan şiddetli ihtiyaç veya satılacak maldan bıkılması halinde onu düşük fiyata veya başka bir mal karşılığında satmanın da halk arasında bir teamül olduğu şeklinde açıklanmıştır.³⁹⁴ Dolayısıyla mutlak satış vekâletinde müvekkilin de rızası olduğu takdirde bir malın piyasa fiyatının altında bir bedelle satılmış olmasının tek başına fesat unsuru ya da vekâlet akdinin muktezasına aykırı görülmesinin yeterli olmayacağı

³⁹² Saîdî, “et-Tevrük”, XVIII, 190-191.

³⁹³ Saîdî, “et-Tevrük”, XVIII, 202.

³⁹⁴ Merğînânî, II, 138-139; İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Bidayetü'l-Müçtehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004, IV, 87.

söylenbilir. Buradaki vekâlet uygulaması ile müşterinin amacının, mümkün olan en kısa zamanda paraya ulaşmak olması ise, klasik bireysel teverruk uygulamalarda da işaret edildiği üzere, kişinin kendi mülkünde mübah olan her şekilde tasarruf edebilme hakkına sahip olması açısından temellendirilebilir.

2.2.8.5.3. Zorunlu Vekâlet ve Şartlı Satış Yasağı

Müşterinin satın almış olduğu mal ya da emtiayı üçüncü bir şahsa satması için bankaya vekâlet vermesinin caiz olduğunu savunan bir başka yaklaşıma göre, bu vekâlet işlemi ister baştan şart koşulsun isterse koşulmasın akdin sıhhatine zarar vermez. Ayrıca bu, hadislerde yasaklanan şartlı satışlar kapsamında değildir. Hadislerde yasaklanan şartlı satış, taraflar arasında nizaa sebep olan satış şeklidir. Öte yandan Hz. Peygamber'in bir yolculuk esnasında Câbir'den devesini kendisine satmasını istemesi karşısında Câbir'in Medine'ye kadar devenin kendisini taşımasını şart koşmasına dair rivayet de şartlı satışın cevazını gösterir.³⁹⁵

Hasan Ali eş-Şâzelî tarafından savunulan bu görüşte, şartlı satış yasağına dair rivayetlerin Câbir rivayeti ile çeliştiği ve şartlı satışın aslında caiz olması gerektiğine dair ortaya atılan iddianın tartışma konusu olduğunu belirtmekte fayda vardır. Nitekim söz konusu rivayette³⁹⁶ Hz. Peygamber'in Medine'ye gelince Câbir'e "Ben senin deveni alıcı değilim. Sen bu deveni al; o senin malındır" demesi, aslında aralarında gerçekte bir alışverişin gerçekleşmemiş olduğu şeklinde de yorumlanmıştır.³⁹⁷ Ayrıca hadisin farklı rivayetlerine işaret eden şârihlerin, Hz. Peygamber'in satın aldığı deveyi Medine'ye kadar Câbir'e iğreti olarak verdiği, Câbir'in deveye yük yüklemesinin Hz. Peygamber'in ona bir vaadi olabileceği, Hz. Peygamber'in bu muameleden maksadının Câbir'in devesini satın almak değil, ona yardımcı olmak ve bağışta bulunmak olduğu vb. yorumlara yer verdikleri görülmektedir.³⁹⁸ Bu da söz konusu bu rivayetin şartlı satışı yasaklayan diğer

³⁹⁵ Şâzelî, XIX/III, 159.

³⁹⁶ Buhâri, s. 322 (Şurût, 4); Müslim, s. 380-381 (Müsâkât, 109-117).

³⁹⁷ Serahsî, *Mebûsât*, XIII, 14; İbn Hazm, VII, 329.

³⁹⁸ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, III, 143-144; Kastallânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1323/1905, IV, 435; Tehânevî, *İ'lâü's-Sünen*, XIV, 146 vd.

rivayetlerle³⁹⁹ en azından telif edilmesinin mümkün olabileceğini göstermektedir. Nitekim şartlı alışverişlere müsamaha ile yaklaşan âlimlerin bütün şartları mutlak olarak sahih görmeyip, akdin muktezasına uygunluk, maslahat ve örf gibi kayıtlar çerçevesinde ele alarak belli bir taksime tabi tutmuş olması da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.⁴⁰⁰ Öte yandan şartlı akitlere nispeten daha geniş ve müsamahakâr bir bakışla yaklaşan Hanbelîler de, bir alışveriş içerisinde bir başka akdin ya da alışverişin şart koşulmasını fesat ve butlan sebebi olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁰¹

Hâlihazırda yaygın organize teverruk uygulamalarında banka tarafından müşteriye satılan emtianın, tekrar borsada nakde çevrilmesi için müşteri tarafından bankaya vekâlet verilmesi gerekmektedir. Hatta söz konusu vekâlet işlemi, uygulamanın sağlıklı işleyebilmesi için olmazsa olmazdır. Bir diğer deyişle, müşteri, banka aracılığıyla almış olduğu emtiayı tekrar aynı bankaya vereceği vekâletle satarak nakde dönüştüremeyeceğini bilecek olsa bu işleme razı olmayacaktır.⁴⁰² Bu bakımdan teverruk sözleşmesinin başında vekâletin şart koşulmasının ya da işlemin tabiatı itibarıyla bunu gerektirmesinin, muameleyi açıkça ya da zımnen şartlı satışlar kapsamına soktuğu söylenebilir. Normal şartlarda müşterinin bir malı satın alırken o malın kendi adına zararına satılmasını şart koşmasının alışveriş akitlerinin tabiatına uygun olduğunu söylemek zor olsa gerektir. Böyle bir şart, her ne kadar müşterinin nihai amacının gerçekleştirilmesi bakımından bir fayda olarak düşünülebilirse de, bunun satıcı ile müşteri arasında gerçekleşmesi, alışverişin menfaat gerektiren bir başka alım satım işlemine bağlı kılınmasını gerektireceğinden kanaatimizce töhmetten uzak değildir.

Bazı araştırmacılar tarafından, satış işlemine vekâlet yoluyla aracılık edilmesinin sözleşme esnasında şart koşulmaması durumunda ya da bu tür bir aracılığın ilk satış işlemi sonrasında koşulsuz olarak gerçekleşmesinin işlemin sıhhatine engel teşkil etmeyeceği

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, XXXXII, 516; İbn Mâce, s. 405 (İtk, 3); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 11; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IV, 335; Cemâlüddîn ez-Zeylaî, IV, 17.

⁴⁰⁰ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, III, 400-401; Haccâvî, Şerefüddîn Musâ b. Ahmed, *el-İknâ' li-Tâlibî'l-İntifâ'*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Riyâd 2002, II, 189-196; Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu Muhtasari Halîl (Ali el-Adevî'nin Hâşiyesi ile birlite)*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1317/1899, V, 80; Mecelle, md. 186-188.

⁴⁰¹ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 170; Behûtî, *Keşşâfu'l-Kınâ'*, III, 193; Haccâvî, II, 192.

⁴⁰² Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 262.

söylense de bu konudaki yaygın örfün ve özellikle de sözleşmelerdeki keyfiyetin hüküm konusunda belirleyici olacağı kanaatindeyiz.⁴⁰³

2.2.8.5.4. Vekâletin Akdin Sıhhatine Engel Olacak Düzeyde Bilinmezlik İçermesi

Vekâlet konusuna yöneltlen bir diğer itiraz, akdin sıhhatine engel olacak düzeyde bilinmezlik (cehalet-i fahişe) içermesidir. Dolayısıyla buradaki satış vekâletinde, malın hangi şartlarda kime satılacağı ve fiyat üzerindeki belirsizlikler söz konusu olduğu sürece böyle bir sözleşmenin sahih olmayacağı savunulmaktadır.⁴⁰⁴

Vekâlet akdinde, müvekkilin amacının sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilebilmesi açısından, akdin konusu ve tasarrufların sınırlarının belirlenmesi gerekli görülür. Ancak, mutlak vekâletlerde müvekkilin faydasına hareket etmek kaydıyla böyle bir şart aranmaz. Nitekim ileri derecede bilinmezlik (cehâlet-i fâhişe) sebebiyle herhangi bir kayıt konmaksızın “her şeye” ya da “her türlü işime vekil ettim” şeklindeki umumi vekâleti caiz görmeyen söz gelimi Şâfiîler de, “bütün malımı sat” veya “bütün alacaklarımı tahsil et” şeklinde belli bir grup işlemin yapılmasına ilişkin umumi vekâleti câiz görmüşlerdir.⁴⁰⁵ Dolayısıyla bir kimsenin, adına ne satın alınmış ise onu satmaya mutlak olarak bir başkasını vekil tayin etmesinin bilinmezlik açısından akde olumsuz bir etkisi olmayacağı söylenebilir.

Tevrük bağlamında gerçekleşen işlemlerde ise, banka tarafından satın alınmış olan emtianın cins, vasıf ve miktarı ilk sözleşme kapsamında belirlenmiş olduğundan, ikinci kez satışa sunulan bu emtianın bu özelliklerinde herhangi bir değişim olmamaktadır. Taraflarca özellikleri bilinen vekâlet konusu emtianın sabit bir fiyat belirtmeksizin kusur, kasıt ve ihmal içermeyen bir yöntemle piyasada satışa arz edilmesinde bu anlamda sakınca görünmemektedir.

⁴⁰³ Bu kanaatin sahibi olan Muhammad Ayub, her ne kadar koşulsuz olarak gerçekleşen böyle bir işlemin akdin sıhhati açısından engel doğurmayacağını belirtse de netice itibarıyla böyle bir işlemin tavsiye edilmeyeceğini belirtmektedir (Bkz. Muhammad Ayub, s. 350).

⁴⁰⁴ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Tevrük*, s. 109-110.

⁴⁰⁵ Şirbîni, III, 209.

2.2.8.6. İne Akdinin Özelliklerini Yansıtması

Bankaların, teverrick uygulamalarının alt yapısını hazırlarken akde konu malın satıcı ve müşterisinin alışveriş için karşı karşıya getirilmemesi hususunda genellikle titizlik gösterdikleri bilinmektedir. Bu sebeple bankanın, müşterisi için satın almış olduğu malın müşteriye temsilen tekrar satılması esnasında ilk satıcı tercih edilmedikçe söz konusu muamelelerin açıkça İne akdi olarak isimlendirilemeyeceği söylenebilir. Ancak şeklen teverrick ve İne akdi arasında açıkça bir benzerlikten söz edilemese de dolaylı olarak ya da amaç ve sonuç bakımından her iki akdin de aynı özellikleri temsil ettiği düşüncesi bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

İne akdinin mahiyeti incelendiğinde, hileli yollarla da olsa parasal yönden sıkışan kimseye nakit sağlama gibi bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki burada temin edilen finansmana, araya giren alım satım üzerinden meşruiyet kazandırılmak istenmektedir. Organize teverrick uygulamalarında da müşteriye hazır para sağlayacak vasıta, satıcı konumundaki bankadır. Bu bakımdan, aradaki alışveriş işlemi yok sayılacak olursa bu işlemin, tıpkı bankanın müşterisine; “bana 150 lira olarak geri ödemen karşılığında sana 100 lira temin edebilirim” demesi manası taşıdığını ileri süren yaklaşımları görmek mümkündür.⁴⁰⁶ Ayrıca müşterinin, ihtiyaç duyduğu finansman miktarını beyan etmesi dışında gerçekleşen bütün işlemlerin banka tarafından üstlenilmesinin bu işlemleri İne uygulamasından farksız kılmakta olduğu da iddia edilmektedir.⁴⁰⁷ Bu konuda müşteriye satılan malın bankanın kendisi tarafından ya da bir başkası tarafından geri satın alınmasının netice olarak aynı amaca hizmet ettiği kanaati bu işlemlere yöneltilen olumsuz eleştirileri pekiştirmektedir.

Genellikle uluslararası borsalarla işbirliği içerisinde gerçekleşen işlemlerin İne akdi ile ilişkisi açısından öne çıkan diğer bazı sakıncalar şu şekilde özetlenebilir:

- a. Teverrick Konusu Emtianın İlk Sahibi Olan Firma ya da Şahsa Dönebilme İhtimali

⁴⁰⁶ Süveylim, “et-Teverrick”, XX, 263.

⁴⁰⁷ Darîr, XXI, 68.

Uygulamada genellikle akde konu malı son olarak satın alan müşteri ilk satıcısı olmamakla birlikte, malın ilk satıcısına dönebildiği bazı uygulamaların olduğundan söz edilebilmektedir.⁴⁰⁸

İlk ihtimalde göre, müşteri teverruk sözleşmesi uyarınca satın almış olduğu emtiayı, müşterisi olduğu bankaya satmadığından burada iki kişi arasında gerçekleşmiş bir îne akdinden bahsedilemeyeceği söylenebilir. Aynı şekilde müşterinin bu emtiayı sattığı üçüncü kişiler, akit konusu malı ilk satana bir şekilde iade etmediği takdirde araya anlaşmalı olarak üçüncü kişinin girdiği (üçlü) îne olduğu da söylenemez.

İkinci ihtimal göz önünde bulundurulduğunda ise şu soru akla gelmektedir: Müşterinin borsa üzerinden banka aracılığıyla satın almış olduğu emtia, satılmak üzere tekrar borsaya arz edildiğinde, söz konusu emtiaya uygun bir fiyatla müşteri olarak talip olan tarafın bu malın ilk satıcısı olduğu ortaya çıkarsa durum ne olacaktır? Ya da alışverişin bu şekilde tamamlandığının sonradan anlaşılması halinde fikhî açıdan malın ilk sahibine dönmemesi gerektiği ilkesi gereği akdin feshedilmesi mümkün olabilecek midir?⁴⁰⁹

Müşterinin nihayetinde satış yaptığı kişinin, o malın ilk sahibi olması sebebiyle meydana gelebilecek bir töhmetten bahsedilse de, normal îne uygulamalarına cevaz vermeyen bazı mezheplerin bu tür muamelelere cevaz vermiş olmasından hareketle⁴¹⁰ bazı

⁴⁰⁸ Hüseyin Hâmid Hassân, “et-Teverruku’l-Masrifıyyu’l-Munazzam”, *MMFİ*, ys. 2013, c. XIX/III, s. 184; Hazne, s. 74; Süveylîm, *et-Tekâfıu’l-İktisâdî*, s. 16.

⁴⁰⁹ Ubeydî, *Hakikatü Bey’i’t-Teverruk*, s. 90.

⁴¹⁰ Nitekim Osmanlı döneminde başvuru kredi uygulamalarında faize düşmemek için borç veren tarafından alınan fazlalığın, bahsedilen şekilde gerçekleştirilen bir muamele ile (muamele-i şer’iyye) meşru bir forma büründürülmekte olduğu bilinmektedir. 10’a 12 gibi belli bir fazlalık karşılığında borç talebinde bulunan bir kimsenin faize düşmemek üzere borç veren tarafla yapacağı muamele-i şer’iyye’nin usulü şu şekilde belirlenmiştir: “Borç veren kimse, malını vadeli olarak borç verdiği kişiye vadeli olarak satar ve malı kendisine teslim eder. Borçlu, satın almış olduğu bu malı daha düşük bir bedelle bir başkasına satar. Bu müşteri de satın aldığı aynı malı, borçludan satın aldığı fiyatla ve peşin olarak borç veren şahsa satıp elde etmiş olduğu parayı borçluya verir.” Tavsiye edilen bir diğer uygulama şekline göre ise; borç veren kimse eş zamanlı olarak borç verdiği şahsa söz gelimi 150 akçe değerindeki bir eşyayı 180 akçeye vadeli olarak satıp teslim eder. Borç alan şahıs ise, beraberinde satın almış olduğu bu eşyayı bir başkasına hibe ve teslim eder, o şahıs da söz konusu eşyayı aynı şekilde ilk sahibine hibe ve teslim eder. Bu uygulamalarda anlaşmalı olarak araya üçüncü kişilerin sokulması suretiyle malın tekrar ilk sahibine dönmemesinin sağlanması Hanefilerce yasaklanan îne kapsamında değerlendirilmiş olmakla birlikte, söz konusu uygulamalarda, Ebu Yusuf’tan

araştırmacılar bunun normal olarak iki kişi arasında gerçekleşen ineden kerahet bakımından daha hafif olacağını belirtmektedirler.⁴¹¹ Kanaatimizce, sözleşme aşamasına geçmeden önce bu konuda tedbir alınma zorunluluğu olmakla birlikte, taraflar arasında ön anlaşma yoluyla töhmeti gerektiren böyle bir duruma zemin hazırlanmadıkça akdin feshedilmesi gerekmez. Zira müşterinin satış yaptığı taraf, daha önce aynı malı kendisinden direkt olarak satın aldığı kimse olmadığı gibi, taraflar arasında malın ilk sahibine dönmesi üzerine tasarlanmış herhangi bir danışıklılık hali yoktur.

b. Teverruk Konusu Emtianın İlk Sahibi Olan Firma ya da Şahsa Döneceğine Dair Ön Anlaşmanın Yapılmış Olması

Bankanın emtia satın aldığı üçüncü tarafla, malı piyasadaki peşin fiyatının da altında bir bedelle geri almak üzere önceden anlaştığı yönünde daha farklı kuşkular da ileri sürülmektedir.⁴¹² Klasik bireysel teverruk uygulamalarında da belirtildiği üzere, böyle bir işlemde anlaşmalı olarak üçüncü kişilerin araya sokulması ya da akde konu malın dolaylı yollarla da olsa ilk satıcısına dönmesi faiz şüphesi doğuracağından böyle bir işlemin baştan caiz olmayacağını söylemek mümkündür.

c) Emtianın Nihai Olarak Kendisine Döndüğü Firma ya da Şahsın İlk Olarak Teverruka Konu Malı Satan Şirketten Bağımsız Fakat Onunla Anlaşmalı Olması

Akde konu emtiayı ilk olarak satan firma, banka aracılığıyla müşteri tarafından satılan malı kendisi satın almamakla birlikte, bir başka firma ya da şahsın satın alıp kendisine satacağına dair ön anlaşmanın yapılmış olması da mümkündür. Bazı araştırmacılar bu işlemin, faize götürme riski bakımından bir öncekine göre daha hafif olduğunu söylemektedirler.⁴¹³

d) Emtianın Kendisine Döndüğü Firmanın İlk Olarak Teverruka Konu Malı Satan Firmadan Bağımsız Olması ve Aralarında Herhangi Bir Anlaşmanın Olmaması

nakledilen cevaz görüşüne atıfta bulunulduğu görülmektedir (Ebussuûd Efendi, *Ma'rûzât*, Haz: Pehlul Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 125; Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, Dersaadet 1324/1906, I, 249).

⁴¹¹ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 195.

⁴¹² Süveylim, “et-Teverruk”, XX, 253.

⁴¹³ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 195; Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 92.

Böyle bir muamelede faize kapı aralayacak herhangi bir problem göze çarpmamaktadır.

2.2.8.7. Müşterinin Zararı ve Faiz Olgusu

Klasik bireysel teverrukta söz konusu edilen müşterinin zararı ve faiz - teverruk ilişkisi, organize teverruk uygulamalarında da aynı şekilde tartışma konusu olarak yerini almıştır. Müşterinin nihayetinde elde ettiği sıcak para karşılığında vadeli olarak daha fazlasını borçlanması, bir yönüyle aynı cins paranın vadeli ve ziyadesiyle değişiminden ibaret olduğu şeklindeki iddia günümüz uygulamaları için de söz konusudur.⁴¹⁴ Konunun tarihsel geçmişi incelendiğinde, günümüzde öne çıkan bu yaklaşımların geçmişte de aynen dile getirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, İbn Teymiyye'ye göre, bir kimse “paraya ihtiyacım var” dedikten sonra, artık o kimseyi vadeli borçlandırma sonucunu öngören her türlü muamele fasittir ve hakikati itibariyle faizdir.⁴¹⁵

Müşterinin neticede bankadan sadece belli meblağda nakit finansman alıp belirlenen vadede daha fazlasını ödemekte olduğu göz önünde bulundurulduğunda, akdin baştan faize karşı alternatif bir finansman sağlama yöntemi olarak düzenlendiği söylenebilir. Muamelede esas amaç olmadığından, akde konu mal/emtianın özellikleri ve değeri gibi hususların müşteri tarafından hiçbir şekilde sorgulanmaması normal olarak bu işlemin konvansiyonel bankacılıktaki kredi sözleşmelerinden farksız olmadığı iddialarını beraberinde getirmiştir.⁴¹⁶ Kabul etmek gerekir ki müşteri, sözleşme gereği satın almış olduğu emtianın özelliklerinden haberdar olmadığı gibi söz konusu ürünün fiyatı üzerinde pazarlık etme şansı da bulunmamaktadır. Bu da müşterinin ihtiyaç duyduğu finansman miktarını beyan etme ve evrak üzerinde imza atmaktan başka emtia ticareti ile herhangi bir ilgisi olmadığını göstermektedir.⁴¹⁷ Öte yandan müşterinin bankadan sıcak para dışında herhangi bir emtia teslim almaması, sözleşmede zikredilen emtia alışverişinin şekli bir uygulama olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

⁴¹⁴ Gazâvî, s. 21.

⁴¹⁵ İbn Teymiyye, *Câmiu'l-Mesâil*, Thk.: Muhammed Aziz Şems, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme 1422/2001, I, 223.

⁴¹⁶ Haddâd, XIX/III, 103-104; Vehbe Mustafa ez-Zuhayli, XXIX/III, 802-803.

⁴¹⁷ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 104; Abdülhay el-Kâsım vd., s. 57.

Organize teverruk uygulamalarındaki gerçek amacın, vadeli olarak daha fazlasını borçlanma karşılığında peşin finansman sağlamak olduğunu savunanların bir diğer iddiasına göre, böyle bir işlemin gerçek yüzü, akdin esas gayesine hizmet eden malın aradan çıkarılması halinde ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla sonuç itibariyle bu işlemlerin meşru bir amaca hizmet ettiğini söylemek mümkün değildir.⁴¹⁸ Bu yaklaşımın, esasında Mâlikîlerin sedd-i zerâî‘ çerçevesinde ortaya koymuş oldukları, “Aslolan elden çıkan ve ele geçene bakmaktır. Şayet işlem bu şekilde caiz ise caizdir. Değilse, muteber olan sözler değil, fiillerdir.”⁴¹⁹ kuralı ile de büyük ölçüde örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Bankalarca işletilen teverrukun mübah görülmesinin, harama ulaştıran yolları meşrulaştırmaya çalışan hilelere kapı aralamak olduğu şeklinde daha ağır ithamlarla bu uygulamayı eleştirenler, somut bir gerçekliğe sahip olmayan böyle bir alışveriş üzerinden para kazanmaya çalışmayı tıpkı nikâh adı altında zinanın helal görülmesi örneğiyle izah etmektedirler.⁴²⁰ Ancak bu eleştirilere, günümüzde teverruk talebiyle bankaya başvuranların asıl amacının hile yoluyla faizli finansman elde etmek olmayıp aksine faizden kurtulmak olduğu şeklinde itirazlar da yöneltilmiştir. Şöyle ki, niyeti faiz olan kimsenin teverrukun külfetine katlanmasına gerek olmayıp bankadan faizli kredi alması her halükârda mümkündür. Buna göre, faizli kredi kullanmanın aksine meşru bir yol arayışı içerisine girerek teverruk gibi meşru bir araçla finansman bulmak isteyen bir kimsenin, hile ile harama ulaşmaya çalışmakla itham edilmesinin yersiz bir eleştiri olduğu ifade edilmiştir.⁴²¹

Faiz eleştirisine karşı teverruku müdafaa eden bir diğer görüşe göre, bu uygulama faizden ziyade vadeli satış uygulamasına daha çok benzemektedir. Nitekim banka ile müşterisi arasında meydana gelen işlem, emtianın vadeli olarak satışından ibarettir. Bu işlemde bedellerin ribevi olmaması da fıkhen caiz olan bir satış olduğunu göstermektedir. Bu muamelenin müşterinin zararına olması ise, işlemin caiz olmaması hükmünü gerektiren bir illet olma özelliğine sahip değildir.⁴²²

⁴¹⁸ Karadâgî, s. 118-119, 129.

⁴¹⁹ Karâfî, *el-Furûk*, III, 269.

⁴²⁰ İbnü'l-Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, III, 127; Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 106.

⁴²¹ Muhammed Ali el-Karî, “et-Teverruk”, XVII/II, 640.

⁴²² Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 204.

Kanaatimizce, bankalarca organize edilen teverruk uygulamalarının hîle (mahreç/çıkış yolu) kapsamında değerlendirilmesi, kökleri geçmişe dayanan hile-i şer'iyeye uygulamalarının meşruiyeti etrafındaki tartışmalardan farklı değildir. Bu uygulamayı, “şekil bakımından hukuka uygun bir işlem vasıta kılınarak yasaklanmış bir neticeyi elde etme kastıyla yapılan muamele” şeklinde anlayanlar haliyle olumsuz kanaattedirler. Bunun aksine, teverruku harama karşı meşru bir tedbir, hukuken izin verilen bir çıkış yolu olarak değerlendirenler ise, yol meşru ve ulaştırdığı şeyler de meşru olduğu takdirde yapılan hilelerin ilke olarak meşru olduğu görüşünden hareketle daha müspet bir kanaat ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla biçimsel olarak hukuka uygun görünen bir işlemin hükümsüz olduğunu söylemek kolay olmadığı gibi, amaç bakımından hukukun gayeleri ile uyuşmayan zıt temayüllerin hukuka uygun formlar içerisindeki meşruiyetinin tartışmalı olduğunu da kabul etmek gerekecektir.

2.2.8.8. Muamelelerin Nasslara ve Şâri'in Maksadına Uygunluğu

İslam'da alışverişin helal kılındığını beyan eden genel kural niteliğindeki ayet ve hadislerle bunlara dayalı oluşturulmuş genel fikhî/hukukî ilkeler üzerinden klasik bireysel teverruk uygulamalarını sahih kabul eden araştırmacılardan bazıları, bu uygulamanın modern versiyonlarının da aynı hükümler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Alışverişin helal kılınıp faizin yasaklanmasına dair genel nassların yanı sıra organize teverruk uygulamalarının temellendirildiği özel ve cüz'î delillerden biri ise, Hz. Peygamber tarafından Hayber'e görevli olarak gönderilen memurunun kötü cins hurmayı iyisi ile takas etmesi üzerine uyarılması ve bu işlemin alım – satım üzerinden gerçekleştirilmesini tavsiye eden rivayettir.⁴²³

Organize teverruk uygulamalarını faizin meşru bir alternatifi olarak gören yaklaşıma göre, Hz. Peygamber'in faizli bir işlemten nasıl uzak kalınacağına dair önerdiği bu yöntem teverrukta uygulanan yöntemin aynısıdır ve caizdir. Ancak bu yaklaşım, Şâri'in maksadını gerçekleştirme bakımından bu iki uygulamanın birbiri ile mukayese edilemeyecek özelliklere sahip olması yönüyle eleştirilmiştir. Buna göre, hadiste sözü

⁴²³ Buhârî, s. 255 (Buyû', 89); Müslim, s. 379 (Müsâkât, 94, 95).

edilen kötü cins hurmanın satılması esnasında satıcı elindeki bu hurmadan kurtulmak istemekte ve parasıyla daha iyi cins hurma almayı arzu etmektedir. Bu hurmaya talip olan müşteri ise imkânı buna el verdiğiinden satın alma yoluna gitmektedir. Burada akdi yapan her iki tarafın bu işleminin Şâri‘in maksadına aykırı bir tarafı yoktur. Teverrukta ise alım satım işleminden maksat, daha fazlasını borçlanma yükümlülüğü altına girerek nakit elde etmek olduğundan her iki tarafın muamelesinin aslında haram olan bir şeye ulaşmayı amaçlamakta olduğu ileri sürülmüştür.⁴²⁴

Bilindiği üzere alışveriş, vekâlet vb. akitler belli maslahatları gerçekleştirmek için meşru kılınmıştır. Ancak teverrukta, tıpkı hülle ve yıl dolmak üzere iken nisap miktarındaki mevcut malın bir kısmını bir başkasına hibe etmek gibi şâri‘in maksadına ters düşen uygulamalar olduğunu ileri sürenler, bu işlemde söz konusu olan akitlerin amacına uygun olarak işletilmediği kanaatindedirler. Nitekim alışveriş ile müşterinin mal, satıcının da para ihtiyacının karşılanması amaçlanır. Aynı şekilde vekâlet akdinde vekil, müvekkilden daha tecrübeli olduğu için yetkilendirilir ve müvekkilinin maslahatı için çalışır. Organize teverruk uygulamalarında söz konusu bu temel gayelere uygun bir irade ortaya konmadığından, burada tarafların maksadı ile Şâri‘in maksadının aynı olduğunun söylenemeyeceği ifade edilmektedir.⁴²⁵

Organize teverruk işlemlerinin gerek umumi hükümler ortaya koyan nasslar ve küllî kurallar, gerekse bu nasslarla amaçlanan gayelere uygunluğu bakımından ileri sürülen yaklaşımların kendi içerisinde değerlendirilmeye açık bazı yönleri olduğunu söylemek mümkündür.

Öncelikle, nassların yorumlanması ve bunun neticesinde yeni hükümlerin inşa edilmesi fikhî açıdan zorunlu bir durum olmakla birlikte, bu konuda mevziî bir yaklaşımla sınırlı kalmanın doğru sonuçlara ulaştırmadaki yeterliliği tartışmaya açıktır. Zira bütüncül bir bakış açısı ile ele alınan nasslarda nesh, ıtlak – takyid ve tahsis gibi bazı etkileşimlerin olduğu göz ardı edilemeyecek düzeyde bir gerçekliğe sahiptir. Söz konusu bu durumlar göz önünde bulundurulmaksızın umumi hükümler ihtiva eden nassların delaletlerinin daha baştan kesin ve sınırlanamaz kabul edilmesi yöntemsel olarak isabetli olmayacaktır. Öte yandan cüzî meseleler hakkında hususi hükümlerin bulunması durumunda, bunları

⁴²⁴ Hassân, XIX/III, 195.

⁴²⁵ Hassân, XIX/III, 187.

görmezden gelerek küllî fıkıh kaidelerinin işletilmesi de aynı şekilde kural ihlalini gerektiren bir başka problem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²⁶

İslam'ın külli prensipleri gereği bir kimsenin tasarruf ve muamelelerindeki maksadının şari'nin o konudaki maksadına uygun olmaması halinde, mükellefin maksadının şari'nin maksadı karşısında bir değeri olmayacağı kabul edilmesi gereken bir husustur. Zira akitlere şeklen kazandırılan meşru formlar, temel gayelere hizmet ettiği ölçüde anlamlı ve çare üreten bir özelliğe sahip olacaktır. Bu açıdan, dinde konulmuş olan hükümlerde mükelleften beklenen şeyin, onun muamelelerindeki amacının teşrîdeki amaca uygun düşmesi olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Nitekim kulluk da, dini hükümlerin inşasında dikkate alınan ilâhî maksatlar doğrultusunda hareket etmeyi gerektirir. Şâtıbî'nin deyimiyle, belli bir amaca binaen meşru kılınmış muamelelerin Şâri'nin o tasarrufla kastetmediği bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilmesi, aslında o şeyi gayri meşru olarak işlenmesi demektir.⁴²⁷ Hatta Şâtıbî daha da ileri giderek, böyle bir teşebbüs içerisinde olan kimsenin, Şâri tarafından tanzim edilen düzeni bozup Allah'ın ayetleriyle alay etmiş olacağını belirtir. Çünkü Allah'ın koymuş olduğu hükümler de Allah'ın ayetlerindendir. Yüce Allah'ın, "Allah'ın ayetlerini alaya almayın." sözünden maksat da, hükümleri amaçlarından saptırmaktır.⁴²⁸ Bununla birlikte, Şâri'nin ihtiyaçların giderilmesi esasına dayalı olarak mübah kıldığı sözleşmelerin bu amaç doğrultusunda kullanılmasının teşrîdeki amacına aykırı olduğu iddiasında olmak da kanaatimizce Şâri'nin amacının tam olarak gerçekleşmemesi riskini beraberinde getirebilecektir. Öyleyse, teverruka yönelik yukarıda dile getirilen eleştirilerden de hareketle, alışveriş ve vekâlet gibi akitlerin finansman ihtiyacının giderilmesi için kullanılmak istenmesinin makâsıd açısından mutlak bir engelle karşı karşıya olduğu iddiası daha hassas ve tutarlı bir biçimde sorgulanmalıdır.

2.2.8.9. İslami Bankacılık Hedeflerine Aykırı Olması

Finansman aracı olarak kullanılan teverrukun eleştirilen bir başka yönü de, İslami olma çabasında olan bankaları asıl hedefinden uzaklaştırmasıdır. Bu konuda yapılan araştırmalarda, bazı islam ülkelerinde teverrukun diğer faizli finansal araçlara göre tercih

⁴²⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İhsan Akay, "Kavâid-i Fıkhiyyenin Müstakil Delil Olma Problemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2018, sy. XXXI, s. 89-120.

⁴²⁷ Şâtıbî, III, 30.

⁴²⁸ Şâtıbî, III, 31.

edilme oranının % 60'ın üzerinde seyretmekte olduğu⁴²⁹ hatta % 80'lere ulaştığı yönündeki tespitler de bu uygulamanın sektör içerisinde ulaştığı seviyeyi göstermektedir.⁴³⁰ İslami bankacılığın yatırıma dayalı temel finansman araçlarından sarfi nazar ederek konvansiyonel bankaların mantığı üzerinden hazır kredi/finansman sağlama ve bunun üzerinden miktarı önceden tayin edilmiş kâr elde etme amacı taşıyan bu uygulamaların katılım bankaları açısından eksen kaymasına sebep olduğu ileri sürülmektedir.⁴³¹

Bankaların yatırım aracı olarak bu yöntemi tercih etmelerinin önemli bir sebebi olarak, konvansiyonel bankacılıkta faiz yoluyla elde edilen kâr oranının daha fazlasının bu muamele yoluyla elde edilebilmesinden bahsedilebilir. Ne var ki bu işlemin, alışveriş üzerinden ve faizin zıddına kâr karşılığında yapılmış olması ile dini anlamda meşru bir hüviyete bürünmüş olduğu düşünülmektedir.⁴³²

Teverruku İslami finans kuruluşları açısından meşru bir finansal araç olarak görmeyenler, temelde murabahaya dayalı olarak ve faizli kredi sistemine alternatif bir ürün olarak geliştirilen organize teverruk uygulamalarının gerçekte meşru bir alternatif olmaktan uzak ve aksine faizle aynı amaca hizmet eden uygulamalar olduğunu düşünmektedirler. Bu sebeple de, faizsiz nakdî kredilerin alternatifinin, İslamî iktisadın felsefe olarak da benimseyip teşvik ettiği, emek – sermaye ortaklığına dayalı reel ticari faaliyetler olması gerektiği dile getirilmektedir.⁴³³

Öne sürülen bir diğer iddiaya göre, teverrukun bankalar aracılığıyla organize bir şekilde yaygınlaşması ya da bu muameleye dayalı finansman ürünlerinin geliştirilmesi insanları daha fazlasını borçlanma karşılığında nakit finansman sağlamaya teşvik etmektedir. İktisadî hayatta borçları artırmanın ötesinde üretime artı bir katkı sağlamayan bu hedef ise konvansiyonel bankacılık yöntemlerinden farksız değildir. Hâlbuki İslami finansın esas amacı, borçlanma ihtiyacını reel yatırımlarla ilişkilendirerek iktisadî hayattaki canlılığı artırmak ve borçlanmaların azalmasını temin etmektir.⁴³⁴

⁴²⁹ Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 204.

⁴³⁰ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i t-Teverruk*, s. 114.

⁴³¹ Sa'd Abd Muhammed, “et-Teverruku'l-Masrifî ve Âsâruhu'l-İktisâdiyye”, *Mecelletü Külliyyeti Bağdâd li'l-Ulûmi'l-İktisâdiyyeti'l-Câmia*, 2013, sy. XXXVII, s. 59; Saîdî, “et-Teverruk”, XVIII, 206.

⁴³² Ubeydî, *Hakikatü Bey'i t-Teverruk*, s. 115.

⁴³³ Darîr, XXI, 84-85.

⁴³⁴ Müşaykih, s. 186.

Finansman aracı olarak teverruka karşı müspet bakışa sahip olanlar, yukarıdaki bu eleştirilere, katılım bankacılığında teverrukun tek ve mutlak finansman yöntemi olmadığı, diğer meşru finansman araçlarından sadece biri olduğu şeklinde cevap vermektedirler.⁴³⁵ Öte yandan, özellikle üretici firmaların ellerinde bulundurdukları ürünleri borsa aracılığıyla piyasaya sunup likidite problemini aşmaları ve üretimlerini meşru yollarla finanse edebilmeleri açısından teverrukun reel sektör açısından faydalı bir alternatif olabileceği de dile getirilen hususlardandır. Olaya bu açıdan bakan bazı araştırmacılar, teverrukun bu açıdan reel iktisadi alana katkı sunabilecek meşru bir ürün olabileceği kanaatindedirler.⁴³⁶

2.2.9. Fukaha ve Çağdaş Fıkıh Kuruluşlarının Organize Teverruk Uygulamalarına Yaklaşımı

2.2.9.1. Bireysel Yaklaşımlar

Organize teverruk uygulamalarının kurumsal bir finansman aracı olma özelliğini kazanmış olması henüz yeni olmakla birlikte geçmiş fıkıh literatüründe bu tür muamelelerin teorik arka planına dair ortaya konmuş bazı değerlendirmelerin varlığından söz edilebilir. Klasik bireysel teverruk uygulamalarının fikhî açıdan temellendirilmesinde selef âlimlerinden naklen yer verilen rivayetlerin bazılarının özellikle günümüz organize teverruk uygulamalarının hükmüne ışık tutmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, konu hakkındaki bireysel fikhî yaklaşımların aktarılmasında kronolojik bir seyrin takip edilmesi uygun olacaktır.

Daha önce de işaret edildiği üzere, Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe tarafından nakledilen rivayetlerde, Abdülmelik b. Ebî Âsım ya da Dâvud b. Ebî Asım'ın kız kardeşleri ile aralarında geçen muamele şeklinde, müşteriye satılan mal yine aynı satıcı tarafından bir başkasına satılmaktadır. Said b. el-Müseyyib ise bu muamelede ilk satıcı ile ikinci satıcının aynı olmaması gerektiğini, aksi takdirde bunun faiz olacağını vurguladığı görülmektedir.⁴³⁷ Said b. el-Müseyyib'in tabîinin büyüklerinden olduğu ve birçok sahâbi ile karşılaşmış meclislerinde bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, onun katında bu

⁴³⁵ Reşîdî, s. 131-132.

⁴³⁶ Muhammed Ali el-Karî, "et-Teverruk", XVII/II, 658-659.

⁴³⁷ Abdurrezzâk, VIII, 294; İbn Ebî Şeybe, IV, 557.

meselenin yeni bir mesele olmadığı ve hükmünü daha öncesinde bildiği bir mesele olduğu da dile getirilmektedir.⁴³⁸

Benzer şekilde, kendisinden kadın ya da bedevilerin mal satın aldığından ve söz konusu bu malın bir başkasına tekrar satılması için kendisinden aracılık talep edildiği söyleyen ipek tüccarına Hasan el-Basrî tarafından, sattığı malda hiçbir şekilde aracılık faaliyetinde bulunmamasının söylenmesi⁴³⁹ de bazı erken dönem fukahâsının bu konudaki bakış açısını gösteren bir başka örnek olarak değerlendirilebilir.

Sahnûn'un (ö. 240/854) vekâlet uygulamalarına dair İmam Mâlik'ten naklettiği bir görüş, organize teverruk uygulamasındaki işleyişin caiz görülmemiş olduğuna temel teşkil etmektedir. Bu görüşe göre, bir kimse bir malı 100 dinara vadeli olarak satın alışıveriş bittikten sonra müşteri satıcısına; "ben ticaretten anlamıyorum, bu yüzden sen bu malı benim adıma piyasada peşin olarak sat!" dese, İmam Mâlik'e göre bu yasak satışlar kapsamında bir işlem olur.⁴⁴⁰ İmam Mâlik'in bu görüşü incelendiğinde, bir kimsenin kendisi için satın alamayacağı şey için başkasına vekil olamayacağı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vadeli olarak müşteriye satılan bir mal, ondan peşin ve daha ucuza geri satın alınamayacağı gibi, bir başkasına da satılamaz.

İmam Mâlik'in bu görüşüyle aslında satıcının sattığı malı kendi adına satın almasına karşı olduğu, vekâlet yoluyla başkasına satmasını ise farklı değerlendirdiği yönünde bir görüş⁴⁴¹ ileri sürülmüşse de, İmam Mâlik'in benzer meselelere verdiği diğer cevaplardan bunun sağlıklı bir yorum olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine İmâm Mâlik'in, satıcının bu malı bir başkasına, ancak müşterinin aldığı fiyattan daha fazlası ile satması durumunda böyle bir işlemin caiz olacağına sıcak baktığı görülmektedir.⁴⁴²

İmam Muhammed'in îne akdi kapsamında zikretmiş olduğu bir meselede, bir kimse satmış olduğu ve müşterinin henüz parasını henüz ödemediği bir malı ne kendisi için satın alması ne de bir başkasının satın alması için aracı olmasının caiz olmayacağı belirtilmektedir.⁴⁴³ Zeylaî'nin bu esastan hareketle köle satışı üzerinden yapmış olduğu

⁴³⁸ Süveylim, "Müntecâtü't-Tevrûkî'l-Masrifiyye", XIX/III, 314.

⁴³⁹ Abdurrezzâk, VIII, 294.

⁴⁴⁰ Sahnûn, III, 166-167.

⁴⁴¹ Saîdî, "et-Tevrûk", XVIII, 191.

⁴⁴² Sahnûn, III, 168.

⁴⁴³ Şeybânî, V, 204.

örneklemede, bir kimsenin kölesini bin dirheme satmak üzere vekil tayin edip kölesini sattırdıktan sonra, vekilin tekrar müvekkili adına satmış olduğu bu köleyi kendisi için ya da isteği üzere bir başkası için satın almasının caiz olmayacağı ifade edilmektedir.⁴⁴⁴ Bu işlemde vekilin bir başkası için satın alma işlemine dâhil olması da, bir önceki satış işlemine aracı olması sebebiyle haklar bakımından malı kendisi için satın alması kapsamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla ilk satıcının satmış olduğu bir malı daha düşük bir bedel üzerinden kendisi için satın alması ile bir başkasına satmak üzere tekrar o mala talip olması arasında hüküm olarak bir fark gözetilmemiştir. İne satışında ikinci akdin ilk akdin bedelini teslim aldıktan sonra ya da önce yapılması meselesinde Hanefî mezhebinde farklı yaklaşımlar söz konusu olmakla birlikte, satıcının ikinci bir akitle geri alamayacağı malın bir başkasına satışına da vekâlet edemeyeceğine dair ortak yaklaşımın, günümüz organize uygulamalarına karşı olumsuz bir bakışı temsil ettiği söylenebilir.

Organize teverrukun bugünkü uygulamasını tasvir eden bir başka örneği İbn Teymiyye’de görmek mümkündür. İbn Teymiyye tarafından tasvir edilen bu mesele şöyledir: Bir kimsenin bir başkasına borcu vardır. Borçlunun çocuğu babasının borcunu ödeyebilmek için alacaklıya; “bana vadeli bir mal sat, ben de onu peşin olarak (bir başkasına) satayım” diye bir teklif sunmaktadır. İbn Teymiyye’ye göre burada gaye ihtiyaç duyulan bir eşyanın alınması değil, bu işten para kazanmaktır. Dolayısıyla bunun en azından mekruh olduğunda şüphe yoktur.⁴⁴⁵ Nitekim İbn Teymiyye’ye göre üç türlü müşteri vardır: Birincisi, yeme, içme, giyme ve binme gibi tabii ihtiyaçları sebebiyle mal ve eşya alır. İkincisi, ticaret yapma amacıyla mal alır. Bu iki yöntem dinen gerekli görülen şartları taşıdığı takdirde Kitap, Sünnet ve icmâ ile caizdir. Üçüncüsünde ise, borcunu ödemek için de olsa vadeli olarak alınan malı daha ucuza başka bir yerde peşin satmak gibi yapılan alışveriş sırf paraya ulaşmak içindir. Bu ise yasaklanan muameleler arasındadır.⁴⁴⁶

XX. yüzyılda Suudi Arabistan eski müftüsü Muhammed b. İbrâhim Âlû’s-Şeyh’in doğrudan teverruk işlemi ile ilişkili olmasa da, borcunu ödemek amacıyla mal satın alan bir kimsenin, söz konusu bu malı satmak için satıcısına vekâlet vermesini caiz gördüğüne dair

⁴⁴⁴ Fahrüddîn ez-Zeylâî, IV, 54. Aynı hüküm için bkz. İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, V, 74.

⁴⁴⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, XXIX, 302.

⁴⁴⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, XXIX, 499-500.

kendisinden nakledilen görüşü, teverruk işlemlerinin organize şekline açıkça cevaz veren ilk fetva örneği olarak takdim edilmektedir.⁴⁴⁷

Organize teverruk uygulamalarına dair günümüzde yapılmış çalışmalarda ortaya konan yaklaşımların genel olarak olumsuz olduğu görülmektedir. İbrahim Abdüllatif el-Ubeydî, Muhammed el-Emin ed-Darî,⁴⁴⁸ İbrahim Fâdıl ed-Debû,⁴⁴⁹ Ahmed b. Abdülaziz el-Haddâd,⁴⁵⁰ Hüseyin Hâmid Hassân,⁴⁵¹ Hüseyin Kâmil Fehmî,⁴⁵² Muhammed Osman Şübeyr,⁴⁵³ Halid b. Ali el-Müşaykih,⁴⁵⁴ Riyâd b. Râşid,⁴⁵⁵ Refik Yunus el-Mısrî,⁴⁵⁶ Muhammed Hilâl el-Hunaytî,⁴⁵⁷ Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî,⁴⁵⁸ Lüeyy Azmi el-Gazâvî,⁴⁵⁹ Heysem Abdülhamit Hazne⁴⁶⁰ ve Maen Saûd Ebûbekr,⁴⁶¹ bunlar arasında sayılabilir.

Günümüzde uygulanmakta olan yöntemin; klasik bireysel teverruk uygulamasından farklı oluşu, emtia alım satımında kabzın (olması gereken şekliyle) gerçekleşmeyişi, îne ve alışveriş görüntüsü altında faizin helal kılınmasını amaçlayan hileli işlemler olduğu ve cevaz görüşünün telfike dayandığı gibi gerekçeler, bu uygulamaları caiz görmeyenlerin öne çıkan gerekçeleridir.

Abdullah b. Süleyman el-Menî‘,⁴⁶² Musa Âdem Îsa,⁴⁶³ Abdülkadir el-Ammârî,⁴⁶⁴ İbrahim Ahmed Osman,⁴⁶⁵ hâlihazırda bankalarca uygulanan teverruk’un klasik bireysel

⁴⁴⁷ Krş. Reşîdî, s. 163; Muhammed Ali el-Karî, “et-Teverruk”, XVII/II, 648 - Muhammed Âlûş-Şeyh, VII, 64.

⁴⁴⁸ Darî, XXI, 85.

⁴⁴⁹ Debû, XIX/III, 77.

⁴⁵⁰ Haddâd, XIX/III, 103 vd.

⁴⁵¹ Hassân, XIX/III, 195.

⁴⁵² Fehmî, XIX/III, 268.

⁴⁵³ Şübeyr, XIX/III, 596.

⁴⁵⁴ Müşaykih, s. 190-191.

⁴⁵⁵ Riyâd b. Râşid, s. 229.

⁴⁵⁶ Refik el-Mısrî, s. 174.

⁴⁵⁷ Hunaytî, XIX/III, 770.

⁴⁵⁸ Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî, XXIX/III, 802-812.

⁴⁵⁹ Gazâvî, s. 21.

⁴⁶⁰ Hazne, s. 74.

⁴⁶¹ Maen Saûd, s. 314-315.

⁴⁶² Abdullah el-Menî‘, “Hükmü’t-Teverruk”, XVII/II, 343.

⁴⁶³ Riyâd b. Râşid, s. 199; Karadâğî, s. 85.

teverrukla fıkhi açıdan aynı hükme tabi olduğu düşüncesinden hareketle mutlak olarak caiz olması gerektiği kanaatindedirler. Hatta Muhammed Ali el-Karî, teverruk'un finans sektörü ile üretim sektörünü bir araya getirebilecek bir ürün olma potansiyeline sahip olduğunu öne sürmektedir.⁴⁶⁶

Nezîh Kemâl Hammâd,⁴⁶⁷ Takî el-Osmânî,⁴⁶⁸ Şevki Ahmed Dünya,⁴⁶⁹ Hasan Ali eş-Şâzelî,⁴⁷⁰ Muhammed Abdülğaffâr eş-Şerîf⁴⁷¹ ve Ahmed Fehd er-Reşîdî⁴⁷² ise, işlemlerin meşru formuna uygun bir şekilde icra edilip akde konu malın ilk satıcısına dönmemesi, ihtiyaçla sınırlı tutulup servet çoğaltma ve istismar aracı olarak kullanılmama kaydıyla banka teverruku uygulamalarını faize karşı şer'î bir çıkış yolu olarak görmektedirler.

2.2.9.2. Kurumsal Yaklaşımlar

Teverrukun finans kuruluşları aracılığıyla organize bir finansman aracı olarak kullanılabilmesi konusundaki ilk kurumsal tartışmaların XX. yüzyılın son çeyreğinde gündeme geldiğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda, konu ile ilgili alınan karar ya da verilen fetvalar kronolojik olarak incelendiğinde, ilk dönemlerde konu ile ilgili müspet bazı görüşlere rastlamak mümkündür. Özellikle klasik dönem fukahası tarafından teverrukun bireysel finansman yöntemi olarak kullanılabileceğine dair öne çıkan yaklaşımların modern dönemdeki bu yaklaşımlara kaynaklık ettiği söylenebilir. Aynı şekilde organize bir finansman modeli olarak gündeme alınan bu projenin uygulama aşamasına geçmesinde de bahsedilen bu müspet kurumsal görüşlerin etkisi olduğu açıktır. İlerleyen dönemlerde öne

⁴⁶⁴ Şübeyr, XIX/III, 593.

⁴⁶⁵ Osman, XIX/III, 56-57, 61.

⁴⁶⁶ Muhammed Ali el-Karî, "et-Teverruk", XVII/II, 660.

⁴⁶⁷ Hammâd, "et-Teverruk", XIX/III, 668.

⁴⁶⁸ Takî el-Osmânî, *Buhûs*, II, 71; Takî el-Osmânî, "Ahkâmu't-Teverruk", XIX/III, 534, 541.

⁴⁶⁹ Dünya, s. 32.

⁴⁷⁰ Şâzelî, XIX/III, 159, 162, 168.

⁴⁷¹ <http://www.dralsherif.net/Print.aspx?SectionID=4&RefID=465> Erişim; 26.05.2017, saat 11.11.

⁴⁷² Ahmed Fehd er-Reşîdî, organize teverruk uygulamalarının klasik bireysel forma uygun olarak icra edilmesi durumunda caiz olacağını söylerken ileri sürdüğü şartlar şöyledir:

- a) Banka akde konu mala müşterinin talebi öncesinde sahip olmalıdır.
- b) Banka sattığı malda müşterisine vekil olmamalıdır.
- c) Müşteri satın aldığı malı ilk satıcısıyla hiçbir şekilde irtibatı olmayan birine satmalıdır (Reşîdî, s. 197).

ıkan görüşlerde ise klasik bireysel teverruk uygulamaları ile günümüzde uygulanmakta olan organize teverruk uygulamaları arasındaki farka dikkat çekildiği görülmektedir. Bu sebeple, özellikle son yıllardaki tartışmalarda konunun farklı bir mahiyete brnmesinden de hareketle ne çıkan görüşlerin olumsuz yönde seyrinin ağırlık kazanmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda konu hakkındaki kurumsal yaklaşımlardan ne çıkan bazıları şu şekildedir:

Râcihî Bank şer‘ Danışma Heyeti’nin 04.08.1410/01.03.1990 tarih ve 30 no’lu kararında, emtianın satışa arz eden bankanın depolarında fiilen mevcut olması ve satış akdi esnasında söz konusu bu emtianın müşteri bankanın adına tescil edilmesi kaydıyla bankanın uluslararası emtialar üzerinden murabaha yoluyla yatırım yapmasında (teverruk) sakınca görülmemiştir.⁴⁷³ Râcihî Bank Danışma Heyeti’nin bu fetvası, konu ile ilgili kurumsal düzeyde ilan edilen ilk fetva rneği olması yönüyle, bankalar aracılığıyla organize edilen teverruk uygulamalarının tarihi arka planı hakkında da önemli bir fikir vermektedir.

Rbtat’l-âlemi’l-İşlm’ye bağlı Fıkıh Akademisi’nin gerçekleştirdiği 31.10.1998 tarihli XV. dönem toplantısında teverruk konusu ele alınmış ve toplantı neticesinde alınan kararda teverruk satışı, nakit para elde edebilmek amacıyla müşteri tarafından, satıcının mlkyetinde bulunan bir malın vadeli olarak satın alınarak satıcı dışında bir başkasına peşin olarak satılması olarak tanımlanmıştır. Söz konusu tanım üzerinden mutlak olarak değerlendirilen teverruk işlemleri ile ilgili alınan kararda özetle şu hususlara dikkat çekilmiştir:

- a) Teverruk satışı şer‘an caizdir ve âlimlerin cumhuru da bu kanaattedir. Nitekim Yüce Allah’ın “Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır” (Bakara, 2/275) sözünde de belirtildiği üzere alışverişlerde aslolan mbahlıktır. Bu tür bir alışverişte şekil ve amaç bakımından faiz söz konusu değildir. Zira borcun ödenmesi, evlilik vb. ihtiyaçlar bu tür muameleleri gerektirmektedir.
- b) Bu alışverişte, müşterinin satın almış olduğu malı, direkt ya da bir aracı vasıtasıyla daha düşük bir bedel üzerinden ilk satıcısına satmaması şarttır. şayet böyle yaparsa, işlem faiz hilesi içeren ve dinen haram kılınmış ne muamelesi yapmış olur ki bu durum akdin haram olmasını gerektirir.

⁴⁷³ Hey’et, *Karârâtü’l-Hey’eti’ř-şer’iyye bi Masrifi’r-Râcihi*, Dâru Künûzi İşbliya, Riyad 2010, I, 60-61.

- c) Kararın son maddesinde ise, dinen meşru kılınan ve teşvik edilen karz-ı hasen müessesesinin yaygınlaştırılması ayrıca tavsiye edilmektedir.⁴⁷⁴

Yukarıda zikri geçen Akademi, 13-17.12.2003 tarihinde düzenlemiş olduğu XVII. dönem toplantısında alınan kararda, bir öncekine göre günümüz bankacılık sektöründeki uygulamaları daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Buna göre, bankalar tarafından uygulanan teverruk; banka tarafından organize edilen standart bir uygulama üzerinden, uluslararası emtia borsalarından ya da başka bir yerden altın ve gümüş dışında satın alınan emtianın teverruk talebinde bulunan müşteriye vadeli olarak satılması işlemidir. Bu uygulamada banka akit esnasında ya da ticari örf gereği müşterisine satmış olduğu emtiayı yine müşterisi adına peşin bedelle bir başka müşteriye satarak bedelini teverruk talebinde bulunan müşterisinin hesabına yatırma görevini üstlenmektedir. Bu uygulamaya dayalı olarak Akademi tarafından alınan karar, aşağıdaki gerekçeler sebebiyle bu işlemin caiz olmayacağı yönündedir:

- a) Teverruk sözleşmesinde satıcının (banka) emtiayı bir başka müşteriye vekâleten satma görevini üstlenmiş olması ya da bu işin organizasyonunda görev alması bu muameleyi şer‘an yasaklanan îne akdine benzetmektedir. Banka tarafından bu tür bir vekâletin akit esnasında sarahaten ya da ticari örf gereği üstlenilmiş olması arasında fark yoktur.
- b) Bu uygulama çoğu kez muamelenin sıhhati açısından lüzumlu görülen şer‘î kabz kuralını ihlal etmeyi gerektirmektedir.
- c) Uygulamada söz konusu olan alışveriş çoğu kez şeklî bir mahiyete sahip olduğundan, gerçekte bu muamele, bankanın müşterisine fazlalık karşılığı sağladığı nakdî finansmandan ibarettir. Nitekim bankanın bu muameleden amacı, sağladığı finansmanı daha fazlasıyla alabilme esası üzerine kuruludur. Dolayısıyla burada söz konusu olan teverruk uygulaması, fukaha katında bilinmekte olan teverruk uygulamasından farklıdır.
- d) Bu gerekçeler doğrultusunda Akademi, bütün bankalara haram muamelelerden kaçınmayı, özellikle de müslüman toplumları faiz probleminden kurtarma gayreti içerisinde olan İslami finans kuruluşlarının şeklî ve netice itibariyle elde edeceği

⁴⁷⁴ Hey’et, “Karâr bi-Şe’ni Hükmi Bey’i’t-Teverruk”, s. 161-162.

fazlalık karşılığında finansman sağlama muamelelerinden sıyrılıp gerçek anlamda meşru finansman araçlarını tercih etmesini tavsiye etmektedir.⁴⁷⁵

Dubai İslam Bankası Şer‘î Danışma Heyeti Başkanı Dr. Hüseyin Hamid Hassan, 28. Albaraka dönem toplantısı sonrasında “Şarku’l-Evsat” gazetesine verdiği 25.09.2007 tarihli bir röportajda, söz konusu toplantıda bankalarca uygulanan organize teverruk uygulamalarının caiz olmadığına toplantıdaki ilim adamlarınca onaylandığını ifade etmiştir.⁴⁷⁶

İslâm İşbirliği Teşkilâtı’na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi’nin 26-30.04.2009 tarihli XIX. dönem toplantısında ve Avrupa Fetva Araştırmaları Merkezi’nin (el-Meclisü’l-Ûrubî li’l-İftâ ve’l-Buhûs) 30.06-04.07.2009 tarihli XIX. dönem toplantısında alınan kararlarda da, taraflar arasındaki açık, gizli ya da örfen mevcut anlaşmanın olması sebebiyle bu işlemin faiz hilesi olduğu tekrar onanmıştır.⁴⁷⁷

2009 yılında Ali Cuma döneminde Mısır Dâru’l-İftâ’sı tarafından organize teverruk uygulamalarına dair verilen bir fetvada, bu tür muamelelerin caiz olan klasik bireysel teverruktan farklı olarak şekli bir işlem olması hasebiyle caiz olmadığı belirtilmiştir.⁴⁷⁸

Son olarak, 15-18.10.2015 tarihleri arasında Konya’da gerçekleştirilen II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi’nin sonuç bildirgesinde; organize teverruk uygulamalarının fikhî ve iktisadi açıdan içerdiği problemler sebebiyle caiz olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁹

İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından hazırlanan ve 2006 yılında kabul edilen İslami standartta teverruk işleminin geçerli olması için gerekli görülen şartlar şu şekilde izah edilmiştir:

⁴⁷⁵ Hey’et, “Karâr bi-Şe’ni Mevdûi’t-Teverruk”, s. 287-288.

⁴⁷⁶ <http://archive.aawsat.com/details.asp?article=438485&issueno=10528#.WAurTdLhBdg>

Erişim; 22.10.2016 saat: 22.10.

⁴⁷⁷ Hey’et, “Karâr bi-Şe’ni’t-Teverruk: Hakikatühu, Envâuhû”, *MMFİ*, 2013, c. XIX/III, s. 873-874; Hey’et, “Karâr: Hükmu’t-Teverruk”, *el-Karârât ve’l-Fetâvâ es-Sâdira ani’l-Meclisi’l-Ûrubî li’l-İftâ ve’l-Buhûs*, ys., 2013, s. 171-172.

⁴⁷⁸ Hey’et, *el-Fetâva’l-İslâmiyye Min Dâri’l-İftâi’l-Mısriyye*, Dâru’l-İftâi’l-Mısriyye, Kahire 2010, XXXV, 72-73.

⁴⁷⁹ II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi – Günümüzdeki Meseleler, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2016, s. 1158.

- Pazarlık ya da murabaha usulüyle vadeli olarak emtia satın alma işleminde fikhî açıdan gerekli görülen şartlar sağlanmalıdır.
- Emtianın varlığından emin olunmalı ve satış öncesinde satıcının mülkiyetine mutlaka geçmiş olmalıdır.
- Şayet bağlayıcı bir vaatte bulunulmuşsa bu vaad tek taraflı olmalıdır.
- Sözleşmenin konusu altın, gümüş ya da diğer para birimlerinden olmamalıdır.
- Emtia, satıcının diğer varlıklarından tam olarak ayrılacak şekilde belirlenmelidir. Bu da ya ilgili emtianın teslim alınmasıyla ya da antrepo beyannamelerindeki numaralar gibi emtiayı belirleyen numaraların tespitiyle olur.
- Emtia akit esnasında hazır bulunmuyorsa bu takdirde, satın alma işleminin göstermelik olmayıp gerçek olduğunu ortaya koyma adına malın özellikleri, numunesi, miktarı ve bulunduğu yer müşteriye beyan edilmelidir. Sözleşme konusunun yerli emtialardan olması da tercih sebebidir.
- Emtia, hakîki ya da buna imkân veren hükmî kabz yoluyla teslim alınmalı ve malın (fiziki olarak) teslim alınmasının önünde engel teşkil edecek herhangi bir kayıt ve uygulama bulunmamalıdır.
- Haram kabul edilen îne satışından kaçınmak, sözleşmeye konulacak şart, muvâzaa, ya da örf sebebiyle malın ilk satıcısına dönmesini engellemek amacıyla, teverruk akdine konu olan emtianın vadeli olarak satın alınması sonrasında üçüncü tarafa satılması, ilk sahibine geri satılmaması gerekir.
- Teverruk alıcısı olan müşterinin satın aldığı emtiayı teslim alma hakkını ortadan kaldıracak bir yolla emtianın vadeli olarak satın alındığı sözleşme ile peşin olarak satıldığı sözleşme arasında bir bağlantı kurulmamalıdır. Bu bağlantının belgelerdeki şartlar, örf ya da işlemlerin tasarımına dayanması arasında da fark yoktur.
- Teverruk müşterisinin kendisinden emtia satın aldığı kuruluşu ya da vekilini söz konusu emtiayı tekrar satmak üzere yetkilendirmemesi, bu kuruluşun da böyle bir yetkilendirmeyi kabul etmemesi gerekir. Ancak müşterinin satın aldığı emtiayı doğrudan satması hukuken mümkün değilse ve ancak bu kuruluşu yetkilendirme

yoluyla satabilecekse o takdirde böyle bir yetkilendirme işlemi üzerinden satış yapılmasında engel bulunmamaktadır. Ancak bunun için de müşterinin emtiayı hakikaten veya hükmen teslim almış olması şarttır.

- Finans kuruluşu, müşteriye sattığı emtiayı tekrar müşteri adına satmak üzere üçüncü bir taraf için vekâletname düzenlememelidir.
- Müşteri, satın almış olduğu emtiayı ya kendisi satmalı ya da kendisine emtia satmış olan kuruluş dışındaki bir kimseyi yerine vekil kılmalıdır. Bu hususta diğer maddelerdeki hükümler de ayrıca gözetilmelidir.
- Finans kuruluşu, müşterisini, kendisine satmış olduğu emtiayı bizzat satma ya da tercih edeceği herhangi bir vekil tarafından sattırma konusunda da bilgilendirmelidir.⁴⁸⁰

AAOIFI, yukarıda belirtilen standartlara uygun bir tevrruk uygulamasının imkânından bahsetmekle birlikte, netice itibarıyla tevrrukun bir yatırım ve finansman aracı olmadığı yönünde tercih belirtmektedir. Buna göre tevrruk, yukarıda da bahsedilen gerekli şartları taşıması kaydıyla sadece ihtiyaç durumuna özel olarak caiz görülmüştür. Özellikle de tevrruk müşterisinin kuruluş olduğu durumlarda böyle bir işlemin ancak söz konusu kuruluşun ihtiyaçlarını karşılayamayıp müşterilerinin zarar etmesi ve faaliyetlerinin kesintiye uğraması gibi likidite sıkışıklığı yaşadığı durumlarda kullanılabileceği belirtilmiştir. Öte yandan İslami finans kuruluşlarının mudârebe (emek-sermaye ortaklığı), yatırım vekâleti, yatırım sertifikaları (sukûk) ihracı ve yatırım fonları gibi yöntemleri bırakıp faaliyetleri için fon toplamak adına tevrruk işlemlerine yönelmemesi gerektiği de ayrıca vurgulanmıştır.⁴⁸¹

2.2.10. Değerlendirme

Organize tevrruk sözleşmeleri, uygulama şekli ve hakkındaki değerlendirmeler de dikkate alındığında, bu sözleşmelerin klasik bireysel uygulamalarına göre daha farklı bir mahiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle erken dönem bazı İslam bilginlerinden nakledilen değerlendirmeler, bir satıcının müşterisi için finansman sağlamak amacıyla sattığı malın daha ucuza piyasada peşin paraya çevrilmesi işlemine aracılık etmesini

⁴⁸⁰ AAOIFI, s. 768-769.

⁴⁸¹ AAOIFI, s. 769.

onaylamamış olduklarını göstermektedir. Bu konuda yer verilen örnekler dikkatle incelendiğinde, müşteri ve satıcı arasında öncesinde mevcut bir anlaşma söz konusu değildir. Bankaların organizatörlüğünde gerçekleşen günümüz teverruk uygulamalarında söz konusu olan bu aracılık işlemi, öncesinde mutabık kalınan bir sözleşmeye dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla anlaşmaya dayalı gerçekleşen bu muamelelerin zikredilen erken dönem fakihleri tarafından onaylanmasını beklemek mümkün görünmemektedir. Günümüzde birçok araştırmacı ve fetva kuruluşunun da aynı hassasiyeti devam ettirmekte olduğu görülmektedir.

Teverrukun modern uygulamaları hakkındaki olumsuz yaklaşımlara esas teşkil eden hususlar şu şekilde özetlenebilir:

Organize teverruk uygulamalarında müşteri ile banka arasında akdedilen vekâlet sözleşmesi, uygulamanın vazgeçilmez temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Nitekim bu işleme başvurunun temel gayesi olan, müşteriye ihtiyacı için talep ettiği hazır finansmanın temin edilebilmesi büyük ölçüde satın alınan emtianın banka aracılığıyla borsada nakde çevrilmesi ile mümkün olmaktadır. Burada her ne kadar vekâlet zorunluluğu olmadığı bazı araştırmacılar tarafından ifade edilse bile, bunun teverruk işleminin gerçekleşebilmesinin olmazsa olmaz bir unsuru olduğu ortadadır. Bu da teverrukun modern uygulamasını organize olmayan uygulamalardan ayıran en önemli boyutu olarak öne çıkmaktadır. Bir diğer deyişle, müşteri, banka aracılığıyla almış olduğu emtiayı tekrar aynı bankaya vereceği vekâletle satarak nakde dönüştüremeyeceğini bilecek olsa bu işleme razı olmayacaktır. Bu bakımdan teverruk sözleşmesinin başında vekâletin şart koşulmasının ya da işlemin tabiatı itibarıyla bunu gerektirmesinin, işlemi açıkça ya da zımnen, bir alışveriş sözleşmesinin bir başka alışveriş sözleşmesine bağlandığı şartlı satışlar kapsamına sokacağı söylenebilir.

Vekâlet akdinin teverruk sözleşmesinin olmazsa olmaz bir unsuru olmasındaki önemli bir başka problem, bu işlemi îne ile aynı kapıya çıkaracak bir muamele haline dönüştürmesidir. Zira îne akdinde de satıcı aynı malı daha ucuza geri satın almakla müşteriye finansman sağlamış olsa da müşteri burada gerçekte zarar etmiş olmaktadır. Organize teverruk uygulamalarında sözleşmenin ayrılmaz bir unsuru olarak devreye giren vekâlet de bu işlemi îne ile oldukça yakın bir seviyeye getirmektedir. Banka sattığı malı ikinci kez vekâlet yoluyla başkasına satmakla kâr elde etmekte, müşteri de zarar etmektedir. Dolayısıyla bankanın sattığı malı tekrar kendisi için satın alması ile başkasının

satın almasına aracı olmasının neticede îne ile yasaklanan amaca hizmet etmesi bakımından farklı değerlendirilebilecek bir yönü olmayacağı söylenebilir. Öte yandan uygulamada, sipariş talebi üzerine bir broker tarafından emtianın satışa sunulması ile eş zamanlı olarak bir başka broker tarafından da geri satın alınmak üzere tarafların birbirleri ile iletişim halinde olduğundan söz edilebilmektedir. Bu ise, ilk satıcı ve nihai müşteri konumundaki brokerlar arasında gerçekleşen işlemlerin, satılan malın ön anlaşma yoluyla tekrar geri döndürülmesi üzerine tasarlanmakta olduğunu göstermektedir.

İşlemlerin sıhhati açısından emtiadaki teslim ve tesellümün imkânı ise tartışmaya açık bir başka konudur. Uluslararası borsalarda işlem gören emtialarda hükmî kabz her ne kadar teslim almaksızın tasarrufta bulunma imkânı sağlayan bir yöntem olarak görülse de, fiziki olarak teslim alınabilme imkânına sahip olmayan bir malın hükmî de olsa kabzının gerçekleşmiş olduğundan bahsetmek zordur. Nitekim teverruk amacıyla gerçekleştirilen alım satım işlemlerinde teslim – tesellüm gibi bir amacın söz konusu olmaması yanında, böyle bir talepte bulunmanın müşterilerin zararına olacak ciddi maliyetleri beraberinde getirmesi de kaçınılmazdır. Bu bakımdan sözleşmelerdeki kabz ve fiziki teslimin teorik bir kayıt olmaktan öteye gitmediğini söylemek mümkündür. Vadeli işlem borsalarında gerçekleşen işlemlerin somut emtialardan ziyade spot piyasalarda mevcut bu ürünlere dayalı oluşturulan türev (futures) sözleşmelerden oluşması ve bu tür sözleşmelerin inşası esnasında işleme karşılık gelen somut emtia bulundurma ya da vadesinde fiziki teslim/tesellüm zorunluluğunun bulunmaması, buradaki işlemlerin genellikle spekülasyon faaliyetlere dayalı kumar özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu tür işlemlerde fiziki teslimle sona eren sözleşmelerin oranının yok denecek düzeyde sınırlı oluşu da borsada gerçekleşen işlemlerde gerçekte bir emtia alım satımının esas amaç olmadığı kanısını güçlendirmektedir. Teverruk sözleşmeleri her ne kadar vadeli işlem sözleşmesi olmasa da işlemlerin bu kuruluşların çatısı altında gerçekleşmesi sebebiyle, depolarda fiziki olarak mevcut emtia miktarının gerçekleşen işlem hacmine göre oranının ne olduğu konusu çoğu kez kapalı kalabilmektedir.

Bankaya teverruk talebiyle başvuran müşterinin genellikle finansman sıkışıklığı içerisinde olduğu açıktır. Kişinin sırf kendi ihtiyarıyla yapacağı böyle bir alışverişi tercih etmesi, bu konuda zorda kalan kimsenin satışı üzerinden mutlak ya da kerahatle birlikte cevaz görüşünü benimseyen âlimlerce kabul edilebilir olsa da İslami hassasiyete sahip

bankaların bunu müşterinin ihtiyacını giderme adı altında bir kazanç vasıtası haline dönüştürmesi katılım bankacılığının ilke ve hedefleri ile uyuşmayacaktır.

Temelde finansman problemini faizsiz yollarla aşma amacı güden teverrukun bankalar aracılığıyla organize bir şekilde yaygınlaşması ya da bu muameleye dayalı finansman ürünlerinin geliştirilmesi, bir yönüyle insanları daha fazlasını borçlanma karşılığında nakit finansman sağlamaya teşvik etmektedir. Oysaki Şâtıbî'nin de deyimiyle “ref'ul-harac” prensibi çerçevesinde mübâh kılınmış borcu⁴⁸² iktisadi hayatta daha da yaygın hale getirecek finansal enstrümanları çoğaltma gayreti içerisinde olmak, İslam'ın iktisat anlayışı ile barışık bir düşünce olmayacaktır.

2.3. ORGANİZE TERS TEVERRUK

Banka organizasyonu kapsamında gerçekleşen teverrukun bir diğer versiyonu, bankaların kendi finansman ihtiyaçlarını giderme ve aynı zamanda müşterilerin de mevduatlarını yatırıma dönüştürmesine imkân sağlayan ters teverruk uygulamasıdır. Bu uygulama birçok yönden organize normal teverruk uygulamaları ile ortak özelliklere sahip olsa da amaç, işlem akışı ve fikhî açıdan farklılık arz eden bazı yönlerinin bulunması, farklı bir ana başlık altında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

2.3.1. Uygulamanın Tanımı ve Mahiyeti

Alternatif mevduat ürünü olarak da isimlendirilebilen organize ters teverruk; müşterinin kendi namına mal/emtia satın almak üzere parasını teslim ederek yetkilendirdiği bir bankanın, müşteriye vekâleten peşin olarak satın aldığı mal/emtiayı piyasa fiyatının üzerinde bir kârla vadeli olarak kendisine satması işlemi olarak tanımlanabilir.⁴⁸³

Ters teverruk işlemi, organize normal teverruk uygulamasındaki tarafların yer değiştirmesi şeklinde uygulanmaktadır. Bu uygulama, ters murabaha (المرا بحة العكسية), doğrudan yatırım (الاستثمار المباشر) ya da yatırım vekâleti (الوكالة بالاستثمار) olarak da isimlendirilmektedir.⁴⁸⁴ Organize normal teverrukta likit fona ihtiyaç duyan ve teverruk talebinde bulunan taraf müşteri iken, burada talep bankadan gelmektedir. Bir başka

⁴⁸² Şâtıbî, I, 288.

⁴⁸³ Sa'd b. Nâsir eş-Şeşrî, “el-Müntecü'l-Bedil ani'l-Vedîa”, *MMFİR*, ys. 2012, c. XXVIII, s. 28.

⁴⁸⁴ İbrahim Ahmed Osman, XIX/III, 59; Debû, XIX/III, 78; Süveylim, “Müntecâtü't-Teverruki'l-Masrifiyye”, XIX/III, 326.

ifadeyle, bankalar söz konusu bu ürün üzerinden müşterilerinin elinde bulunan tasarrufları teverruk yoluyla nemalandırmayı ve onlara belli oranlarda kâr sağlamayı teklif etmektedirler. Aynı zamanda bankalar bu yöntemle kendi finansman açıklarını gidermekte ya da işlem hacmini daha üst seviyeye taşıyacak nakit fon temin etmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu uygulamanın, cari, vadeli ya da katılım hesapları için alternatif modern bir yatırım ürünü olarak değerlendirilmekte olduğu söylenebilir.⁴⁸⁵

Günümüzde özellikle Körfez ülkelerinde uygulama örneklerine rastlanabilen ters teverrukun, katılım bankacılığı uygulamasında yaygın bir yatırım aracı olan emek-sermaye ortaklığının (mudarebe) kısmen de olsa yerini almış farklı bir yatırım aracı olarak yaygınlık kazanmaya başladığı söylenebilir.⁴⁸⁶ Bankaları bu uygulamaya yönelten ana saikin faizsiz bankaların konvansiyonel faizli bankalarla rekabet edebilme gücünü artırmak olduğu düşünülmektedir. Böylelikle ihtiyaç fazlası mevduata sahip olan yatırımcılara belli oranda kâr vaad eden cazip, faizsiz bir ürün sunulmak istenmektedir.⁴⁸⁷ Nitekim tasarruf sahiplerinin her zaman kendileri için uygun yatırım araçlarını tercih edip bunlardan istifade edebilecek kabiliyette olamayacağı da göz önünde bulundurulduğunda, bir yönüyle aracı kuruluş mahiyetindeki finans kuruluşlarının müşterilerine hizmet sunabilmek amacıyla bu şekilde bir yöntem ortaya koymuş oldukları söylenebilir.⁴⁸⁸

2.3.2. İşlem Aşamaları

Ters teverruk uygulamasının hazırlık safhasında müşteri, ilk olarak banka ile karma birçok akdin bir araya gelmesine dayalı finansman sözleşmesini ya da işlem esnasında sırasıyla gerçekleşecek her aşama için gerekli her bir sözleşmeyi ayrı ayrı imzalamaktadır. Sözleşme kapsamında müşteri, bankayı belli bir emtiayı yerli ya da uluslararası borsalardan peşin olarak satın almak üzere vekil tayin etmektedir. Banka bu işlemde müşterisi adına (ona vekâleten) almış olduğu ve mülkiyeti gerçekte müşteriye ait olan söz konusu malı/emtiayı çağdaş murabaha yöntemiyle vadeli olarak kendisi için satın alacağını baştan kabul etmektedir. Aradaki anlaşmaya dayalı olarak banka, müşterisi adına satın aldığı emtiayı yine ona vekâleten anlaştığı vade ve fiyat üzerinden kendisine satmaktadır.

⁴⁸⁵ Fehmî, XIX/III, 219.

⁴⁸⁶ Karadâğî, s. 211.

⁴⁸⁷ Karadâğî, s. 245; Hunaytî, XIX/III, 699.

⁴⁸⁸ Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, s. 44.

Böylece banka müşterisine vadeli olarak borçlanmış olmakta, müşterinin alacağı da bankada adına açılmış ait cari hesapta kendisine gösterilmektedir. Müşterinin alacağını vadesinden önce tahsil etmek istemesi halinde, “indirim yap peşin tahsil et” kuralını kabul etmesi şartıyla bu mümkün olabilmektedir. Banka bu işlem sonucunda mülkiyetine sahip olduğu emtiayı, borsa üzerinden üçüncü bir şahsa satması ve bu yolla sağlayacağı nakit finansmanla bankanın diğer proje ve işlemlerini yürütme konusunda her türlü serbest tasarrufta bulunma yetkisine sahip olmaktadır.⁴⁸⁹

Kuveyt’te Boubyan Bank (بنك بوبيان) tarafından uygulanmakta olan bu yöntemle mevduat sahibi müşterilerin tasarrufları, mudarebe yoluyla yatırımın farklı bir alternatifi olarak nemalandırılmaktadır. Aynı yöntem Katar’da Masraf Al Rayan (مصرف الريان) tarafından murâcaha (المراجعة) ismiyle uygulanmaktadır.⁴⁹⁰

Organize normal teverruktan farklı olarak bu işlemin İslami finans kuruluşları tarafından yaygın olarak kullanılmasının, mevduat sahibi müşterilere yönelik aşırı borçlanmayı beraberinde getireceğini tahmin etmek mümkündür. Dolayısıyla bir süre sonra diğer yatırım araçları üzerinden katılım hesabı açan müşterilerin zararına sebep olmanın yanı sıra piyasadaki mevcut riskler sebebiyle sahip olunan ana sermayenin kaybedilmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurması da tahmin edilebilir bir durumdur. Bu sebeple, bu uygulama, teverrukun en olumsuz şekli olarak da nitelendirilmektedir.⁴⁹¹

2.3.3. Benzer Uygulamalarla İlişkisi

2.3.3.1. Organize Normal Teverruk ile İlişkisi

Banka organizasyonu çatısı altında gerçekleşen organize normal teverruk uygulamasındaki tarafların yer değiştirmesi şeklinde uygulanan ters teverruk; vaade dayalı alım satım, murâbaha, vekâlet ve zararına satış (vadîa) gibi birbiri ile irtibatlı bileşik sözleşmeler şeklinde gerçekleşmesi bakımından ortak özelliklere sahiptir. Organize normal teverruktaki tarafların yer değiştirmesi esasına göre uygulanan bu yöntemin farklı yönleri ise şu şekilde özetlenebilir:

⁴⁸⁹ Fehmî, XIX/III, 219; Şübeyr, XIX/III, 598; Hazne, s. 79; Hey’et, “Karâr: el-Müntecu’l-Bedîl Ani’l-Vedîa”, *MMFİR*, ys. 2008, c. XXIII, s. 355.

⁴⁹⁰ Şübeyr, XIX/III, 600; Karadâğî, s. 211.

⁴⁹¹ Karadâğî, s. 245.

1. Organize normal teverrukta müşterinin finansman ihtiyacının karşılanması temel amaç iken, ters sözleşmelerde bankanın likidite ihtiyacının karşılanması hedeflenmektedir.
2. Organize normal teverrukta banka, satın alınan ürünü bir başkasına satmak için müşterisine vekâlet etmekte iken, ters sözleşmelerde bankanın alım satım işlemine vekâlet etmesi ürünün kendisine satılması içindir.
3. Organize normal teverrukta borçlu konumunda olan müşteri, ters sözleşmelerde alacaklı konumundadır.
4. Bankanın organize normal teverrukta müşteri adına herhangi bir tazmin yükümlülüğü bulunmamaktadır. Ters sözleşmelerde ise, banka müşterinin ana sermaye ve üzerinde anlaşılan belli orandaki kârını garanti edebilmektedir.
5. Ters sözleşmelerde müşteri, “indirim yap peşin tahsil et” kuralınca alacağını vadesinden daha erken bir zamanda alabilme hakkına sahip olmakta iken normal teverruk sözleşmesinde böyle bir madde bulunmamaktadır.⁴⁹²

2.3.4. Uygulamanın Fıkî Açısından Tartışılan Yönleri

2.3.4.1. Vekâlet Yoluyla Akdin Her İki Tarafının Temsil Edilmesi

Bir akdin hukuken varlık kazanabilmesi için karşılıklı olarak birbirine uygun iki iradenin aynı konu/mevzu üzerinde mutabakat sağlamış olması gerekir. Buna göre sağlıklı bir akit ilişkisinden bahsedebilmek için en az iki kişinin iradesine ihtiyaç vardır. Bir kimsenin kendi adına asaleten, karşı taraf adına da vekâlet yoluyla akit inşa edebilme yetkisi hukukçular arasında bazı görüş ayrılıklarına konu olmuştur.

Hanefî ve Şâfiî hukukçulara göre, muavazalı akitlerde bir şahsın akdin her iki tarafını temsil etmesi mümkün değildir. Buna göre, bir kimse bir alışverişte hem müşteri hem de satıcı olamaz. Zira bu durum, her iki tarafa ait olan hak ve yükümlülüklerin birbirinden farklı olması sebebiyle bir takım çelişkiler (tezâddü'l-ahkâm) ortaya çıkarır. Aynı şekilde bir malın satışı için vekil tayin edilen kimsenin o malı kendisi ya da velayeti

⁴⁹² Şübeyr, XIX/III, 604.

altında bulunan küçük çocuğu için satın alması da sahih görülmemiştir. Müvekkilin buna açıkça izin vermiş olması ise sonucu etkileyen bir durum olarak görülmemiştir.⁴⁹³

Şâfiî hukukçular bütün akitlerde icap ve kabulün müstakil iradeyi temsil eden taraflarca gerçekleştirilmesini gerekli görürler. Nitekim bu husus mezhep içerisinde, “icap ve kabulün tek tarafta toplanmasının caiz olmaması asıldır” kuralıyla ifade edilmiştir.⁴⁹⁴ Hanefîler bu konuda muavazalı akitlerle nikâh akdini farklı değerlendirirler. Muavazalı akitlerde akitten doğan haklar müvekkile değil de akdi yapana döndüğünden, söz gelimi alışveriş gibi bir akitte bir kimsenin hem teslim eden hem de teslim alan ya da hem isteyen, hem de istenilen konumunda olması gibi birbirine zıt konumda olması kabul edilemez. Ancak nikâh akdinde vekil konumunda olan taraf sadece elçilik görevini üstlenmiş olduğundan, onun akit esnasındaki irade beyanı müvekkili adına olur ve akitten doğan haklar da direkt olarak müvekkile döner.⁴⁹⁵

Mâlikî, Hanbelî ve Zâhirîlere göre ise, akitten doğan haklar direkt olarak müvekkile dönmekte olduğundan bir akitte tek kişinin iki iradeyi temsil etmesi mümkündür. Buna bağlı olarak hukuken akit yetkisine sahip bir kimsenin, mutlak olarak değilse de, müvekkilinin izni ile satılmak üzere kendisine verilen malı satın alması mümkün ve caiz görülmiştir.⁴⁹⁶

AAOIFI tarafından vekâlet konusunda benimsenen standart Hanefî ve Şâfiî mezhebinin görüşü doğrultusunda, vekilin akdin her iki tarafını temsil edemeyeceği yönündedir.⁴⁹⁷ Muamelelerde öngörülen şekil şartlarının muhafaza edilerek hukuki

⁴⁹³ Şâfiî, III, 71; Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr*, Thk.: Ali Muhammed Muavvaz – Adil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, XV, 243; Serahsî, *Mebsût*, XXVIII, 33; İbn Âbidîn, *Minhatü'l-Hâlik ale'l-Bahri'r-Râik* (İbn Nüceym'in “el-Bahru'r-Râik” adlı eseri ile birlikte), Dâru'l-Küttâbi'l-İslâmî, ts., VII, 166; Ali Haydar, I, 251; III, 546; Bilmen, VI, 342;

⁴⁹⁴ Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebîbekr, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî Kavâidi ve Furû'i Fıkhi's-Şâfiyye*, Thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 280; Şirbînî, III, 245.

⁴⁹⁵ Kâsânî, II, 232.

⁴⁹⁶ İbn Hazm, IX, 62; İbn Müflih, Ebu İshâk, Burhânüddin İbrahim b. Muhammed, *el-Mübdi' Şerhu'l-Mukni'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 335; Sâvî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetü's-Sâvî ale's-Şerhi's-Sağîr*, Dâru'l-Maârif, ts., III, 512; Ayrıca bkz. H. Yunus Apaydın, İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, *AÜSBE* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1989, s. 29 - 30.

⁴⁹⁷ AAOIFI, s. 625-634.

sorumlulukların belirgin bir biçimde ayırt edilebilmesi ve akitlerin mümkün mertebe töhmet unsurundan arındırılması açısından bu görüş kanaatimizce de daha uygundur.

2.3.4.2. “İndirim Yap Peşin Tahsil Et” Kuralı

Vadeli bir alacağın belli bir miktarının düşülerek vadesinden önce tahsil edilmesine iskonto denir.⁴⁹⁸ “İndirim Yap Peşin Tahsil Et” kuralı olarak da bilinen bu yöntemin cevazı İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır.

İbn Abbas ve İbrahim en-Nehaî’nin⁴⁹⁹ benimsediği, İmam Züfer ile Ebu Sevr’den de nakledilen bir görüşe göre bu muamele caizdir. Sahabeden Mikdâd b. Esved (ö. 33/653), Zeyd b. Sabit,⁵⁰⁰ İbn Ömer, Ebu Hanîfe, Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), İmam Mâlik, Şâfiî ve Hanbelîlerin sağlam görülen görüşüne göre bu uygulama caiz görülmemiştir.

Alacak üzerindeki bu muameleyi caiz görenler, Hz. Peygamber’in Medine’den sürülen Yahudilere vadeli alacaklarını iskonto ile tahsil etmelerine izin veren hadisini delil olarak almışlardır. İbn Abbas yoluyla gelen bu rivayette Hz. Peygamber, Nadîroğullarının Medine’den sürgün edilmesini emredince, onlardan bazı kimseler Resulüllah’a gelerek; “Ey Allah’ın Elçisi! Siz onların Medine’den çıkarılmasını emrettiniz, hâlbuki onların insanlardan henüz vadesi dolmamış alacakları bulunmaktadır!” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “indirim yapın ve peşin tahsil edin!” buyurdular.⁵⁰¹

İbn Kayyım el-Cevziyye, hocası İbn Teymiyye’nin de tercih ettiğini söylediği ve gerekçesini açıkladığı bu görüşe göre, faiz, vadenin uzatılması karşılığında alacaktır miktarın artırılmasıdır ve bu borçlu için mahza zarardır. Peşin ödeme karşılığında iskonto uygulanması ise, borçlunun herhangi bir zarar görmeksizin zimmetinin borçtan

⁴⁹⁸ Eyüp Sabri Yarmalı – Selçuk Alp – Ersoy Öz, *Ansiklopedik Ekonomi Terimleri Sözlüğü*, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2010, s. 205; İsmail Özsoy, “Faiz”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 119.

⁴⁹⁹ Ebû Yusuf, s. 185.

⁵⁰⁰ Serahsî, Zeyd b. Sabit’i bu muameleyi caiz görenler içerisinde zikretmekte ise de İmam Mâlik ve Beyhakî’nin rivayeti, onun böyle bir muameleye cevaz vermemiş olduğu yönündedir (Krş. Serahsî, *Mebûât*, XIII, 126 – Mâlik, s. 354 (Büyû‘, 81); Beyhakî, VI, 46).

⁵⁰¹ Dârekutnî, III, 465-466; Hâkim, II, 61; Beyhakî, VI, 46.

kurtarılmasıdır. Dolayısıyla bu muamele ile haram kılınan faiz arasında ne şeklen ne de mana yönüyle bir ilişki vardır.⁵⁰²

Erken tahsil karşılığında borçta indirimle gidilmesini kabul etmeyenler ise, söz konusu rivayetteki cevazın, faizin haram kılınması öncesinde olduğunu ya da böyle bir şart koşulmaksızın gerçekleşen uygulamalara mahsus olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰³ Nitekim Beyhakî'nin konu ile ilgili rivayetlere yer verdiği bölüm başlığını "İndirim yapma şartıyla peşin ödemede hayır yoktur" şeklinde vermiş olması da bu kanaati destekler niteliktedir.⁵⁰⁴ Ayrıca bu durum, vadeye dayalı olarak borcun artırılmasına benzetilmiştir. Dolayısıyla her iki durumda da zamana karşılık belli bir fiyatın biçilmesi söz konusudur. Buradan hareketle vadeyi uzatma karşılığında alınacak fazlalık haram olduğu gibi, aynı şekilde vadenin kısaltılması karşılığında alacaktan yapılacak iskonto da aynı bağlamda değerlendirilmiştir.⁵⁰⁵

Bu görüşü savunanların delilleri ayrıca şunlardır: Beyhakî'nin nakline göre sahabeden Mikdâd b. Esved 100 dinar borç verdiği bir kişiden alacağını vadesinden önce 10 dinar eksikliğiyle tahsil etmişti. Bu durumdan haberdar olan Hz. Peygamber, "Ey Mikdâd! Hem faiz yedin hem yedirdin" demiştir.⁵⁰⁶ Abdullah b. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'in vadeli alacağın bu şekilde tahsil edilmesini onaylamadığına dair de bazı rivayetler bulunmaktadır.⁵⁰⁷

İslâm İşbirliği Teşkilâtı'na bağlı Fıkıh Akademisi'nin Cidde'de düzenlediği VII. dönem toplantısında (9-14.05. 1992) bu konu ile ilgili alınan kararda, ister borçlu isterse alacaklı tarafından olsun, öncesindeki bir anlaşmaya dayalı olmaksızın ve sadece borçlu ve

⁵⁰² İbnü'l-Kayyım, *İğâsetü'l-Lehfân min Mesâyidi's-Şeytân*, Thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, ts., II, 13. İbnü'l-Kayyım'ın hocası İbn Teymiyye'ye nispet ettiği cevaz görüşü tahkike muhtaçtır. Nitekim İbn Teymiyye'nin kendisine ait fetvalarında, bu konu ile ilgili sorulmuş bir soruya vermiş olduğu cevapta, vadeli alacağın indirimli olarak peşin tahsil edilmesi faiz olarak nitelendirilmektedir. Caiz görülen uygulamanın ise, vadesi gelmiş ve sahibi tarafından ödenen borçta, alacaklının bir kısmını alıp diğer kısmını bağışlaması şeklinde olduğu belirtilmektedir (Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâva*, XXIX, 526).

⁵⁰³ Serahsî, *Mebûsât*, XIII, 126.

⁵⁰⁴ Beyhakî, VI, 46.

⁵⁰⁵ Mâlik, s. 354 (Büyû', 83); İbn Rüşd, III, 162; Serahsî, *Mebûsât*, XIII, 126; İbn Cüzeyy, s. 167; Muvaftakkuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 39; İbnü'l-Kayyım, *İğâsetü'l-Lehfân*, II, 11-12.

⁵⁰⁶ Beyhakî, VI, 47.

⁵⁰⁷ Mâlik, s. 354 (Büyû', 81-82).

alacaklı arasında gerçekleşmesi kaydıyla erken ödemede yapılacak indirimin caiz olacağı belirtilmiştir.⁵⁰⁸

Kanaatimizce de bu hususta ön bir anlaşmanın olmaması durumunda böyle bir uygulamaya gidilmesi faiz amacı taşımayacağından fikhî açıdan sakıncalı görülmeyebilir.

2.3.4.3. Vadeli Mevduat Hesaplarına Alternatif Olabilirliği

Banka hesaplarında belirli bir süre kalmak üzere yatırılan ve banka tarafından belli oranda fazlalık (faiz) taahhüt edilen hesaplar vadeli mevduat hesapları olarak bilinmektedir. Bu hesap türünde mevduat sahibi için, yatırılan paranın hangi işlemlerde kullanılacağı ya da hangi enstrümanlar üzerinden nemalandırılacağı çok da önemli değildir. Bankalar bu yöntemle, sahip oldukları öz sermayeye ilaveten müşterilerinin tasarruflarını da belli faiz oranları karşılığında kullanarak kendilerine kaynak temin etmektedirler.

Bankanın organize normal teverrukta müşteri adına yapmış olduğu işlemlerde herhangi bir tazmin yükümlülüğü bulunmamaktadır. Ters sözleşmede ise, banka müşterinin ana sermaye ve kârını garanti edebildiği öne sürülmektedir.⁵⁰⁹ Dolayısıyla İslami bir alternatif oluşturma çabasıyla tasarlanan ters teverruk sözleşmelerinin sonuç itibarıyla vadeli mevduat hesaplarından farksız olduğu kanaati bu konuda öne çıkan en önemli eleştirilerden biridir.

Bu düşüncede olan araştırmacılara göre uygulamanın esası, müşterinin banka hesabında mevcut ya da dışarıdan yatıracağı meblağ banka tarafından teslim alınmakta ve anlaşılan vadede banka, müşterisine belli oranda kâr vereceğini taahhüt etmektedir. Üzerinde anlaşılan bu oran söz gelimi % 5 ise müşterinin bu oran üzerinde elde edilecek kârda hakkı olmadığı gibi, uğranabilecek herhangi bir zarar durumunda da sorumluluğu bulunmamaktadır.⁵¹⁰ Dolayısıyla burada banka teslim aldığı paranın tazmin sorumluluğunu da üstlenmiş olduğundan vadeli borç alan konumundadır. Zira banka teslim aldığı parayı tamamen kendi maslahatı için kullanmak üzere teslim almıştır. Tazmin sorumluluğu

⁵⁰⁸ Hey'et, "Karâr bi-Şe'ni'l-Bey'i bi't-Taksîd", *MMFİ*, ys. 1992, c. VII/II, s. 217-218.

⁵⁰⁹ Şübeyr, XIX/III, 604.

⁵¹⁰ Karadâğî, s. 215.

üstlenilen bir mal üzerinde aynı zamanda vekâlet üstlenmek ise mümkün değildir. Bu sebeple işlem, faizli mevduat hesaplarından farksız görülebilmektedir.⁵¹¹

Konu ile ilgili öne çıkan değerlendirmelerden hareketle, ters teverruk sözleşmelerinin, müşterinin bankaya teslim ettiği meblağ karşılığında anapara ve kâr garantili olarak düzenlenmesi fikhî açıdan kabul edilebilir değildir. Zira fikhî açıdan vekil, vekâlet konusu mal ya da parayı emanet olarak elinde bulundurmakta olduğundan, açıkça bir kusur veya vekâlet akdi için tayin edilen kayıt ve şartlara aykırı davranışta bulunmadığı sürece tazmin (zarara katlanma) sorumluluğu olmamalıdır.⁵¹² Zira bir malı emanet olarak elinde bulunduran kimse onun tazmininden yalnız kasıt, kusur veya ihmali bulunduğu takdirde sorumlu olur. Tazmin sorumluluğu bulunan bir konuda ise kural olarak ücret talep edilemez.⁵¹³

2.3.5. Değerlendirme

Finansman ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra cazip bir yatırım aracı olma özelliğine de sahip olan ters teverruk sözleşmelerinin, katılım bankacılığında yaygın olan ortaklığa dayalı ve asli yatırım enstrümanlarının modern bir alternatifi olarak tasarlandığı söylenebilir. Organize teverruktan farklı olarak, bankanın alım satım işlemlerinde akdin her iki tarafını temsil etmesi ile müşterinin ana sermaye ve kârını garanti edebilmesinin bu uygulamayı reel ticari bir faaliyet olmaktan uzaklaştırdığı gibi faizli kredi işlemleri ile oldukça yakınlaştırmakta olduğu ileri sürülebilmektedir. Mudarebe ya da diğer yatırım ortaklıklarında banka, kusuru olmadıkça herhangi bir zarara katlanmak durumunda değilken ve sermaye sahibi de mevduatını risk paylaşımı esasına dayalı olarak işletmekteyken, bu yöntemde müşterinin mevduatı (ana sermaye) teminat altına alındığı gibi elde edeceği net kâr da daha baştan kendisi tarafından bilinmektedir.⁵¹⁴ Dolayısıyla ortaya konulan uygulama akitlerin meşru tabiatı ile uyuşmadığı gibi tamamen faizle borç alma hüviyetine bürünmüş olduğu konu ile ilgili yapılan çalışma ve değerlendirmelerde hâkim kanaat olarak öne çıkmaktadır.

⁵¹¹ Süveylim, *Kadâyâ fî'l-İktisâd ve 'Temvîli'l-İslâmî*, Daru Künûzi İşbilya, Riyad 2009, s. 439.

⁵¹² AAOIFI, s. 1146.

⁵¹³ Mecelle, md. 86.

⁵¹⁴ Karadâğî, s. 212-213.

Klasik Mâlikî fıkıh literatüründeki bazı örneklerden hareketle günümüzdeki bu uygulamanın geçmişte faiz hilesi kapsamında değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

Mâlikîlerden Hattâb'ın (ö. 954/1547), bazı insanların uygulamakta olduğunu da belirterek zikrettiği ve dinen yasaklanmış muameleler arasında olduğuna hükmettiği bir mesele şöyledir: Bir kimse başkalarına bir miktar para verir ve “bununla benim hesabıma mal satın al, satın aldığın zaman da o malı sana vadeli olarak şu fiyattan sattım” der.⁵¹⁵ Desûkî (ö. 1230/1815) de benzer şekilde, bir sermayedarın, kendisinden aslında faizli borç isteyen bir kimseye belli miktarda para vererek kendi namına mal satın almasını söylemesinin ve ardından da kendi adına satın alınan bu malı müvekkiline satmasının caiz olmadığını zikreder. Burada sermayedarın yanında olmayan bir malı satın aldırıp satması ise araya sokulan şeklî bir akit üzerinden daha çoğunu almak için yapılan muamele olarak değerlendirilir.⁵¹⁶ Malikîlerde özellikle muamelelerde şekil şartlarından ziyade gaye ve neticelerin göz önünde bulundurulması ve faize karşı sedd-i zerâi' ilkesinin etkin bir biçimde kullanılmasının bu hükümleri öngörmekte olduğu söylenebilir. Mezhepte her ne kadar hukuken akit yetkisine sahip bir kimsenin, müvekkilinin izni ile satılmak üzere kendisine verilen malı satın alması caiz görülmüşse de töhmet unsurunun hükümlerin sıhhat ve butlanında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Suudi Arabistan Müftüsü Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz'ın, faizli vadeli hesaplara alternatif olarak geliştirilen bu yöntemin, karşılığında fazlalığın şart koşulduğu borç işleminden farksız olduğu kanaatini paylaşmış olduğu nakledilmektedir.⁵¹⁷ Günümüzde bu konuda araştırma yapan âlimlerden Muhammed Osman Şübeyr ve Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî de bu uygulamayı faiz hilesi olarak değerlendirerek caiz olmayacağı yönünde kanaat belirtmektedirler.⁵¹⁸

Ali Muhyiddin el-Karadâğî ve Katar İslami Finans Kuruluşlarını Denetleme Kurumu'nun bazı üyeleri ise, İslami finans kuruluşlarının likidite sıkışıklığı ile karşı karşıya kaldığı bazı durumlarda bankaların şer'î denetim heyetlerinin de onayıyla geçici

⁵¹⁵ Hattâb, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân, *Mevâhibu'l-Celîl fî Şerhi Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, IV, 408.

⁵¹⁶ Desûkî, III, 89.

⁵¹⁷ Şübeyr, XIX/III, 607.

⁵¹⁸ Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî, XXIX/III, 812.

olarak bu yöntemle başvurulabileceğini belirtmekte oldukları nakledilmektedir.⁵¹⁹ Ancak özellikle Karadâğî'nin konu ile ilgili çalışmalarındaki değerlendirmelerine bakıldığında, bankaların bu işlemini esas ve meşru bir yöntem olarak uygulamakta oldukları emek sermaye ortaklığına dayalı yatırımın (mudarebe) şeklini bozmak ve mahiyetini değiştirmek olarak nitelendirmekte olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Karadâğî aslında bu ürünü mutlak meşru bir yatırım aracı olarak görmediği gibi danışma kurullarının takdir edeceği zaruret halleri dışında uygulanmasının caiz olmadığını ifade etmekte olduğunu söylemek gerekir.⁵²⁰

Abdullah b. Süleyman el-Menî' ise organize normal teverruk işlemlerinde olduğu gibi bu uygulamayı da alışverişe dayalı mübah bir yatırım aracı olarak değerlendirmektedir.⁵²¹

Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı Fıkıh Akademisi'nin XIX. dönem toplantısında (03-08.11.2007) organize ters teverruk uygulamasının şu gerekçelerle caiz olmayacağına dair karar alınmıştır:

- a) Bu işlem, alım satım konu olan malın bizzat maksud olmaması ve özellikle de bankanın, müşteri adına alınacak malı ondan almayı baştan bağlayıcı bir şekilde kabul etmesi bu işlemi yasaklanan îne muamelesi ile aynı kılmaktadır.
- b) Bu muamele, Akademi'nin daha önce XVII. dönem toplantısında, hakkında caiz olmadığı yönünde karar alınan organize teverruk muamelesi kapsamında olup aynı gerekçelere sahiptir.
- c) Bu muamele, İslami finansın hedeflediği büyüme ve gelişmeyi sağlayacak reel iktisadi faaliyetlere dayalı ekonomi modeline aykırıdır.⁵²²

Yukarıdaki görüş ve değerlendirmelerden hareketle, isim farklılığı ve birçok işlemten müteşekkil sofistike bir ürün olması dışında ters teverrukun günümüzdeki yaygın uygulamasının faiz töhmetinden uzak bir finansman aracı olarak kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

⁵¹⁹ Şübeyr, XIX/III, 607-608.

⁵²⁰ Karadâğî, s. 211, 223-224.

⁵²¹ Şübeyr, XIX/III, 609.

⁵²² Hey'et, "Karâr: el-Müntecü'l-Bedil Anî'l-Vedîa", s. 355-356.

Bir kimsenin, kendi adına yapmaya yetkili olduğu bütün tasarruflarda başkasını yetkilendirmesi kural olarak mümkün olduğundan, müşterinin burada bankayı vekil kılarak satın almış olduğu malı kabzettikten sonra tekrar bankaya vereceğı vekâletle üçüncü bir şahsa sattırması mümkündür. Nitekim bir kimsenin satın aldığı malı maliyet fiyatının üzerinde vadeli olarak satması meşru kılınan ticaret kapsamında değerlendirilebilir. Dolayısıyla bankanın müşteri adına satın almış olduğu malı kendisine değil de, bir başka müşteriye satmaya aracılık etmesi uygulamasına dayalı bir organizasyonda sakınca olmayacağı söylenebilir.⁵²³ Ancak bunun için, likit piyasa tercihi ve bu piyasalarda gerçekleşen organize işlemlere dair öne sürülen sakıncaların tabii olarak bu uygulama için de geçerliliğini korumakta olduğu kabul edilmelidir. Öte yandan bu işlemdeki bir diğer ayrıntı da, bankanın satın aldığı malı kendisi dışında üçüncü bir müşteriye satması ve söz konusu müşterinin ödeme yapmaması/yapamaması durumunda sorumluluğun hangi tarafa ait olacağı meselesidir. Bu konuda sorumluluğun müvekkil tarafından üstlenilmesi gerekirken, bunun banka tarafından üstlenildiğı belirtilen⁵²⁴ uygulamaların vekâlet akdinin muktezâsı açısından uygun olmayacağı anlaşılmaktadır.

⁵²³ Şâzelî, XIX/III, 159, 162.

⁵²⁴ Şeşrî, XXVIII, 28.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVERRUKA DAYALI MODERN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ VE FARKLI ALTERNATİF MODELLER

3.1. TEVERRUKA DAYALI MODERN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

Acil nakdî ihtiyaçların karşılanmasında hızlılık, işlemlerin gerektirdiği ekstra masraflar ve risk bakımından da diğer yöntemlerden daha avantajlı bir konuma sahip olan teverruk, her geçen gün geliştirilmekte olan yeni finansman yöntemleri için de önemli bir tercih unsuru olmaktadır. Bu bakımdan, çalışmanın bu başlığı altında, farklı bazı isimlerle uygulamaya giren finansman yöntemlerinin teverruk ile ilişkisi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

3.1.1. Kredi ve Borç İşlemleri ile İlgili Uygulamalar

3.1.1.1. Kredi Borçlarının Yapılandırılması

Faizli bankalardaki mevcut kredi borçlarını kapatarak faizli işlemlerden uzak kalma arzusunda olanlar için teverruk yoluyla finansman sağlama, bazı İslami finans kuruluşları tarafından meşru bir yöntem olarak sunulabilmektedir. Bireysel olarak faiz hassasiyeti olan bazı insanların vadesi gelen borçlarını ödeyebilmek için ya da faizli bankalardaki borçlarını kapatabilmek amacıyla piyasadan vadeli olarak satın aldıkları malları daha ucuza peşin olarak paraya çevirmekte oldukları bilinmektedir. Faizsiz bankacılık sektöründe organize bir ürün olarak tasarlanan bu model, faizden kurtulma arayışlarına çare alternatif bir yöntem olarak takdim edilebilmektedir. Öte yandan faizsiz finans kuruluşları, müşterilerinin kendilerine olan borçlarını ödeme noktasında finansman sıkıntısı yaşamaları durumunda da teverruka dayalı yeni bir muamele ile bu borçları yapılandırabilmektedirler. Bu şekilde müşterilerin borçlarını daha esnek vadelerle ödemelerine olanak sağlandığı gibi, finans kuruluşları da alacaklarını tahsil edememe sıkıntısından ya da gecikme cezası

uygulamak zorunda kalmaktan kurtulmuş olmaktadırlar.

Kredi borçlarının yapılandırılmasında başlıca iki yöntemden söz etmek mümkündür:

a) Farklı Bir Bankaya Olan Borcun Kapatılması İçin Başvurulan Uygulama

Herhangi bir bankaya borcu olan bir müşteri, vadesinde bu borcu ödeyemeyeceğini düşünüyorsa, teverruk talebiyle İslami finans kuruluşuna başvurur. Söz konusu kuruluş, daha önce bahsedilen organize normal teverruk yöntemi ile gerçekleştirdiği emtia alım-satımı üzerinden müşteriye nakit finansman temin eder. Müşteri bu finansmanla diğer bankaya olan borcunu kapatarak, teverruk talebinde bulunduğu finans kuruluşuna vadeli olarak borçlanmış olur.

b) Alacaklı Bankanın Kendisi İle Gerçekleştirilen Uygulama

Herhangi bir finans kuruluşu, müşterisine daha önce kullandırdığı finansmanı vadesi dolmasına rağmen ödeyemeyecek durumda ise, aynı finans kuruluşu ile müşteri arasında gerçekleşen bu uygulamada, teverruk muamelesi üzerinden borcun yeniden yapılandırılması söz konusu olabilmektedir.

3.1.1.1.1. Fıkhî Değerlendirme

Borçların yapılandırılmasına ilişkin yukarıda sunulan yöntemlerin ilkinde, alacaklı ile borcun yapılandırılması işlemi, finansman sağlayan farklı taraflar arasında gerçekleşmektedir. İkinci uygulama ise tamamen borçlu ve alacaklı arasında gerçekleşmektedir. Bu bakımdan her iki uygulamanın fıkhî açıdan farklı özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Faize düşmemek ya da faizli bir borcun bir an önce kapatılması arzusu haddizatında tabii ve makul bir taleptir. Bu amaçla meşru yöntemler üzerinden finansman arayışı içerisinde olunması da herşeyden önce takdire şayan bir çabadır. Şer‘î herhangi bir esasa çelişmediği ve faizli işlemlere bulaşma riski karşısında iyi bir mahreç olma özelliği taşıdığını savunanlara göre yukarıda bahsedilen ilk yöntem, en azından daha büyük bir fesadın önüne geçme sadedinde “ehven-i şerreyn’in ihtiyar olunması” kuralına uygun bir

çare olarak görülebilir niteliktedir.⁵²⁵ Ancak amacın meşruiyeti mutlak olarak vesileleri de meşru hale getirmek için tek başına yeterli olmayabilmektedir. Bir başka ifadeyle, meşru çıkış yolları arayışında, amacın yanı sıra kullanılan araçların da meşru olması gerekli görülür. Dolayısıyla tevessül edilen yöntemin hukuken sakıncalı görülen herhangi bir özelliğe sahip olmadığından emin olunmadıkça böyle bir uygulamaya girişmenin hukuki bir çözüm (mahreç) olma yönü her zaman tatışmaya açık kalacaktır.

İslamî bankalara olan borçların yapılandırılması amacıyla başvurulmuş ve alacaklı bankanın bizzat kendisi ile teverruk sözleşmesi yapmaya dayalı ikinci yöntem hakkında günümüz araştırmacıları ve danışma kurullarının bu konuda birbirinden farklı değerlendirmeleri olduğundan bahsedilebilir.

Bahreyn İslam Bankası Şer'î Danışma Heyeti, çeşitli ihtiyaçların karşılanması amacıyla müşterilere teverruk yoluyla finansman sağlanabileceğine genel olarak cevaz vermekle birlikte, bankaya olan borcunu ödeyebilmesi için bankanın kendi müşterisine murabaha ya da teverruk yoluyla finansman sağlamasına ya da bu şartla müşterisi ile teverruk sözleşmesi yapmasına cevaz vermemektedir. Bunun gerekçesi ise, böyle bir işlemin, borcun belli bir fazlalık alma karşılığında yeniden yapılandırılması gibi bir şüphe içermesi ile açıklanmaktadır.⁵²⁶

Suudi National Commercial Bank (البنك الأهلي التجاري) Şer'î Danışma Heyeti, faizden uzak kalmak için bir çare olarak müşteri tarafından gelen talep karşısında bankanın böyle bir uygulamaya gitmesinin fukaha tarafından yasaklanan, borcun artırılması karşılığında vade tanınması gibi cahiliye faizi kapsamında değerlendirilemeyeceği yönünde görüş beyan etmiştir. Bunun gerekçesi ise, faizden kurtulmak gibi meşru bir amacın olması ile izah edilmektedir. Shamil Bank (Bahreyn) Danışma Heyeti ise, müşteri ile başta yapılan finansman sözleşmesinde hiçbir şekilde böyle bir şartın söz konusu edilmemesi kaydıyla böyle bir uygulamaya gidilmesinin cevazı yönünde fetva vermiştir.⁵²⁷

Konuya farklı bir açılım getiren Muhammed Ali el-Karî ise, fukaha tarafından yasaklanan fazlalık karşılığında vadeli yapılandırma işleminin, ödeme gücü çeken zorda

⁵²⁵ Abdullah el-Menî', "Hükmü't-Teverruk", *MMFİR*, XVII/II, 357; Reşîdî, s. 168.

⁵²⁶ Hey'et, *Fetâvâ Hey'eti'r-Rekâbeti's-Şer'iyye li-Benki'l-Bahreyn el-İslâmî*, İdâretü'r-Rekâbeti's-Şer'iyye, Manama 2016, I, 324.

⁵²⁷ Reşîdî, s. 170-171.

kalmış kimselere has olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla ödeme gücü bulunan kimselerle bu tür bir muamelenin akdedilmesinin yasak kapsamında olmadığını savunmaktadır. Ona göre fukahanın “borçlu şayet ödeme güçlüğü içerisinde ise caiz olmaz” ifadesi mefhumu muhalifi itibariyle ödeme imkânına sahip olanları kapsamamaktadır.⁵²⁸ Abdullah b. Süleyman el-Menî’nin de bu hususta benzer kanaati paylaşmakta olduğu söylenebilir. Faizli bankaya olan borcun kapatılması amacıyla bir başka İslami finans kuruluşu ile yapılacak teverruk sözleşmesinin caiz olduğu kanaatinde olan el-Menî, maddi imkânları yerinde olan ve yatırım imkânlarını genişletmek amacıyla müşterinin borçlu olduğu banka ile yapacağı ikinci bir teverruk sözleşmesinin de, ödeme güçlüğü içerisinde olan müşterilerle yapılan işlemler gibi değerlendirilmemesi gerektiği kanaatindedir.⁵²⁹

Kanaatimizce bu uygulamanın alacaklı olan İslamî bankalara olan borçların yapılandırılmasında kullanılması, borcun tanınan vade karşılığında ve bir başka işlem görüntüsü altında artırılması şekli ile ciddi benzerlikler arz etmektedir.⁵³⁰ Dolayısıyla böyle bir yöntemin, cahiliye ribasındaki vade artırım karşılığında alacağın artırılmas gibi bir sonuca kapı aralamakta olduğu söylenebilir. Nitekim İmam Mâlik bu meseleyi izah ederken; “bir kimsenin başka birinde vadeli yüz dinar alacağı olsa ve borcun vadesi gelince borçlu, alacaklısına, 'bana peşin fiyatı yüz dinar olan bir malı yüz elli dinara vadeli olarak sat' dese, bu alış veriş doğru olmaz. Öteden beri ilim adamları bunu yasaklayagelmüşlerdir” demektedir. İmam Mâlik’e göre bu durumda borçlu, satın aldığı şeyin bedelini alacaklıya o şeyin aynıyla ödemiş, alacaklı da ilk yüz dinarı ikinci bir vade için ertelemiş, bu erteleme sebebiyle de elli dinar daha alacağına eklemiş olur ki, bu işlem mekruh olup cahiliye faiziyle benzerlik arz etmektedir.⁵³¹

Borcun artırılması karşılığında yapılandırılması işleminde mefhumu muhaliften hareketle borçlunun ödeme gücünün olup olmaması şeklinde bir ayrım üzerinden yapılan gerekçelendirme fikhî açıdan isabetli görünmemektedir. Zira geçmiş fukahanın, “ödeme

⁵²⁸ Muhammed Ali el-Karî, “et-Teverruk”, XVII/II, 651.

⁵²⁹ Abdullah el-Menî, “Hükmü’t-Teverruk”, XVII/II, 253-254, 257; Abdullah el-Menî, “et-Te’sîlü’l-Fikhî li’t-Teverruk fî Dav’i’l-İhtiyâcâtî’t-Temvîliyye el-Muâsıra”, *Mecelletü’l-Bühûsi’l-İslâmiyye*, 1425/2004, LXXII, 373-374.

(<http://www.alifta.net/Fatawa/FatawaChapters.aspx?language=ar&View=Page&PageID=10702&PageNo=1&BookID=2>, Erişim: 06.07.2017, saat: 22.10)

⁵³⁰ Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî, XXIX/III, 802-807.

⁵³¹ Mâlik, s. 354 (Büyû, 83).

güçlüğü içerisinde olan kimseler için” ifadesini kullanmaları bu tür muamelelerin çoğu kez bu durumda olan kimselere karşı uygulanması sebebiyledir. Bir başka ifadeyle söz konusu kaydın zikredilmesi vakıayı tespit dışında ihtirazi bir özelliğe sahip değildir. Nitekim bu konuda dayanak gösterilen İbn Teymiyye’nin de aslında bunu kastetmekte olduğunu kendisine ait ifadelerden takip edelim:

“Borcun vadesi dolduğunda borçlu şayet ödeme güçlüğü içerisinde ise, müslümanların icma ile ona mühlet tanıma dışında hiçbir şekilde borcun yeni bir muamele ile değiştirilmesi işlemine girilemez. Şayet borçlu ödeme gücüne sahipse borcunu ödemesi gerekir ve onun için borcun yeni bir muamele ile değiştirilmesine (yeniden yapılandırılmasına) ihtiyaç yoktur. Bu durumun ödeme gücüne sahip olup olmamakla ilgisi yoktur.”⁵³²

Buradan hareketle, yasağın belli bir vasıf kaydıyla zikredilmesi, her zaman o vasfa sahip olmayan uygulamaları hükmün kapsamı dışına çıkarmayı gerektirmez. Karâfi’nin (ö. 684/1285) de ifadesiyle, belli bir vasıfla kayıtlanmış olan hüküm (mefhumu sıfat) şayet çoğunlukla mevcut bir durum için söz konusu ise, bu durum, o vasfı taşımayan ve kelama konu olmamış şey (meskûnun anı) hakkında o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmez. Dolayısıyla kişinin kelimada bu sıfatı zikretmesi, genellikle var olanı resmetme kabilindendir.⁵³³

3.1.1.2. Kredi Kartı Borçlarının Yapılandırılması

Konvansiyonel bankacılıkta müşterilere sunulan kredi kartları, borcun ödenmesinde meydana gelebilecek gecikmelerde faiz ödeme şartı içermesi sebebiyle faizsiz finans kuruluşları tarafından sıcak karşılanmamıştır. Bu kuruluşlar tarafından başlangıçta mal ve hizmet satın almak üzere müşterilere verilen kartlar, ödeme kartları (charge card) türünden olup, kredi ve taksit imkanı sunmaması, aylık ekstre borcunun tamamının ödenmesinin zorunlu oluşu gibi özellikleri sebebiyle konvansiyonel bankacılıktaki kredi kartlarından farklı olmuştur. Ödeme kartları (charge card) mevcut durumda müşterilerin taleplerini karşılamakta yetersiz kalınca, fâizsiz bankacılık sektörü de alternatif kart arayışlarına yönelmeye başlamıştır. Bunun neticesinde, bir kısmı uygulama sahası bulmuş “Murâbaha Kart”, “Taksitli Satış Kartı”, “Sale Plus Kart” vb. çeşitli öneriler ortaya atılmış ve

⁵³² İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l- Fetâvâ*, XXIX, 419.

⁵³³ Karâfi, *Şerhu Tenkîhi’l-Fusûl fi’htisâril-Mahsûli fi’l-Usûl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2004, s. 214.

tartışılmış, tartışılmaya da devam etmektedir.⁵³⁴ Bu bağlamda günümüzde tartışılan meşru kredi kartı alternatiflerinden biri de teverruk muamelesine dayalı uygulamalardır. Suudi Arabistan’da bu yöntemi uygulayan iki kart çeşidinden bahsetmek mümkündür:

- a) Suudi Amerikan Bankası (البنك السعودي الأمريكي) tarafından “Bitâkatü’l-Hayri’l-İ’timâniyye” adıyla çıkarılan bu kartla müşteri, hem alışveriş yapabilmekte hem de nakit çekebilmektedir. Ayrıca müşterilere uluslararası ticari kuruluşlarla da işlem yapma imkânı sağlamakta, yapılan alışverişlerin aylık taksitler halinde yapılandırılması mümkün olmaktadır. Banka, kart sözleşmesinde, söz konusu bu kartın şer’î danışma kurulundan alınan icazete dayalı işleme konulmuş olduğunu da ayrıca belirtmektedir.⁵³⁵ Kart hâmili yapmış olduğu işlemlerden bankaya doğan borcunu son ödeme tarihinde herhangi bir ekstra ücret vermeden ödeyebileceği gibi erteleme de talep edebilmektedir. Borç ertelenmek istendiği takdirde bu durumda daha önce kart sözleşmesiyle kendisi adına satın alma izni verdiği (banka tarafından belirlenen) bir birim, Suudi Amerikan Bankası mülkiyetinde bulunan emtialardan on beş aylık vâdeyle ve toplamda % 16,30 vâde farkıyla kart hâmiline vekâleten satın almaktadır. Aynı sözleşme kapsamında kart hâmili, kendisi adına taksitle satın alınan bu malın üçüncü bir tarafa peşin satılması yönünde de banka idaresine vekâlet vermiştir. Banka da bu vekâlete dayalı olarak kart hâmiline vadeli olarak satılan emtiayı bir başka müşteriye peşin satıp elde ettiği meblağla kart borcunu kapatır. Bu yöntemle kart hâmilinin önceki borcu kapanmış olmakla birlikte, kendi adına verdiği vekâletle yapılan taksitli alım ve peşin satım işlemi sebebiyle bankaya vâdeli olarak tekrar borçlanmış olmaktadır.⁵³⁶ Netice itibariyle müşterinin ödeme sıklığı taksitler halinde yeniden yapılandırılarak kendisine daha geniş vadede ödeme imkânı sunulmaktadır. Ayrıca burada bankanın bu işleminden alacağı fazlalık da alışveriş üzerinden temin edilmiş olmaktadır.

- b) Suudi Millî Ticâret Bankası (البنك الأهلي التجاري) tarafından çıkartılan “Bitâkatü Teysîri’l-Ehlî” adlı kart da, hem nakit çekim için hem de alışveriş için

⁵³⁴ Görüş ve Tartışmalar için bkz. İshak Emin Aktepe, “Kredi Kartı Sistemi ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2010, c. X, sy. I, s. 146 vd.; M. Şerafettin Özsoy, *Katılım Bankacılığına Giriş*, Kuveyttürk, İstanbul 2012, s. 193 vd.

⁵³⁵ Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, “Bitâkatü’l-İ’timân”, *MMFİ*, ys. 2004, c. XV/III, s. 81.

⁵³⁶ Atram, XV/III, 81; Münzir Kahf, *Esâsiyyâtü’t-Temvîli’l-İslâmî*, Kaliforniya 2015, s. 181.

kullanılabilmektedir. Sözleşme uyarınca, kart hâmilisi son ödeme tarihinde borcunun tamamını ya da asgari ödeme tutarını bankaya ödemediği takdirde banka, yetkisiz temsil (fuzûlî) yoluyla mülkiyetinde bulunan mallardan bir kısmını kart hâmilisine yirmi dört aylık taksitle satmaktadır. Sonrasında da bu malları peşin bedelle bir başkasına satarak kart hâmilinin kendisine olan borcunu kapatmaktadır. Bu durumda kart hamilinin borcu, bu muameleden doğan vadeli yeni borç karşılığında yapılandırılmış olmaktadır. Kart hâmilisi, kendisine haber verilen bankanın bu işlemini kendisine bildirilen süre içerisinde reddetmediği takdirde yapılan tasarrufu onaylamış kabul edilmektedir.⁵³⁷

Kredi Kartı borçlarının meşru yöntemlerle yapılandırılmasını hedefleyen yukarıdaki uygulamaların ilkinde vekâlet baştan ve müşeri tarafından verilmekte iken, ikincisinde banka, “İcâzet-i lâhika vekâlet-i sâbika hükmündedir”⁵³⁸ kuralı gereği sonradan verilecek onaya istinaden işlem yapmaktadır. Aynı şekilde “Bitâkatü'l-Hayr” uygulamasında 15 aylık taksitli kar oranı % 16,30 gibi baştan belli iken, “Bitâkatü Teysîr” uygulamasında 24 ay taksit imkânı sunulmakta ancak kâr oranı baştan belirlenmemektedir.

3.1.1.2.1. Fıkî Değerlendirme

Kredi kartı borçlarının yeniden yapılandırılarak faizsiz bir şekilde ödenmesini amaçlayan yukarıdaki uygulamaları değerlendiren Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, her iki kart uygulamasının da temel iki gerekçeye dayalı olarak fasit ve haram olduğu kanaatindedir:

1. Alacaklı olan banka, sahip olduğu emtiayı müşterisine sattıktan sonra tekrar aynı emtiayı müşterisi adına bir başka müşteriye satıp paraya çevirmektedir. Banka, belli bir fazlalık mukabilinde borcun ertelenmesi için müşteriye böyle bir fırsat sunmuş olmakla birlikte, müşteri kendisine satılan emtiayı teslim alıp bizzat satabilme gibi bir imkânâna sahip olamamaktadır. Bu ise apaçık bir hiledir.
2. Her iki kart uygulaması da Hz. Peygamber tarafından yasaklanan, borç para verme ve satış işleminin bir arada toplanması veya biri içerisinde diğersinin şart

⁵³⁷ Atram, XV/III, 83-85; Obaidullah, s. 111.

⁵³⁸ Mecelle, md. 1453.

koşulmasına dair yasağın⁵³⁹ kapsamındadır. Nitekim banka ile kart hamili arasındaki ilişki borçlu ve alacaklı ilişkisi olduğundan, alacaklı konumundaki bankalar sözleşme aşamasında, müşterisinin kendisine olan borcunu ödemediği takdirde vekâleten ya da yetkisiz temsil suretiyle devreye girecek alışveriş işlemini müşteriye kabul ettirmiş olmaktadırlar.⁵⁴⁰

Atram'ın her iki kart uygulamasına yönelttiği sert eleştiri Muhammed Ali et-Teshîrî tarafından hüküm vermede acelecilik olarak nitelendirilmiş ve söz konusu bankaların şer'î danışma kurulları tarafından geliştirilen bu yöntemin en azından fikhî açıdan sahih bir muameleye dayanmakta olduğunun kabul edilmesi gerektiği öne sürülmüştür.⁵⁴¹ Muhammed Ali el-Karî ise, kredi borçlarının yapılandırılmasında olduğu gibi teverruka dayalı alternatif kredi kartları üzerinden gerçekleşen borç yapılandırmalarındaki bu tür bir muamelenin, ödeme güçlüğü içerisinde bulunmayan kimselerle olması halinde yasağın illetinin gerçekleşmemiş olacağını savunmaktadır.⁵⁴²

Teverruka dayalı kredi kartı uygulamaları müşteri açısından vadesi gelen borçların kapatılmasında kısa süreli genişlik sağlamakla birlikte, tanınan vade karşılığında bir kısım mali yaptırımları da beraberinde getirmektedir. Bu ise birçok muasır araştırmacı ve âlimin de ifade ettiği gibi bir yönüyle borçlunun alacaklısına, “daha fazlasını vermem karşılığında bana mühlet ver” demesi gibi yasaklanan cahiliye faizi ile yakın özellikler taşımaktadır.⁵⁴³ Şu kadar var ki, bu düzenlemenin direkt olarak borcun vadesinin uzatılması karşılığında yapılmayıp araya sokulan alım satım işlemi üzerinden gerçekleştirilmesi, yapılandırmaya bağlı meydana gelen yeni borcun eski borçtan bağımsız yeni bir muamele üzerinden gerçekleşmiş olmasını gerektirmektedir. Temelde borçların faize düşmeden ya da gecikme cezasına maruz kalmadan vadesinde ödenmesini hedefleyen bu uygulama her ne kadar baştan makul bir çare olarak düşünülebilirse de, öncekine göre fazlalaşan bir borçlanmayı gerektirmektedir. Artan bu borcun sonraki vadelerde de ödenememesi halinde aynı yöntemin uygulanmak istenmesi ise, müşteriler açısından borcun katlanmasını

⁵³⁹ Ebu Davud, s. 558 (İcâre, 34); Tirmizî, s. 321 (Büyü', 19); Nesâî, s. 742 (Büyü', 60).

⁵⁴⁰ Atram, XV/III, 86, 91-92.

⁵⁴¹ Muhammed Ali et-Teshîrî, “el-Münâkaşa”, *MMFİ*, ys. 2004, c. XV/III, s. 195-196.

⁵⁴² Muhammed Ali el-Karî, “Bitâkâtü'l-İ'timân Gayru'l-Muğaddât Zâtü'l-Eksât”, *MMFİ*, ys. 2004, c. XV/III, s. 110.

⁵⁴³ Fehmî, XIX/III, 259; Sâlûs, “el-Münâkaşa”, s. 190; Hazne, s. 74.

gerektirebilecektir. Bunun da netice itibariyle borçluyu tüketen bir sonuca zemin hazırlayacağı ve Şâri‘ tarafından istenmeyen bir sonucu beraberinde getireceği izahtan varestedir.

3.1.2. Yatırım Vekâleti Uygulamaları

Yatırım vekâleti; bir kimsenin, sermayesini işletmek üzere ücretli ya da ücretsiz olarak bir başkasını kendi adına yetkilendirmesi olarak tanımlanır.⁵⁴⁴ Genel olarak vekâlet yoluyla yatırım düşüncesinin hâkim olduğu bu yöntemde taraflar arasında bir nevi kira (hizmet akdi) sözleşmesi yapılmış olmaktadır. Uygulama itibariyle mudarebe ya da diğer klasik ortaklık yöntemlerinden farklı bir mahiyete sahip olan bu yatırım yönteminde vekil, kasıt ve kusurunun olması hariç herhangi bir zarara katlanmak zorunda olmadığı gibi, müvekkil ile anlaşmış olduğu vekâlet ücreti dışında sağlanacak kârda da herhangi bir payı söz konusu değildir.⁵⁴⁵ Ancak yatırım vekili konumunda olan ilgili finans kuruluşunun kusuru ya da sözleşmede karşılıklı olarak belirlenen şartlara muhalefeti söz konusu olduğunda, bundan kaynaklanan zararı tazminle mükellef tutulabilmektedir. Ayrıca bu işlemde finans kurumu yatırımcı ile kâr üzerinde yüzdelik olarak da anlaşabilmektedir.⁵⁴⁶ Yine farklı olarak, vekâlette aslolan bağlayıcı olmaması iken, yatırım vekâleti uygulamaları, tarafların aralarında anlaştığı belli bir süre ile kayıtlı olarak gerçekleşmekte olduğundan, söz konusu süre içerisinde akdin feshedilmesi mümkün değildir. Bu sebeple de akit her iki taraf için bağlayıcı kabul edilmektedir.⁵⁴⁷

Günümüz yatırım vekâleti uygulamalarında sermayenin, üzerinde anlaşılan belli bir kâr oranıyla işletilmesinde başlıca iki uygulama göze çarpmaktadır:

- a) Müvekkilin, tayin edilen bir malı belli bir kâr oranı üzerinden satması ya da bu oranın altında satış yapmaması şartıyla vekil ile yapmış olduğu sözleşme ki, vekil bu şartlar doğrultusunda hareket etmeyi kabul etmektedir. Ancak burada vekilin

⁵⁴⁴ AAOIFI, s. 1143.

⁵⁴⁵ Abdüssettar Ebû Gudde, “el-Vekâle bi’l-İstismâr Te’sîlühâ ve Tatbîkâtühâ”, *Buhûsu Nedveti’l-Bereke er-Râbi’a ve’s-Selâsin li’l-İktisâdi’l-İslamî*, Manama 2013, s. 331.

⁵⁴⁶ Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, s. 44-45.

⁵⁴⁷ AAOIFI, s. 1144.

taahhüt ettiği, sermaye sahibine kâr garantisi vermek değil, sözleşmede belirlenen şartlar doğrultusunda hareket etmektir.⁵⁴⁸

- b) Müvekkil, sermayenin belli oranda kâr getirmesini baştan şart koşarak, vekilin bu oranda kâr elde etmesi tazmin sorumluluğu kapsamında kendisine yüklenmektedir. Bankalarca yaygın olarak uygulanan yöntemin daha çok bu surette gerçekleştiği iddia edilmektedir.⁵⁴⁹ Bu uygulama şeklinde bir nevi vekilin ücretinin de belirlenen oranın üzerinde kâr yapmasına bağlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

3.1.2.1. Yatırım Vekâleti Teverruk İlişkisi

Yatırım vekâleti uygulamaları, tarafların aralarında belirleyeceği şekil şartlarına göre birçok farklı uygulama şekline bürünebilecek mahiyete sahiptir. Bu başlık altında ise, organize teverruk uygulamalarına dayalı gerçekleşen işlemlerin incelenmesi hedeflendiğinden, bu uygulamanın da sadece konumuza bakan yönü ele alınacaktır.

Yatırım vekâleti uygulamalarının, hepsi olmasa bile özellikle bazı şekillerinin emtia alım satımı üzerinden gerçekleştirilen ters teverruk uygulamasına dayanmakta olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁰

Vekilin, mülkiyet hakkı müvekkiline ait olmak üzere satın aldığı emtiayı ikinci bir işlemle ve belli bir kâr oranı üzerinden kendisine satma hakkına sahip olduğu, murabahaya dayalı ve organize piyasalarda gerçekleştirilen işlem şu şekilde gerçekleşmektedir:

- a) Vekâlet veren banka (müvekkil) ile vekâlet görevini üstlenen (vekil) banka arasında, işlem adımları, kâr, vade ve teminatları içeren bir sözleşme düzenlenir.
- b) Vekâleti üstlenen banka, uluslararası emtia borsalarından, müvekkili adına emtia satın alır. Söz konusu satın alma işlemi ile ilgili müvekkil banka, telefon, e-posta, faks vb. iletişim araçları ile bilgilendirilerek işlemler hakkındaki onayı da alınabilir.
- c) Vekil banka, müvekkili adına satın almış olduğu emtiayı (metal) murabaha yoluyla vadeli olarak kendisi için satın alır. Akdin başındaki anlaşma uyarınca vekilin bu

⁵⁴⁸ Talâl b. Süleyman ed-Düserî, “el-Vekâle bi’l-İstismâr”, *Buhûsu Nedveti’l-Bereke er-Râbi’a ve’s-Selâsin li’l-İktisâdi’l-İslamî*, Manama 2013, s. 375.

⁵⁴⁹ Talâl b. Süleyman, s. 380.

⁵⁵⁰ Talâl b. Süleyman, s. 404.

malı kendisine satma hakkı olduğu için, burada müvekkil bankaya ayrıca bilgi verme zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak iletişim araçları yoluyla müvekkilden, malın kendisine satılması da talep edilebilir.

- d) Müşteri konumundaki vekil banka, satın aldığı bu emtiaya ihtiyaç duymadığından ve sözleşmenin esas gayesi de emtia edinmek olmadığından, bir an önce emtiayı borsada satarak nakde çevirir.⁵⁵¹

Uygulamadan da anlaşılacağı üzere bu vekâlet türünde, bir kimsenin kendisinin de yapmaya salahiyyetli olduğu hukuki bir işlemi gerçekleştirmek üzere bir başkasını kendi yerine yetkilendirmesi durumu söz konusudur. Gerek müşteri ve banka gerekse bankalararası ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilmesi mümkün olan bu işlem türünde klasik vekâletten farklı olarak, müvekkilden sağlanan meblağın kendi adına satın alma yetkisi üzerinden zimmette sabit bir borç haline getirilmesi amaçlanmaktadır.⁵⁵² Dolayısıyla burada, vekil ile müvekkil arasında, daimi vekâlet ilişkisine dayalı bir yatırım sürecinin söz konusu olmadığı ya da taraflarca böyle bir şeyin amaçlanmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında günümüzde yaygınlaşmaya başlamış yatırım vekâleti uygulamalarının organize teverruk uygulamalarından da öte, sermaye sahibine ana sermaye ve kar garantisi veren bir yatırım ilişkisine bürünmüş olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁵³ Bu durumda vekilin anlaşılan oran üzerinde sağlamış olduğu kâr, şartlar doğrultusunda teşvik primi olarak kendisine kalabilmektedir.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Karadâğî, s. 181-182.

⁵⁵² Karadâğî, s. 180.

⁵⁵³ Kuveyt'te faaliyet gösteren A'yân Kiralama ve Yatırım Şirketi'ne (شركة اعيان للاجارة والاستثمار) dini danışmanlık yapan heyet, 01.02.2000 tarihli bir soruya vermiş olduğu bir cevapta, bazı Malikî ve Hanbelî kaynaklarda yer verilen, vekilin, müvekkilin koştuğu şartlara muhalefet ederek malını belirlenen fiyatta satmadığı zaman aradaki fiyat farkını tazmin etmesinin cevazına dair görüşleri dayanak alarak böyle bir uygulamanın cevazına fetva vermiştir (Fetâvâ Hey'eti'l-Fetâvâ ve'r-Rekâbeti's-Şer'iyye li-Şeriketi A'yân, s. 135-136'dan naklen Karadâğî, s. 194-196).

⁵⁵⁴ Karadâğî, s. 190.

3.1.2.2. Fıkhî Değerlendirme

3.1.2.2.1. Yatırım Vekilinin Tazmin Sorumluluğu

İslam hukuku açısından vekâletin ücretsiz ya da ücret mukabilinde olması kural olarak mümkündür. Vekilin ücreti, maktu bir bedel, miktarı belli meblağ için tayin edilen belli bir oran olabileceği gibi, başlangıç miktarı belli olmak kaydıyla ilerleyen zamanlardaki ücretin belli dönemlerin başlangıcındaki endekslere bağlı olarak da tayin edilmesi mümkündür. Ayrıca vekilin teşviki amacıyla, baştan belirlenen ücretin üzerinde elde edilecek kazançtan kendisine ayrıca belli bir miktar daha verilebilir.⁵⁵⁵

Gerek emek – sermaye ortaklığı gerekse vekâlet yatırımında müvekkilin, malının belli bir kâr oranı üzerinden satılmasını isteme, aynı şekilde satın almak üzere tayin edilen bir malın da belli bir fiyat üzerinden satın alınması şartı getirme hakkı vardır. Dolayısıyla, alım satım bedellerinin sınırları tayin edilmiş olmasına rağmen bu şarta riayet etmeyip daha düşük bir bedel üzerinden satan vekilin, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre aradaki farkı tazmin etmesi caiz görülmektedir.⁵⁵⁶ Ancak yatırım vekili vekâlet konusu mal ya da parayı emanet olarak elinde bulundurmakta olduğundan, kusur veya vekâlet akdi için tayin edilen kayıt ve şartlara aykırı davranışta bulunmadığı sürece tazmin (zarara katlanma) sorumluluğunun olmaması asıldır.⁵⁵⁷

Günümüz yatırım vekâleti uygulamalarında sermayenin belli bir kâr oranıyla işletilmesinde söz konusu olan uygulamaların ilki ile ikincisinin fıkhî açıdan aynı mahiyette olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim ilk uygulamada vekil, sermayeyi, belli bir kâr garantisi vererek teslim almamakta, bilakis belli bir malı müvekkil tarafından belirlenen maktu bir fiyat ya da kâr oranı üzerinden satmayı üstlenmektedir. Bu sebeple burada vekilin üstlenmiş olduğu gerçekte kâr garantisi olmadığı gibi doğacak olan tazmin yükümlülüğü de kendi kasıt ve kusuru ya da şartlara riayetsizliği sebebiyle müvekkilini zarara uğratmasından dolayıdır. İkinci şekilde ise, bu durumun aksine baştan mutlak kâr ve ayrıca sermaye garantisi vekile yüklenmiş olmaktadır.⁵⁵⁸ Yatırım vekilinin sermaye ya da

⁵⁵⁵ AAOIFI, s. 621-622.

⁵⁵⁶ Abderî, Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım, *eTâc ve'l-İklîl li-Muhtasari Halîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, VII, 183, 186; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 98-99.

⁵⁵⁷ AAOIFI, s. 1146.

⁵⁵⁸ Talâl b. Süleyman, s. 380-381.

kârın tazmini ile yükümlü kılınarak işlemin garantili bir yatırım haline dönüştürülmesi caiz olmadığı gibi bu durumun işlemi faizli hale dönüştüreceği de açıktır.⁵⁵⁹

Mâlikî ve Hanbelî fukahasının kusur olarak değerlendirdiği ve bilerek müvekkilin zararına hareket edildiği gerekçesiyle vekâleten belli bir fiyatla satılması istenen malın daha düşük bir değerde satılması halinde aradaki farkın vekilden tahsil edilebileceğini söylemeleri, gerçekte müvekkil namına meydana gelen zararın tahsil edilmesine yöneliktir. Vekilin, malın piyasa kıymetinin altında kalan kısımdan daha fazlasını tazminle yükümlü kılınması ise faiz şüphesinden uzak değildir. Bu bakımdan AAOIFI tarafından vekâlet ve yetkisiz temsil konusunda hazırlanan 23. standartta benimsenen görüş de, vekilin satış konusunda müvekkilin şartlarına muhalefet ederek belirlenen fiyatın altında yapmış olduğu satışlarda yalnız malın piyasa değeri ile satış bedeli arasındaki farkın ödenmesi şeklindedir.⁵⁶⁰

Günümüzdeki yatırım vekâleti uygulamalarının, bir malın belli bir fiyattan satılmasını konu edinen klasik satış vekâleti ile aynı kapsamda değerlendirilmesi de esasında tartışmaya açıktır. Zira yatırım vekâletinde teslim edilen belli meblağdaki fonun işletilerek belli kâr oranıyla geri getirilmesi istenmektedir ve henüz ortada müvekkilin mülkiyetinde olan somut bir mal söz konusu değildir. Öte yandan fiilen bu tür bir uygulamada vekilin, müvekkilin şartlarına riayet edip etmediği müvekkil açısından çok da önemli değildir. Zira vekil, talep edilen kâr oranı ile müvekkiline geldiği takdirde, alınıp satılan malın gerçek değeri üzerinden alınıp satılmadığı ya da fonun belirtilen şartlar çerçevesinde işletilip işletilmediği müvekkilce sorgulanmamaktadır. Burada ayrıca, klasik dönem Mâlikî ve Hanbelî fukahasının günümüzde vekâlet adı altında uygulanan bu yöntem hakkında da mutlaka klasik bireysel vekâlet işlemlerinde benimsemiş oldukları kanaate sahip olacakları iddiasında bulunmanın yanıltıcı olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

AAOIFI'nin yatırım vekâleti özelinde hazırlamış olduğu 46. standartta, daha önceki standartta (standart no: 23) belirtilenlerin aksine vekilin belirlenen kâr oranının altında bir yatırım işlemine girişmesi halinde, yatırım faaliyetiyle ilgili olarak şart koşulan kârı değilse de, benzer işlemlerde cari olan emsal kâr arasındaki farkı tazmin etmekle yükümlü

⁵⁵⁹ AAOIFI, s. 130.

⁵⁶⁰ AAOIFI, s. 626.

kılınabileceği ifade edilmiştir.⁵⁶¹ Bu görüş kanaatimizce fikhî dayanaktan yoksun olduğu gibi istismara da açıktır. Zira sürekli olarak fiyat dalgalanmalarına maruz kalan piyasada gerçekleşen alım satım işlemlerinde emsal kârın belirlenebilmesinin zorluğu yanında söz konusu alım satım işlemlerinin zararlar sonuçlanabileceği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla emsal kâr düşüncesi her halükarda baştan belli oranda getiri garantisi mahiyeti taşımaktadır. Bu itibarla kasıt, kusur, ihmal ya da sözleşme şartlarına muhalefet edilmesi halinde müvekkile karşı olan tazmin yükümlülüğünün anapara tutarıyla ya da malın satış fiyatı üzerinden belirlenecek emsal kıymeti ile sınırlı tutulması kanaatimizce daha doğru görünmektedir.

3.1.2.2.2. Vekilin Akdin Her İki Tarafını Temsil Etmesi

Ters teverruk sözleşmelerinde olduğu gibi, aynı yöntem üzerinden gerçekleşen yatırım vekâletinde öne çıkan problemlerden biri de vekilin aynı anda akdin her iki tarafını temsilen alım satım işlemlerinde bulunabilmesidir.

AAOIFI tarafından vekâlet ve yetkisiz temsil konusunda yayınlanan standartta vekilin müvekkil adına satın almış olduğu malı ondan kendisi için satın alması caiz görülmüş olmakla birlikte, bunun baştan yetkilendirme şeklinde değil, malın müvekkil adına satın alınması sonrasında gerçekleşecek yeni bir icap ve kabul üzerinden olması öngörülmektedir.⁵⁶² Nitekim burada haklı olarak Hanefî ve Şafiî mezheplerince ortaya konan, hukuki sorumlulukların birbirine karışması problemi gerekçe olarak daha makul görülerek İslami finans kuruluşları için de bu görüşün daha uygun olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶³

28. Albaraka Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde de bu doğrultuda karar alınması uygulamada bu kanaatin benimsenmiş olduğunu göstermektedir.⁵⁶⁴ Baştan yetkilendirme esasına dayalı bir yatırım vekâleti işleminin ise, farklı olarak bir safkada iki safka yasağı açısından yeni bazı tartışma alanları açabileceği de haklı olarak dile getirilmektedir.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ AAOIFI, s. 1147.

⁵⁶² AAOIFI, s. 625.

⁵⁶³ AAOIFI, s. 634-635.

⁵⁶⁴ Talâl b. Süleyman, s. 402.

⁵⁶⁵ Karadâğî, s. 183-184.

3.1.2.2.3. Akde Konu Emtianın Borsalardaki Durumu

Borsada gerçekleşen alım – satım işlemlerini denetleyecek güçlü ve hassas bir mekanizma oluşturulamadığı sürece, geri satılan emtianın ilk satıcısı tarafından satın alınması, dolayısıyla da îne akdinin organize yöntemlerle gerçekleşmesi kaçınılmazdır.⁵⁶⁶ Bu tür töhmete dayalı akitlerin bir finansman yöntemi olarak takdim edilmesi ise gerçekçi durmamaktadır. Daha önce de işaret edildiği üzere, emtia borsalarının yaygın işleyiş biçimi sanal ticaret problemini daima gündemde tutmaktadır.

Emtia murabaha işlemlerinin gerçekleştirildiği organize borsalar üzerinde yapmış olduğu araştırmalara dayalı izlenimlerini aktaran Ali Muhyiddin el-Karadâğî, bizatihi yapmış olduğu incelemeler neticesinde bu işlemlerin üç farklı mahiyette gerçekleşmekte olduğunu kaydetmektedir:

1. Alım satım işlemlerine konu olan sertifikalar tamamen brokerler tarafından düzenlenen şekli sertifikalar olup gerçekte temsil ettiği mevcut bir emtia söz konusu değildir. Bazı bankalar hesabına hususi olarak bu işi yapan bazı brokerlar, sırf bu tür işlemlerden dolayı milyoner olmuşlardır.⁵⁶⁷
2. İşlemlere konu emtia, gerçekte depolarda mevcut olmakla birlikte teslim alınıp kullanılmaya elverişli değildir. Şöyle ki, akde konu olması amacıyla depolarda bulundurulmuş belli miktardaki metal, kullanıma elverişli olmayacak düzeyde kalitesiz bir üründür. Ayrıca belli ve sınırlı miktardaki bu emtianın üzerinde aynı anda birçok sözleşme düzenlenebilmekte fakat aynı emtia yıllarca yerinden hareket etmeden sabit olarak beklemektedir.
3. Sözleşmede tayin edilen emtia, gerçekte ifade edildiği şekliyle depolarda mevcuttur. İleride somut örneklerinden daha geniş bahsedilecek benzeri bazı uygulamaların işlemlerin sıhhati açısından herhangi bir problem içermeyeceği söylenebilirse de, teverruk için başvurulmuş muamelelerde gerçekte şimdiye kadar hiçbir müşteri ya da bankanın işlem yaptığı borsalardan emtia teslim aldığı

⁵⁶⁶ Karadâğî, s. 183-184.

⁵⁶⁷ Benzer şekilde Ali Ahmed es-Sâlûs da Avrupa borsaları üzerinde yaptığı incelemeler ile bazı uluslararası banka ve şirketlerin de itiraflarına dayalı olarak, elektronik ortamda gerçekleşen birçok işlemin kaydı nitelikte ve gerçekte mevcut olmayan emtia ve sertifikalara dayalı olarak gerçekleştirilebildiğini belirtmektedir (Sâlûs, “et-Teverruk” XIX/III, 467).

bilinmemektedir. Dolayısıyla bu tür işlemlerde de gerçekte mal teslim-tesellümüne dayalı bir uygulamanın amaçlanmadığı rahatlıkla söylenebilir.⁵⁶⁸

3.1.3. Murabaha Sendikasyonu

Günümüzde önemli bir risk yönetim aracı ve özellikle de büyük şirketler için etkin bir finansman alternatifi olan sendikasyon kredileri; iki ya da daha fazla yabancı bankanın bir araya gelerek aralarından birisi önderliğinde fon gereksinimi olan büyük holding, banka ya da finans kuruluşlarına sağladıkları yüksek tutarda uluslararası kredilerdir.⁵⁶⁹

Sendikasyon kredilerinde kredilendirme işlemine birden çok banka katıldığından bu yöntemle maliyet ve riskler azaltılarak kredi kullanan bankaların fon ihtiyaçlarının hızlı ve daha esnek koşullarda karşılanması amaçlanır. Nitekim kredi temin eden banka ya da kuruluşlar, çoğu kez tek bir bankadan kısa sürede temin edemeyeceği büyük miktarlardaki fonları bu yöntemle daha uygun bir sürede sağlayabilmekte, ayrıca sağlanan bu krediler söz konusu kurumların itibarını artırarak piyasadaki güvenini artırmaktadır.⁵⁷⁰ Kredi veren kuruluşlar ise, fonlarını tek bir kredi türü ve müşteri ile sınırlandırmak yerine, kredi riskini dağıtarak minimize etmekte, portföylerini de çeşitlendirmiş olmaktadır.

Faiz esasına göre işleyen bu sistemin İslami finans kuruluşları tarafından da kullanılabilmesi için faizsizlik ilkesi çerçevesinde işletilmesi gerekmektedir. Bunun için birkaç finans kuruluşunun bir araya gelerek oluşturdukları konsorsiyumun, meşru yatırım yöntemlerini kullanarak müşterilerine sendikasyon kredisi temin etmesi mümkün olabilmektedir.

İslami finans kuruluşları tarafından tercih edilen uygulama genellikle murabaha yöntemine dayalı sendikasyon kredisi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Finans kuruluşları, normal şartlarda müşteriler için fon kullanırken başvurdıkları modern murabaha yöntemini, sendikasyon işlemlerinde bu sefer kendi adlarına diğer yabancı bankalar üzerinden gerçekleştirmektedirler.⁵⁷¹ Dünya ölçeğinde ciddi hacimlere ulaşmış murabaha

⁵⁶⁸ Karadâğî, s. 186-187.

⁵⁶⁹ İlker Parasız, *Modern Bankacılık – Teori ve Uygulama*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2014, , s. 333.

⁵⁷⁰ Haşmet Sarıgül, “Sendikasyon Kredisi Kullanım Duyurularının Bankaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Ocak 2015, c. VII, sy. XII, s. 114.

⁵⁷¹ Hüseyin Tunç, *Katılım Bankacılığı: Felsefesi Teorisi ve Türkiye Uygulaması*, Nesil Yayınları, İstanbul 2010, s. 166.

sendikasyonlarının Türkiye'deki katılım bankaları tarafından da yüksek tutarda kredi temini için sıklıkla başvuru bir yöntem haline geldiği görülmektedir.⁵⁷²

Mevcut durumda Londra Metal Borsası üzerinden emtia alım satımına dayalı olarak gerçekleştirilen sendikasyon kredilerinin işleyişi şu şekilde gerçekleşmektedir:

- a) Krediör bankalar kredi kullanılacak tarafın talep ettiği tutar kadar metali araçlar kanalıyla Londra Metal Borsası'ndan peşin olarak satın alıp belli bir kar ilavesi ile kredi kullandırılan tarafa vadeli olarak satar.
- b) Kredi kullanan taraf da sahip olduğu bu metali tekrar spot olarak aynı tarihte borsada peşin sattırarak nakde çevirir. Böylece krediör bankalar, finansman ihtiyacı olan bankalara belli bir geri ödeme planı dahilinde kredi açmış olurlar.
- c) Kredi kullanan bankalar nihai olarak satmış oldukları emtianın peşin bedelini elde ederken, kendilerinden vadeli olarak emtia satın aldıkları krediör bankalara da anlaşılan vade üzerinden borçlanmış olurlar.

Kredi temin işlemlerinin özellikle Londra Metal Borsası üzerinden vekâlet verilen araçlar yoluyla gerçekleştirilmesi, bu piyasanın son derece organize oluşunun yanında, metal alım satım marjlarının düşük seyretmesi ve vergi istisnaları gibi avantajlar sebebiyle tercih sebebi olmaktadır.⁵⁷³

3.1.3.1. Fıkıhî Değerlendirme

Sendikasyon kredilerinin İslami bankacılıktaki meşruiyetinin temel dayanağı, ortaklığın cevazıdır.⁵⁷⁴ Nitekim finans kuruluşlarının finansman sağlamak amacıyla oluşturmuş oldukları konsorsiyum temelde meşru bir ortaklığı temsil etmektedir. İhtiyaç

⁵⁷² Türkiye'deki katılım bankalarının yıllara göre kullandıkları sendikasyon kredileri hakkında geniş bilgi için bkz. <https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/hakkimizda/turkiye-finansi-taniyin/sayfalar/turkiye-finans-kilometre-taslari.aspx> Erişim: 24.02.2017, saat: 23.00; <https://www.albaraka.com.tr/pdf/Murabaha-Sendikasyon-Kredisi-092015.pdf> Erişim; 12. 04.2017, saat: 10.05; <http://www.dunya.com/finans/haberler/kuveyt-turk-sendikasyon-kredisi-aldi-haberi-232590> Erişim; 12. 04.2017, saat: 10.10; <https://www.dunya.com/finans/haberler/ziraat-katilimdan-murabaha-sendikasyonu-haberi-364612> Erişim; 14.06. 2017, saat: 00.10.

⁵⁷³ http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/4253/kuveytturk_mustafadereci.doc Erişim; 24.02.2017, saat: 23.10

⁵⁷⁴ AAOIFI, s. 650.

duyan kurumlara sendikasyon kredisi sağlamanın ortaklık ya da vekâlet ilişkisine dayalı alternatif yöntemleri mevcutken özellikle likit piyasalardan emtia alım satım yoluyla gerçekleşen murabaha sendikasyonunun tercih edilmesi, kısa sürede sonuçlanabilen risksiz ve kâr oranı belli olan bir yatırım türü olması ile izah edilebilir. Bu da bir yönüyle İslamî finans kuruluşlarının geline süreçte finansman temini konusunda temel İslamî yatırım enstrümanlarından uzaklaşmakta olduğunun bir başka kanıtı olarak değerlendirilmeye müsaittir.

İslami finans kuruluşlarının normal işleyişleri gereği vatandaşlardan sağlanan mevduatlara herhangi bir kar garantisi vermemeleri, ekonomik sistemde meydana gelen olumsuzluklar karşısında herhangi bir zarara katlanmalarını gerektirmemektedir. Ancak sendikasyon kredileri ile yabancı bankalara karşı belli bir maliyeti ödeme taahhüdü altına giren finans kurumları, yatırıma dönüştürmeyi hedefledikleri bu fonların işletilmesi sürecinde meydana gelebilecek olası ekonomik krizler ya da piyasada mevcut diğer riskler sebebiyle karşı karşıya oldukları zarar potansiyeli gibi endişeler her zaman için varlığını koruyacak görünmektedir.⁵⁷⁵ Bu ise, dolaylı olarak katılım sektörü ile yatırım ilişkisi içerisinde olan müşterilere olumsuz yansımaktır.

3.1.4. Teverruka Dayalı Kira Sertifikası (Sukuk) İhracı

Devlet, özel girişimciler ya da finans kuruluşlarının fon ihtiyacının karşılanması amacıyla geliştirilen çağdaş finansman araçlarından biri de varlığa dayalı menkul kıymet olma özelliğine sahip sukuk ya da diğer adıyla kira sertifikalarıdır. Sukuk, “bir ayn (mal), menfaat, hizmet, belirli bir proje veya yatırımın varlığı üzerinde eşit değerdeki hisseleri temsil eden mâlî vesîkalar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷⁶ Geleneksel tahvil ve bonolar faize endeksli menkul kıymetlerden oluşurken, sukuk temelde varlığa dayalı oluşturulmuş yatırım sertifikalarıdır.

Konvansiyonel bankacılıkta gelecekte elde edilecek vadeli alacakların menkul kıymet haline dönüştürülmesi (securitization) mantığına dayalı gerçekleştirilen ve temelde alacakların satılması mahiyeti taşıyan sukukun icâre, müşareke, mudarabe, selem ve istisna‘ gibi meşru finansman araçlarına dayalı farklı içerikte türleri de bulunmaktadır.

⁵⁷⁵ Tunç, s. 166-167.

⁵⁷⁶ Abdullah Durmuş, “Modern Bir Finansal Araç Olarak Sukûk ve Fıkî Açısından Tahlili”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi (İslam İktisadi Özel Sayısı)*, Konya 2010, sy. XVI, s. 143.

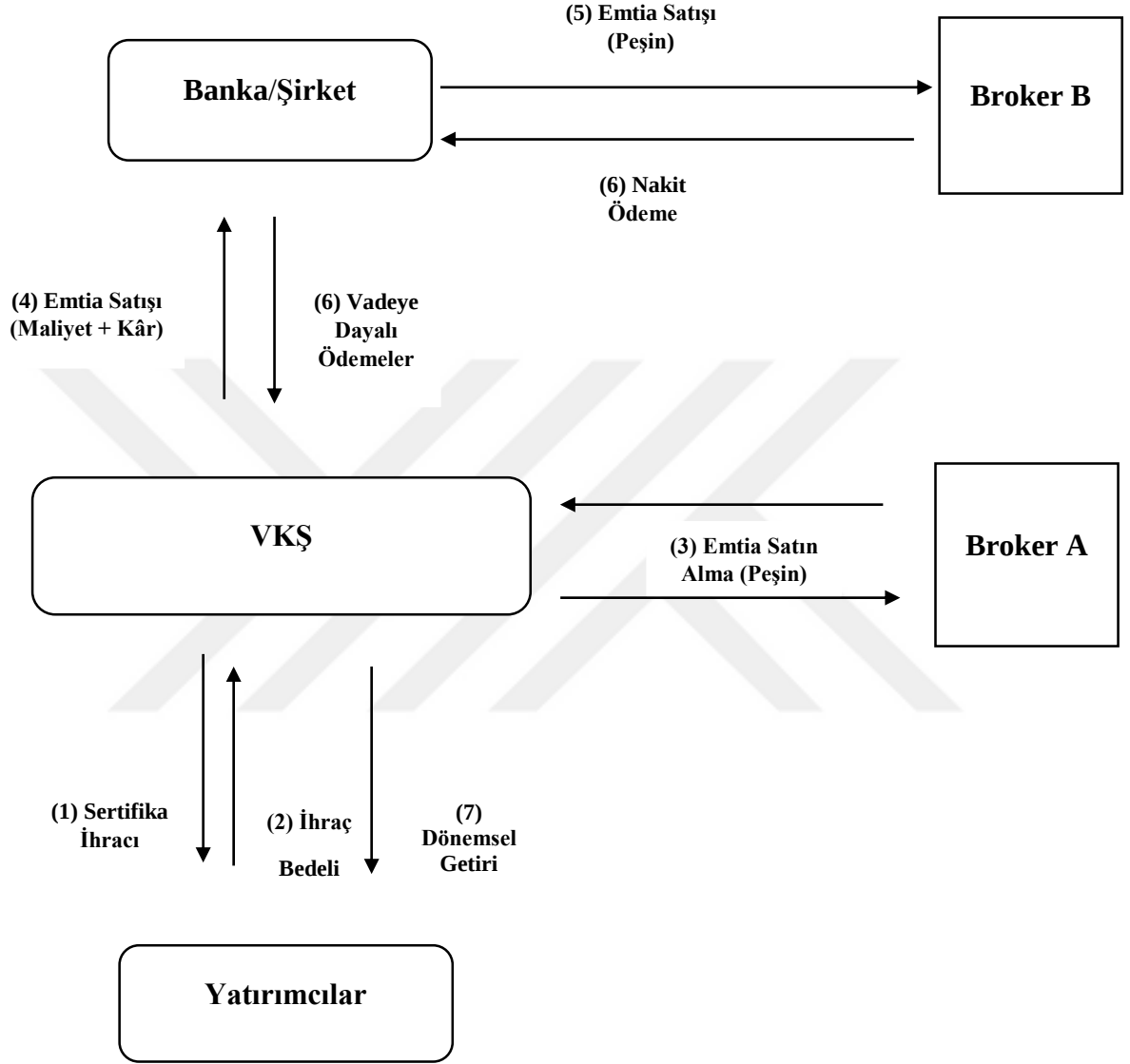
Konumuz özelinde, özellikle yüksek maliyetli projelerin gerçekleştirilebilmesinde ihtiyaç duyulan finansman için başvuru yöntemlerinden biri de alım satım veya tevrruk uygulamasına dayalı ihraç edilen sertifikalardır.

Elinde herhangi bir varlığı olmadığı halde finansman ihtiyacı bulunan şirket ve firmaların bu ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla tevrruk temelli sukuk çıkarılabilmektedir. Malezya ve Körfez ülkelerinde yaygın olarak uygulanan bu yöntemin işlem aşamaları şu şekildedir:

- a) Banka veya şirket Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) kurar veya herhangi bir VKŞ ile anlaşma yapar.
- b) (VKŞ) fon temin etmek amacıyla sertifika çıkarır.
- c) (VKŞ) Sertifika karşılığında yatırımcıdan elde edilen fonla, emtia tedarikçisi bir firmadan peşin fiyatla emtia satın alır.
- d) (VKŞ) satın aldığı bu emtiayı vadeli olarak banka/şirkete satar.
- e) (VKŞ) tarafından, banka/şirket adına satın alınan bu emtia yine onun adına başka bir emtia tedarikçisine peşin olarak satılır. Banka/şirket söz konusu emtiayı kendisi de satabilir.
- f) Banka/şirket bu işlemle ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamış olur ve VKŞ ile aralarında gerçekleşmiş önceki satış işleminden doğan borcunu üzerinde anlaşılan vadelerle öder.
- g) VKŞ ise tahsil ettiği ödemeleri sertifika yatırımcılarına dağıtır.⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ Necdet Şensoy, “İslami Kurallara Uygun Finansal Sistem Bağlamında Bir Finansal Araç Olarak Sukuk Uygulamaları”, *Fıkhî Açısından Finans ve Altın İşlemleri – Tartışmalı İlmi Toplantı (Konya, 27-28 Nisan 2012)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012, s. 339-340; Muaz Güngören, *Bir Finansal Enstrüman Olarak Sukuk Katılım Bankalarına Uyum Modellemesi*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2013, s. 109-110; “Sukuk - An Introduction to the Underlying Principles and Structure”, Dar Al İstithmar, Dubai, June 2006, p. 20.

Şekil 1: Teverruka Dayalı Kira Sertifikası (Sukuk) İhracı

Malezya Ulusal Bankası (Central Bank of Malaysia) Şer'î Danışma Kurulunun 03.05. 2007 tarihli 67. toplantısında, teverruka dayalı sukuk ihracında dini açıdan bir sakınca olmadığına karar verilmiştir.⁵⁷⁸ Söz konusu uygulamanın, ülkemizde faaliyet gösteren bazı katılım bankalarına ait danışma kurulları tarafından da onaylanmış olduğu bilinmektedir.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ <http://ifikr.isra.my/fatwa/-/fatwa/getFatwaDetail/4021> Erişim: 01.04.2017, saat: 23.25.

⁵⁷⁹ Örnek olarak bkz. Kuveyttürk Danışma Kurulu tarafından kira sertifikası ihracı hakkında yayınlanan uygunluk görüşü: <http://www.ktksvks.com.tr/Assets/DocumentPool/uygunluk-gorusu-icazet-05-05-2016.pdf>

Türkiye’de Sermaye Piyasası Kurulu’nca yayınlanan ve halen yürürlükte olan 07.06.2013 tarih ve 28670 sayılı Kira Sertifikaları Tebliği’nde belirtilen “Alım satıma dayalı kira sertifikaları” ifadesi ile esasen bu tür sertifikaların kastedilmekte olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁸⁰ Nitekim tebliğde belirlenen esaslara göre; alım-satıma dayalı bu tür kira sertifikası ihracında VKŞ en geç, ihraçtan elde edilen fonların hesabına aktarıldığı günü izleyen iş günü içerisinde varlık veya hakları spot piyasadan alarak maliyetinin üzerinde bir bedelle vadeli olarak satmak zorundadır. Aynı şekilde, ihraçlara konu varlık veya hakların Borsa İstanbul Anonim Şirketi veya diğer likit piyasalarda alınıp satılması zorunlu kılınmıştır.⁵⁸¹ Buradan hareketle, alım satıma dayalı sertifikalarla genellikle murabaha yoluyla satılması hedeflenen bir varlığın bedelini finanse etmek üzere çıkartılan sertifikalar kastedilse de, söz konusu bu uygulamayla bizatihi malın kendisinin maksud olduğu çağdaş murabahanın kastedilmediği açıktır. Özellikle Türkiye şartlarında böyle bir uygulamaya başvurulması durumunda, ilgili hukuki düzenlemeler gereği bunun ancak organize piyasalardaki emtiaların alınıp satılmasına dayalı olarak gerçekleştirilebileceği anlaşılmaktadır.

3.1.4.1. Fıkhi Değerlendirme

Alım satıma dayalı kira sertifikası uygulaması, VKŞ tarafından ihraç edilen sertifikalar karşılığında toplanan fonla, satın alınan emtianın vade ve belli bir kâr oranıyla bankaya/yükümlü şirkete satılması şeklinde gerçekleşmekte olduğundan, murabaha sukuku uygulaması ile benzer özelliklere sahiptir. Hatta emtia murabaha (commodity murabaha) şeklinde gerçekleşen sukuk uygulamalarında emtia satın almadaki esas amaç, satın alınan malın ikinci bir satış işlemiyle nakde dönüştürülmesi olduğundan, murabaha işlemi ile başlayan süreç genellikle teverruk işlemi ile son bulmaktadır.⁵⁸² Özellikle Türkiye özelinde murabaha temelli sukukun hukuken öngörülen şartlar gereği sadece likit piyasalarda işlem görmesi gerekmektedir. Buradan, murabahaya dayalı emtia alım satım işlemlerinin, borsa

Erişim; 05.06.2017, saat: 16.10; Sermaye Piyasası Kurulunca 27.11.2017 tarih ve 43/1432 sayı ile onaylanmış Türkiye Finans Varlık Kiralama Anonim Şirketi İhraççı Bilgi Dökümanı: file:///C:/Users/Mustafa/Downloads/_hra%C3%A7%C3%A7_Bilgi%20Dok%C3%BCman_%20_06.2018_.pdf Erişim: 25.07.2018, saat: 14.40.

⁵⁸⁰ Bayındır, *İslami Finans*, s. 141.

⁵⁸¹ SPK Kira Sertifikaları Tebliği (07.06.2013 tarih ve 28670 sayılı Resmi Gazete), md. 7.

⁵⁸² Atila Yanpar, *İslâmi Finans*, Scala Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 225-227.

üzerinden gerçekleşen teverruk işlemlerini ifade ettiği rahatlıkla söylenebilir. Dolayısıyla organize teverruk uygulamaları için söz konusu olan eleştiriler teverruk işlemi esasına dayalı sukuk uygulamaları için de geçerli olmaktadır. Şu kadar var ki, banka, VKŞ tarafından kendisine satılan emtiayı bizzat kendisinin satarak nakde çevirmesi ile VKŞ'yi vekil tayin ederek sattırması arasında daha önce de işaret edildiği üzere vekâlet ilişkisinden doğan bazı sakıncalar açısından fark olduğu söylenebilir.

Kira sertifikası ihracı sonrasında senet sahiplerinin likidite ihtiyacı ya da çeşitli sebeplerle vadeyi bekleyemeyecek durumda olmaları halinde senedin ikincil piyasa işlemleri üzerinden nakde dönüştürülmesi mümkün olabilmektedir. Böylece senedin hamiline ihtiyaç duyduğu kredi sağlanmış olmakta, senedi vadesinde gerçek değeri üzerinden tahsil etme hakkı ise satın alan tarafa geçmiş olmaktadır.⁵⁸³

Murabaha/teverruk sözleşmesine dayalı olarak ihraç edilen sertifikaların ikincil piyasada tedavülünün fikhî açıdan caiz olabilmesi için, bu işlemin murabahaya konu malın satın alınıp müşteriye teslim edilmesi öncesinde yapılmış olması gerekir. Sukuk hamillerinin elinde bulunan sertifikalar murabaha satışından kaynaklanan ödemeleri temsil etmekte olduğundan, söz konusu sertifikaların ciro edilmesi ya da ikinci elde tedavülü caiz görülmez.⁵⁸⁴ Nitekim yatırımcılar adına satın alınmış olan mal/emtia banka ya da şirkete satılmış olduğundan elde satılabilecek herhangi bir mal yoktur. Bu sebeple murabaha ya da teverruk muamelesine dayalı sertifikaların ikinci elde tedavülü, alacakların alım satıma konu olması gibi sakıncalı bir sonucu beraberinde getirmekte olduğundan İslami bir finansal araç olarak tercihinin fikhî açıdan çok makul görülemeyeceği söylenebilir. Nitekim borcun üçüncü şahıslara satılması âlimlerin cumhuru tarafından caiz görülmemiştir. Konu ile ilgili Mâlikîlerin yanı sıra Şâfiî ve Hanbelî âlimlerden bu konuda cevaz görüşü nakledilmekle birlikte, söz konusu cevazın mutlak olmadığı ve söz konusu bu meseledeki problemi halledebilecek özelliklere sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Mâlikîlerde borcun üçüncü kişilere satılmasının caiz olması için;

⁵⁸³ Erdem Bafra, *İslami Bankacılıkta Sukuk (Kira Sertifikaları) ve Uygulaması*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s. 92.

⁵⁸⁴ Obaidullah, s. 108; Yanpar, s. 226; Durmuş, s. 150; Ahmet Tok, *İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları Ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler, (SPK Yeterlilik Etüdü)*, Ankara 2009, s. 21; AAOIFI, s. 482.

- a) Borçlunun, hukuken borç altına girmeye (iltizam) elverişli olması,
- b) Borçlunun akit meclisinde olmasa da en azından akdin yapıldığı belde hazır bulunması,
- c) Borçlunun borcunu ikrar etmesi,
- d) Satış bedelinin peşin olması,
- e) Borç bedelinin kabz öncesi satışı caiz olan (gıda maddesi dışındaki) mallardan olması,
- f) Borcun, cinsi dışında bir şey karşılığında mübadele edilmesi ve mübadele edilen bedellerin sarf kapsamında olan bedellerden oluşmaması,
- g) Mübadele edilecek bedellerin aynı cins olması halinde ancak eşit mübadele edilmesi,
- h) Borcu satan ve alan kimseler arasında düşmanlık olmaması gerekir.⁵⁸⁵

Borcun üçüncü kişilere satışının caiz olması için Mâlikîlerce öne sürülen yukarıdaki şartların aynı anda mevcut olması gerekli görülür. Dolayısıyla söz konusu şartlardan birinin bile eksik olması mezhepte böyle bir işlemin caiz olmaması için yeterli bir sebeptir.⁵⁸⁶

Şâfîîlerde mezhebin meşhur görüşü olmamakla birlikte borcun üçüncü kişilere satılabileceğine cevaz veren görüş, bunu satın alınan borcun akit meclisinde kabz edilmesi şartına bağlamaktadır. Şöyle ki, A şahsının B şahsından 10 dirhem alacağı olsa ve bu alacağını kendisine satması karşılığında C şahsından bir elbise alacak olsa, böyle bir işlem ancak borçlunun borcu satın alan kimseye bu borcu satış işleminin gerçekleştiği mecliste teslim edebilmesi şartıyla caiz görülür. Böyle bir teslimin gerçekleşmesi genelde imkânsız görüldüğünden mezhebin sahih olan görüşü böyle bir işlemin sahih olmayacağı

⁵⁸⁵ Desûkî, III, 63; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasarı Halîl (Bennânî'nin "el-Fethu'r-Rabbânî Fîma Zehele Anhu'z-Zürkânî" adlı eseri ile birlikte)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, 147-148.

⁵⁸⁶ Desûkî, III, 63.

yönündedir.⁵⁸⁷

Hanbelîlerde de para alacaklarının para dışında bir mal karşılığında olup bu malın teslim alınması kaydıyla satılabileceğine dair bir rivayet olduğu görülmektedir. Para alacaklarının peşin para karşılığında satılması ise mezhebin sahih olan görüşüne göre vadeli sarf işlemi olacağından hiçbir durumda caiz görülmemiştir.⁵⁸⁸ Ancak İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'e de nispet ettiği bir görüş üzerinden, zimmette olan alacağın borçlu ya da bir başkasına satışını caiz görmüş olmakla birlikte, bu satışın tazmini üstlenilmeyen kısım karşılığında kâr sağlama işlemine dönüşmemesi için kıymeti ile sınırlı tutmuş olduğu görülmektedir.⁵⁸⁹ İbn Teymiyye'nin ifadelerinde, satışa konu alacakların selem sözleşmesinden kaynaklanan mal alacakları ya da herhangi bir alacak olması konusunda bariz bir ayırım gözetilmemişken, İbnü'l-Kayyim tarafından caiz olduğu belirtilen borcun satışı, selem sözleşmesi gibi müslemun ileyh tarafından sipariş edilmiş olan mal alacaklarının satılmasıdır.⁵⁹⁰

Yukarıdaki görüşlerden hareketle, geçmiş fukahadan bazılarının borcun üçüncü şahıslara satılmasına cevaz vermiş olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu hususta ileri sürülen şartlar göz önünde bulundurulduğunda, bunların günümüzde ikincil piyasada işlem görecektir olan ve para alacaklarının para karşılığında değişiminden ibaret olan murabaha ya da teverruka dayalı alacakları temsil eden sertifikalar için gözetilmesinin hayli zor olduğu anlaşılmaktadır.

Malezya merkezli bazı İslami finans kuruluşları, murabaha işlemlerinden doğan alacaklarını, bunları temsil eden sertifikalar yoluyla nominal değerinden daha düşük bir bedelle satışa arz edebilmektedirler.⁵⁹¹ Malezyalı bazı İslam hukukçuları da, doğrudan karza dayalı alacaklarla mal satımından doğan alacakların farklı hükümlere sahip olacağını ifade etmektedirler. Dolayısıyla herhangi bir mal satımına dayalı olmayan ve sırf karzdan

⁵⁸⁷ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, III, 516; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 275.

⁵⁸⁸ Merdâvî, V, 112.

⁵⁸⁹ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, VI, 50; İbnü'l-Lihâm, Alaaddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abbas, *el-Ahbârü'l-İlmiyye Mine'l-İhtiyârâti'l-Fıkhiyye li-Şeyhi'l-İslam İbn Teymiyye*, Thk.: Ahmed b. Muhammed b. Hasen el-Halil, Dâru'l-Âsime, ts., s. 193.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, III, 264.

⁵⁹¹ Tariq Alrifai, *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*, Çev. Barış Satılmış, Buzdağı Yayınevi, Ankara 2017, s. 192.

doğan alacakların satımı caiz görülmezken, vadeli mal satımından kaynaklanan alacakları temsil eden evrakların esasında satılan malı temsil etmekte olduğu düşüncesinden hareketle bunun fukaha tarafından yasaklanan borcun satışı kapsamında olmayacağı iddia edilmektedir.⁵⁹²

Ancak bu ayrımın fikhî açıdan ya da geçmiş fukahanın görüşleri açısından temellendirilmesi mümkün görünmemektedir. Kaldı ki bu görüş, Hz. Peygamber'den nakledilen ve bu tür muamelelerin hangi şartlar altında gerçekleşebileceğini açıklayan rivayete de aykırıdır. Söz konusu bu rivayete göre İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmektedir:

Bakî'de deve satardım; bazen dinar karşılığında satıp dirhem alırdım, bazen de dirhem karşılığında satıp, dinar alırdım. Dinarın yerine dirhem alır, dirhemini yerine de dinar verirdim. Hafsa'nın evinde olduğu sırada Rasûlullah'a gidip; "Ey Allah'ın Elçisi, müsaade ederseniz sizlere bir şey soracağım: Ben deve satıyorum; dinar karşılığında satıp, dirhem alıyorum, dirhem karşılığında satıp dinar alıyorum, onun yerine bunu alıyor ve bunun yerine de şunu veriyorum" dedim. Rasûlullah: "Aranızda ödenmemiş bir şey (borç) kalmadıkça o günün rayici ile bedellerden biri yerine ötekini almanda bir sakınca yoktur" buyurdular.⁵⁹³

Yukarıdaki rivayet ekseninde, bir kimsenin zimmetindeki para borcunu farklı cins bir para ile ödemesinin caiz olması, bunun ödeme gününün kuru üzerinden aynı mecliste gerçekleşmesi ve taraflar arasında bu işlemde doğan herhangi bir borç ilişkisinin kalmaması kaydıyla mümkün görülmüştür. Ayrıca bu meselede zimmete borç olan alacak, mal satımından doğan bir alacak olmasına rağmen, hadiste alacağı doğuran sebep üzerinde herhangi bir ayrım gözetilmeksizin sarf akdi hükümleri kapsamında görüş beyan edilmiştir.

⁵⁹² Takî el-Osmânî, "Bey'u'd-Deyn ve'l-Evrâki'l-Mâliyye ve Bedâiluhâ's-Şer'iyye", *MMFİ*, c. XI/I, s. 80-81; Muhammed Ali el-Karî, "Bey'u'd-Deyn ve Senedâtî'l-Karz ve Bedâiluhâ's-Şer'iyye fî Mecâli'l-Kitâi'l-Âm ve'l-Hâs", *MMFİ*, ys. 1998, c. XI/I, s. 250-252.

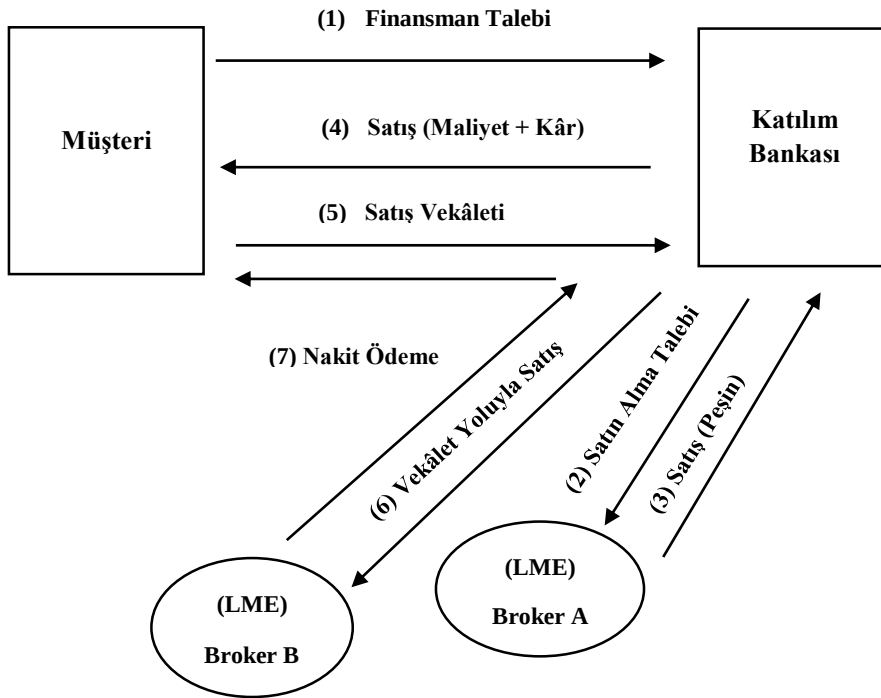
⁵⁹³ Ahmed b. Hanbel, X, 359; Ebu Davud, s. 539 (Büyû', 14); Tirmizî, s. 32 (Büyû', 24); Nesâî, s. 739 (Büyû', 50); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIII, 87; Beyhakî, V, 466.

3.1.5. Bedelli Askerlik Finansmanında Tevrruk Yöntemi

Ülkemizde henüz ihtiyaç kredisine alternatif olacak boyutta tevrruk uygulaması yaygınlaşmış olmasa da, murabaha, icare veya başka bir yolla finanse edilmesi mümkün olmayan ihtiyaçlar için danışma kurullarının uygunluk görüşüne istinaden organize piyasalar üzerinden tevrruka başvurulabilmektedir. Bu kapsamda tevrruk işlemlerine dayalı bedelli askerlik finansmanı uygulaması, askerlik bedelini faizle borçlanmadan bulmak isteyen müşterilere imkân sağlanması amacıyla 2012 yılı itibariyle Türkiye'ye mahsus bir uygulama olarak gündeme gelmiştir.

Bedelli askerlik için sağlanan finansman desteği organize normal tevrrukta söz konusu olan işlem basamakları üzerinden gerçekleşmektedir. Buna göre banka tarafından satın alınıp vadeli olarak müşteriye satılacak emtia (genellikle metal borsalarında işlem gören metaller) tekrar banka aracılığıyla müşteri adına satılarak nakde çevrilir. Böylelikle müşteri, faizli kredi kullanmak yerine, satın aldığı malı tekrar aynı banka aracılığıyla spot piyasada nakde çevirerek ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamış olur.⁵⁹⁴

Şekil 2: Türkiye Finans Katılım Bankası Uygulamasında Tevrruk Sisteminin İşleyişi

⁵⁹⁴ Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, s. 93 -94.

Türkiye Finans Katılım Bankası tarafından 2012-2015 yılları arasında uygulanan bedelli askerlik işlemleri için sağlanan finansman ve maliyet oranları aşağıdaki şekildedir:⁵⁹⁵

Tablo 1: Türkiye Finans Katılım Bankası Bedelli Askerlik Finansmanı Maliyet Oranları

Finansman Tutarı (TL)	Vade (Ay)	Kâr Oranı (%)	Taksit Tutarı	Tahsis Ücreti (TL)	Toplam Sigorta Primi	Aylık Toplam Maliyet (%)	Yıllık Toplam Maliyet (%)
18,000 TL	12	1,05	1,626 TL	94,5 TL	21,92 TL	1,36	16,36
18,000 TL	24	1,08	877 TL	94,5 TL	42,39 TL	1,36	16,33
18,000 TL	36	1,13	635 TL	94,5 TL	63,15 TL	1,41	16,90

3.1.5.1. Fıkıhî Değerlendirme

Türkiye Finans Katılım Bankası Danışma Kurulu, gelir sağlamak amacıyla olmaksızın sadece banka ve müşterilerinin nakit sıkıntısını çözmek amacıyla teverruk işlemlerine başvurulabileceğini benimsemektedir. Dolayısıyla diğer finansman araçlarında olduğu gibi yaygın olarak nakit finansman için uygulanmamakta ise de, bedelli askerlik

⁵⁹⁵ Kaynak: <https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/kampanyalar/sayfalar/bedelli-askerlik-finansmani.aspx>
Erişim: 26.02.2017, saat: 12.16.

gibi murabaha yoluyla finansman sağlanamayan durumlarda teverruk modelinin kullanılabileceği ifade edilmektedir. Ancak bu yöntemle sağlanan askerlik finansmanı rastgele usullerle yapılmamakta, müşteriden bedelli askerlik ödemesi yaptığına dair dekont istenerek, uygulamanın istismarının önüne geçilmektedir.

Mevcut uygulamada banka tarafından, emtia alım satım işlemlerinin gerçekleştirildiği yerin Londra Metal Borsası olarak belirlenmiş olması⁵⁹⁶ ve sözleşme gereği bankanın müşteri adına yapılacak satış işlemlerinde müşterinin zorunlu vekili olarak tayin edilmesi⁵⁹⁷ fikhî açıdan daha önce işaret edilen bazı tartışmaların bu uygulama için de aynen geçerliliğini korumakta olduğu söylenebilir.

3.2. TEVERRUKTA FARKLI ALTERNATİF MODELLER

Organize teverruk ve buna dayalı finansman yöntemlerinde yaygın tercihin uluslararası emtia borsaları olması hasebiyle buraya kadar yapılan değerlendirmeler de genellikle bu uygulamalar esas alınarak yapılmıştır. Ancak günümüzde teverruk işlemlerine esas olması bakımından geliştirilmiş daha farklı ürün ve platformlar ile uygulamada farklılık arz edebilen tasarım örneklerinden söz etmek de mümkündür. Bu sebeple bu başlık altında teverrukta alternatif yöntem arayışlarına örnek teşkil eden uygulamalar üzerinde durulacaktır.

3.2.1. Yerli Emtia Sözleşmelerine Dayalı Uygulamalar

Çağdaş İslam araştırmacıları ve günümüz fetva kurullarının mevcut teverruk uygulamaları aleyhindeki eleştirilerini dikkate alan bazı İslam ülkeleri, sanal ve şekli muamelelerden uzak bir teverruk uygulamasını hayata geçirebilmek amacıyla yerel borsa ürünlerine dayalı platformlar geliştirmişlerdir.

Londra Metal Borsası'nda (LME) işlem gören emtialar üzerine kurulu sözleşmelerin aksine, kendi milli ticaret borsaları üzerinden işlem yapma yöntemini seçen Malezya, bu amaçla 2009 yılında yeni bir model ortaya atmıştır.⁵⁹⁸ Suq Al Sila' ismiyle

⁵⁹⁶ Türkiye Finans Genel Kredi Sözleşmesi, md. 8/2.

⁵⁹⁷ Türkiye Finans Genel Kredi Sözleşmesi, md. 8/5; Türkiye Finans Tüketici Finansmanı Sözleşmesi, md. 14/4.

⁵⁹⁸ Asyraf Wajdi Dusuki, “Can Bursa Malaysia’s Suq al-Sila’” (Commodity Murabahah House) Resolve the Controversy over Tawarruq?, *ISRA Research Paper* (No. 10/2010), p. 19.

kurulmuş olan bu borsaya kayıtlı birçok İslami banka ham palmiye yağı üzerinden organize teverruk işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. Ülkenin kendi yerli ürünü olan ve kıymetli evrak üzerinden işlem gören bu emtia türünde, fiziki olarak teslim – tesellüme imkân tanımaktadır.⁵⁹⁹ Milli borsa üzerinden gerçekleşen bu uygulama organize normal ve ters sözleşmeler formunda her iki şekilde uygulanabilmektedir.

Uygulamanın takdim edilen şekline göre; normal teverruk uygulamalarında genelde üç taraf varken, bu sistemde dördüncü tarafı temsil eden tedarikçi firmalar mevcuttur. Bununla, müşteriye satın aldığı emtiayı satmak için çoktan seçmeli tercih hakkı tanınmakta ve ilkin satılmış olan malın tekrar ilk sahibine dönmesinin önüne geçilmiş olmaktadır. Böylelikle söz konusu uygulamanın tamamen organize bir işlem olmaktan kurtarılması hedeflenmektedir.⁶⁰⁰

Dört adımdan oluşan bu sistemin işleyişi şu şekilde gerçekleşmektedir:

1. Müşteri (ya da fon açığı bulunan banka) teverruk talebiyle fon sağlayıcı bankaya başvurur. Başvuruyu değerlendiren banka, borsanın (Suq Al Sila') web sistemi üzerinden elektronik ortamda emtia (palmiye yağı) satın alma işlemine koyulur. Borsada işlem yapan emtia tedarikçisi firmalardan birini seçerek belirlenen miktarda emtia satın alır ve bedelini peşin olarak öder. Söz konusu emtianın mülkiyeti bankaya geçmiş olur.
2. Banka tedarikçi firmadan satın aldığı emtiayı müşterisine vadeli olarak murabaha yoluyla satar. Böylece bankanın mülkiyetinde olan emtia bu işlemle müşterinin mülkiyetine geçmiş olur. Burada müşterinin söz konusu emtiayı teslim alabilme ya da bulunduğu yerde bekletme hakkı vardır. Ne var ki müşteri çoğu kez palmiye yağına ihtiyaç duymadığından teslim alma işlemi gerçekleşmez.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ Bin Avâlî Muhammed eş-Şerîf, Azmân Muhammed Nûr, “Tatbîkâtü't-Teverruk fî Sûki's-Sila'i'l-Mâlîsiyye”, *et-Tecdîd*, el-Câmiatü'l-İslâmiyyetü'l-Âlemiyye, Kuala Lumpur 2015, XIX/XXXVII, 220-221. Malezya Borsası'nın, ham palmiye yağı ağırlıklı işlemlerle başlattığı bu uygulama daha sonra özellikle artan teverruk taleplerini karşılayabilmek amacıyla doğal kauçuk, otomobil, klima, kükürt, alüminyum, klor madeni vb. ürünleri de portföyüne ilave etmesiyle geliştirilmiştir (Said Bûhrâva, Dirâse Tahlîliyye Nakdiyye li't-Teverruki'l-Masrifî fî't-Tatbîki'l-Muâsır, II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2016, s. 880).

⁶⁰⁰ Bin Avâlî – Azmân, s. 221-222.

⁶⁰¹ Ahmad vd., s. 40.

3. Müşteri vadeli olarak satın aldığı emtiayı mevcut piyasa fiyatı üzerinden peşin olarak satmak üzere tekrar kendisine malı satmış olan bankayı vekil tayin eder.
4. Banka, müşterinin malını satmak üzere tekrar borsaya başvurunca, söz konusu bu talep borsa tarafından tedarikçi firmalara arz edilir. Ancak bu arz yöntemi rastgele usullerle yapıldığından dolayı, emtianın bir başkası tarafından satın alınma imkânının yanında ilk satıcısına dönmesinin önünde de açıkça bir engel bulunmamaktadır.⁶⁰²

Maybank ve Suq Al Sila' Şer'î Danışma Kurulu bu muameleye cevaz verirken, bunu; borsada emtiaların ilk sahibine dönmesi için özel bir düzenleme bulunmaması sebebiyle faize karşı bir hile olmayacağı anlayışı ile değerlendirmektedirler.⁶⁰³ Nitekim müşteriye satılan emtianın, müşteri adına tekrar satılmak üzere borsaya arz edilmesi esnasında ilk satıcının aynı emtiaya talip olmasının önünde herhangi bir engelin bulunmaması, bölge halkı ve ilim adamlarının ağırlıklı olarak Şâfiî mezhebine mensup oluşu sebebiyle problem olarak görülmemektedir.⁶⁰⁴ Bu sebeple bey'u'l-îne ve buna dayalı finansal araçlar Malezya'daki bu mezhepsel tercihe dayalı olarak rahatça uygulanabilmektedir.⁶⁰⁵

Malezya'daki anılan Palmiye borsası üzerinden teverruk işlemlerinde bulunan ve bu şekilde müşterilerine bireysel finansman desteği sağlayan Bahreyn merkezli Kuwait Finance House uygulaması ise biraz daha farklı bir yöntemle sahiptir. 100.000 Bahreyn dinarına kadar finansman sağlanabilen bu uygulamada, banka tarafından satın alınan palmiye yağı müşteriye vadeli olarak satılmaktadır. Emtia satın alınması esnasında banka adına düzenlenen mülkiyet belgeleri, müşteri tarafından emtianın satın alınması sonrasında yine bankanın borsadan talep etmesiyle müşteri adına düzenlenmektedir. Müşteri bu şekilde isterse emtiasını teslim alabileceği gibi, satmak istemesi halinde de banka devreden

⁶⁰² Uygulamanın tasviri için bkz. Bin Avâli – Azmân, s. 223; Ahmad vd., s. 39- 40.

⁶⁰³ Bin Avâli – Azmân, s. 224.

⁶⁰⁴ Dusuki, “Commodity Murabahah Programme (CMP): An Innovative Approach to Liquidity Management”, *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, file:///C:/Users/mustafa.cakir/Downloads/Commodity%20Murabahah%20Programme%20(CMP)%20(2).pdf Erişim: 20.06.2017, saat: 16:10.

⁶⁰⁵ Malezya'da bey'u'l-îne'ye dayalı uygulanmakta olan finansal ürünler hakkında geniş bilgi için bkz. Bayındır, *İslami Finans*, s. 182 vd.

çıkıp bizzat bankanın aracısı (broker) ile irtibata geçmekte ve müşterisini bulmaktadır.⁶⁰⁶ Kuwait Finance House Şer'î Danışma Kurulu tarafından yerinde incelendiği belirtilen bu sistemin İslâmi kurallara uygun olduğuna dair fetva verilmiştir.⁶⁰⁷

Malezya'nın kendi ticaret borsasını kurması sonrasında Endonezya'da da benzeri girişimlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Bu amaçla Cakarta Vadeli İşlem Borsası, İslami finans kuruluşlarının ihtiyaçlarını İslam hukukuna uygun ürünlerle gerçekleştirebilecek bir platform tesis edebilme gayesiyle 2011 yılının sonlarına doğru ismini Cakarta İslam Hukukuna Uygun Vadeli İşlem Borsası (Jakarta Futures Exchange (JFX) Shariah) olarak değiştirdi. Bu isim değişikliğinin de özellikle Endonezya Âlimler Meclisine Bağlı Şer'î Kurul tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Söz konusu bu borsada, palmiye ve kakao gibi meşru ürünler üzerinden organize teverruk uygulamaları ağırlıklı olmak üzere kısa vadeli fon temini ve likidite amaçlı birçok işlem bulunmaktadır.⁶⁰⁸

Türkiye özelinde de BİST bünyesindeki emtia piyasalarının katılım bankalarınca kullanılabilmesi için gerekli altyapı çalışmalarının tamamlanması sonrasında likidite fazlalarının yurt içerisinde kalmasını sağlamak amacıyla yerli piyasa ürünlerine dayalı teverruk organizasyonunun gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.⁶⁰⁹

Bunun yanında, ülkemiz özelinde, tarım ürünlerine dayalı geliştirilen lisanslı depoculuk ve teslimi tamamlanan tarım ürünlerinin fiziki ya da elektronik ortamda alım satımına aracılık eden ticaret borsaları ile henüz yeni sayılabilecek ürün ihtisas borsaları⁶¹⁰ da önemli bir alternatif olma özelliğine sahiptir.

⁶⁰⁶ <https://www.kfh.bh/ar/retail-banking/%D8%AA%D9%85%D9%88%D9%8A%D9%84%D9%8A-%D9%84%D9%84%D8%AA%D9%85%D9%88%D9%8A%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%AE%D8%B5%D9%8A.html> Erişim; 04.06.2017, saat: 17.40.

⁶⁰⁷ Hey'et, *Fetâvâ Hey'eti'l-Fetâvâ ve'r-Rekâbeti's-Şer'iyye li-Müntecâti Beyti't-Temvîli'l-Küveytî*, Beytüt-t-Temvîli'l-Küveytî /Kuwait Finance House, Bahreyn, ts., s. 19.

⁶⁰⁸ Bührâva, s. 880-881.

⁶⁰⁹ Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu, Ankara 2014, s. 57.

⁶¹⁰ 06.04.2017 tarih ve 30030 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile (Karar sayısı: 2017/9986) merkezi Ankara'da olmak üzere Türkiye Ürün İhtisas Borsası A.Ş kurulmasına izin verilmiştir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu'nun (01.06.2004 tarih ve 25479 sayılı Resmi Gazete) 53. maddesi uyarınca mevcut ticaret borsalarına, kurulmuş veya kurulacak ürün ihtisas borsalarına ortak olabilme ya da aralarındaki sözleşme uyarınca bunların acentası olarak çalışabilme hakkı tanınmaktadır.

Tarım ürünleri ticaretinin daha güvenli bir ortamda, hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için düzenlenen elektronik ürün senetleri (ELÜS) ile ürün sahibi, sahip olduğu ürünü borsada satışa sunabileceği gibi, fiziki olarak teslim almak istemesi durumunda ise, ilk teslim esnasındaki standardizasyona uygun olarak teslim alabilmektedir. Depo işletmeleri tarafından üreticiler adına oluşturulan ürün senetleri müşteri tarafından daha önce bildirilen yatırım hesaplarından da otomatik olarak izlenebilmektedir. Dolayısıyla ürün sahibi bu aşamadan sonra borsanın elektronik platformu üzerinden kendi şifresi ile alım satım emri verebilmektedir.⁶¹¹ Senetlerin temsil ettiği ürünlerin depodan çekilmesi durumunda ise, ürün senedinin en son işlem gördüğü borsa değeri üzerinden KDV yansıtılmakta ve bu bedel lisanslı depo işletmesi tarafından alıcıdan tahsil edilmektedir.⁶¹²

Netice itibariyle ülkemizde, tarım ürünlerinin modern yöntemler üzerinden finansal piyasalara entegre edilerek daha istikrarlı ve likit bir yapıya kavuşturulması durumunda, güvenli bir yatırım aracı olmasının yanında gerçek işlemlere dayalı yapısıyla alternatif bir finansman enstrümanı olabileme şansına sahip olabileceği söylenebilir.

3.2.2. Otomotiv Sektörü Ürünleri

Yerli ürünler üzerinde gerçekleşen teverruk muameleleri ile ilgili daha farklı bir uygulamanın, çok yaygın olmamakla birlikte otomotiv sektörü ürünleri üzerinden gerçekleştirilmekte olduğundan da bahsedilebilir. Banka, müşteri ve firmalara göre değişiklik arz edebilen bu uygulamanın birbirinden farklı türleri olduğu anlaşılmaktadır.

Klasik bireysel teverruk muamelelerine oldukça benzeyen bu uygulama türünde, banka ile müşteri arasında gerçekleşen işlem, mal talebinin karşılanmasına dayalı çağdaş murabaha ile sınırlıdır. Bir başka ifadeyle, banka ile müşteri arasında düzenlenen sözleşme, müşterinin mal talebini karşılamayı amaçlayan çağdaş murabahadan öteye geçmemektedir. Bu surette gerçekleşen işlemde müşteri, bankadan kendisi için satın alınmasını talep ettiği

⁶¹¹ Pınar Nacak, Hakan Adanacıoğlu, Seren Çelimli, “Tarım Ürünleri Ticaretinde Elektronik Ürün Senedi Uygulaması: Pamuk Örneği”, *XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi (25-27 Mayıs 2016)*, Ajans Özüm, Isparta 2016, s. 647-650; M. Fatih Köprü, Lisanslı Depoculuk ve Elektronik Ürün Senedi, <http://vergidegundem.com/documents/10156/2537796/16.08.2015.pdf> Erişim; 20.09.2017, saat: 14:17.

⁶¹² M. Fatih Köprü, “Lisanslı Depoculuk ve Elektronik Ürün Senedi”, <http://vergidegundem.com/documents/10156/2537796/16.08.2015.pdf> Erişim; 20.09.2017, saat: 14:17.

motorlu taşıtı vadeli olarak satın aldıktan sonra banka ile işi bitmektedir. Daha sonra vadeli olarak satın alınan bu mal müşteri tarafından piyasada satışa çıkarılarak nakde dönüştürülmektedir.⁶¹³ Önceki uygulamalardan farklı olarak burada nihayetinde teverruka dönüşen bu işlemin organize oluşu belli bir aşamaya kadardır. Dolayısıyla bu uygulama yarı organize teverruk olarak da değerlendirilebilir.

Bank Albilad (بنك البلاد) gibi bazı Suudi bankalarında uygulanmakta olduğu belirtilen⁶¹⁴ bu yöntemde klasik bireysel teverruk formuna yakın bir usul izlenmekle olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Dubai İslam Bankası Şer'î Danışma Heyeti gibi, herhangi bir motorlu taşıt, ya da malın kullanım amaçlı olmayıp sırf piyasada nakde çevrilmesi amacıyla gerçekleştirilecek bu tür işlemlere aracı olunmamasını benimseyen ve bunu esasen faiz hilesi kapsamında değerlendiren kuruluşlar da bulunmaktadır.⁶¹⁵

Daha önce de bahsedildiği gibi, değişik uygulamaları bulunan bu yöntemde, müşteri tarafından satın alınan motorlu taşıtın banka tarafından müşteri adına satıldığı uygulamalardan da söz edilmektedir.⁶¹⁶

Uygulamanın bir başka şekline göre ise, banka acenta ya da üretici firmadan bir araç satın alıp vadeli olarak müşterisine satar. Müşteri, satın almış olduğu bu aracın satışı için acentayı vekil tayin eder ve araç tekrar bankaya satılır. Banka da bu aracı tekrar başka bir müşteriye aynı yöntemle satar. Böylece aynı araca ait mülkiyeti belgeleyen sertifika müşteri, banka ve acenta arasında dolaştığı halde alım satıma konu olan araç aynı yerde sabit olarak durur. Söz konusu bu işlem dikkatle incelendiğinde üç kişinin aralarında

⁶¹³ Ubeydî, *Hakikatü Bey'i't-Teverruk*, s. 94-95; Ubeydî, “Akdü Bey'i't-Teverruk Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik ve Beyânü's-Sûriyye fî Akdi't-Teverruki'l-Masrifî”, (*Ürdün Aclûn Üniversitesinde 24-25 Nisan 2012 tarihleri arasında düzenlenen “Mu'temeru't-Teverruki'l-Masrifî ve'l-Hiyeli'r-Ribeviyye” adlı toplantıda sunulan yayımlanmamış bildiri metni*), s. 23, <http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2012/05/anpu4.pdf> Erişim: 30.10.2017, saat: 11.20.

⁶¹⁴ <http://stupideo.info/video/dc7QP8V5K-A/flv.html> Erişim: 07.11.2017, saat: 16.00.

⁶¹⁵ İlgili fetva için bkz. Hey'et, *Fetâvâ Hey'eti'l-Fetvâ ve'r-Rekâbeti's-Şer'iyye li-Benk Dubai'l-İslâmî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts., I, 212-214.

⁶¹⁶ Mohammad Nejatullah Siddiqi, *Islamic Banking And Finance In Theory And Practice: A Survey Of State Of The Art*, *Islamic Economic Studies*, February 2006, Vol. 13, No. 2, p. 15-16.

anlaşmalı olarak icra ettiği îne akdinden söz etmek mümkündür ki, burada akit konusu mal sadece müşteri üzerinden elde edilecek kâr için aracı kılınmış olmaktadır.⁶¹⁷

3.2.3. Hisse Senedi Alım Satımına Dayalı İşlemler

Hisse senedi, anonim ortaklıklar tarafından çıkartılan ve sermayesi paylara bölünmüş şirketlere belli oranda ortaklığı temsil eden, kanuni şekil şartlarını haiz kıymetli evraktır.⁶¹⁸

Şirkete ait sermaye üzerinde ortaklık haklarından yararlanma imkânı sağlayan hisse senetleri, temsil ettikleri değer ve haklarla birlikte üçüncü şahıslara devredilebilme özelliğine sahiptir. Hazine bonusu, tahvil ya da vadeli mevduat hesapları gibi sabit faiz garantisi sunmaması ve risk unsuru barındırması gibi özellikleri sebebiyle diğer finansal piyasa araçlarından farklıdır.⁶¹⁹

Gerekli şartları taşıması durumunda meşru bir yatırım aracı olabilme fonksiyonuna sahip hisse senetleri, finansman ihtiyacının giderilmesi amacıyla teverruk işlemlerine de konu olabilmektedir. Nitekim teverruk temelli yöntemlerden bir diğeri de, şirketlere ait hisse senetlerinin müşteriler tarafından bankadan vadeli olarak alınıp piyasada nakde dönüştürülmesi şeklinde gerçekleşmektedir.⁶²⁰ Likiditesi yüksek ve finansman talebini kısa sürede zahmetsiz bir şekilde karşılayabilme özelliğine sahip bir kıymet oluşu, bu aracın teverruk için cazip bir diğer yöntem olarak tercih edilmesine imkân tanımaktadır.

Bu yöntemde banka, kendisine ait hisse senetlerinden müşterisine vadeli olarak satmakta ya da müşteri, bankanın kendisine verdiği vekâletle banka adına satın aldığı hisse senedini bankadan vadeli olarak satın almaktadır. Sonrasında müşteri, satın almış olduğu bu hisse senedini borsada bir başka alıcıya satabilmektedir.⁶²¹ Bankadan satın alınan senetler bankanın mülkiyetinde olan hisseler olabileceği gibi, müşterinin teverruk talebi üzerine bir başkasından satın alınan hisseler de olabilmektedir.

⁶¹⁷ Debû, XIX/III, 77.

⁶¹⁸ Muharrem Karslı, *Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 423; Aydın, *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa*, s. 139; Yarmalı, s. 190.

⁶¹⁹ Aydın, *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa*, s. 139-140, 146.

⁶²⁰ Riyâd b. Râşid, s. 121.

⁶²¹ Muhammed Ali el-Karî, “et-Teverruk”, XVII/II, 647.

Suudi Arabistan merkezli Râcihî Bank (مصرف الراجحي) ve Alinma Bank (مصرف الإنماء) tarafından uygulanan bu yöntemin tercih edilme sebebi olarak, işlemlerdeki kolaylığın yanı sıra emtia borsaları üzerinden yürütülen muamelelerde ortaya çıkan şüphe ve menfi yaklaşımlardan daha uzak bir yöntem olarak görülmesinden bahsedilebilir.⁶²²

Modern murabaha usulüyle hisse senedi alım satımına dayalı teverruk işlemlerini, müşteri ile banka arasındaki ilişki bakımından başlıca iki şekilde tasnif etmek mümkündür:

a) Bütünüyle Banka Organizasyonu Kapsamında Gerçekleşen İşlemler:

Bu yöntemde akde konu hisse senetlerinin müşteri için satın alınmasından, müşteriye murabaha usulüyle satılması ve söz konusu senetlerin tekrar müşteri adına bir başka alıcıya satılarak bedelinin müşteri hesabına aktarılmasına varıncaya kadar bütün işlemler banka organizasyonu ile paralel biçimde gerçekleşmektedir.

b) Kısmen Banka Organizasyonu Kapsamında Gerçekleşen İşlemler:

Bu yöntemde bankanın rolü, sadece müşterinin talep ettiği hisse senedi şayet bankanın kendi mülkiyetinde bulunmuyorsa talep edilen hisse senetlerinin bir başkasından satın alınarak müşteriye murabaha usulüyle satılması ile sınırlı kalmaktadır. Burada artık müşteri, mülkiyetine geçmiş olan senetleri kendi adına açılmış yatırım hesabı üzerinden satışa arz edebilmekte, bankadan da sadece elektronik ortamda gerçekleşecek satışa arz işlemi için platform hizmeti almaktadır.⁶²³

SPK tarafından yayımlanan “Sermaye Piyasası Araçlarının Kredili Alım Açığa Satış ve Ödünç Alma ve Verme İşlemleri Hakkında Tebliğ”i, hâlihazırda Türkiye’deki katılım bankaları için teşebbüs edilebilecek böyle bir uygulamaya müsaade etmemektedir. Nitekim anılan tebliğin 17. maddesinde, müşterilerin kredili menkul kıymet işlemlerinde, başlangıçta asgari % 50 oranında, kredili menkul kıymet işlemlerinin devamı esnasında da asgari % 35 oranında öz kaynak bulundurma zorunluğu getirilmiştir.⁶²⁴ Teverruk, temelde

⁶²² Abdülbârî Meş’al, “et-Teverruk Fi’l-Eshûm Fi’l-Masrifî’r-Râchî Neş’etühû ve Tatavvuruhû ve Hükmuhu’ş-Şer’î”, http://giem.kantakji.com/article/details/ID/213#.WM-VPW_yipo Erişim: 20.03.2017, saat: 11. 40.

⁶²³ Muhammed b. Abdülaziz b. Sa’d el-Yemenî, “et-Teverruku’l-Masrifî bi’l-Eshûm”, *Mecelletü’l-Ulûmi’ş-Şer’iyye*, el-Kasîm, 1435/2013, sy. XXX, s. 144-145.

⁶²⁴ Sermaye Piyasası Araçlarının Kredili Alım Açığa Satış ve Ödünç Alma ve Verme İşlemleri Hakkında Tebliğ (14.07.2003 tarih ve 25168 sayılı Resmi Gazete), md. 17.

nakit ihtiyacına dayalı başvuru olan bir yöntem olması hasebiyle, Tebliğ'deki öz kaynak bulundurma zorunluluğunun öncelikli olarak yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

3.2.4. Fıkî Değerlendirme

İslami finans sektöründe milli ticaret borsalarına dayalı geliştirilen yeni altyapı çalışmaları, alışveriş temeline dayalı finansman temin etme arayışlarının realize edilmesini hedeflediği ve bununla büyük ölçüde sanal ticaret probleminin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir. Gerçek varlıklara dayalı, işlem esnasında satıcının mülkiyetinde bulunan ve fiziki olarak teslim – teslimat imkân tanıyan meşru ürünlerin alım satım işlemlerinin sıhhati açısından bizatihi herhangi bir problem doğurmayacağı söylenebilir. Ancak alım satım işlemlerinin sıhhatine yönelik mezkûr düzenlemeler yanında daha başka tedbirlere de ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Öncelikle, milli borsa uygulamalarına dayalı ya da motorlu taşıtlar vb. borsa dışında daha farklı ürünlerin alım satımına dayalı gerçekleştirilen işlemlerde gözetilmesi gereken bazı hassasiyetler şu şekilde özetlenebilir:

- Borsada satışa sunulan varlıkların emtia olması durumunda, diğer mallardan tam olarak ayrılacak şekilde tayin edilmiş olması gerekir. Müşterinin mülkiyetine girecek olan malla satıcının mülkiyetindeki diğer malların birbirinden tam ve belirgin bir şekilde ayrılmış olması, müşteri ile satıcının sorumluluklarının da birbirinden ayırt edilmesi bakımından elzemdir.
- İşlemlere konu olan mal ya da emtianın birden fazla müşteriye satılmaması için gereken tedbirler alınmalıdır.
- Satın alınan emtianın müşteri tarafından borsaya arz işleminin kendi yatırım hesabı üzerinden yapılabilmesine imkân tanıyan bazı düzenlemelerle, baştan ve zorunlu olarak bankaya verilen vekâlet üzerinden müşteri adına satışa arz işlemi yapılmasının önüne geçilmesi gerekir. Nitekim böyle bir uygulamanın yaygın olarak yerleşmesi halinde bu tür işlemlerde, organize îne ve sözleşmelerin birbirinin zorunlu bir parçası olduğu şartlı satış yasağı töhmeti varlığını korumaya devam edecektir.
- Müşterinin sahibi olduğu emtianın borsaya satış için arzı esnasında ilk satıcının (emtianın ilk sahibi ya da işleme aracılık eden şahıs/kurumlar) aynı emtiaya

talip olmasının önünde herhangi bir engelin bulunmaması ve buradaki müşterilerin borsaya kayıtlı sınırlı üye şirketlerden ibaret olması, uygulamanın organize olmasını tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Bu bakımdan, özel kurulların gözetiminde gerçekleşen alım satım işlemlerinde böyle bir duruma mahal verilmemesi için hassas bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır.

Banka organizasyonu üzerinden gerçekleşen hisse senedi alım satım işlemlerine gelince, daha önce de işaret edildiği üzere bütünüyle banka organizasyonu kapsamında gerçekleşen işlemlerle kısmen bu organizasyon kapsamında gerçekleşen işlemler arasında belirgin bir farkın olacağını kabul etmek gerekir. Bununla birlikte, bazı araştırmacılar organize teverruk uygulamalarını temelden reddetme taraftarı olduğundan, akdin konusunun emtia yerine hisse sendi olması durumunda da devreye giren farklı sakıncalar sebebiyle her iki işlem şekli arasında bir ayrım gözetmemişlerdir. Akdin modern murabaha yöntemine dayalı ilk kısmından sonra bankanın alım satım işlemlerine direkt olarak karışmadığı ve müşterinin tasarruf serbestisine sahip olduğu ikinci kısmın hükmü konusunda da benzer şekilde farklı kanaatlerden söz etmek mümkündür.

Muhammed b. Abdülaziz el-Yemenî, bu konu ile ilgili ortaya koyduğu kanaatinde, hisse sentlerinin, şirketlere ait menkul ve gayrimenkuller yanında nakit para ve bazı borçları da temsil etmekte olduğundan burada sarf kurallarına tamamıyla riayet edilememesi ya da borcun satışı yasağı gibi bir endişeden söz etmektedir. Bunun yanında, yine bu tür işlemlerin, hisse senetleri piyasasında fiyatlarda aşırı iniş çıkış meydana getirme (manipülasyon) gibi diğer yatırımcıları da zarara sokabilecek bir kısım sakıncalar da içerdiğinden söz eden Yemenî, zaruret olmadıkça bu yöntemlerin caiz olmayacağı kanaatini taşımaktadır.⁶²⁵

Konu ile ilgili daha ılımlı bir yaklaşıma sahip olan Abdülbâri Meş'al ise, hisse senetleri üzerinden gerçekleşen teverruk işlemlerinde, müşterinin satın almış olduğu hisse üzerinde bankaya bağlı olmaksızın tasarruf imkânı bulunması sebebiyle bu muamelelerin klasik bireysel teverruk işlemlerine daha yakın durduğu kanaatindedir.⁶²⁶

⁶²⁵ Yemenî, s. 172-174.

⁶²⁶ Abdülbâri Meş'al, "et-Teverruk Fi'l-Eshüm", http://giem.kantakji.com/article/details/ID/213#.WM-VPW_yipo Erişim: 20.03.2017, saat: 11. 40.

Emtia yerine hisse senetlerinin akdin konusu olduğu teverruk işlemlerinde töhmet unsuru olarak görülen bazı hususlar nispeten netlik kazanmış gibi görünse de, esasında hisse senetlerinin kendi içerisinde sahip olduğu mahiyet farklılığı da tek düze bir hükme varılmasına engel teşkil etmektedir. Burada mutlak olarak hisse senetlerinin alım satımının caiz olup olmayacağı tartışmaları konumuz dışında olduğundan, gerekli şartları taşıması kaydıyla hisse senetlerinin alınıp satılmasını prensip olarak meşru gören genel anlayış üzerinden hareket etmeye çalışacağız. Bu görüş ekseninde, öncelikle akde konu hisse senetlerinin temsil etmiş olduğu sermayenin meşruiyeti ile hak ve sorumluluklar bakımından çeşitlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Şirketlerin faaliyet alanları ve gelirlerinin meşruiyeti konusunda öne çıkan üç farklı yaklaşımdan söz etmek mümkündür.

- a) Hisse senedi satın alınan şirketlerin tasarruf ve muameleleri dinen helal görülmeyen alanlarda gerçekleşmekte ise bu tür bir muamele hiçbir şekilde caiz olmaz.
- b) Faaliyet alanı mübah ve herhangi bir yasak muameleye bulaşmayan şirketlerin hisse senetleri ise, satış esnasında satıcının mülkiyetine geçmiş olması kaydıyla caizdir.
- c) Faaliyet alanı mübah olmakla birlikte, işletme ve finansman ihtiyaçlarının karşılanması için faizli borçlanma vb. meşru olmayan bazı muameleler sebebiyle kazancına haram karışabilen şirketlerin hisse senetleri de dolaylı olarak faizli işlemler üzerinden elde edilen gelire ortak olma anlamı taşıyacağından caiz görülmemiştir.⁶²⁷ Ancak, günümüz şartlarında ihtiyaç fazlası mevduatın banka dışında tutulması riski, müslüman şirketlerin mevcut iktisadi sistem içerisinde ayakta kalabilmesinin temini, temel amaç olarak benimsenmemiş faizli işlemlerin genel sermaye içerisinde tâbi konumunda olması sebebiyle müstakil bir hükme sahip olmayacağı kuralı⁶²⁸ ya da sistem gereği elde olmayan sebeplerle gerçekleşen bu muamelelerde elde edilen kârın helal olan öz sermayeden olduğu kanaati vb.

⁶²⁷ Hey'et, "Karâr bi-Şe'ni'l-Esvâki'l-Mâliyye", *MMFİ*, ys. 1992, c. VII/I, s. 73; Hey'et, *Karârât ve Tavsiyât* (I-XVII. dönem / 1977-2004), *MMFİR*, ts., ys., s. 297-298; Aydın, *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa*, s. 472.

⁶²⁸ "Tâbi olan şeye ayrıca hüküm verilmez" (Mecelle, md. 48).

gerekçelerle bazı âlimler, faaliyetlerine kısmen haram bulaşan şirketlerin hisse senetlerine cevaz vermişlerdir.⁶²⁹

AAOIFI'nin hisse senetleri ile ilgili hükümlere dair standardında, asıl faaliyet alanı helal olmakla birlikte kimi zaman faiz ya da dinen mahzurlu bazı işlemler de yapabilen şirketlere ortak olmak ya da bu şirketlerin hisse senetleri ile muamelelerde bulunmanın kural olarak haram olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte bazı şartlar doğrultusunda gerçekleşecek bu tür muameleler konu ile ilgili genel kuraldan istisna tutulmuştur. Buna göre;

- a) Şirketin ana sözleşmesinde şirketin faiz ya da haram olan diğer muamelelerde bulunabileceğine dair bir maddenin bulunmaması gerekir.
- b) Vadesi ne olursa olsun şirketin almış olduğu faizli kredinin toplamı, şirketin tüm hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin % 30'unu aşmaması gerekir.
- c) Aynı şekilde şirketin faizli bankaların vadeli mevduat hesaplarında bekletilen parasının mevcut hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin % 30'unu aşmaması gerekir.
- d) Şirketin dinen haram olan işlemlerden elde etmiş olduğu gelir, toplam gelirinin % 5'ini aşmamalıdır. Söz konusu bu gelirin haram işlemlerden kaynaklanması ile haramın bizzat mülk edinilmesi arasında hüküm açısından bir fark yoktur.⁶³⁰

Standartta, kısmen faiz ya da dinen haram kabul edilen muamelelere bulaşabilen şirketlerin hisse senetleri ile muamelelerde bulunulmasına yukarıda belirlenen oranlar doğrultusunda cevaz verilmesi, sıkıntıların giderilmesi (ref'u'l-harac) genel ihtiyaç ve zorunluluk (umûmu'l-belvâ), azlık - çokluk kaidelerinin işletilmesi, mallarının çoğunluğu helal olan kişi ya da müesseselerle muamele yapmanın caiz oluşu ve bazı âlimlerce benimsenen akitlerdeki farklılık düşüncesi gibi temellere dayandırılmaktadır.⁶³¹

⁶²⁹ Muhammed Ravvâs Kal'âcî, *el-Muâmelâtü'l-Mâliyye el-Muâsıra fî Dav'i'l-Fıkhi ve's-Şerîa*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2002, s. 59-60; Abdullah el-Menî', *Buhûs fî'l-İktisâdî'l-İslâmî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1996, s. 222; Yemenî, s. 160; Hey'et, *Karârâtü'l-Hey'eti's-Şer'iyye bi Masrifi'r-Râcihi*, I, 471 vd.; Hayreddin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri (I-II-III)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 920.

⁶³⁰ AAOIFI, s. 568-569.

⁶³¹ AAOIFI, s. 581.

Gerek AAOIFI gerekse diğer âlimler tarafından yukarıdaki gerekçelere bağlı olarak kısmen faiz vb. mahzurlu muamelelerin karıştığı hisse senetlerine sahip olan kimselerin, bu tür işlemlerden elde edilen gelirlerin hisse başına düşen oranını hesaplayarak elden çıkarmasının gerekli olduğuna da işaret etmiş olduklarını burada ayrıca belirtmek gerekir.⁶³²

Hisse senetlerinin teverruk uygulamalarına konu olabilmesi için, temsil ettiği sermayenin meşru olmasının yanında, sermaye oranı bakımından diğer ortaklarla eşit derecede paya sahip olup herhangi bir emek vb. artı katkısı olmayan hissedarlara kâr oranında imtiyaz hakkı tanımaması gerekir. Yine herhangi bir zarar üstlenmeksizin sabit kâr garantisi sağlayan türden olmaması da işlemlerin meşruiyetinde öncelikli olarak göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira sermaye, emek ya da risk olmaksızın elde edilecek kazançlar faiz kapsamında olacağı gibi bu tür bir ortaklık anlayışı İslam şirketler hukuku açısından da kabul edilebilir değildir.⁶³³

3.3. ORGANİZE TEVERRUKA ALTERNATİF YENİ BİR MODEL ÖNERİSİ: SELEM

Alternatif faizsiz finansman ürünü olarak tasarlanan organize teverruk işlemlerinin özellikle son çeyrek asır boyunca yoğun tartışmalara konu olması, bir önceki başlık altında da işaret edildiği üzere, uygulamaların işleyişinde eleştiriye konu olan bazı noktaların yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmış ve bu noktada bazı somut adımlar atılmıştır. Bütün bunların yanında, teverrukla amaçlanan finansman ihtiyacının giderilmesinde diğer İslami alternatiflerin de güncellenerek işlevselleştirilmesinin her zaman imkân dâhilinde olduğu muhakkaktır. Bu sebeple çalışmamızın son kısmında, gerek üretim ve yatırım, gerekse tüketim finansmanı için önemli bir alternatif olabilecek, selem sözleşmesine dayalı yeni bir model önerisine yer vermenin konuya farklı bir veçhe kazandıracağını düşünmekteyiz.

⁶³² AAOIFI, s. 569-570.

⁶³³ Bayındır, *İslami Finans*, s. 77-78; AAOIFI, s. 566-567, 580. Hey'et, "Karâr bi-Şe'ni'l-Esvâki'l-Mâliyye", s. 711-714.

3.3.1. İslami Finans'ta Selem ve Teverruka Alternatif Modelin İşleyişi

Üretici firma ya da şahısların üretim faaliyetlerinin finanse edilmesinde önemli bir alternatif olan ve nitelikleri belli vadeli bir malın peşin bedelle satılması/satın alınmasını konu edinen selem sözleşmeleri, katılım bankacılığında uygulanabilir faizsiz finansman yöntemlerinden biridir. Ziraat, endüstri ve ticaret sektörünün finansman ihtiyacının giderilmesine imkân tanıyan bu ürünün katılım dünyasında yok denecek düzeyde bir paya sahip olduğu görülmektedir. Dünya ortalamasına göre günümüz İslami finans sektöründeki payı % 0, 73 civarında olan selem hâlihazırda Türkiye'deki katılım bankalarında aktif bir örneğine rastlanamamaktadır.⁶³⁴

Katılım bankacılığı sektöründe uygulanabilirliği öngörülen klasik selem modelinin işleyişi genel olarak şu şekilde tasarlanmıştır:

- Fon ihtiyacı olan girişimci, sipariş şartlarını belirterek talep ettiği ürün/malın banka tarafından tedarik edilmesini ister.
- Banka bu talep üzerine belirleyeceği herhangi bir tedarikçi firmaya bedelini peşin ödeyerek belirlenen malın tedarik edilmesi talimatını verir.
- Tedarikçi firma, belirlenen vadede üzerinde anlaşılan selem konusu malı bankaya veya bankanın teslim edilmesini istediği girişimciye teslim eder.
- Girişimci teslim aldığı malın bedelini bankaya öder.⁶³⁵

Yukarıda bahsedilen selem modelinin bankalarca uygulanması tabii olarak belli riskleri beraberinde getirebilmektedir. Finansman sağlanan sektörün durumu ve taahhüt edilen bedeli ödeyebilme imkânı, malın banka tarafından teslim alınması durumunda saklama/depolama problemi ve piyasadaki fiyat dalgalanmaları sebebiyle bankanın zarar etme riski bunlar arasında sayılabilir. Bankalar özellikle fiyat dalgalanmalarından kaynaklanabilecek risklerden korunabilmek amacıyla bir başka müşteri ile ilk sözleşmeden

⁶³⁴ Mücahit Özdemir, “İslami Finanstaki Selem Kullanım Örnekleri”, <https://www.youtube.com/watch?v=JCJ3-X2KRP0&list=PLnzXraqjHf2FJdcFcXISILVfN7o0wY-Rm&index=2> Erişim, 09.11.2017, saat: 17.15.

⁶³⁵ Tunç, s. 149.

bağımsız alt/paralel selem sözleşmesi yaparak teslim alacak olduğu ürünü aynı tarihte bu müşteriye satma yöntemini tercih edebilmektedir.⁶³⁶

Selemin geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslami finans sektörü için aktif olarak kullanılabileceğini savunan Jassim Mahadik, özellikle son yıllarda yoğun tartışmalara konu olan organize teverrukun selem merkezli uygulanabilirliğine dayalı bir model önerisinde bulunmaktadır.

Önerilen modelin işleyişi özetle şu şekildedir:

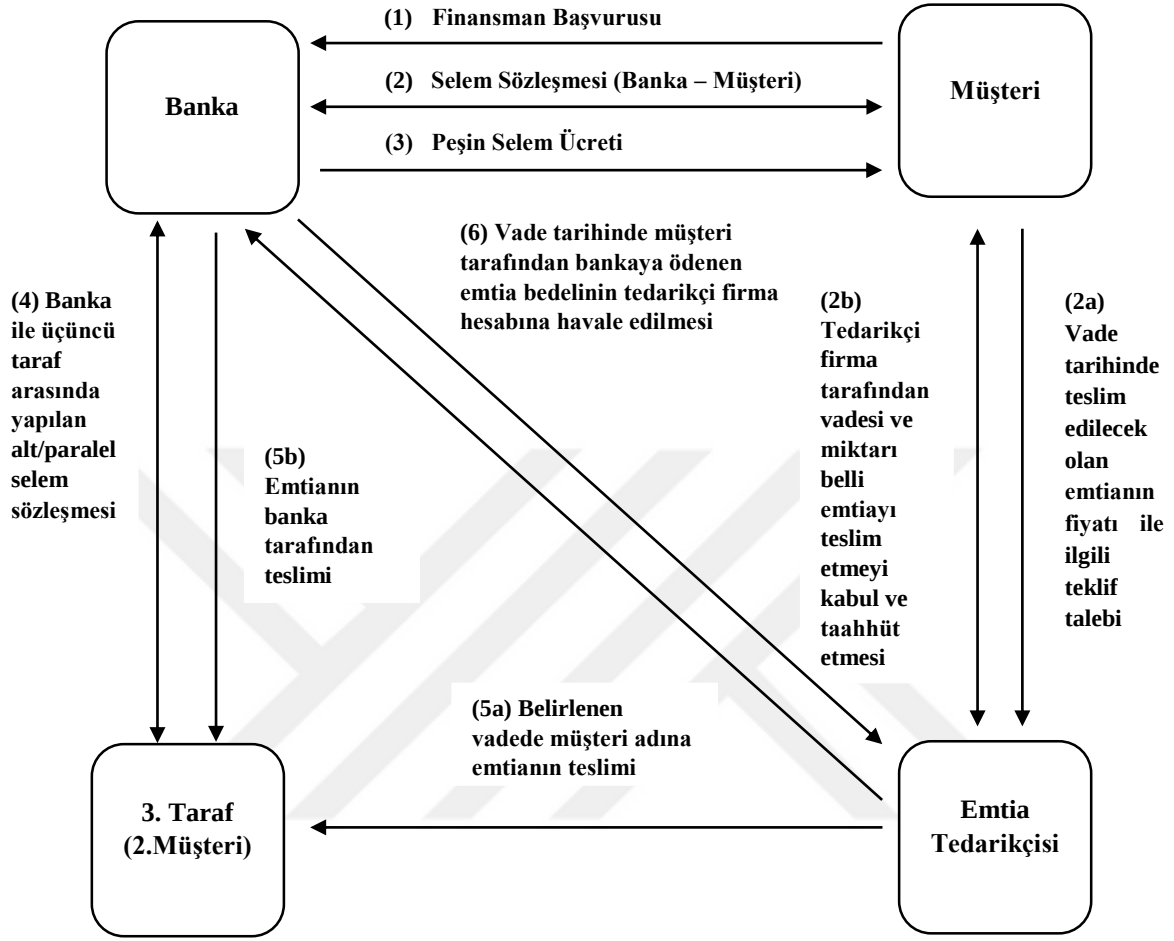
- Müşteri finansman (işletme sermayesi) talebiyle bankaya başvurur.
- Banka müşterinin krediye uygunluğu konusunda gerekli ön inceleme sürecini tamamlar.
- Müşterinin krediye uygunluğuna dair sürecin tamamlanması sonrasında banka ile müşteri arasında selem sözleşmesi düzenlenir.
- Bu sözleşmede müşteri seleme konu emtianın satıcısı, banka ise alıcı konumundadır. Sözleşme kapsamında fiyat, emtianın miktarı, kalite standardı, teslim tarihi gibi özellikler de kayıt altına alınır.
- Vade tarihinde müşteri seleme konu emtiayı bankaya bizzat teslim edebileceği gibi bu konuda müşteriye, banka tarafından teslim alma hususunda yetkilendirilmiş bir emtia tedarikçisini seçme hakkı verilebilir. Bu durumda banka, tedarikçi firma ile müşteri için söz konusu olacak emtianın temin edilmesi konusunda anlaşmaktadır.
- Müşterinin bu yöntemi seçmesi durumunda emtia tedarikçisi tarafından vade tarihinde teslim edilecek olan emtianın fiyatı ile ilgili bir teklif verilir. Bunun müşteri tarafından kabul edilmesi halinde banka, müşteri tarafından teklif edilen fiyat üzerinden seleme konu emtianın bedelini belirlenen tarihte müşterinin hesabından tedarikçi firmanın hesabına havale etmek üzere yetkilendirilmiş olacaktır.
- Banka, müşterinin talep etmiş olduğu finansman miktarıyla aynı tutarda olacak şekilde seleme konu emtianın alış fiyatı üzerinden tedarikçi firmaya ödemedede bulunur.

⁶³⁶ Yanpar, s. 164-165.

- Banka burada ayrıca müşteri ya da müşteri adına tedarikçi firmadan alacak olduğu emtiayı belli bir kâr marjı ile bir başka tarafa satmak üzere üçüncü şahıslarla alt selem sözleşmesi yapar ve selem satıcısı konumunda olan bu üçüncü taraftan üzerinde anlaşılan tutarı peşin olarak tahsil eder.
- Burada gerçekleşen selem sözleşmelerinin birbirinden bağımsız olmasına özen gösterilir. Dolayısıyla müşterinin bankaya olan yükümlüğünü yerine getirmemesi, bankanın üçüncü şahsa belirlenen vadede teslim etmek zorunda olduğu emtia konusundaki yükümlülüğü önünde bir engel teşkil etmez.
- Banka ve üçüncü taraf arasında düzenlenen paralel sözleşme gereği teslim edilecek emtia, bankanın müşterisi ya da tedarikçi firma tarafından banka ya da onun teslim edilmesini isteyeceği tarafa teslim edilir.
- Tedarikçi firmaya ödenecek olan emtia bedeli ise vade tarihinde müşterinin banka hesabından tedarikçi firma hesabına havale edilir.
- Üçüncü şahıs vadesinde sözleşmeye konu emtiayı teslim alır.⁶³⁷

⁶³⁷ Jassim Mahadik, Salam: “A Good Alternative to Controversial Tawarruq”, *Newhorizon*, September 2013, p. 31-32.

Şekil 3: Selem Modelinin İşleyişi

3.3.2. Fıkî Değerlendirme

Seleme dayalı finansman modeli, yaygın olarak Londra Metal Borsası gibi uluslararası metal borsaları üzerinden gerçekleştirilen teverruk uygulamalarına alternatif olarak geliştirilmiş yeni yöntem arayışlarının bir sonucu olarak ortaya konulmuş somut çabalardan biridir. Nitekim söz konusu borsa üzerinden gerçekleştirilen işlemlere dair önceki bölümlerde üzerinde durulan bir takım problemler ve bu husustaki eleştirel yaklaşımlar, yerel piyasa ürünlerine dayalı, aynı zamanda finansal sistemin reel ekonomi ile buluşturulmasını da sağlayabilecek alternatif yöntemler üretme ihtiyacını beraberinde getirmiştir.

Klasik selem modeli, üretici ve girişimciler açısından ihtiyaç duyulan finansmanın sağlanması ve üretim sektörünün canlandırılması noktasında önemli bir işleve sahip İslami

bir ürün olma özelliğini haizdir. Nitekim bu satış türünün geçmiş fukaha tarafından “bey‘ul-mefâlîs” (müflislerin satışı) olarak isimlendirilmesi de sahip olduğu işlevin en veciz ifadesi olarak görülebilir.⁶³⁸ Ancak bu yolla sağlanan nakit finansmanın ileri bir vadede teslim edilmesi öngörülen standart nitelikli bir mal karşılığında olması, tüketim amaçlı finansman ihtiyaçları için yetersiz kalmaktadır. Bunun için aynı modelin, aslı unsurlarının muhafaza edilerek modernize edilmesi mümkündür. Nitekim organize teverruk uygulamalarına alternatif olarak ele aldığımız model de bu tür bir çabanın sonucudur.

Bahse konu bu yöntemde özetle, finansman ihtiyacı olan müşteri ya da girişimci ile banka arasında düzenlenen selem sözleşmesinde müşteri/girişimci, şayet seleme konu ürünü bizzat üretip banka ya da belirlenecek tedarikçi firmaya teslim edebilecek durumda ise burada klasik selem hükümleri geçerli olmaktadır. Müşteri ya da girişimci bizzat böyle bir imkâna sahip değilse o takdirde ikinci bir seçenek devreye sokularak banka tedarikçi firma ile müşteri için söz konusu olacak ürünün temin edilmesi konusunda anlaşmaktadır. Bir diğer ifadeyle tedarikçi firma müşteri tarafından teslim edilecek ürünü hazırlamayı üstlenmiş olmaktadır. Dolayısıyla vade tarihinde hazırlanan bu mal müşteri tarafından alınıp bankaya teslim edilecektir. Müşterinin satın alacağı bu ürüne ödeyecek olduğu ücretin vadesi ile bankaya teslim edeceği ürünün vadesi aynı olduğundan, tedarikçi firmaya ödeyecek olduğu ücreti tedarikçi firmaya ödenmek üzere bankaya ödeyecektir. Bu işlemin yanı sıra banka ile üçüncü taraf arasında düzenlenen paralel sözleşme gereği teslim edilecek ürün de, bankanın müşterisi ya da tedarikçi firma tarafından banka veya onun teslim edilmesini isteyeceği tarafa teslim edilmektedir.

İslam’da özellikle üretim ve ticari faaliyetlerde ihtiyaç duyulan finansmanın temin edilebilmesi amacıyla başvurulmuş selem akdinin meşruiyeti Kur’an, Sünnet ve icma gibi asli delillerle temellendirilir. Sahabeden İbn Abbas’ın, Kur’an-ı Kerim’de, “Ey İman edenler! Birbirinize karşı belirli bir süreye kadar borçlandığınız zaman onu yazın...”⁶³⁹ ayetinin selem hakkında nazil olduğunu söylediği rivayet edilmektedir.⁶⁴⁰ Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde insanların bir ve iki yıl gibi vadelerle bu muameleyi yapmakta

⁶³⁸ Mevsilî, II, 34.

⁶³⁹ Bakara, 2/282.

⁶⁴⁰ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Thk.: Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 559.

olduklarını görmüş ve selem yoluyla yapılacak alışverişlerin mutlaka belirli bir ölçü, tartı ve vade tayini üzerinden yapılmasını gerekli görmüştür.⁶⁴¹ İslam âlimleri de kurallarına uygun olarak uygulanması kaydıyla selem caiz olduğunda öteden beri görüş birliği içerisinde olmuşlardır.⁶⁴²

İslam hukuku'na göre selem akdi, sıhhati bakımından genel olarak aşağıdaki şartları taşımaktadır:

- a) Selem bedeli mütekavvim, belirlenmiş peşin bir bedel olmalıdır.
- b) Seleme konu olan mal, miktarı tam olarak belli, piyasada bulunabilen standart nitelikli misli mallardan oluşmalıdır.
- c) Selem bedeli ile seleme konu olan mal, arasında faiz cereyan eden türden olmamalıdır.
- d) Selem malının teslim yeri ve tarihi taraflar arasında netleştirilmelidir.

Selem satıcısının (müslemun ileyh) müşterisi ile (müslim/rabbü's-selem) yapmış olduğu selem sözleşmesinden ayrı olarak bir başkasıyla ayrıca selem sözleşmesi yapması (alt/paralel selem) ve vadesinde teslim etmek durumunda olduğu malı elde etme imkânı sağlaması ya da tam tersine ilk sözleşme üzerinden alacak olduğu malla aynı özelliklere sahip bir malı satmak üzere sözleşme yapması mümkündür. Sözleşmelerin birbirinden bağımsız olarak düzenlenmiş olması ve her iki sözleşmeden doğacak hak ve sorumlulukların birbiri ile ilişkisinin olmaması halinde taraflarca yapılacak alt/paralel selem sözleşmelerinde fıkhi açıdan bir sakınca görünmemektedir.⁶⁴³

⁶⁴¹ Buhârî, s. 260 (Selem, 1-2); Müslim, s. 382 (Müsâkât, 127-128).

⁶⁴² İbn Münzir, s. 134.

⁶⁴³ AAOIFI, s. 280-281.

SONUÇ

Tarih boyunca bireysel ve kurumsal düzeyde ortaya çıkan finansman ihtiyacının temininde çeşitli yöntemler izlenmiştir. İslam’da nakit ihtiyacının en kısa vadede temin edilmesinde tavsiye edilen ve sosyal yardımlaşma açısından da erdemli bir davranış modeli olarak değerlendirilen yöntem hiç kuşkusuz karz-ı hasendir. Ne var ki bu yöntem toplumlarda her zaman ve şartta uygulanma imkânına sahip olamamış, sosyal, ekonomik ve kişisel çeşitli saiklerle insanlar uzun süre parasını bir başkasına vermek istememiş ya da bu imkândan mahrum kalabilmişlerdir. Bu sebeple öteden beri hem kredi talebinde bulunan kimselerin ihtiyaçlarının karşılanması hem de sermaye sahiplerinin ellerindeki atıl birikimleri değerlendirmesine aynı anda olanak tanıyan çeşitli hukuki çözümler ortaya konmuştur. Günümüzde iktisadi hayatta meydana gelen hızlı gelişmelerin hazır paraya olan ihtiyacı beraberinde getirmesi karşısında takip edilen usullerin bu açıdan geçmişteki çare arayışlarına göre çok farklı olmadığı söylenebilir.

Günümüz İslami finans sektöründe uygulanmakta olan pek çok finansman modelinin esasında geçmiş İslam toplumlarında uygulama alanı bulmuş yöntemlerin büyük ölçüde modernize edilmesinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Borçlar hukuku alanında öteden beri mecudiyetini koruyan klasik sözleşme formlarının, İslam hukukunun temel ilke ve gayeleri ile uyumlu olması kaydıyla geliştirilmesi ya da bu esaslar çerçevesinde sosyal ve iktisadi hayatın gereksinimlerini karşılayacak yeni sözleşme şekilleri düzenlenmesinin önünde açıkça bir engel bulunmadığı söylenebilir. Nitekim İslamiyet’in içerisinde doğduğu coğrafyada iktisadi açıdan yapılan düzenlemeler ve geliştirilen yeni ürün ve sistemlerin yanı sıra daha önceki kültür ve medeniyetlerden devralınan bazı kurumların İslami formata uygun olarak yeniden şekillendirilerek uygulamadaki yerinin korunduğu bilinmektedir. Ancak bütün bu iktisadi politikalarda İslam’ın temel amacının, Şari’in gözetilmesini istediği temel hedeflerin (makâsıdü’ş-şerîa) korunması olduğunu kabul etmek gerekir. Dolayısıyla yeni faizsiz enstrümanların geliştirilmesi sürecinde bu hassasiyetin yeterince

gösterilememesi faizli sistemin amaçlarına hizmet etme gibi paradoksal bir durumu da beraberinde getirebilecektir.

Teverruk, acil nakit ihtiyacının karşılanması amacıyla hukuken meşru bir çözüm olarak görülse de bu uygulamanın esas itibarıyla faizden uzak kalma adına geçici bir çare olarak başvurulmuş ve sürdürülebilirlik özelliğine sahip asli bir finansman yöntemi olmadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla bu tür geçici çözümlerin İslami ekonomi modelinin aslî yöntemleri olarak algılanarak yaygın uygulamalara dönüştürülmesinin, ticari hayat ve iktisadi sistemin ideal seyrini bozup ve esas gayesinden uzaklaştıracağını tahmin etmek mümkündür. Öte yandan söz konusu bu uygulamaların yaygınlaşarak ticari ilişkilerde hâkim bir konuma olmasının, bireyler ve kurumlar arasında ihtiyaca dayalı olarak varlığını devam ettiren iktisadi faaliyetlerin bir istismar aracı haline dönüşmesine de zemin hazırlayabilecektir.

Temelde finansman problemini faizsiz yollarla aşma amacı güden teverrukun bankalar aracılığıyla organize bir şekilde yaygınlaşması ya da bu muameleye dayalı finansman ürünlerinin geliştirilmesi, insanları daha fazlasını borçlanma karşılığında nakit finansman sağlamaya teşvik etmektedir. Oysaki birey ve toplum tarafından karşılaşılan mâli zorlukların giderilmesi prensibince (ref'ul-harac) mübah kılınmış borçlanma işlemlerini iktisadi hayatta yaygın hale getirecek finansal enstrümanların çoğaltılmasına dayalı çabaların İslam'ın ideal iktisat anlayışı ile çok da barışık bir tutum olmayacağı izahtan varestedir. Kaldı ki faiz yasağının temel amaçlarından biri de, kredi ya da borca dayalı iktisadi faaliyetlerin mümkün mertebe tasfiye edilerek üretime dayalı kurumlar geliştirmektir.

Özellikle faizli sisteme karşı alternatif bir çabayı temsil eden katılım bankalarının konvansiyonel bankalarla rekabet edebilme adına İslami finansın ideal hedeflerini gerçekleştirmesine olanak sağlayacak yöntemlerden vazgeçip kısa vadede kar sağlayan finans siyasetine dönmüş olması, haklı olarak bir takım tartışmaları da beraberinde getirebilmektedir. Bu bağlamda, sektör içerisinde reel ticaret ve yatırıma dayalı finans anlayışının yerini şekli düzenlemelere bağlı bazı finansal modellere bırakması, katılım bankalarını başlangıçta benimsemiş olduğu çizgiyi değiştirerek kısa vadede kâr getirisine odaklanan bir sistem olma düşüncesi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu bakımdan özellikle organize teverruk uygulamalarının hâlihazırdaki şekliyle yaygın bir finansman modeline dönüşmesinin İslami finans kuruluşlarını reel ekonomiye dayalı meşru yatırım

araçlarından daha da uzaklaştıracağı tahmin edilebilir. Ayrıca oldukça kolay yollarla ihtiyaç ve tüketim finansmanı temin edilebilen bu tür yöntemlerin, İslam'ın gözetilmesini istediği harcama ve tasarruf ölçülerinin korunmasının aksine, kapitalizmin sürekli telkin ettiği tüketim anlayışını özendiren bir karaktere sahip olduğu da açıktır.

Netice itibarıyla, teverruk işlemlerine konu olacak mal ya da emtianın akdin sıhhati bakımından gerekli görülen şartları taşıması ve fıkhen meşru görülen bir zeminde gerçekleştirilmesi halinde, finansman ihtiyacını karşılayacak böyle bir yöntemin uygulanabilirliğinin önünde açıkça bir engel bulunmadığı söylenebilir. Ancak bu tür işlemlerin zorunlu ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı tutulup, ihtiyaç halini bir kazanç fırsatına dönüştüren yaygın bir yatırım aracı halini almaması gerekir. Bunun yanında, faizsiz bankacılıkta özellikle fon toplama ve fon kullandırma yöntemi olarak ortaklık ve katılımın esas alındığı usullere ağırlık verilmesi, İslam'a uyarlanmış şekilsel modellerden ziyade risk paylaşımına dayalı, özgün, gerçekçi ve ahlaki temelleri sağlam modellerle iktisadi faaliyetlerin devam ettirilmesi, İslam'ın finansal hayata ilişkin ideal hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi bakımından daha doğru olacaktır. Dolayısıyla, İslami finans alanında geçici bir çözüm olarak önerilmesi mümkün olan üretim dışı nakdi finansman yöntemlerine alternatif olabilecek, üretim ve girişim projelerini destekleyen, aynı zamanda atıl tasarrufları üretim ekonomisine kazandıran sürdürülebilir yeni ürünler geliştirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

AAOIFI, *el-Meâyîru's-Ser'iyye*, Dâru'l-Meymân, Riyad 2015.

Abderî, Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tâc ve'l-İklîl li-Muhtasari Halîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Abdurrezzâk es-San'anî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.

Accâc, Ebü's-Şa'sâ' Abdullâh b. Ru'be, *Dîvânü'l-Accâc*, Thk.: Abdülhafîz es-Satî, Mektebetü Atlas, Dımaşk 1971.

Ahmad, Ellida Fauziah – **Shihama**, Mariyam – **Mohamad Tarmizi**, Nur Sulaim Ashikin – **Jibril**, Saidu Mudi – **Djama**, Samia Ibrahim - **Muneeza**, Aishath, “Tawarruq as a Product for Financing within the Islamic Banking System: A Case Study of Malaysian Islamic Banking System”, *International Journal of Management and Applied Research*, Vol. 4, No. 1, 2017.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.

Ahmed, Ahmed Muhammed Lutfî, “el-Hükmu's-Ser'î li't-Teveeruki'l-Masrifî” (*Ürdün Aclûn Üniversitesinde 24-25 Nisan 2012 tarihleri arasında düzenlenen “Mu'temeru't-Teveeruki'l-Masrifî ve'l-Hiyeli'r-Ribevîyye” adlı toplantıda sunulan yayımlanmamış bildiri metni*), <http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2012/05/anpu8.pdf>

Akay, İhsan, “Kavâid-i Fıkhiyyenin Müstakil Delil Olma Problemi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. XXXI, Konya 2018.

Aktepe, İshak Emin, *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, TKBB Yayınları, İstanbul 2010.

-----, “Kredi Kartı Sistemi ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. X, sy. I, Samsun 2010.

Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş. Genel Kredi Sözleşmesi
(<https://www.albaraka.com.tr/pdf/Genel-kredi-sozlesmesi.pdf>).

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed, *Fethu Bâbi'l-Înâye fî Şerhi Kitâbi'n-Nikâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde, *Dürru'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Matbaa-i Tevsî-i Tıbbât, İstanbul, 1330/1912.

Alrifai, Tariq, *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*, Çev. Barış Satılmış, Buzdağı Yayınevi, Ankara 2017.

Âlü's-Şeyh, Muhammed b. İbrâhim b. Abdillâtîf, *Fetâvâ ve Resâil*, Thk.: Muhammed b. Abdurrahman b. Kâsım, Matbaatü'l-Hükûme, Mekketü'l-Mükerreme 1399/1979.

Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü*, AÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1989.

Atram, Abdurrahmân b. Sâlih, “Bitâkâtü'l-İ'timân”, *MMFİ*, c. XV/III, ys. 2004.

Aydın, Aytaç, *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları*, Burç Yayınevi, Konya 2015.

-----, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak Kambiyo Senetleri Hisse Senedi ve Borsa*, Burç Yayınevi, Konya 2015.

Ayub, Muhammad, *Understanding Islamic Finance*, John Wiley & Sons Ltd., West Sussex 2007.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd (İbn Kayyım el-Cevziyye'nin Haşiyesi ile birlikte)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Bâcî, Ebu'l Velîd Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, Dâru'l-Küttâbi'l-İslâmî, Kahire, ts.

Bafra, Erdem, *İslami Bankacılıkta Sukuk (Kira Sertifikaları) ve Uygulaması*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.

Bağdâdî, Şehâbuddîn Abdurrahman b. Muhammed, *İrşâdü's-Sâlik ilâ Eşrefi'l-Mesâlik fî Fikhi'l-İmâm Mâlik*, Matbaatü Mustafa, Mısır, ts.

- Bâkistânî**, Zekeriyya b. Ğulâm Kadir, *Mâ Sahha Min Âsâri's-Sahâbe fi'l-Fıkh*, Dâru'l-Harrâz, Cidde 2000.
- Bayındır**, Servet, *Fıkhî ve İktisadî Açından İslamî Finans*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- , “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açından İncelenmesi”, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*, TKBB Yayınları, İstanbul 2009.
- , “Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Teverruk ve Ges'in Fıkhî Tahlili”, *Fıkhî Açından Finans ve Altın İşlemleri (Tebliğ ve Müzakereler - Tartışmalı İlmi Toplantı, 27-28 Nisan 2012)*, Konya 2012.
- , “Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. XVI, İstanbul 2007.
- Behûfî**, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *er-Ravdu'l-Mürbi' Şerhu Zâdi'l-Müstakni'* (Muhammed b. Salih el-Üseymin'in haşiyesi ile birlikte), Dâru'l-Müeyyed, Riyad, ts.
- , *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1993.
- Beyhakî**, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Bezzâr**, Ebubekir Ahmed b. Amr, *el-Bahru'z-Zehhâr – el-Ma'rûf bi-Müsnedi'l-Bezzâr*, Thk.: Mahfûzurrahman Zeynullah, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, el-Medînetü'l-Münevvere 1988.
- Bilgili**, Fatih –**Demirkapı**, Ertan, *Kıymetli Evrak Hukuku*, Dora Yayınları, Bursa 2016.
- Bilmen**, Ömer Nasûhî, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts.
- Bin Avâlî**, Muhammed eş-Şerîf, **Azmân**, Muhammed Nûr, “Tatbîkâtü't-Teverruk fi Sûki's-Sila'i'l-Mâlisiyye”, *et-Tecdîd*, XIX/XXXVII, el-Câmiatü'l-İslâmiyyetü'l-Âlemiyye, Kuala Lumpur 2015.

- Bin Bâz**, Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman, *Mecmû'u Fetâvâ, Riâsetü İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, Riyad 2001.
- Buhârî**, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Daru İbni'l-Cevzî, Kahire 2010.
- Bûhrâva**, Said, "Dirâse Tahlîliyye Nakdiyye li't-Teveeruki'l-Masrifî fi't-Tatbîki'l-Muâsir", *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi "Günümüzdeki Meseleler"*, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2016.
- Cessâs**, Ebûbekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Thk.: Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1992.
- Cürcânî**, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Thk. Adil Enver Hıdır, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.
- Çatalcalı Ali Efendi**, *Fetâva-yı Ali Efendi*, Dersaadet 1324/1906.
- Çikot**, Özcan, "Emtia Borsaları", *TSPAKB Sermaye Piyasasında Gündem*, sy. XC, İstanbul 2010 (Şubat).
- Çürük**, Suna Akten, İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *SÜSBE*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013.
- Dârekutnî**, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünen*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Darîr**, Sıddık Muhammed el-Emin, "Hükmu't-Teveeruk, Kemâ Tücrîhi'l-Mesârif fi'l-Vakti'l-Hâdır", *MMFİR*, sy. XXI, ys. 2006.
- Debû**, İbrahim Fâdıl, "et-Teveeruk Hakikatühü Envâuhû", *MMFİR*, c. XIX/III, ys. 2013.
- Dede**, Kenan, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, TKBB Yayınları, İstanbul 2017.
- Desûkî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arefe, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr (Ebü'l-Berekât Ahmed ed-Derdîr'in "eş-Şerhu'l-Kebîr" adlı eseri ile birlikte)*, Dâru'l-Fikr, ts.
- Dikkaya**, Mehmet – **Kutval**, Yunus, *Katılım Bankacılığı – Türkiye Örneği*, Savaş Yayınevi, Ankara 2014.

- Durmuş**, Abdullah, “Modern Bir Finansal Araç Olarak Sukûk ve Fıkîhî Açısından Tahlîli”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi (İslam İktisadî Özel Sayısı)*, sy. XVI, Konya 2010.
- Dûserî**, Talâl b. Süleyman, “el-Vekâle bi'l-İstismâr”, *Buhûsu Nedveti'l-Bereke er-Râbi'a ve's-Selâsin li'l-İktisâdi'l-İslamî*, Manama 2013.
- Dusuki**, Asyraf Wajdi, “Can Bursa Malaysia's Suq al-Sila” (Commodity Murabahah House) Resolve the Controversy over Tawarruq?, *ISRA Research Paper* (No. 10/2010).
- , “Commodity Murabahah Programme (CMP): An Innovative Approach to Liquidity Management”, *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, file:///C:/Users/mustafa.cakir/Downloads/Commodity%20Murabahah%20Programme%20(CMP)%20(2).pdf
- Dünya**, Şevki Ahmed, “et-Tevrûku'l-Masrifî – et-Tasvîru'l-İktisâdî ve'l-Hükmu's-Şer'î”, *Nedvetü't-Tevrûk ve't-Tevrîk Beyne's-Şer'îati'l-İslâmiyye ve't-Tatbîki'l-Mâliyyi'l-Muâsir*, Câmiatü'l-Ezher, Medînetü Nasr 2007.
- Ebû Dâvud**, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Ebû Gudde**, Abdüssettar, “el-Vekâle bi'l-İstismâr Te'sîlühâ ve Tatbîkâtühâ”, *Buhûsu Nedveti'l-Bereke er-Râbi'a ve's-Selâsin li'l-İktisâdi'l-İslamî*, Manama 2013.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhîr*, Thk.: Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Mavvaz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebû Nuaym**, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Thk.: Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Mekbetu'l-Kevser, Riyad 1994.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ**, *el-Mesâilü'l-Fıkhiyye*, Thk.: Abdülkerim b. Muhammed el-Lâhim, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1985.
- Ebû Yusuf**, Yakub b. İbrahim, *Kitâbu'l-Âsâr*, Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Ebu'l-Bekâ**, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât-Mûcem fi'l-Mustalahât ve'l-Furûku'l-Luğaviyye*, Thk.: Adnan Derviş-Muhammed Mısrî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.

Ebussuûd Efendi, *Ma'rûzât*, Haz: Pehlul Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1995.

-----, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Dâîfe ve'l-Mevdû'a*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1996.

Eser, Ercan, “İslam Hukuku Açısından Hilenin Meşruiyeti (İslami Finans Kurumlar Örneği)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. XXV, Konya 2015.

Esyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem el-Esyûbî el-Vellevî, *Şerhu Süneni'n-Nesâî*, Dâru Âli Burûm, Mekketü'l-Mükerreme 2003.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *ez-Zâhir fî Garîbi Elfâzi'l-Îmâmi's-Şâfî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998.

Fayda, Mustafa, “Atâ”, *DÎA.*, İstanbul 1991.

Fehmî, Hüseyin Kâmil, “et-Tevrûku'l-Masrifî ve't-Tevrûku'l-Munazzam”, *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.

el-Fetâvâ'l-Hindîyye (el-Fetâva'l-Âlemgiriyye), el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1310/1892.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-Münîr fî Garîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Gazâvî, Lüeyy Azmi, “Ahkâmu't-Tevrûki'l-Masrifîyyi'l-Munazzam Fî'l-Fıkhi'l-İslâmî”, (Ürdün Aclûn Üniversitesinde 24-25 Nisan 2012 tarihleri arasında düzenlenen “Mu'temeru't-Tevrûki'l-Masrifî ve'l-Hiyeli'r-Ribeviyye” adlı toplantıda sunulan yayımlanmamış bildiri metni), <http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2012/05/anpu13.pdf>

Günay, Hacı Mehmet, “İslam Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murabaha Uygulamaları”, *Fıkhi Açidan Finans ve Altın İşlemleri – Tartışmalı İlmi Toplantı (Konya, 27-28 Nisan 2012)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

Güngören, Muaz, *Bir Finansal Enstrüman Olarak Sukuk Katılım Bankalarına Uyum Modellemesi*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2013.

- Haccâvî**, Şerefüddîn Musâ b. Ahmed, *el-İknâ li-Tâlibi'l-İntifâ'*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Riyâd 2002.
- Haddâd**, Ahmed b. Abdülaziz, “et-Tevveruku'l-Munazzam Sûretuhû ve Hükmuuhû”, *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.
- Hâkim en-Neysâbüri**, Ebû Abdillâh el-Hâkîm Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk.: Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Halil b. Ahmed**, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, Thk.: Mehdi el-Mahzûmî – İbrahim es-Sâmûrâî, ts., ys.
- Hammâd**, Nezîh Kemâl, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Mâliyye ve'l-İktisâdiyye fî Luğati'l-Fukaha*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2008.
- , “et-Tevveruk Hükmuuhû ve Tatbîkâtühû'l-Muâsıra”, *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.
- Haraşî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu Muhtasari Halîl (Ali el-Adevî'nin Hâşiyesi ile birlite)*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1317/1899.
- Hassân**, Hüseyin Hâmid, “et-Tevveruku'l-Masrifîyyu'l-Munazzam”, *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.
- Hattâb**, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân, *Mevâhibu'l-Celîl fî Şerhi Muhtasari Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- , *Tahrîrû'l-Kelâm fî Mesâili'l-İltizâm*, Thk. Abdüsselam Muhammed eş-Şerîf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1984.
- Hattâbî**, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, Halep 1932.
- Hazne**, Heysem Abdülhamit, “et-Tevveruku'l-Masrifî ve Tatbîkâtühû fî'l-Mesârifî'l-İslâmiyye”, *Meârif*, Yıl: VII, sy. XII, Câmiatü'l-Büveyre, 2012.
- Hey'et**, *el-Fetâva'l-İslâmiyye Min Dâri'l-İftâi'l-Mısriyye*, Dâru'l-İftâi'l-Mısriyye, Kahire 2010.
- Hey'et**, *Fetâvâ Hey'eti'l-Fetâvâ ve'r-Rekâbeti's-Şer'iyye li-Müntecâti Beyti't-Temvîli'l-Küveytî*, Beytüt-Temvîli'l-Küveytî /Kuwait Finance House, Bahreyn, ts.

- Hey'et**, *Fetâvâ Hey'eti'l-Fetvâ ve'r-Rekâbeti's-Ser'iyye li-Benk Dubai'l-İslâmî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.
- Hey'et**, *Fetâvâ Hey'eti'r-Rekâbeti's-Ser'iyye li'-Benki'l-Bahreyn el-İslâmî*, İdâretü'r-Rekâbeti's-Ser'iyye, Manama 2016.
- Hey'et**, “Karâr bi-Şe'ni Hükmi Bey'i't-Tevrük”, *MMFİR*, c. XII, ys. 1999.
- Hey'et**, “Karâr bi-Şe'ni Mevdûi't-Tevrük Kemâ Tücrîhi Ba'du'l-Mesârif Fi'l-Vakti'l-Hâdir”, *MMFİR*, c. XVII, ys. 2004.
- Hey'et**, “Karâr bi-Şe'ni'l-Bey'i bi't-Taksîd”, *MMFİ*, c. VII/II, ys. 1992.
- Hey'et**, “Karâr bi-Şe'ni'l-Esvâki'l-Mâliyye”, *MMFİ*, c. VII/I, ys. 1992.
- Hey'et**, “Karâr bi-Şe'ni'l-Kabz: Suveruhû ve bihâssetin el-Müsteceddetu Minhâ ve Ahkâmuhâ”, *MMFİ*, c. VI/I, ys. 1990.
- Hey'et**, “Karâr bi-Şe'ni'l-Vefâ bi'l-Va'd ve'l-Murâbaha li'l-Âmiri bi's-Şirâ”, *MMFİ*, c. V/II, ys. 1988.
- Hey'et**, “Karâr bi-Şe'ni't-Tevrük: Hakikatühu, Envâuhû”, *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.
- Hey'et**, “Karâr: el-Müntecu'l-Bedîl Ani'l-Vedîa”, *MMFİR*, c. XXIII, ys. 2008.
- Hey'et**, “Karâr: Hükmu't-Tevrük”, *el-Karârât ve'l-Fetâvâ es-Sâdira ani'l-Meclisi'l-Ûrubî li'l-İftâ ve'l-Buhûs*, ys. 2013.
- Hey'et**, “Karârât ve Tavsiyât” (I-XVII. dönem / 1977-2004)”, *MMFİR*, ts., ys.
- Hey'et**, *Karârâtü'l-Hey'eti's-Ser'iyye bi Masrifî'r-Râcihi*, Dâru Künûzi İşbîliya, Riyad 2010.
- Hey'et**, *Mecelletü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye*, (er-Riâsetü'l-Âmme li-İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ), 1403/1983, VII, (<http://www.alifta.net/Fatawa/FatawaDetails.aspx?language=ar&View=Page&PageID=1022&PageNo=1&BookID=2>, Erişim; 20.12.2016, saat: 23.43).
- Hillî**, Necmüddîn Ca'fer b. Hasen el-Hillî, *el-Muhtasaru'n-Nâfi' fî Fıkhi'l-İmâmiyye*, Dâru'l-Edvâ, Beyrut 1985.

Hulûfî, İsa, “İlâcu’t-Teverruki’l-Masrifî Yekmunu fî’l-Mürâcaati ve Murâkabeti’i-İcrâati ve Mutâbakatihâ li’ş-Şerîa”, *eş-Şarku’l-Evsat*, (08.01.2013)
<http://archive.aawsat.com/details.asp?section=58&issueno=12460&article=712130&search=%C7%E1%CA%E6%D1%DE&state=true#.WAukatLhBdg> (22.10.2016
saat: 21:45

Hunayfî, Henâ Muhammed Hilâl, “et-Teverruk Hakikatühû Envâuhû – el-Fıkhiyyu’l-Ma’rûf ve’l-Masrifîyyu’l-Munazzam”, *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.

İşık, Olcay, “Hukuki Açıdan Borsa ve Borsa Türleri”, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. I, sy. I, 2012.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1992.

-----, *Minhatü’l-Hâlik ale’l-Bahri’r-Râik (İbn Nüceym’in “el-Bahru’r-Râik” adlı eseri ile birlikte)*, Dâru’l-Küttâbi’l-İslâmî, ts.

İbn Cüzeyy, Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *el-Kavânînu’l-Fıkhiyye*, ts., ys., I, 171; Muhammed İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Minahi’l-Celîl alâ Muhtasari’l-Allâme Halîl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1984.

İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu’l-Musannef fî’l-Ehâdisi ve’l-Âsâr*, Dâru’t-Tâc, Beyrut 1989.

İbn Fâris, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts.

-----, *et-Telhîsu’l-Habîr Fî Tahrîci Ehâdis’r-Râfiyyi’l-Kebîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1989.

İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Tuhfetü’l-Muhtâc fî Şerhi’l-Minhâc*, Mektebetü’t-Ticâriyye, Mısır, 1983.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ bi’l-Âsâr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002.

- İbn Hibbân**, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *es-Sikât*, Dâru'l-Meârifî'l-Usmâniyye, Haydarâbâd, 1973.
- İbn Kayyım el-Cevziyye**, Şemsüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, *İ'lâmu'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- , *İğâsetü'l-Lehfân min Mesâyidi's-Şeytân*, Thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, ts.
- , Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Tehzîbu Sünen-i Ebî Dâvud (Azîmâbâdî'nin "Avnü'l-Ma'bûd" adlı şerhi ile birlikte)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Thk.: Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- , Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-Mü'minîn Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb*, Thk.: İmâm b. Ali b. İmâm, Dâru'l-Felâh, 2009.
- İbn Kutluboğa**, Zeynüddîn Kâsım, *Hulâsâtü'l-Efkâr Şerhu Muhtasari'l-Menâr*, Thk.: Hâfız Senâullah ez-Zâhidî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.
- İbn Mâce**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- İbn Manzûr**, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İbn Mâze**, Burhânüddîn Ebu'l-Meâlî Mahmud b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nu'mânî*, Thk.: Abdülkerim Sâmi el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İbn Müflih**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Kitâbü'l-Fürû' (Merdâvî'nin "Tashîhu'l-Fürû'" ve Ebû Bekir İbn Kundüs'ün Haşiyesi ile birlikte)*, Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü Risâle, Beyrut 2003.
- İbn Müflih**, Ebu İshâk, Burhânüddîn İbrahim b. Muhammed, *el-Mübdî' Şerhu'l-Mukni'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

İbn Münzir, Ebûbekir Muhammed b. İbrahim, *el-İcmâ'*, Thk.: Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, Mektebetü'l-Furkan, Acman 1999.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir alâ Mezhebi Ebi Hanîfete'n-Nu'mân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

İbn Receb, Zeynüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Şihabuddin, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Thk. Mahir Yasin el-Fahl, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2008.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmail, *el-Muhassas*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.

İbn Şâs, Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullah b. Necm, *İkdü'l-Cevâhiri's-Semîne fî Mezhebi Âlimi'l-Medîne*, Thk.: Hamid b. Muhammed Lahmer, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.

İbn Temiyye, Mecdüddîn Ebu'l-Berekât Abdüsselâm, *el-Müntekâ Min Ahbâri'l-Mustafâ*, el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, Kahire 1932.

İbn Temiyye, Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, el-Medînetü'l-Münevvere, 2004.

-----, *Beyânü'd-Delîl alâ Butlânî't-Tahlîl*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988.

-----, *Câmiu'l-Mesâil*, Thk.: Muhammed Aziz Şems, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme 1422/2001.

-----, *el-Kavâidu'n-Nûraniyyetü'l-Fıkhıyye*, Thk.: Ahmed b. Muhammed el-Halîl, Dâru İbni'l-Cevziyye, Suud 1422/2001.

-----, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

-----, *Ârizetü'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009.

İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l- Ğâbe fî Marifeti's-Sahabe*, Thk.: Ali Muhammed Muavvaz – Adil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

İbnü'l-Lihâm, Alaaddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abbas, *el-Ahbâru'l-İlmiyye Mine'l-İhtiyârâti'l-Fıkhiyye, li-Şeyhi'l-İslam İbn Teymiyye*, Thk.: Ahmed b. Muhammed b. Hasen el-Halil, Dâru'l-Âsime, ts.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân, *Fetâvâ ve Mesâilü İbni's-Salâh* (“Edebü'l-Müftî ve'l-Müstefî” adlı eseri ile birlikte), Thk.: Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1986.

İbnü's-Şât, Ebü'l-Kâsım Sirâcüddîn Kâsım b. Abdillâh, *İdrârü's-Şurûk alâ Envâ'i'l-Furûk*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, ts.

İdris, Abdülfettah Mahmud, “el-Mevkîfu'l-Fikhî Mine't-Tevrrik”, *Nedvetü't-Tevrrik ve't-Tevrîk Beyne's-Şerîati'l-İslâmiyye ve't-Tatbîki'l-Mâliyyi'l-Muâsır*, Câmiatü'l-Ezher, Medînetü Nasr 2007.

İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr, *Mesailü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, 2002.

İz b. Abdisselam, İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

Kâdî İyâz, İyâz b. Musa, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1998.

Kâdîhân, Fahrüddîn Hasen b. Mansûr, *Fetâvâ Kâdîhân*, (“el-Fetâva'l-Hindiyye” ile birlikte), Bulâk, Mısır 1310/1892.

Kahf, Münzir, *Esâsiyyâtü't-Temvîli'l-İslâmî*, Kaliforniya 2015.

Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mu'cemu Luğati'l-Fukaha*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1996.

-----, *el-Muâmelâtü'l-Mâliyye el-Muâsıra fî Dav'i'l-Fıkhi ve's-Şerîa*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2002.

Kallek, Cengiz, “Narh”, *DİA*, İstanbul 2006.

Karadâgî, Ali Muhyiddîn, *et-Tevverruku'l-Masrifî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011.

Karâfî, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris, *el-Furûk*, (*Hüseyin el-Mekkî'nin "Tehzîbu'l-Furûk" adlı eseri ile birlikte*), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts.

-----, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl fî 'htisâril-Mahsûli fî 'l-Usûl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2004.

Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri (I-II-III)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

-----, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

Karî, Muhammed Ali, "Bey'u'd-Deyn ve Senedâtî'l-Karz ve Bedâiluhâ's-Şer'îyye fî Mecâli'l-Kitâi'l-Âm ve'l-Hâs", *MMFİ*, c. XI/I, ys. 1998.

-----, "Bitâkâtü'l-İ'timân Gayru'l-Muğaddât Zâtü'l-Eksât", *MMFİ*, c. XV/III, ys. 2004.

-----, "et-Tevverruk Kemâ Tücrîhi'l-Mesârif" (Dirâse Fıkhiyye İktisâdiyye), *MMFİR* (A'mâl ve Buhûs), c. XVII/II, ys. 2003.

-----, "Murâbahâtü's-Silai'd-Düveliyye" (*Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi'nde düzenlenen XIV. İslami Finans Kuruluşları Kongresinde sunulan tebliğ*), <http://www.elgari.com/?p=1533>

Karşlı, Muharrem, *Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ud, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

Kastallânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1323/1905.

Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu, Ankara 2014.

Kisbet, Mustafa, *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2015.

Komisyon, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, Vezâratü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslamiyye, Kuveyt, 1989.

- Köprü,** M. Fatih, Lisanslı Depoculuk ve Elektronik Ürün Senedi, <http://vergidegundem.com/documents/10156/2537796/16.08.2015.pdf>
- Köse,** Saffet, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şer‘iyye*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Kurtubî,** Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi‘ li-Ahkâmî’l-Kurân*, Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006.
- Kuveyttürk Genel Kredi Sözleşmesi** (<https://www.kuveytturk.com.tr/sozlesmeler#>).
- Küleynî,** Muhammed b. Yakub, *Furû‘u’l-Kâfî*, Menşûrâtü’l-Fecr, Beyrut 2007.
- Maen Saûd,** Ebû Bekr, “et-Tevrûku’l-Fıkhî Kemâ Tücrîhi’l-Mesârifu’l-İslâmiyye”, *Mecelletü’ş-Şerîa ve’l-Kânûn*, Külliyyetü’l-Kânûn – Camiatü’l-İmâratî’l-Arabiyye el-Müttehîde, Yıl: XXVIII, sy. LVII, Ocak 2014.
- Mahadik,** Jassim, “Salam: A Good Alternative to Controversial Tawarruq”, *Newhorizon*, September 2013.
- Mansoori,** Muhammad Tahir, “Use of Hiyal in Islamic Finance and its Shari‘ah Legitimacy”, *Journal of Islamic Business and Management*, Vol. 1, No. 1, İslamabad, 2011.
- Mâverdî,** Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi’l-Kebîr*, Thk.: Ali Muhammed Muavvaz – Adil Ahmed Abdülmevcud, Dâru’l-Kütübi’İlmiyye, Beyrut 1994.
- Menî‘,** Abdullah b. Süleyman, “Hükmü’t-Tevrûk Kemâ Tücrîhi’l-Mesârifu’l-İslâmiyye”, *MMFİR (A’mâl ve Buhûs)*, c. XVII/II, ys. 2003.
- , *Buhûs fi’l-İktisâdi’l-İslâmî*, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1996.
- , “et-Te’sîlü’l-Fıkhî li’t-Tevrûk fî Dav’i’l-İhtiyâcâtî’t-Temvîliyye el-Muâsıra”, *Mecelletü’l-Bühûsi’l-İslâmiyye*, 1425/2004.
<http://www.alifta.net/Fatawa/FatawaChapters.aspx?language=ar&View=Page&PageID=10702&PageNo=1&BookID=2>
- Mer’î b. Yusuf,** Zeynüddîn Mer’î b. Yusuf el-Kermî, *Gâyetü’l-Müntehâ fi Cem’i’l-İknâ‘ ve’l-Müntehâ*, Müessesetü Garâs, Kuveyt 2007.

- Merdâvî**, Alâuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf*, Thk. Muhammed Hamid el-Fıkî, ys. 1956.
- Merğînânî**, Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, (Thk.: Talâl Yûsuf), Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Meş'al**, Abdülbâri, "et-Teverruk Fî'l-Eshûm Fî'l-Masrifî'r-Râchî Neş'etühû ve Tatavvuruhû ve Hükmuhu's-Şer'î", http://giem.kantakji.com/article/details/ID/213#.WM-VPW_yipo
- Mevvâk**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tâc ve'l-İklîl li-Muhtasari Halîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Mısırî**, Refik Yunus, *el-Câmi' Fî Usûli'r-Ribâ*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1991.
- Muhammed b. Ali b. Hüseyin**, *Tehzîbu'l-Furûk ve'l-Kavâdidü's-Seniyye fî'l-Esrâri'l-Fıkhiyye (Karâfî'nin "el-Furûk" adlı eseriyle birlikte)*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts.
- Muhammed İlîş**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Şerhu Minahi'l-Celîl alâ Muhtasari'l-Allâme Halîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- Muhammed Kadri Paşa**, *el-Mürşidü'l-Hayrân İlâ Ma'rifeti Ahvâli'l-İnsân*, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak, 1891.
- Mutarrizî**, Ebü'l-Feth Nâsır b. Abdisseyid b. Alî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Muvaffakuddîn İbn Kudâme**, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Mektebetü Kâhire, 1968.
- , *el-Kâfî fî Fıkhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Thk.: Muhammed Hasen Muhammed İsmâil eş-Şâfî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Münâvî**, Muhammed Abdürraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1972.
- Müslim b. el-Haccâc**, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru İbni'l-Cevzî, Kahire 2009.
- Müşaykîh**, Halid b. Ali, "et-Teverruku'l-Masrifî an-Tarîki'l-Maâdin", *Mecelletü Camiati Ümmi'l-Kurâ li-Ulûmi's-Şerîa ve'l-Lügatil'l-Arabiyye ve Âdâbihâ*, c. XVIII, sy. XXX, Cumâdi'l-Ûlâ, 1425/2004.

[A7%D8%AA%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B9-
%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A%D8%A9-
%E2%80%93%D8%A3-%D8%AF-%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-
%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84-15859.](https://www.youtube.com/watch?v=JCJ3X2KRP0&list=PLnzXraqjHf2FJdcFcXlSlLVfN7o0wY-Rm&index=2)

Özdemir, “Mücahit, İslami Finansta Selemin Kullanım Örnekleri”,
<https://www.youtube.com/watch?v=JCJ3X2KRP0&list=PLnzXraqjHf2FJdcFcXlSlLVfN7o0wY-Rm&index=2>

Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, İstanbul 1995.

Özsoy, M. Şerafettin, *Katılım Bankacılığına Giriş*, Kuveyttürk, İstanbul 2012.

Parasız, İlker, *Modern Bankacılık – Teori ve Uygulama*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2014.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Thk.: Muhammed Seyyid Kîlânî, ts., ys.

Râzî, Muhammed b. Ebu Bekir, *Muhtâru's-Sihâh*, el-Mektebetü'l-Asriyye Beyrut 2010.

Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Hamza, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Reşîdî, Ahmed Fahd, *Ameliyyâtü't-Teveerruk ve Tatbikâtühu'l-İktisâdiyye fî'l-Mesârifî'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nefâis, Amman 2005.

Riyâd b. Râşid, *et-Teveerruku'l-Masrifî*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 2013.

Ruheybânî, Mustafa b. Sa'd b. Abduh, *Metâlibu Üli'n-Nühâ fî Şerhi Gâyeti'l-Müntehâ*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dımaşk 1994.

Sa'd Abd Muhammed, “et-Teveerruku'l-Masrifî ve Âsâruhu'l-İktisâdiyye”, *Mecelletü Külliyyeti Bağdâd li'l-Ulûmi'l-İktisâdiyyeti'l-Câmia*, sy. XXXVII, 2013.

Şeşrî, Sa'd b. Nâsır, “el-Müntecü'l-Bedîl ani'l-Vedîa”, *MMFİR*, c. XXVIII, ys. 2012.

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Saîdî, Abdullah b. Muhammed, “et-Tevverruk kemâ Tücrîhi’l-Mesârifu’l-İslâmiyye”, *MMFİR*, c. XVIII, ys. 2004.

-----, *er-Ribâ fî’l-Muâmelâti’l-Masrifîyyeti’l-Muâsıra*, Dâru Tayba, Riyad, ts.

Sa’lebî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali, *et-Telkîn fî’l-Fıkhi’l-Mâlikî*, Thk.: Ebû Üveys Muhammed Bû Habze el-Hasenî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004.

Sâlûs, Ali Ahmed, *el-İktisâdü’l-İslâmî ve’l-Kadâya’l-Fıkhiyye el-Muâsıra*, Dâru’s-sekâfe, Doha, 1998.

-----, “et-Tevverruk Hakikatühû ve Envâuhû”, *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.

-----, “el-Münâkaşa”, *MMFİ*, c. XV/III, ys. 2004.

Sarıgül, Haşmet, “Sendikasyon Kredisi Kullanım Duyurularının Bankaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Ocak 2015.

Sâvî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetü’s-Sâvî ale’ş-Şerhi’s-Sağîr*, Dâru’l-Maârif, ts.

Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed, *Mesâdiru’l-Hak fî’l-Fıkhi’l-İslâmî*, Beyrut 1998.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Dâru’l-Marife, Beyrut 1993.

-----, *Usûlü’l-Fıkh*, Thk.: Ebu’l-Vefâ el-Efgânî, Dâru’l-Fıkr, Beyrut 2005.

Sermaye Piyasası Araçlarının Kredili Alım, Açığa Satış ve Ödünç Alma ve Verme İşlemleri Hakkında Tebliğ (14.07.2003 tarih ve 25168 sayılı Resmi Gazete).

Sıddık Hasan Hân, *er-Ravdatü’n-Nediyye Şerhu’d-Düreri’l-Behiyye (Nâsiruddîn el-Elbânî’nin “et-Ta’likâtü’r-Radiyye” adlı eseri ile birlikte)*, Dâru İbn Affân, Riyâd 2003.

Sıddîkî, Muhammed, *Mevsûatü’l-Kavâidi’l-Fıkhiyye*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000.

Sıddıqı, Mohammad Nejatullah, “Islamic Banking And Finance In Theory And Practice: A Survey Of State Of The Art”, *Islamic Economic Studies*, February 2006.

Sindî, Ebu’l-Hasen Muhammed b. Abdülhâdî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, ts.

SPK Kira Sertifikaları Tebliği (07.06.2013 tarih ve 28670 sayılı Resmi Gazete).

“Sukuk - An Introduction to the Underlying Principles and Structure”, Dar Al İstithmar, Dubai, June 2006.

Suyûfî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî Kavâidi ve Furû'i Fıkhi's-Şâfiyye*, Thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

Süveylim, Sâmî b. İbrahim, *Kadâyâ fî'l-İktisâd ve'Temvîli'l-İslâmî*, Daru Künûzi İşbilya, Riyad 2009.

-----, “et-Teverruk ve't-Teverruku'l-Munazzam – Dirâse Te'sîliyye”, *MMFİR*, c. XX, ys. 2005.

-----, “et-Tekâfüu'l-İktisâdî Beyne'r-Ribâ ve't-Teverruk”, (Albaraka'nın Mekke'de düzenlemiş olduğu XXIV. dönem toplantısında (Nedvetü'l-Bereke-1424/2003) sunulan yayımlanmamış tebliğ), http://www.islamtoday.net/media_bank/pdf/2008/11/29/7_20081129_1133.pdf,

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990.

Şâtıbî, İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât*, Dâru İbn Affân, Suud 1997.

Şâzelî, Hasan Ali, “et-Teverruk - Hakîkaühû ve Hükmuühû ve'l-Farku Beynehû ve Beyne'l-İne ve't-Tevrîk”, *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.

Şemsüddîn İbn Kudâme, Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, (*Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin el-Muğnî'si ile birlikte*), Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, ts.

Sensoy, Necdet, “İslami Kurallara Uygun Finansal Sistem Bağlamında Bir Finansal Araç Olarak Sukuk Uygulamaları”, *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri – Tartışmalı İlmi Toplantı (Konya, 27-28 Nisan 2012)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

Sevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1993.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl*, Thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, İdâretü'l-Kurân ve'l-Ulûmi'l-İslâmî, Karaçi, ts.

- Şeyhîzâde (Dâmad Efendi)**, Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed b. Süleyman, *Mecmau'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., ys.
- Şirbînî**, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Şübeyr**, Muhammed Osman, "et-Tevrûku'l-Fıkhi ve Tatbîkâtuhu'l-Masrifîyyeti'l-Muâsıra fî'l-Fıkhi'l-İslâmî", *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.
- Taberânî**, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Dâru İbn Teymiyye, Kahire, ts.
- , *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1995.
- Tâciüddîn es-Sübkî**, Takiyyüddîn Ali b. Abdilkâfî, *Tekmiletü'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb (Nevevî'nin, "el-Mecmû'" adlı eseri ile birlikte)*, Dâru'l-Fikr, ts.
- Tahâvî**, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meânî'l-Âsâr*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1979.
- Takî el-Osmânî**, Muhammed Takî, *Buhûs, Fî Kadâyâ Fıkhiyye Muâsıra*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 2013.
- , "Ahkâmu't-Tevrûk ve Tatbîkâtuhu'l-Mesrifîyye", *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.
- , "Bey'u'd-Deyn ve'l-Evrâki'l-Mâliyye ve Bedâiluhâ's-Şer'îyye", *MMFİ*, c. XI/I, ys. 1998.
- Tânevî (Tehânevî)**, Muhammed Ali, *Mevsûatü Keşşâfî Istilahâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Thk.: Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnan, Lübnan, 1996.
- Tehânevî**, Zafer Ahmed el-Osmânî, *İ'lâü's-Sünen*, Thk: Muhammed Takî el-Osmânî, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi, 1418/1997.
- Teshîrî**, Muhammed Ali, "el-Münâkaşa", *MMFİ*, c. XV/III, ys. 2004.
- Tirmizî**, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- Tok**, Ahmet, İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları Ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler, (*SPK Yeterlilik Etüdü*), Ankara 2009.

Tunç, Hüseyin, *Katılım Bankacılığı: Felsefesi Teorisi ve Türkiye Uygulaması*, Nesil Yayınları, İstanbul 2010.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen, el-İstibsâr fima'htülfe mine'l-Ahbâr, Thk. Muhammed Cevâd el-Fakîh, Dâru'l-Edvâ, Beyrut 1992.

Türkiye Finans Genel Kredi Sözleşmesi (<https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/sozlesmeler-ve-formlar/sayfalar/sozlesmeler-ve-formlar-arsiv.aspx>)

Türkiye Finans Tüketici Finansmanı Sözleşmesi (<https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/bireysel/sozlesmeler-ve-formlar/sayfalar/default.aspx>).

Ubeydî, İbrahim Abdüllatif İbrahim, *Hakikatü Bey'i't-Tevevruki'l-Fikhî ve't-Tevevruki'l-Masrifî*, Dâiretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, Dubai 2008.

-----, “Akdü Bey'i't-Tevevruk Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk ve Beyânü's-Sûriyye fî Akdi't-Tevevruki'l-Masrifî”, (*Ürdün Aclûn Üniversitesinde 24-25 Nisan 2012 tarihleri arasında düzenlenen “Mu'temeru't-Tevevruki'l-Masrifî ve'l-Hiyeli'r-Ribeveyye” adlı toplantıda sunulan yayımlanmamış bildiri metni*), <http://iefpedia.com/arab/wpcontent/uploads/2012/05/anpu4.pdf>

II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi – Günümüzdeki Meseleler, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2016.

Ünsal, Ahmet, *İslam Hukukunda Fayda İlkesi*, Nüans Yayınevi, İstanbul 2006.

Vakıf Katılım Genel Kredi Sözleşmesi (<https://www.vakifkatilim.com.tr/tr/bireysel/Sozlesmeler/Genel-Kredi-Sozlesmesi.pdf>).

Yanpar, Atila, *İslâmi Finans*, Scala Yayıncılık, İstanbul 2015.

Yarmalı, Eyüp Sabri –**Alp**, Selçuk –**Öz**, Ersoy, *Ansiklopedik Ekonomi Terimleri Sözlüğü*, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2010.

Yemenî, Muhammed b. Abdülaziz b. Sa'd, “et-Tevevruki'l-Masrifî bi'l-Eshüm”, *Mecelletü'l-Ulûmi's-Şer'iyye*, el-Kasîm, 1435/2013.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Ğâmûs*, Thk.: Abdülkerim el-İrbâvî, Matbaatü'l-Hükûme, Kuveyt 1990.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed, *Esne'l-metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, (Şehâbüddin er-Remlî'nin hâşiyesiyle birlikte), Dâru'l-Küttâbi'l-İslâmî, Kahire, ts.

Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, Thk.: Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

-----, *Esâsü'l-Belâğa*, Thk.: Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

Zerkâ, Mustafa, *Fetâvâ Mustafa ez-Zerkâ*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 2010.

Zeylaî, Ebu Muhammed Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye* ("Buğyetü'l-Elmaî" adlı hâşiye ile birlikte), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1997.

Zeylaî, Ebu Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Hâşiyetü'ş-Şilbî ile birlikte), Kahire 1313/1895.

Zuhaylî, Muhammed Mustafa, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye ve Tatbîkâtüha fî'l-Mezâhibi'l-Erbe'a*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 2006.

Zuhaylî, Vehbe Mustafa, "et-Tevrük Hakikatühû Envâuhû" (el-Fıkhiyyu'l-Ma'rûf ve'l-Masrifîyyu'l-Munazzam), *MMFİ*, c. XIX/III, ys. 2013.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'z-Zürkânî, alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Thk: Tâha Abdurraûf Sa'd, Mektebetü's-Sekâfe, Kahire 2003.

-----, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasarı Halîl* (Bennânî'nin "el-Fethu'r-Rabbânî Fîma Zehele Anhu'z-Zürkânî" adlı eseri ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

Web Kaynakları:

<http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=866#.WYyyBNLyhdh>

<http://archive.aawsat.com/details.asp?article=438485&issueno=10528#.WAurTdLhBdg>

<http://ifikr.isra.my/fatwa/-/fatwa/getFatwaDetail/4021>

<http://stupideo.info/video/dc7QP8V5K-A/flv.html>

<http://www.dralsherif.net/Print.aspx?SectionID=4&RefID=465>

<http://www.dunya.com/finans/haberler/kuveyt-turk-sendikasyon-kredisi-aldi-haberi-232590>

<http://www.ktksvks.com.tr/Assets/DocumentPool/uygunluk-gorusu-icazet-05-05-2016.pdf>

http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/4253/kuveytturk_mustafadereci.doc

<https://www.albaraka.com.tr/pdf/Murabaha-Sendikasyon-Kredisi-092015.pdf>

<https://www.dunya.com/finans/haberler/ziraat-katilimdan-murabaha-sendikasyonu-haberi-364612>

<https://www.kfh.bh/ar/retailbanking/%D8%AA%D9%85%D9%88%D9%8A%D9%84%D9%8A-%D9%84%D9%84%D8%AA%D9%85%D9%88%D9%8A%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%AE%D8%B5%D9%8A.html>

<https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/hakkimizda/turkiye-finansi-taniyin/sayfalar/turkiye-finans-kilometre-taslari.aspx>

<https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/kampanyalar/sayfalar/bedelli-askerlik-finansmani.aspx>

<https://www.youtube.com/watch?v=HC4oAKIPNdQ>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİ

Soyadı, Adı Çakır, Mustafa
Doğum Tarihi 1 Aralık 1986
e-mail hoca_mustafa_@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2014
Lisans	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2008

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Yer	Görev
2018-Şuan	DİB. Din İşleri Yüksek Kurulu	Kurul Uzmanı
2013-2016	DİB. Din İşleri Yüksek Kurulu	Kurul Uzm. Yrd.
2012-2013	DİB.	Vaiz
2004-2012	DİB.	İmam-Hatip

YABANCI DİLLER

İngilizce (Orta), Arapça (İyi)